

İVO ANDRIĆ

Drina Köprüsü

ÇEVİRENLER

HASAN ÂLİ EDİZ

NURİYE MÜSTAKİMOĞLU

ÖNSÖZ

HASAN ÂLİ EDİZ

İVO ANDRIÇ • Drina Köprüsü

Na Drini Ćuprija

© 1999 Zaduzbina Ive Andrića

İletişim Yayınları 605 • Dünya Edebiyatı 130

ISBN-13: 978-975-470-782-3

© 2000 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1-19. BASKI 2000-2015, İstanbul

20. BASKI 2016, İstanbul

DİZİ YAYIN YÖNETMENİ Murat Belge

KAPAK Suat Aysu

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Tansel Tüzel

BASKI ve CİLT Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11

Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 38 46

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

IVO ANDRIÇ

Drina Köprüsü

Na Drini Ćuprija

SIRPÇADAN ÇEVİRENLER

Hasan Âli Ediz - Nuriye Müstakimoğlu

HASAN ÂLİ EDİZ'İN ÖNSÖZÜYLE

IVO ANDRIĆ 9 Ekim 1892'de Bosna-Hersek'te Travnik yakınlarındaki Dolac köyünde, orta sınıf bir ailenin oğlu olarak dünyaya geldi. Küçük yaşta babasını kaybeden Andrić, teyzesinin yanına Vişegrad'a taşındı. İlköğrenimini burada tamamladıktan sonra 1903 yılında annesinin yanına döndü. Ortaöğrenimine Saraybosna'da başlayan Andrić, ilk şiirini on dokuz yaşında yazdı. 1913'te Zagreb Üniversitesi'nden Viyana Üniversitesi'ne geçiş yaptı. 1918'te şiirlerini *Ex Ponto* adlı kitabında derledi. Bu eserini 1920'de *Nemiri* (Huzursuzluklar) izledi. Eserlerinde, 20. yüzyılın başlarındaki Bosna'dan yola çıkarak, tüm insanlığın sorunlarını işledi. 1924'te Slav kültürü ve edebiyatı alanındaki öğrenimini tamamladı ve "Osmanlı Yönetimindeki Bosna-Hersek'te Kültür Yaşamı" konulu doktora tezini verdi. Birinci Dünya Savaşı yıllarında ülkesinin özgürlüğü için mücadele etti. Milliyetçi etkinliklerinden dolayı Avusturya-Macaristan yetkilileri tarafından bir süre gözaltında tutuldu. 1924 yılında Yugoslav Dışişleri Bakanlığı'nda göreve başladı. Budapeşte, Madrid, Cenevre ve Berlin'de dış görevlerde bulundu. 1920-1930 yılları arasında, hikâyelerini derlediği kitaplar yayımladı. İlk derlemesiyle Slav Royal Akademi ödülüne layık görüldü. 1926'da aynı akademiye üye olarak seçildi. 1941'de Nazilerin Yugoslavya'yı işgal etmesiyle başlayan süreçte inzivaya çekildi ve İkinci Dünya Savaşı yıllarını yazarak geçirdi. Bu dönemde *Drina Köprüsü*, *Travnik Günlüğü* ve *Gospodica'yı* (Saraybosnalı Kadın) yazdı. Savaştan sonra *Nove pripovetke* (Yeni Hikâyeler, 1948) ve *Uğursuz Avlu* (1954) adlı kitapları yayımladı. Bosna'nın tarihini anlatığı romanı *Drina Köprüsü* ile uluslararası üne kavuştu. 1949 yılında Yugoslavya Federal Meclisi'ne Bosna temsilcisi olarak seçildi ve Yugoslav Yazarlar Birliği'nin başkanlığını yürüttü. 1961'de Nobel Edebiyat Ödülü'nü kazandı ve bu ödül edebiyat dünyasında özel olarak *Drina Köprüsü*'ne verilmiş gibi kabul edildi. Aynı yıl, Yugoslavya'da her sene verilen Hayat Boyu Başarı ödülüne layık görüldü. 1975'te Belgrad'da hayatını kaybetti. Ömer Paşa ölümünden sonra 1977 yılında yayımlandı.

*Hasan Âli Ediz ve
Nuriye Müstakimoğlu'nun anısına...*

İLETİŞİM YAYINLARI

DRINA KÖPRÜSÜ VE İVO ANDRIÇ ÜZERİNE

Drina Köprüsü adlı eseriyle Nobel Edebiyat Ödülü'nü kazanan Ivo Andriç, uluslararası ün salmış Yugoslav yazarlarından biridir.

Ivo Andriç, 1686-1851 yılları arasında Bosna eyaletinin merkezi olan Travnik kasabasında, 10 Ekim 1892 tarihinde doğdu. Çok küçük yaşta babasını kaybetti. Genç yaşta dul kalan ve Vişegradlı olan annesi, küçük Ivo'yla birlikte Vişegrad'taki ailesinin yanına gitti. Böylece Ivo Andriç çocukluğunu, delikanlılık çağının bir bölümünü, romanına konu olan olayların geçtiği Drina ırmağı kıyısındaki bu küçük kasabada geçirdi. İlk ve ortaöğrenimini ise Viyana, Zagreb, Krakow ve Graz üniversitelerinde yaptı. Bu üniversitelerde felsefe, Slav tarihi ve edebiyatı okudu.

Ivo Andriç daha üniversite sıralarında politikayla ilgilenmeye başladı. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun sınırları içinde yaşayan Slav ulusunun kurtuluşunu ve birliğini sağlamaya çalışan devrimci gençlik örgütüne girdi. 1914 Haziranı'nda Avusturya Veliyeti Ferdinand, bu örgüte bağlı gençlerden biri tarafından Saraybosna'da öldürüldü. Bu örgüte bağlı birçok Sırp genci gibi, Ivo Andriç de bu olayla ilgili olarak tutuklandı. Bir yıl kadar tutuklu kaldıktan sonra sürgüne gönderildi. 1917 yılında çıkarılan aftan yararlanarak, yarıda kalmış olan üniversite öğrenimini tamamladı. 1918 yılında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu parçalanarak Yugoslavya devleti kurulunca, Ivo Andriç meslek olarak hariciyeciliği seçti. İkinci Dünya Savaşı'na kadar çeşitli ülkelerde

konsolosluk ve elçilik yaptı. 1934'te Yugoslavya'nın Berlin Büyükelçiliği'ne atandı. Bu görevi 1941 yılına, yani Almanların Yugoslavya'yı istilasına kadar sürdü.

Ivo Andrić 1918 yılında yayınladığı *Hapishane Anıları*'yla yazı hayatına girdi. 1919'da lirik bir nesir kitabı çıktı. 1920'de ise ilk hikâyesi olan *Ali Cercelez'in Yolu*'nu yayınladı. Bunu birçok hikâye kitabı izledi.

Ivo Andrić en önemli, en olgun eserlerini resmî görevinden ayrıldıktan sonra yazdı. Ona ün kazandıran *Travnik Kronika*, *Drina Köprüsü*'yle, *Matmazel* adlı üç büyük eseri 1945'te yayınladı. Eserlerinden çoğu, özellikle *Drina Köprüsü*'yle *Travnik Kronika* başta Almanca, İngilizce, Fransızca, İtalyanca olmak üzere bütün dünya dillerine çevrildi.

Büyük bir sanatçı, ince bir psikolog olan Ivo Andrić, eserlerinin çoğuna konu olarak doğup büyüdüğü Bosna'yı seçmiştir. Bu eserlerinde Bosna'nın Osmanlı egemenliği altına girişinden bugüne kadar geçen olayları, şehirlerini, kasabalarını, efsanelerini, masallarını, ülkülerini, tutkularını anlatmıştır.

Travnik Kronika: Ivo Andrić'in en önemli eserlerinden biri olan *Travnik Kronika*'da, Napoléon tarafından bu küçük Boşnak kasabasına gönderilen Fransız Konsolosu, onun siyaset ve ticaret alanındaki çalışmaları, bu ilkel kasabada karşılaştığı zorluklar, tehlikeler, Avusturya Konsolosu'yla rekabeti, Franciscain papazlarıyla birlikte Türk devlet otoritesine karşı çevirdiği dalavereler anlatılmaktadır.

Matmazel: Ivo Andrić'in öteki eserlerine hiç benzemeyen, Balzacvari bir romandır. Ama Andrić bu eserinde de psikolojik gücünü göstermekten geri kalmamıştır. Eserin konusu kısaca şöyledir: Saraybosnalı bir genç kızda, babasını iflasa sürükleyen felaket karşısında büyük bir ruh değişikliği olur. Kısa bir zaman sonra bu kız cimri, insan düşmanı, tefecilik yapan bir kişi olarak karşımıza çıkar. Gitgide insanlardan uzaklaşır, tek başına yaşamaya başlar. Nasıl öldüğü de, kitabın sonuna kadar bir bilmece olarak kalır.

Drina Köprüsü: Yazarın en önemli, en ünlü eseridir. Bu nefis roman Yugoslavya'da on beş kez basılmış, ülkemizde birinci baskısı iki buçuk ay gibi kısa bir sürede tükenmiştir.

Drina Köprüsü'nün gerek ülkemizde, gerek başka ülkelerde böyle bir başarı sağlaması, hele 1961 Nobel Ödülü'nü kazanması hiç de boşuna değildir. Eserde anlatılan olaylar gerçi küçücük bir kasabada; Vi-

şegrad kasabasında geçer, ama bu kasaba rastgele bir kasaba değildir. O zamanlar her ikisi de Osmanlı İmparatorluğu'nun birer eyaleti olan Sırbistan'la Bosna-Hersek sınırı üzerinde, Doğu'yla Batı'yı birleştiren ya da ayıran Drina Irmağı kıyısındadır. Bundan ötürü de, Osmanlı İmparatorluğu'nun en güçlü zamanında Vişegrad kasabasında, bu ırmağın üzerine kurulan köprü, yüzyıllar boyunca Doğu'yla Batı arasında alışveriş sağlanmış, birçok ilginç ve büyük olaya sahne olmuş ya da bu olaylara tanıklık etmiştir.

İşte Ivo Andrić romanının başlıca kişisi olarak bu köprüyü seçmiş, köprü'nün tanık olduğu üç yüz elli yıllık tarih olaylarını da âdeta mizanzen olarak kullanmıştır. Ama bunu yaparken kuru, yavan bir kronikçi gibi davranmamış, usta bir anlatımla eserine doğup büyüdüğü bu bölgenin masallarını, efsaneleri, gelenek ve göreneklerini katmayı unutmamıştır. Böylece *Drina Köprüsü*'nde, köprü'nün yapılışı, Sırbistan isyanları, kolera salgınları, su baskınları, Bosna-Hersek'in Avusturya tarafından işgali, bu bölgeye demiryolu getirilişi, 1912 Balkan Savaşı, 1914 Hazi-ranı'nda Avusturya veliahtı Ferdinand'ın Sırp bir genç tarafından öldürülmesi, Avusturya-Sırbistan Savaşı, köprü'nün dinamitle atılması gibi büyük tarihsel olayların yanı sıra, istemediği bir delikanlıya verildiği için kendini bu köprü'den azgın Drina'ya atan güzel Boşnak kızı Fato'nun acıklı serüveni, kumarcı Glasiñanın'in yarı gerçek, yarı masal halinde anlatılan kumar tutkusu, tekgöz Salko'nun gazinocu Lotika'nın yaşamları da yer almıştır.

Büyük bir sanatçı olan Ivo Andrić, gerçek bir hümanisttir. Bundan ötürü de, çeşitli dinlerin ve soyların kaynaştığı bu bölgede en küçük bir din ve ırk ayrımı yapmadan, anlattığı olaylarda yer alan bütün kişilere eşit bir sevgi ve ilgi göstermiştir. Ivo Andrić'in eserlerine uluslararası bir nitelik veren de bu olsa gerek.

Gerçekten de Ivo Andrić'in eserlerinin değil her sayfasında, her satırında bile derin bir insan sevgisi görmek mümkündür. Bunun içindir ki, yazar romanlarında yer verdiği kötü kişileri bile yermeye kıyamamış, bu işi kendi ağızlarıyla, yine onlara yaptırmıştır. Bunun doğal sonucu olarak Ivo Andrić, romanında gerçekçi ve tarafsız kalmayı bilmiştir. Gerçi romanda insanları diri diri kazığa geçiren Âbid Ağa gibi zalimlere yer vermiştir. Ama bu olayların 16. yüzyılda (1570) geçtiğini, o çağlarda dünyanın her yerinde insanları kazığa geçirmek ya da diri diri

ateşte yakmak gibi olaylara bol bol rastlandığını düşünürsek, bu olayda olağanüstülük görmeyiz. Kaldı ki, Âbid Ağa'nın bu tutumu, zalimce davranışları Osmanlı Sarayı'nca da hoş karşılanmamış, kendisi geri alınarak yerine Arif Bey gibi yumuşak, dürüst bir kişi gönderilmiştir. Böylece Andriç bu olayda da tarafsızlığını elden bırakmamış, Âbid Ağa gibi bir zalimin karşısına Arif Bey gibi dürüst bir insanı çıkarmayı ihmal etmemiştir.

1803 Sırp ayaklanması sırasında köprünün üzerinde, Yelisey adlı deli bir dervişle Mile adlı saf bir köylünün başları kesilmişti. Ivo Andriç bu olayın günün koşullarında doğal sayılması gerektiğini, buna benzer bir başka olayla çok güzel anlatmıştır. 1914 yılında Bosna'da Avusturya veliahtı bir Sırp genci tarafından öldürölünce Avusturya, Sırbistan'a savaş açtı. Avusturyalı yetkililer sınır bölgesindeki Sırlara gözdağı vermek için düşmana ışıkla işaret verdikleri iddiasıyla (işaret vermenin bile ne olduğunu bilmeyen) sınır köylerinden üç Sırpı suçsuz olmalarına bakmadan asmaktan çekinmemişlerdir.

Eserde Saraybosna'daki çeşitli ulusların, din ve ırk ayrılıklarına bakmadan, dışarıdan ya da içeriden bir kıskırtma olmadıkça, nasıl kardeş gibi geçindiklerini anlatan çok canlı bölümler vardır. İşte Molla İbrahim'le Rahip Nikola... Biri Müslüman, öteki de Ortodoks Sırp cemaatinin ruhani lideri... Rahip Nikola gençliğinde Vişegrad Müslümanlarıyla arası açılıp da gizlenmek, Sırbistan'a kaçmak zorunda kalınca, o zamanlar kasabada babası çok hatırlı bir kişi olan Molla İbrahim ona yardım etmiştir. Daha sonraları kasabadaki kargaşalık yatışınca, Müslümanlarla Ortodokslar arasındaki ilişkiler de düzelmiş, artık yaşını başını almış olan bu iki adam arasında da bir dostluk başlamıştı. Şakayı seven kasabalılar, iyi anlaşılan kişilerden söz ederlerken, "Papazla Hoca gibi sevişiyorlar," derlermiş... Bu söz o bölgede bir atasözü gibi yerleşip kalmıştır.

Zaten birçok konuda anlaşılan bu ruhani liderlerin ikisi de ileri düşünceli kişilerdir. Romanda Rahip Nikola'nın görüşlerini belirten şöyle bir bölüm var: Zalim bir oyuna kurban olan Avusturya ordusu erlerinden Galiçyalı Fedun bu acıya katlanamaz, canına kıyar. Bununla ilgili olarak ortaya önemli bir sorun çıkar: Fedun intihar ettiğine göre Hristiyan mezarlığına gömülebilir mi? Rahip Nikola, Uniat mezhebinden birinin günahını bağışlayabilir mi?

Bu işle görevlendirilen Avusturyalı bir subay Nikola'ya başvurur. Bu sıralarda artık iyice yaşlanmış olan Rahip Nikola'nın Yoso adlı bir yardımcı vardır. Rahip Nikola düşüncesini söylemeye fırsat bulmadan Yoso atılır. Bunun eşine rastlanmamış bir olay olduğunu, Fedun'un Hristiyan mezarlığına gömülmesinin hem kilise yasalarına, hem geleneklere aykırı bulunduğunu, ama intihar ettiği sırada aklının başında olmadığı kanıtlanacak olursa belki bir şey yapabileceğini söyler. Rahip Nikola hemen yerinden doğrulur, kısaca "Bir felaket oldu mu, ortada kanıtlanacak bir şey kalmaz," der. "Kim akli başındayken canına kıyabilir? Kim onun bir dinsiz gibi, bir rahibin yardımı olmadan bir duvarın dibine gömme sorumluluğunu üstüne alabilir? Haydi gidin, mösyö!.. Ölüyü hazırlamalarını emredin ki, onu hemen gömelim. Hem de mezarlığa... Başka yere değil. Günahlarını ben affedeceğim."

Avusturyalı subay gittikten sonra Rahip Nikola'nın çömezine söylediği şu sözler ne kadar anlamlıdır: "Onun günahlarını neden affetmeyecekmişim? Hayatında mutsuz oluşu yetmiyor mu ki!"

Ivo Andriç'in eserinde, buralara geldiği zaman erişilmez bir yükseklikte olan Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünü hazırlayan nedenleri de açıkça görmek mümkündür: Viyana, Zagreb, Krakow, Graz üniversitelerinde okuyan ve yaz tatillerini geçirmek üzere kasabalarına dönen Vişegradlı Sırp gençleri, ılık yaz gecelerinde, köprüde günün en ileri felsefe akımlarını tartışırken, romanın başlıca kişilerinden biri olan Ali Hoca, Müslümanlar arasında, Avusturyalıların kasabaya getirdikleri suyun "ne içmeye, ne de abdest almaya elverişli" olduğunu yaymaya çalışmakta, başta demiryolu olmak üzere kasabada yapılan bütün yenilikleri yermektedir.

Sosyal, politik ve ekonomik olayları çok iyi değerlendirmeyi bilen Andriç, Avusturyalıların Bosna'daki tutumlarını, Osmanlı yönetimiyle Avusturya yönetimi arasındaki farkı birkaç satırla ne güzel anlatıyor:

"Yeni yönetim iyi bir sistem kurmuş, Osmanlı yönetiminin insanların cebinden zorla çektiğini, acısızca ve kimseyi sarsmadan çekip alıyordu. O kadar ki, halk ödediği vergilerin farkında bile olmuyordu. Böylece Avusturyalılar, belki Osmanlılar zamanından daha fazla para çekiyor, ama daha kolay, daha çabuk ve güvenilir biçimde yapıyorlardı."

Ivo Andriç, Avusturya işgalinin ve yeni yatırımların doğurduğu enflasyon tablosunu şöyle anlatmaktadır:

“Demiryolunun yapılışı sırasında halk ilk olarak bunun, işgal yıllarının kaygısız, kolay ve açık kazancına benzemediğini anlamıştı. Bu son yıllar içinde eşya ve erzak fiyatlarında hayli yükselme olmuştu. Fiyatlar yükseliyor, bir daha da inmiyordu. Kâh daha uzun, kâh daha kısa süre sonra tekrar bir yükselme oluyordu. Para kazanılıyordu, gündelikler dolgundu, ama yine de kazanç ihtiyaçtan yüzde yirmi eksikti. Bu her gün sayısı artan bir sürü insanın hayatını zehirleyen, çılgın ve sinsi bir oyundu... İşgal-den hemen sonra zengin olmuş patronlar, aradan on beş, yirmi yıl geçmeden fakirleştiler. Çoğunun oğlu şimdi başkalarının yanında çalışıyordu. Tabii yeni gelenler arasında da para yapanlar vardı. Ama para, sonunda insanın avucunu boş, namusunu da kirlenmiş olarak bulduğu bir hayal oyunu gibi onların avucundan da akıp gidiyordu.”

Birçok dile çevrilmiş olan *Drina Köprüsü*’nün en başarılı çevirisinin dilimize yapılan çeviri olduğuna inanıyoruz. Çünkü eserde kimisi olduğu gibi alınmış, kimisi de Sırp fonetiğine uydurulmuş yüzlerce Türkçe söz yer almış bulunuyor. Yalnız yazarın, kitabın sonunda alfabetik olarak sıraladığı bu tür sözcüklerin sayısı iki yüz on sekizdir. Yazarın, belki de Sırplaşmış saydığı için, eserde geçtiği halde bu sözlüğe koymadığı Türkçe sözcüklerin sayısı ise yüzü geçmektedir. Eserin başka dillere yapılan çevirisinde, bu Sırplaşmış Türkçe sözcüklerin anlamına ya hiç yer verilmemiş ya da gerçek anlamından uzak verilmiştir. Birçok romantik Boşnak türküsünün “Akşam geldi...” gibi Türkçe sözlerle ya da “Hayli zaman oldu görmedim ben” gibi Türkçe mısralarla başladığı çok görülmektedir. Eserin başka dillere yapılan çevirisinde, bu türkülerin anlamı da yeterince belirtilmemiş bulunuyor.

Konusu dikkate alınırsa, *Drina Köprüsü*’nün Türk okurları için neden ayrı bir değer, ayrı bir özellik taşıdığı kolayca anlaşılır.

Drina Köprüsü, bir yandan dört yüz küsur yıl kader birliği ettiğimiz Bosna’yı ve Bosnalıları, öte yandan bugünkü Yugoslavya’nın en büyük yazarlarından biri olan Ivo Andrić’i tanımamıza yardım ederse, ne mutlu!..

Hasan Âli Ediz
6 Eylül 1962

YAYINEVİNİN NOTU: Metin içinde (*) ile gösterilen ve sayfa sonlarında açıklamaları yer alan notlandırmalar Hasan Âli Ediz’e aittir.

I

Drina,* daha çok, sarp dağlar arasındaki dar boğazlarda ya da derin uçurumlar içinde akar. Ancak birkaç yerinde kıyıları geniş vadiler halinde açılır, kâh bir kıyısında, kâh her iki kıyısında insanların yaşamasına ve tarıma elverişli bazen düz, bazen dalgalı ama bereketli ovalar meydana getirir.

Bu ovalardan biri de burada, tam Drina'nın Butko kayalarıyla Uzanvička dağlarının arasındaki dar boğazdan ani bir dirsek yaparak meydana çıktığı noktada, Vişegrad'da** başlar.

Bu yerde Drina'nın çizdiği açı öylesine dar, iki yandaki dağlar da öylesine sarp, dik ve birbirine yakındır ki adeta tek parça bir dağ yığını gibi görünür, ırmak sanki karanlık bir duvardan fışkırıyormuş izlenimini verir. Ama, dağlar birdenbire ayrılarak biçimsiz bir anfiteatr şeklini alır. Ne var ki, bunun en geniş yerinde bile çapı kuşbakışı yirmi beş kilometreyi geçmez.

(*) Drina: Sava Irmağı'nın en büyük koludur, biri Durmitor, öbürü Komovi dağlarından çıkan Piva ile Tara akarsularının birleşmesinden meydana gelmiştir. Güneyden kuzeye doğru 333 kilometrelik bir alandan geçen Tara da hesap edilirse, 461 kilometreyi bulur. Çok meyilli bir toprakta aktığı için, su, trafiğe elverişli değildir. Odun kütüklerini yüzdürmekte çok kullanılır. Drina üstünde, Zvornik civarında, 1955'te, büyük bir elektrik santrali kurulmuştur.

(**) Vişegrad, Drina ile Rzav'ın birleştiği yerde büyük bir kasabadır. Orta çağlarda stratejik değeri vardı.

O kapalı gibi duran sarp ve siyah dağlar arasından, yeşil köpüklü sularıyla Drina'nın bütün heybetiyle meydana çıktığı yerde büyük bir köprü yükselir. Zarif bir biçimde oyulmuş, geniş aralıklı on bir kemerin üstünde yükselen bu köprüden başlayarak, toprağı inişli çıkışlı yelpaze biçiminde bir ova uzanır, küçük bir kasaba olan Vişegrad'la dolaylarını içine alır. Küçük tepelerin yamaçlarında serpilmiş köyler, tarlalar, otlaklar, etrafı çevrilmiş eriklikler ve seyrek çam korulukları göze çarpar. Ufkun sonundan bakılınca, insana sanki, yalnız yeşil Drina değil, tepesindeki güneşle, üzerindeki bitkilerle bütün bu ışıklı, ekilmiş topraklar da, beyaz köprü'nün geniş kemerlerinden akıp yayılıyorymuş gibi gelir.

Köprüden başlamak üzere ırmağın sağ kıyısında, bir bölümü yamaçta, bir bölümü ovada olmak üzere, çarşı ile kasabanın merkezi bulunur.

Köprü'nün öbür yakasında, sol kıyısında, boylu boyunca Maluhino ovası uzanır ve Sarayevo'ya giden yolun çevresine serpilmiş evleriyle ayrı bir mahalle meydana getirir. Böylece Sarayevo'ya giden yolun iki parçasını birleştiren köprü, kasabayı da dış mahallesine bağlar.

Burada "bağlar" kelimesi; güneş sabahları, biz insanların çevremizi görmemiz ve işlerimize gitmemiz için doğar, akşamları da uyuyarak günün yorgunluğunu dindirmemiz için batar; dediğimiz zamanki kadar bir gerçeğin anlatımıdır.

Çünkü değerli bir eser ve eşsiz güzellikte olan bu yapı, daha zengin, ticaret bakımından daha gelişmiş şehirlerde bile bulunmayan bu köprü (eskiden böylesi koca İmparatorluk'ta ancak iki tane var derlerdi) Drina'nın yatağı üstünde güvenilir, temelli biricik geçittir, Bosna'yı Sırbistan'a, oradan da daha uzaklara, Osmanlı İmparatorluğu'nun öteki bölgelerine, hatta ta İstanbul'a kadar bağlayan biricik bağıdır. Önemli, büyük köprülerin iki yanında ve bağlantı noktalarında bulunan küçük kasabalarla dolaylarının gelişip genişlemeleri pek tabiidir. Böylece zamanla burada da köprü'nün iki yakasında evler, binalar çoğaldı. Kasaba köprü sayesinde yaşadı ve sağlam bir kökten güç alır gibi büyüdü.

Kasabanın tablosunu tamamlamak, köprü ile olan ilişkisini iyice anlatmak için şunu da söylemek gerekir ki, kasabada başka köprü ile bir başka akarsu daha vardır. Bu, tahta bir köprüsü olan Rzav ırmağıdır. Kasabanın sonlarında Rzav, Drina'ya dökülür. Onun için kasabanın merkezi ve en kalabalık yeri, biri büyük ötekisi küçük, iki ırmak arasında bir dil gibi uzanan kumlu topraklarda toplanır. Irmakların birleştiği yerde kasabanın merkezi kurulurken, dağınık yazlıkları da köprünün öte yanında, Drina'nın sol, Rzav'ın sağ kıyısında uzanır. Kasaba su üstüne kurulmuştur. Kasabada başka bir köprü ile başka bir akarsu daha bulunduğu halde, "köprü üstünde" sözü hiçbir zaman Rzav'ın üstündeki köprü anlamına gelmez. O, ne bir tarihî, ne de bir özelliği olan, basbayağı tahta bir köprüdür. O yalnız halka ve hayvanlarına geçitlik yapar.

"Köprü üstünde" denince sadece Drina üstündeki taş köprü akla gelir. Köprünün aşağı yukarı uzunluğu iki yüz elli, genişliği de on adımdır, tam orta yerinde birbirine eşit iki teras biçiminde genişler. Bu teraslar ortadan geçen araba yolunun iki katı genişliğindedir. İşte köprünün bu bölümüne "Kapiya" derler. Üst bölümü gittikçe genişleyen orta sütuna iki yanından yardımcı sütunlar eklenmiş, araba yolunun sağında ve solundaki teraslar bu sütunlara dayanarak, gürüldeyen yeşil suların üstünden heybetle ve zarafetle boşluğa doğru uzanmıştır. Uzunlukları ve genişlikleri beş adım kadar olan bu terasların etrafı köprününkü gibi taş parmaklıklarla çevrilmiştir. Kasabadan gelişte sağdaki terasa Sofa derler. İki basamakla çıkarılır. Etrafı taş sıralarla çevrilmiştir. Parmaklıklar bu sıralara arkalık ödevini görür. Basamaklar, sıralar, parmaklıklar hep aynı beyaz taştan yapılmıştır. Sofa'nın karşısındaki sol teras da aynıdır, yalnız boştur. Sırası falan yoktur. Parmaklıkların orta yerinde insan boyunda bir duvar vardır. Onun tepesine mermer bir kitabe konmuştur. Kitabenin üzerine, Türkçe, güzel bir yazı ile manzum olarak köprüyü yaptıranın adı ve yapılış tarihi kazılmıştır. Duvarın dibinde bir çeşme vardır. Suyu, taş bir ejderhanın ağzından akar. Bu terasa, cezveleri, fincanları ve her zaman yanan mangalıyla bir kahveci yerleşmiş-

tir. Sofada oturanlara karşıdan karşıya kahve taşır. İşte Kapiya burasıdır.

Bu kasabada oturanların yaşamı, bu köprü ile Kapiya'sının üstünde, vresinde ya da onunla ilgili olarak gelişir, akıp gider. Özel ya da genel yaşantıda, her geçen konuda, masallarda, her zaman "köprü üstünde" sözü duyulur. Gerçekten de çocukların ilk gezintileri, ilk oyunları orada başlar. Drina'nın sol kıyısında doğan Hıristiyan çocukları, daha bir haftalık iken köprüyü geçerler. Çünkü vaftiz olmak için onları, sağ kıyıda ki kiliseye götürürler. Hatta, sağ kıyıda oturanlar, yani Müslüman çocukları bile, tıpkı babalarının ve dedelerinin yaptığı gibi, çocukluklarının büyük bir bölümünü köprünün üstünde ya da vresinde geçirirler. Olta ile balık tutarlar, kemerlerin arasında uçuşan güvercinleri yakalarlar, ince bir sanatla oyulmuş bu açık renk taşların zarıf çizgilerine gözleri daha kk yaştan alışmıştır. Onun bütün oymalarını, oyuklarını ezbere bilirler. Aynı zamanda köprünün kurulduğu ağ zerine anlatılan bütün hikâyeleri, masalları da ezbere bilirler.

Bu hikâyeler, hayalle gerçeğin tuhaf bir karışımından doğmuştur. Çocuklar bunları daha hayata gözlerini aıtları günden beri bilirler, sanki doğarken bu bilgilerle doğmuşlar gibi. Tıpkı dualar gibi, ne zaman öğrendiklerini ya da kimin öğrettiğini hatırlamazlar.

Bilirler ki, bu köprüyü Sadrazam Sokollu Mehmet Paşa yaptırmıştır ve o, bu köprü ile kasabayı çerçeveleyen şu dağlardan birindeki Sokoloviç köyünde doğmuştur.

Bu dayanıklı taş anıtın yapılması için gerekli emri ve parayı ancak bir sadrazam verebilirdi. (Bir vezir, ocuk hayalinde parlak, önemli, korkunç ve karmaşık bir yaratıktır.) Köprüyü Mimar Rade yapmıştır. Sırbistan'da böylesine çok, güzel ve lmez eser bırakabilmesi için, onun yüzlerce yıl yaşamış olması gerekir. O, kim olduğu bilinmeyen masallaşmış bir staddir. Toplum ona dilediği, istediği biçimi vermektedir. Çünkü kafayı birçok adla yormak, fikirce de olsa, birçok kişiye borçlu kalmak hoşlarına gitmez.

Yine bilirler ki, su perisi bu yapıyı daima baltalamıştır. Gün-

düz yapılanları gece bozmuştur. Nihayet sulardan bir ses yükselerek Mimar Rade'ye, Stoya ve Ostoya* adlı biri erkek, biri kız iki kardeş bulup ortadaki sütunların içine ördürmesini öğütlemiş. Hemen bütün Bosna'da bu çocukları aramaya başlamışlar ve onları getirecek olana armağanlar adanmışlar. En sonunda seymenler üçra bir köyde yeni doğmuş ikiz iki kardeş bulup zorla getirmişler. Ama anneleri yavrularından ayrılmak istememiş, yediği dayaklara aldırmayarak, bağıra çağıra Vişegrad'a kadar arkalarından gelmiş, orda mimarın karşısına çıkmayı başarmış.

Masal, çocukları duvarın içine örmüşler, diye sürüp gider. Çünkü başka türlü olmasına imkân yoktu. Yalnız mimar, onlara acıdığından, annelerinin gelip onları emzirebilmesi için, sütunların arasında geniş boşluklar bırakmış.

Bu boşluklar, sanatla yapılmış yalancı pencerelerdir. Tıpkı kale mazgalları gibi bir şey. Şimdi bu deliklerde yabancı güvercinler yuva yapar. Yüzyılların anısı olarak bu duvardan ana sütü sızmaktadır. Bu incecik beyaz bir sızıntıdır. Ve yılın bir mevsiminde, taşın üstünde silinmez bir iz halinde görünür. (Ana sütü, çocuk düşüncesinde, yakın bir geçmişe bağlı, tadsız, yavan, aynı zamanda vezirler ve mimarlar gibi esrarlı ve belirsiz bir şeydir.) Halk, sütunların üzerindeki bu izleri kazır, bir toz halinde saklayıp sütü olmayan emzikli annelere satar.

Köprünün orta sütununda, Kapiya'nın altında daha geniş bir aralık vardır. Kanatsız bir kapı gibi. Demir bir mazgal gibi bir şey. Bu sütunun içinde büyük, karanlık bir oda bulunduğu ve bu odada bir Arap yaşadığı rivayet edilir. Bunu da çocukların hepsi bilir. Birbirleriyle yarışarcasına uydurdukları hayalî hikâyelerde bu Arap büyük rol oynar. Kime görünürse o insan ölür. Henüz hiçbir çocuk görmemiştir onu. Çünkü çocuklar ölmezler. Ama, bir gece Hamid'e görünmüş. Astımlı, gözleri kanlı, başı her zaman dumanlı bir hamal olan bu adam, daha o gece ölmüş.

Aslında körkütük sarhoşmuş, ve geceyi sıfırdan aşağı on beş derecede, açık bir gök kubbe altında geçirmiş. Çocuklar, onları hem çeken, hem korkutan bir uçurumu seyreder gibi ara sı-

(*) Bu özel adlar, aynı zamanda "dur" ve "kal" anlamına gelir.

ra bu karanlık aralıktan içeri bakarlar. Bütün dikkatleriyle bakıp bir şey görünce, bağırıma s zleşirler. Ağızları açık, gözlerini bu keskin ve karanlık çukura daldırırlar. Merak ve korku içinde titreyerek beklerler. Sonunda yaramaz çocuğun biri (her zaman da böyle biri bulunur) Arap!.. diye bağıarak kaçar ve oyunları bozulur. Aynı zamanda hayal kırıklığına da uğrarlar.

Hele hayalleri güçlü olanlar, şakadan hiç hoşlanmazlar. Çünkü onlar, dikkatle bakacak olurlarsa bir şey görmeyi başaracaklarına inanmaktadırlar. Çocukların çoğu, geceleri rüyalarında bile bu Arapla uğraşırlar. Yanlarındaki anneleri onları uyandırarak bu korkulu rüyadan kurtarır. Onlara bir bardak su vererek Allahın adını tekrarlamalarını söyler. G nd zki oyunlarında yorgun düşen çocuklar da, nihayet derin bir uykuya dalar. Hiçbir korku çocuklarda kökleşip sürüp gidemez.

Köprünün  st yanında, toprağı kireçli olan o dik kıyıda, iki yuvarlak oyuk görülür. Bu delikler, ikişer ikişer, düzgün aralıklarla devam eder, sanki dev bir atın nal izleriymiş gibi. Bu izler eski kasabanın yukarisından inmektedir, taşlı yokuştan dereye kadar gelmekte, sonra yine öteki kıyıda görülmektedir. Nihayet kahverengi yumuşak toprakta ve bitkiler arasında kaybolmaktadır. Yaz aylarında taşlı kıyıda balık tutan çocuklar bilirler ki, bu izler eski zaman savaş ılarınınındır. O devirde yeryüzünde çok iri yapılı yiğitler yaşarmış. Taş henüz sertleşmemiş, toprak gibi yumuşakmış. Bu yiğitlerin atları da kendileri gibi iriyemiş. Yalnız bu izler Sırp  ocuklar için şarats'ın* nal izleridir. Kralievi  Marko yukarıdaki eski kalenin zindanından kaçmış ve bir sıçrayışta, o zamanlar köprüsü olmayan Drina'nın öbür kıyısına geçmiş. Müslüman çocukları ise onların Kralievi  Marko'nun atının izleri olmadığını bilirler. (  nk  bir Hıristiyan pi inin böyle bir gücü ve böyle bir atı nasıl olabilir?)

Bunlar Cercelez Aliya** ile kanatlı kısırağının izleridir. Onun dereyi geçmek için sala ve köprüye ihtiya ı yoktu. En büyük ırmaqları, k  k dereler gibi bir sıçrayışta açardı. Ama Müslüman ve Hıristiyan  ocuklar bu konuda hiç kavga etmezlerdi.

(*) şarats:  nl  halk türkülerinin kahramanı Kralievi  Marko'nun alaca atıdır.

(**) Cercelez Aliya: Müslümanların masallaşmış bir kahramanı.

Her iki taraf da kendi inancının doğruluğundan emindir. Bir kimsenin inancını ve görüşünü bir başkasının değiştirdiği hiç görülmemiştir. Büyük bir kâse kadar geniş ve derin olan bu çukurların içine, büyük yağmurlardan sonra sular birikir ve tıpkı taş vazolarda olduğu gibi uzun zaman kalır. Yağmur suyu ile dolu olan bu çukurlara çocuklar “kuyu” adını verirler. Ve inançları ne olursa olsun, hepsi de tuttukları balıkları bunların içine bırakırlar.

Sol kıyıda, hemen yolun üst yanında, oldukça büyük bir tümsek vardır. Sert, kayalı bir toprak yığınıdır bu. Bu tümseğin üstünde çelik bir tel gibi sert ve dikenli bir ottan başka ne bir çiçek, ne de bir yeşillik biter. Köprünün çevresinde oynayan çocuklara sınır ve nişan tahtası ödevini görür. Eskiden bu tümsek Radisav'ın mezarı diye anılırdı. O, Sırların bir şefi ve çok güçlü bir insanmış. Sadrazam Mehmet Paşa, Drina'nın üstünde bir köprü yaptırmak üzere adamlarını yollayınca, herkes bu emre boyun eğmiş ve bedava çalışmaya katlanmış. Yalnız Radisav kafa tutmuş ve halkı ayaklandırmış. Drina'nın üstünde bir köprü kurmak isteyen zorluklarla karşılaşacağını bildirmiş. Vezir onu yakalayınca kadar hayli uğraşmış, çünkü bir insan gücünün yetemeyeceği bir güce sahipmiş. Ona ne kama tesar edermiş, ne de tüfek. En kalın halatları ve zincirleri bir ip gibi koparır atarmış. Ona bu gücü, üstünde taşıdığı bir tılsım sağlıyormuş. Eğer vezirin adamlarından kurnaz ve sinsi biri çıkıp Radisav'ın uşağını söyletmeseymiş, belki Sadrazam bu köprüyü kurmayı hiç başaramayacakmış. Sırrını öğrenince, delikanlıyı ipek iplerle bağlayıp boğmuşlar. Çünkü taşıdığı muskanın yalnız ipeğe etkisi olmuyormuş.

Kadınlarımız, yılda bir gece bu tümseğin üstüne gökten beyaz bir ışık indiğini iddia ederler. Ve bu, sonbaharda, Hazreti İsa'nın doğumu ile Hazreti Meryem'in göğe çekilmesi arasındaki tarihe rastlarmış. Bu masala inansın inanmasın, gökten bu ateşin inmesini bekleyen pek çok çocuk olmuş, ama hiçbirisi bir şey görmemiştir. Çünkü daha gece yarısı olmadan, uyuyup kalmışlardır. Oysa, böyle bir şey düşünmeyen birçok yolcu, gece kasa-baya gelirken bu tümseğin üstünde beyaz bir ışık görmüş.

Müslümanlara gelince, çok eski zamanlarda burada din uğruna şehit düşmüş bir dervişin, Şeyh Turhan'ın yatmakta olduğunu iddia ederler. O, büyük bir kahramanmış ve küffar ordusuna karşı Drina geçidini korumuş. Bu tümseğin üstünde bir taş, bir türbe bulunmayışının nedeni de, dervişin böyle vasiyet etmiş olmasıymış. Kimsenin onun nerede yattığını bilmemesi için, hiçbir iz bırakmadan gömülmek istemiş. Çünkü küffar ordusu bir gün yine gelecek olursa, bu tümseğin altından kalkarak tekrar onlara yolu kapatacakmış. Buna karşılık, bazen gökyüzünden bu toprak yığına nur inermiş.

İşte çocukların yaşamı, köprü'nün altında ve çevresinde, böyle çocukça hayaller içinde akıp gider. Ama delikanlılık çağına gelince, köprü'nün üstüne, Kapiya'ya taşınırlar. Gençlik hüyları orada bambaşka konular üstünde dönmeye başlar. İlk hayat mücadeleleri, sıkıntıları da orada başlar.

İlk aşk hüylaları, bakışmalar, fısıltılar, laf atmalar, ilk iş görüşmeleri hep burada başlar, pazarlıklar, kavgalar ve anlaşmalar burada yapılır, ilk randevular burada verilir.

Mevsimin, satışa çıkarılan ilk kiraz ve kavunlarını, sabahın sıcak saleplerini, sıcak simitleri hep burada, köprü'nün bu taştan terası üstünde bulursunuz.

Dilenciler, sakatlar, cüz zamlılar da burada buluşurlar. Kendini göstermek, birini görmek ya da birşeyler satmak isteyen gençler de burada toplanır.

Orta yaşlı, tanınmış kişiler de politakadan ya da ortaklaşa dertlerinden söz etmek üzere gelip buraya otururlar. Ama yine de çoğunluğu, şakalaşmaktan ve şarkı söylemekten başka bir şey bilmeyen gençler meydana getirir. Tarihsel olayları bildiren ilânlar, beyannameler de buraya, çeşmenin üstündeki duvara asılır. 1878'e kadar, herhangi bir sebeple cezaya çarptırılanların, idam edilen ya da kazığa geçirilenlerin başları da burada gösterilirdi.

Bu sınır kasabasında, hele kargaşalık yıllarında, idamlara sık sık, hatta ileride göreceğimiz gibi, bazen her gün rastlanırdı. İster düğün, ister cenaze alayları olsun bir an Kapiya'da durmadan köprüyü geçemezdi. Düğün alayları kasabaya girmeden ço-

ğu zaman burda durup sıraya girerdi. Eğer hadisesiz barış devri ise, herkes rakı şişesini ağızdan ağıza dolaştırır, şarkı söyler, kolo* oynar ve çoğu zaman burada tahminden de fazla kalınırdı. Cenaze alaylarına gelince, cenazeyi taşıyanlar, ölenin de yaşamının önemli bir parçasını geçirdiğı bu Kapiya'da durup bir an dinlenirlerdi.

Nasıl ki köprü kasabanın en ilgi çekici bir yeri ise, Kapiya da köprünün en önemli noktasıdır. Vişegradlılardan konukseverlik gören bir Türk yolcusunun seyahatnamesinde yazdığı gibi, "Herkesin kalbinde yer etmesi gereken Kapiyaları kasabanın can damarı, köprünün kalbidir."

Bu köprü, her çeşit cinler ve canavarlarla savaşmak, çocukları diri diri duvarlara gömmek zorunda kaldıkları söylenen eski zaman mimarlarının ne kadar akıllı kişiler olduklarına da bir örnektir. Onlar, yalnız binanın sağlamlığına ve güzelliğine önem vermekle kalmamış, gelecek kuşakların rahatını, ondan ne türlü yararlanabileceklerini de düşünmüşler.

İnsan bu kasabanın bugünkü yaşamını bilir ve iyice düşünecek olursa bütün Bosna'da, Vişegradlıların Kapiya'larında duydukları zevk ve rahatlığa benzer bir his duyan insanın pek az olduğunu anlar.

Tabiidir ki, kış mevsimi hesaba katılmaz. O zaman köprüden ancak zorunluk duyanlar geçer. O da, ırmaktan durmadan esen sert rüzgârın altında başını eğerek ve adımlarını sıklaştırarak yürür. Tabiidir ki, Kapiya'nın açık terasında durmak kimsenin aklından geçmez.

Ama başka mevsimlerde Kapiya, büyük küçük herkes için Allah'ın bir nimetidir. İsteyen, günün ve gecenin her saatinde ister bir iş üzerinde konuşmak, ister ahabaplarla yârenlik etmek için olsun, Kapiya'ya gidip oturabilir. Irmağın üstünde, on beş metre kadar uzanan bu taştan sofa, sanki havada yürüyor gibidir.

Üç yanı koyu yeşil dağlarla çevrilmiş, başının üstünde yıldızlı ya da bulutlu bir gök kubbesi, önünde ardı mavi dağlarla kapalı küçük bir anfiteatr gibi uzanmış bir ufuk... Sevincini,

(*) Kolo: Yugoslavların millî dansı.

üzüntüsünü ya da boş vaktini böyle bir yerde geçirmek... Aca-
ba dünyada kaç zengine ya da vezire nasip olmuştur? Şüphesiz
az, pek az kişiye...

Oysa yüzyıllardan beri, bizimkilerden nice nice kişiler ge-
lip bu sofaya oturmuş, güneşin doğmasını, akşam ezanını, ya
da başı üstündeki gök kubbenin belirsiz bir biçimde değişme-
sini beklemiştir. Kimbilir kaç kişi burada oturup, bu düzgün
parlak taş dirseklerini dayamış, yüzünü avuçları içine almış,
ışığın dağlar üzerinde, bulutların gökyüzünde bitmez tüken-
mez oynasmalarını seyrederek, ülkenin hep aynı –yalnız baş-
ka başka biçimlerde düğümlenmiş– kader yumağını çözmeye
çalışmıştır.

Çok eskiden biri (herhalde bir yabancıydı ve şaka ediyor-
du), bu Kapiya'nın kasabanın kaderi ve kasabalıların karak-
terleri üstünde büyük bir etki yaptığını söylemiş. Vişegradlıla-
rın, hayâl kurma ve düşünceye dalma eğilimlerinin, karakter-
lerindeki o üzgün sessizliğin nedenini, Kapiya'da geçirdikleri
o uzun düşünceye dalma saatlerinde aramak gerekir, demişti.

Vişegradlıların, öteki kasabalılarla ölçülünce, zevklerine
düşkün, eli açık ve hoppa kişiler oldukları inkâr edilemez. Ka-
sabaları elverişli bir yerdedir, yakın köyler bereketli ve zengin-
dir. Herhalde, Vişegrad kasabasına çok para girer, ama hiçbir
zaman fazla kalmaz.

Hiçbir tutkusu olmayan sofu bir idareciye rastlanırsa, herhal-
de o, kasabaya yeni gelenler arasındadır.

Vişegrad'ın havasından ve suyundan, çocuklar bile, elle-
ri açık, parmakları aralık doğar. Eli açıklık ve kaygusuzluk,
buranın genel bir hastalığıdır. Vişegradlılar “Yeni gün, yeni
nafaka”* parolası ile yaşarlar. Söylentilere göre ihtiyar Novak,
artık yorulup haydutluktan çekilmek zorunda kalınca, yerine
geçecek olan oğlu Grujitsa'ya şöyle bir öğüt vermiş:

– Pusuda beklerken yaklaşan yolcuya dikkatle bak. Eğer atı-
nı kurula kurula sürüyorsa, üstünde kırmızı bir cepken, gü-
müş kaplamalar ve ayağında da beyaz tozluklar varsa, o bir

(*) Sırpçaya yerleşmiş olan bu Türkçe sözcük, Yugoslav dilinde de bizdeki anla-
mında kullanılmaktadır.

Foçalıdır.* Hemen saldır. Çünkü üstü başı ve kesesi para doludur. Eğer kılığı gösterişsiz, başı eğik, sanki dilenmeye gidiyormuş gibi atının üstüne çömelmiş birine rastlarsan, düşünmeden vur!.. Çünkü o bir Rogatitsalıdır.** Onların hepsi cimri, kurnaz, ama para babasıdır. Ama eyerin üstüne bağdaş kurmuş, dümbelek çalarak avaz avaz şarkı söyleyen birine rastlarsan sakın vurma!.. Ve ellerini kana bulama, bırak geçsin. Çünkü o Vişegradlıdır ve beş parasızdır. Onların cebi para tutmaz.”

Bütün bunlar yukarıda sözü geçen yabancıнын düşüncelerini doğruluyor. Oysa bu düşüncenin ne dereceye kadar doğru olduğunu söylemek güçtür. Birçok şeyde olduğu gibi, bunda da nedeni ve sonucu birbirinden ayırt etmek kolay değildir. Acaba bu neşeli insanları böyle yapan Kapiya mıdır? Yoksa istek ve ihtiyaçlarına cevap vererek, Kapiya kendi zekâ ve muhayyilelerinden mi doğmuştur?

Bu boş ve anlamsız bir sorudur. Çünkü insanların ihtiyaç, düşünce ve isteklerine cevap vermeden, rastgele meydana gelmiş hiçbir yapı yoktur. Nasıl ki mimarlıkta da motifsiz şekiller ve keyfî çizgiler bulanamaz.

Ama, büyük, güzel ve yararlı olan her yapının başlangıcı, hayatı ve içinde yükseldiği toplumla olan ilişkisi birtakım esrarlı, acıklı ve karmaşık hikâyelerin doğmasına sebep olur.

Her ne hal ise... Herhalde, bu kasaba halkının hayatı ile köprüünün arasında yüzlerce yıllık sıkı bir bağ var. Alinyazıları birbirine öylesine kenetlenmiş ki, onları birbirinden ayrı olarak düşünüp anlatmak mümkün değildir. Onun için köprüünün yapılışı ve alinyazısı üzerine anlatılan hikâyeler, aynı zamanda kasabanın ve kasabalıların hayat hikâyesidir.

Kuşaktan kuşağa ve ağızdan ağıza anlatılan kasaba ile ilgili bütün hikâyelerde, orta yerinde bir taş gibi taşıdığı Kapiya'sı ve on bir kemeriyle, herhalde taş köprüünün de adı geçer.

(*) Foça: Drina'nın sağ kıyısında bir ticaret merkezidir. 4.500 nüfusu ve güzel bir camii vardır.

(**) Rogatitsa: Drina'nın sol kolu üstünde büyük bir kasabadır.

II

Şimdi de, bu yerde, bir köprünün, hele böyle bir köprünün kurulmasının akıldan bile geçmediği zamanlara dönelim!

Kimbilir, bu eski çağlarda buradan yorgun ve ıslanmış olarak geçen yolculardan bazıları, bu geniş ve köpüklü ırmağı aşarak yolculuklarını kolaylıkla sona erdirecek bir köprünün mucize kabilinden orada bulunuvermesini ne kadar büyük bir içtenlikle dilemişlerdir. Çünkü insanlar, orada yaşamaya ve bunun güçlüklerini yenmeye çalıştıklarından beri herhalde bir geçit kurmak çarelerini de düşünmüşlerdir. Yalnız herkesin hılyası verimli, iradesi de istediklerini gerçekleştirecek kadar güçlü olmaz.

Bu köprünün hayali, belli belirsiz, ilk defa, 1516 yılının bir sabahında, kendisini köyünden alıp ta uzaklara, parlak ve korkunç İstanbul'a götürmek üzere buradan geçirdikleri gün, yakınlarıdaki Sokoloviç köyünden on yaşlarında bir oğlan çocuğunun kafasında canlanmıştı.

O zamanlar yine bu aynı Drina, çoğu zaman bulanık sularıyla, bu kumlu ve taşlı kıyılardan coşkun ve yeşil bir sel gibi akıp gidiyordu. O çağda da kasaba vardı. Yalnız başka bir biçim ve bir başka büyüklükteydi. Irmağın sağ kıyısında şimdi yıkıların görüldüğü dik yamacın üstünde, kuleleri, mazgalları, surlarıyla Bosna Krallığı'nın parlak devrinden kalma iyi korunmuş eski bir kale yükseliyordu. Bu, o çağın en büyük derebeylerinden biri olan Pavloviç'in eseri idi. Etrafında da iyi korunmuş bir kasaba görülüyordu. Kalenin bulunduğu binanın yamaçlarında ve kalenin koruyuculuğu altında, Bikavats ile Meydan adlı Hristiyan köyleriyle Duşçe adlı, İslâm'ı yeni kabul etmiş bir köy vardı. Aşağıdaki ovada Drina ile Rzav'ın arasında sonradan kasabanın kurulduğu yerde kasabalıların toprak ve tarlaları uzanmaktaydı. Bu tarlaların arasından bir yol geçiyor, bu yolun üstünde de eski bir tahta han, birkaç su değirmeni ve birkaç kulübe görünüyordu.

Drina'nın yolu ikiye böldüğü yerde, Vişegrad'ın o ünlü salı

bulunuyordu. Eski ve siyah bir saldı bu. Onu bir kıyıdan öbür kıyıya geçiren kişi, Yamak adlı, asık suratlı biriydi.

Uyanıkken bile onun dikkatini çekmek, bir adamı derin uykusundan uyandırmaktan daha güçtü. Dev yapılı, iri yarı bir adamdı Yamak, ve olağanüstü bir gücü vardı. Ama yigitçe çarpıştığı uzun savaş yılları onu bir hayli hırpalamıştı. Bir gözü ve bir kulağı kalmıştı. Bacağının biri de tahtadandı. Hiç selam vermeden, konuşmadan insanları, hayvanları, eşyayı salına yükler, ağır ve düzensiz bir biçimde ama büyük bir güvenle, karşıdan karşıya geçirirdi.

Yavaşlığı, tuhaf karakteri kadar, dürüstlüğü de ünlüydü. Taşıdığı yolcularla konuşmak, ilgilenmek isteklisi değildi. Karşıdan karşıya geçmek için ona ödedikleri bakır akçeleri kara salın içine atarlardı. Bu paralar orada kumlu suların içinde kalır, akşam, salcı onları salın sularını boşalttığı kâse ile alır, kıyadaki kulübesine götürürdü.

Sal yalnız, ırmağın akıntısının ve yüksekliğinin normal olduğu zamanlarda işlerdi. Ama ırmağın suları kabardığı, normal bir seviyeyi aştığı zamanlar salı bir koya çeker, sıkıca bağlardı. O zaman Drina bir okyanus gibi aşılmaz olurdu. Artık Yamak'ın öteki kulağı da sağırlaşıp, gider, kasabadaki tarlasında çalışırdı. Gündüzleri öteki kıyıda, sırsıklam olmuş yolcuların soğuktan titreyerek bekledikleri görülür, arada bir:

– “Hey!.. Yamak!..” diye seslendikleri işitilirdi.

Ama, su alçalmadıkça kimse ne görünür, ne karşılık verirdi. Sular alçalmaya başlayınca, Yamak, kimse ile görüşmeyi, kimseye danışmayı gerekli görmeden, bir başına kararını verirdi.

Irmağın sağ kıyısında, dağın yamacında, eski kalenin yıkıntıları altında bulunan kasaba, henüz az nüfusluydu. Köprü yapıldıktan, ticaret ve geliş gidiş arttıktan sonraki haline hiç benzemiyordu.

O yılın kasım ayında yüklü beygirlerle uzun bir kervanın geceyi geçirmek üzere ırmağın sol kıyısına yerleştiği görüldü. Yeniçeri ağası silahlı askerleriyle Bosna'nın doğu köylerinden belli sayıdaki Hristiyan çocuklarını (acemi oğlanlarını) toplamış İstanbul'a dönüyordu. Son gelişinden beri altı yıl geçmiş, onun

için bu sefer seçim kolay ve zengin olmuştu. İstedikleri kadar gürbüz, sağlıklı ve zeki çocuk bulabilmişlerdi. Bunların hepsi de 10-15 yaşlarında çocuklardı. Aileler çocuklarını ormana sakladıkları, onlara aptal görünmelerini öğrettikleri halde yine de istedikleri sayıyı bulmakta zorluk çekmemişlerdi.

Toplanan çocuklar küçük Bosna atları üstünde bir kafilde yola çıkarılmıştı. Her atın üstünde iki sepet vardı. Ve her birinin içine de bir çocuk yerleştirilmişti. Yanlarında bir çıkın ve birer parça çörek vardı. Baba evinden götürdükleri son tatlıydı bu. Gıcırdayan ve sallanan bu sepetlerden burunlarını dışarı çıkaran körpe ve korkulu yüzler görünüyordu. Kimi sakın sakın dışarı bakıyor, yurdunu en uzak köşelerine kadar görmeye çalışıyor, kimi ağlayarak yemeğini yiyor, kimi başını sepete dayamış uyuyordu.

Çocukları ellerinden alınan analar, babalar, kardeşler, saç baş dağınık, perişan, nefes nefese atların arkasından koşuyor, İslâm yapılmak, sünnet edilmek üzere yabancı diyarlara götürülen çocuklarının arkalarından sürükleniyorlardı. Artık onlar, dinlerini, asıllarını, yurtlarını unutmaya, ömürlerini yeniçeri ocaklarında veya Osmanlı İmparatorluğu'nun önemli başka işlerinde geçirmeye mahkûmdular. Bu perişan kalabalığın çoğunu, anneler, büyük anneler ve kız kardeşler meydana getiriyordu. Kafilere fazla yaklaştıklarında ağanın adamları kırbaça üzerlerine gelerek onları dağıtıyordu. O zaman kaçıyor, yoldaki ormanlara gizleniyor, sonra yine kervanın arkasında toplanıyor ve yaşlı gözlerle sepetlerin üzerinden uzanan başlar arasında yavrularını tanımaya çalışıyorlardı. Tutulması en güç olanlar analardı. Saç baş dağınık, göğüs bağı açık, nereye bastıklarının farkında olmadan, bir ölünün arkasından gider gibi ağlayarak, dövünerek koşuyorlardı. Kimisi yarı çılgın bir halde, sanki rahimleri parçalanıyor, doğum sancısı çekiyormuş gibi kıvranıyor, inliyor, bağıriyordu. Gözyaşlarından önlerini göremediklerinden atlıların kamçıları önüne çıkıyorlardı. Her kırbaç vuruşuna aptalca bir soru ile karşılık veriyorlardı.

– Onu nereye götürüyorsunuz?

Kimileri de oğullarına seslenerek, ona kendilerinden birşey-

ler vermeye, birşeyler söylemeye, öğütlerde ya da tenbihlerde bulunmaya çalışıyorlardı.

– Rade! .. Oğlum! Sakın anneni unutma!..

Başka bir kadın avaz avaz:

– “İlya!.. İlya!.. İlya!..” diye bağırarak sevgili başı görmeye çalışıyor, sanki elinden büsbütün alınan yavrusunun hafızasına bu Hristiyan adını iyice işlemek ister gibi durmadan dinlenmeden “İlya!..” diye haykırıyordu.

Ama yol çok uzun... topraklar sert, vücutlar zayıf, Osmanlılar ise güçlüydü. Yedikleri sopalardan ve yorgunluktan bitkin bir halde nihayet bu faydasız çabadan vazgeçiyorlardı. En inatçıları Vişegrad'ın salı önüne kadar geliyor, orada kalıyordu. Çünkü ırmağı geçmenin başka bir yolu yoktu. Burada kıyıya oturup rahat rahat ağlayabiliyorlardı. Çünkü artık onları kovalayan kimse yoktu.

Taşlaşmış gibi oturup, açlığın, susuzluğun, soğuğun farkında bile olmadan, Dobrun yönünde uzaklaşan atlılara bakıyor, bir daha göremeyecekleri yavrularının hayalini son defa görmeye çalışıyorlardı.

O kasım günü, bu sayısız sepetlerin birinde, yükseklerdeki Sokoloviç köyünden gelen on yaşlarında esmer bir çocuk da vardı. Elindeki çakıyla, dalgın dalgın sepetinin kenarlarını yontarak, kızarmış kuru gözlerle çevresine bakıyordu.

Seyrek söğüt ağaçlarıyla kaplı bu gri taşlı çıplak kıyılar hafızasında yer edip kalacaktı. Üstünde kuzgunların uçtuğu bu bulanık suları, içinde bir gece yattıkları örümcekli, cereyanlı yel değirmenini, asık suratlı salcıyı hiç unutmayacaktı. Vücuduna adeta maddi bir sancı saplandı. Sanki siyah bir çizgi göğsünü arada bir ikiye bölüyor ve ona dayanılmaz bir acı veriyordu. Hatırasında bu acı, daima, yolun birden kesildiği bu noktaya, aşılması zor, pahalı ve tehlikeli derenin taşlık kıyılarındaki o hazin ve ıssız manzaraya bağlı olarak kalacaktı.

Burası sefaletin hüküm sürdüğü dağlık ve perişan bir diyarın en duygulu noktasıydı. İnsan, gücünün yetmediği tabiat unsurlarıyla karşılaşıyor, güçsüzlüğünün acıları içinde karşısına dikilen aşılmaz engelin zorluğunu daha iyi görüyor ve bu

güçlüklerin insanoğlunu her işinden alıkoyduğunu anlıyordu.

İşte bütün bunlar, bir kasım günü çocukta, ömrü boyunca hiç geçmeyecek olan maddi bir sızı bırakmıştı, hatta dini, yurdu ve yaşantısı büsbütün değiştiği halde bile.

Bu sepetteki çocuğun ileride ne olduğunu bütün tarih kitapları anlatır. Ve dünya onu bizden de iyi bilir.

Zamanla o, padişah sarayında, genç, gözüpek bir subay olarak hizmet etti, kaptan paşalığa yükseldi, padişaha damat oldu ve şöhreti cihana yayıldı. O Sokollu Mehmet Paşa ki, üç kıtada çoğu zaferle sona eren savaşlarıyla, Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırlarını genişletti, ona içte ve dışta güven içinde bir idare sağladı. Tasada ve mutlulukta pek ender ve seçkin kimselerin duyduklarını duydu. Kudret ve iktidarda pek az kimsenin eriştiği ve pek azının da koruyabildiği yüksekliklere çıktı.

O, düşüncemizde bile izleyemediğimiz yabancı bir dünyada yepyeni bir insan olmuş ve şüphesiz onu vaktiyle alıp götürdükleri ülkesindeki her şeyi unutmuştu. Belki Drina'nın Vişegrad'dan geçişini, yolcuların, içinde soğuktan ve korkudan titreştikleri o yosunlu ağır salı, asık suratlı salcıyı, bulanık suların üstünde uçuşan kuzgunları da unutmuştu. Ama bütün bunların bıraktığı maddi sızı, hiçbir zaman dinmemişti. Tersine; yıllar geçtikçe ve o ihtiyarladıkça artmıştı. Göğsünü ikiye bölen o siyah çizgi hayatın ona getirdiği çeşitli acı ve mutsuzluklardan bambaşka bir şeydi.

İhtiyar vezir bu acılı anlarında gözlerini kapar, göğsünü bıçak gibi yaran bu sızının dinmesini beklerdi.

İşte, yine böyle bir anında, eğer uzaklarda kalan Drina'da, içinde çeşitli acıların toplandığı salı kaldıracak, o sarp ve ıssız kıyıları, ırmağın kestiği yolları bir köprü ile birleştirecek olursa, belki bu acıdan kurtulabileceğini düşündü. Aynı zamanda doğduğu ve yaşamının bir bölümünü geçirdiği topraklarla, Bosna'yı da doğuya bağlamış olacaktı.

Bu noktada, yapılması gereken taş köprü'nün hayali de böylece, kapalı gözlerinin önünde beliriverdi. Hemen o yıl, Sadrazam'ın emriyle Drina'nın üstündeki köprü yapılmaya başlandı. Köprü'nün yapılışı tam beş yıl sürdü. Bu hem kasaba, hem ül-

ke için çok şanlı ve hareketli bir çağ oldu. Büyük küçük, çeşitli olaylarla geçen bir çağ!..

Ama yüz yıllardan beri kasabada çeşitli olaylar hatırlandığı ve anlatıldığı halde, (köprü ile az çok ilgisi olan olaylar da) bu inşaatın ayrıntılarıyla ilgili büyük bir hatıra kalmadı.

Halk, anlatabildiği ve ona bir masal çeşnisi verebildiği şeyleri hatırlar ve anlatır. Başka şeyler, onda iz bırakmadan geçer gider. Uzun süren zorlu yapı, halkın gözünde, başkasının adına yapılan ve onu ilgilendiren bir eserdir. Yalnız çalışmalar sona erip köprü meydana çıktıktan sonra halk ayrıntıları hatırlamaya ve onları köprünün kuruluşuyla birleştirmeye başladı. Ona masallaşan hikâyeler ekledi ve sanatkârca süsleyerek uzun zaman hatırasında korudu.

III

Vezir'in kararını verdiği yılın ilkbaharında adamları kasabaya gelip hazırlıklara başladılar. Arabalar, çeşitli araçlar ve çadırlarla birlikte çok kalabalık bir kabile halinde gelmişlerdi. Onların gelişi küçük kasabada ve yakın köylerde, hele Hristiyanlar arasında bir kaygı uyandırdı. Gelenlerin başında, Sadrazam'ın güvendiği adamlardan biri olan Âbid Ağa vardı. Yardımcısı da mimar Tosun Efendi'ydi.

Âbid Ağa gelmeden şöhreti gelmişti. Bu insafsız, sert, katı yürekli bir adamdı. Meydanda kurdukları çadırlara yerleşince Âbid Ağa yüksek memurları ve bütün ileri gelen Müslümanları bir toplantıya çağırdı. Uzun görüşmeler olmadı. Çünkü yalnız Âbid Ağa konuştu. Oraya toplananlar, kendilerini, yeşil gözlü, kırmızı yüzlü, iri yarı bir adamın karşısında buldular. Bu adam zengin İstanbullular gibi giyinmişti. Kısa kesilmiş kızıl bir sakallı, Macar modasına göre incecik uçlu bıyıkları vardı.

Bu sert adamın sözleri çevresindekileri kılığından da çok şaşırttı. Âbid Ağa:

– Herhalde benim üzerime söylenenler daha ben gelmeden kulağınıza varmıştır. Bunların hoş giden güzel şeyler olmadı-

ğına eminim, diye söze başladı. Herkesin çok çalışmasını ve söz söylemeden boyun eğmesini isterim. İstedğim gibi çalışmayan ve itiraz etmeden boyun eğmek istemeyeni öldürmeye kararlıyım. Ben “yapılamaz”, “yok” sözlerini tanımam. Benim karşımda bir insan küçük bir sözden ötürü başını kaybedebilir. Ben, kan dökmekten hiç çekinmeyen katı yürekli bir adamım. Şunu da söyleyeyim ki benim üzerime duyduğunuz söylentilerin hiçbirisi uydurma veya şişirilmiş şeyler değildir. Benim ağacım gölge vermez. Ben bu şöreti, uzun yıllar Sadrazam’a gösterdiğim bağlılıkla elde ettim. Allahın inayetiyle şimdi bana verilen ödevi de tamamlamak niyetindeyim. Buradan ayrıldığım zaman umarım ki duyduğunuz söylentilerden daha korkunç rivayetler bırakıp gideceğim.

Halkın hiç ses çıkarmadan dinlediği bu başlangıçtan sonra, Âbid Ağa açıklamalara girişti. Bu köprünün, en zengin ülkelerde bile eşi olmayan bir yapı olacağını, vezirin belirttiği süre içinde de tamamlanmış bulunacağını söyledi. Sonra da onlara, nelere ihtiyacı olacağını, işçilerden, Müslümanlardan ve Hristiyanlardan neler beklediğini anlattı.

Yanında Tosun Efendi oturuyordu. Bu, ufak tefek, solgun benizli bir adamdı. Yunan adalarında doğmuş, sonradan Müslüman olmuştu. İstanbul’da Mehmet Paşa adına birçok vakfiyeler ve çeşmeler yapmıştı. Âbid Ağa’nın söylediklerini anlamıyor gibi sessiz ve ilgisiz oturuyordu. Hep ellerine bakıyor, yalnız arada bir gözlerini kaldırıyordu. Kadife gibi yumuşak siyah gözlerdi bunlar, miyop gözler, işinden başka bir şey görmeyen, bir şey hissetmeyen bir adamın gözleri...

Burada toplananlar bu dar ve boğucu çadırın altında çok üzgün ve perişan görünüyordular. Bayramlık giysilerinin altından damla damla ter çıktığını hissediyorlardı. Her birinin yüreğini korku ve üzüntü kaplamıştı. Sanki kasabanın ve ülkenin üstüne anlaşılmaz bir ağırlık çökmüştü. Sonunun nereye varacağını kimse kestiremiyordu.

İlkin ormandaki ağaçları kesmekle ve kütükleri taşımakla işe başladılar. Drina’nın her iki kıyısına da öylesine çok tahta yığıldılar ki, herkes köprünün tahtadan yapılacağına inandı. Sonra-

dan toprak seviyesini düzeltmek, kıyıdaki kayaları kırmak gibi karmaşık çalışmalar başladı. Bu böylece sonbaharın sonuna kadar sürdü. O mevsim işlere geçici olarak ara verildi.

İnşaat işinin ilk bölümü bitmiş oluyordu. Bu işlerin büyük bir kısmını da bedava çalışan işçiler yapıyordu. Her iş, Âbid Ağa'nın ve yeşil sopasının gözlemciliği altında görülüyordu. Bu sopa milli bir şarkıya bile konu olmuştu.

Âbid Ağa, boş vakit geçiren ya da yeterince çalışmayan birini bu sopa ile işaret etti mi, bekçiler onu hemen yakalıyor, daha orada cezasını veriyorlardı. Bayılıncaya kadar dövdükten sonra üzerine su döküp onu yeniden çalışmaya gönderiyorlardı.

Sonbahar sonlarına doğru, Âbid Ağa gitmeye hazırlanınca, yine kasabanın ileri gelenlerini topladı. Kışın buradan gideceğini, ama gözünün daima burada olacağını, her şeyden onları sorumlu tutacağını söyledi. Yapıya bir zarar gelecek, inşaattan bir tahata eksilecek olursa bütün kasaba halkı cezalandırılacaktı.

Kasaba halkı, bütün kış boyunca inşaatı göz bebeği gibi korudu.

İlkbaharda Âbid Ağa yine yanında Tosun Efendi ile göründü. Dalmaçyalı taşçıları da birlikte getirmişti. Halk onlara hemen "Romalı ustalar" adını taktı. Bunlar otuz kişi kadardı. Başlarında Antoine adında Ulcinyalı* bir usta vardı. Uzun boylu, yakışıklı bir adamdı. Cesur bakışlı iri gözleri, kartal gagası gibi bir burnu, omuzlarına dökülen kestane rengi saçları vardı. Temiz batılı kılığı ile dikkati çekiyordu. Yardımcısı bir Araptı, gerçek bir zenci. Bütün kasabanın ve işçilerin Arap diye çağır-dıkları neşeli bir gençti.

Bir yıl önce kıyıları yığılan tahtalara bakarak Âbid Ağa'nın köprüyü tahtadan yapacağı sanılmıştı. Şimdi ise herkes, burada, Drina üstüne yeni bir İstanbul şehri kurmak istediklerine inanmaya başlamıştı. Şehirden bir saat uzakta, Banya yakınlarında yontulan taşları taşımaya başlamışlardı. Ertesi yıl Vişegrad'ta tuhaf bir bahar açtı. Her yıl bu mevsim yeşeren otlar-

(*) Duleigno: 4.000 nüfuslu küçük bir kasaba. Eski Türk paşalarının oturduğu yer. Bir Venedik kalesi, güzel bir camii, kumsal bir plajı var. Arnavutluk'a varmadan son Yugoslav limanıdır. Eski adı Ulcinya'dır.

rın, açan çiçeklerin yanında topraktan bir sürü baraka yükseldi. Suyu yakın yeni yeni yollar türediydi. Atların ve öküzlerin geçtiği binlerce yol adeta karıncalar gibi kaynaşıyordu.

Meydan ve Okolişte halkı her gün aşağıda, ırmak kıyısında, telâşlı telâşlı gidip gelen insanların, hayvanların ve her çeşit yapının yerden biter gibi bittiğini görüyordu. Dağlık, kayalık kıyılarda taşçı ustaları çalışıyordu. Çevreye saçtıkları tozdan her yer sapsarı kesilmişti.

Biraz ileride, kumlu ovada yerli gündelikçiler kireç söndürüyorlardı. Kireç ocaklarından yükselen beyaz duman arasından, yırtık pırtık elbiseleri bembeyaz olmuş geçiyorlardı. Ağır yüklü arabalardan, yollarda çukurlar açılıyordu. Köhne sal, bir kıyından öbür kıyıya, durmadan işçileri, kereste ve ustaları taşıyordu. Yarı beline kadar bulanık suların içine giren işçiler, suyun akıntısını değiştirecek olan direklerle kazıkları dikeyliyor, sepetlere kil dolduruyorlardı.

Dağların yamaçlarına serpilmiş evlerde şimdiye kadar sakın sakın yaşamış olan kasaba halkı bunları büyük bir merakla seyrederdi. Yalnız seyretmekle kalsalar yine iyi idi. Ama bu çalışmalar öylesine gelişmiş, öylesine genişlemişti ki kasabada ve yakınlardaki bütün canlıları, hatta ölüleri bile içine almaya başlamıştı. İkinci yıldan başlayarak çalışan işçilerin sayısı öylesine arttı ki kasabanın nüfusuyla bir oldu. Ne kadar yük arabası, at ve öküz varsa hepsi köprü için çalışıyordu. Çekilebilen, yerde sürüklenebilen ne varsa topluyorlardı. Bazen para karşılığında, bazen de bedava olarak.

Kasabaya çok para giriyordu ama o ölçüde hayat pahalılığı ve kıtlık artıyordu. Öyle ki, paranın yarısı işçilerin eline geçinceye kadar harcanmış oluyordu. Halkın omuzlarını çökerten pahalılıktan ve kıtlıktan çok üzüntü, nereden geldiği belirsiz bu kalabalığın yarattığı güvensizlikti.

Âbid Ağa'nın sertliğine bakmadan işçiler arasında kavga, dövüş hiç eksik olmuyordu. Müslüman kadınları bahçeye bile örtünüp çıkıyorlardı. Çünkü yerli ya da yabancı bu sayısız işçilerden biri her an karşısına çıkabilirdi. Kasabanın Müslümanları dinlerine çok bağlıydı. Çünkü daha yeni Müslü-

man olmuşlardı. İçlerinde babası ya da büyük babası Hıristiyan olan pek çoktu. Onun içindir ki İslâm inanışlarına bağlı ihtiyarlar bu hale açıkça kızıyor ve bu işçi güruhuna sırt çeviriyordu.

Arabalar, keresteler, hayvanlar, toprak ve taş yığınları ırmağın iki kıyısında her gün biraz daha artıyordu. Yıkar, kazar ve kırarken yola, avlulara, bahçelere de zarar veriyorlardı. Önce-leri, hemşerileri olan bir vezirin bu büyük vakfiyesinden dolayı gurur duymuşlardı. Ama o zaman henüz bunun bu kadar eziyete, kargaşaya ve üzüntüye sebep olacağını bilmiyorlardı.

Gerçek bir dine bağlı olmaları güzel şeydi, İstanbul'da kendi hemşerileri olan bir sadrazamın bulunması da güzel şeydi. Hele ırmağın iki kıyısını birleştiren sağlam ve değerli bir köprüye sahip olmak, hepsinden güzeldi. Ama şimdiki durum, hiçbir şeye benzemiyordu. Kasaba bir cehenneme dönmüş; toz, duman ve kargaşalık cehennemi olmuştu. Yıllar geçiyor, yapı yükseliyor, büyüyor, ama sonu gelmiyordu. Bütün bu yapılar köprüden başka her şeye benziyordu. İşte yeni Müslümanlar böyle düşünüyorlardı. Kişizadelikten de, gururdan da, şereften de bıkmış usanmış olduklarını saklamıyorlardı. Köprüye de, vezire de lânet ediyorlar, onları bu belâdan kurtarıp eski sükün ve rahatlarına kavuşturması için Allah'a dua ediyorlardı. İrmağın kenarında, köhne salın yanbaşında geçen gösterişsiz yaşamlarına razıydılar. Bu olaylar, Müslümanlar kadar kasabadaki Hıristiyanları da üzüyordu. Ama, onlara kimse düşüncelerini sormuyor, onlar da hoşnutsuzluklarını göstermeye cesaret edemiyorlardı.

İşte üçüncü yıl da gelmişti. İnsanlar yine atlarını, öküzlerini ve emeklerini bedavadan bu yapıya vermişlerdi.

Sade Vişegradlı Hıristiyanları değil, komşu üç kadılıktaki halkı da toplamışlardı. Âbid Ağa'nın atlıları her yanı dolaşıp Hıristiyanları topluyordu. Köylü olsun, kentli olsun, hepsini köprüde çalışmaya sürüklüyorlardı. Onları uykularında bastırıp tavuklar gibi yakalıyorlardı.

Bütün Bosna'da yolcular, birbirlerine Drina'dan geçmemeyi öğütüyorlardı. Çünkü kim olursa olsun, oradan her geçeni ya-

kalıyor, en aşağı birkaç gün çalışmaya zorluyorlardı. Kasabalı Hristiyanlar bedel olarak şarap fiçileri veriyor, köylerdeki delikanlılar ormanlarda gizleniyorlardı. Ama seymenler hemen ailelerini rehin alıyor ve çok kere de kaçan delikanlının yerine bir kadın götürüyorlardı.

Nihayet insanların bedava çalıştıkları üçüncü sonbahar gelmişti. Yapının ilerlediğine ve bu sefaletin dineceğine dair hiçbir belirti görünmüyordu.

Sonbahar ilerliyordu. Yapraklar dökülmüştü. Yollar yağmurdan sırsıklamdı. Gittikçe kabaran Drina'nın suları bulanmıştı. Boş tarlaların üstünde tembel kuzgunlar uçuşuyordu. Ama Âbid Ağa çalışmaları kesmiyordu. Kasımın solgun güneşi altında zavallı köylüler, taş, tahta taşıyor, yalınayak veya çarıklerle çamurlu sulara dalıyor, yorgunluktan terliyor, rüzgârda titriyor, pislikten simsiyah olan şalvarlarının belini sıkıyor, yağmurdan ve kirden kabarmış ve yer yer yırtılmış olan gömleklerini düğümlüyor, ama dağlır diye korkularından yıkamaya cesaret edemiyorlardı. Hepsinin başında da Âbid Ağa'nın yeşil sopası asılı duruyordu. Çünkü Âbid Ağa, hem Bania'daki taş ocağını, hem köprüdeki inşaatı günde birkaç sefer yokluyordu. Herkese karşı öfkeliydi. Zira günler gittikçe kısalıyor, işler bir türlü ilerlemiyordu. Sirtında kalın bir kürk, ayağında çizmeler, yüzü kıpkırmızı bir halde, suyun üstündeki iskelelere tırmanıyor, demirci dükkânlarına, kulübelere, işçi barakalarına dalıyor; işçi, bekçi, usta hepsini kontrol ediyor:

– Günler kısaldı ve kısalmaktadır... Ah köpoğlular... Bedava ekmek yiyorsunuz! diye bağırıyor, hırsından çatlıyordu. Sanki günün geç doğmasından, gecenin erken basmasından onlar sorumluymuşlar gibi. Ama hava kararmaya, Vişegrad'ın o hüznü karanlıkları etrafı sarmaya, kasabanın çevresindeki dağlar kapanıp da birdenbire gece bastırmaya başlayınca, Âbid Ağa'nın öfkesi son haddini buluyordu.

Artık öfkesini alacak kimse bulamadığından, işin yanında kaldığını, bu kadar kişinin boş yere vakit geçirdiğini düşündükçe kendi kendini yiyor, uyuyamıyordu. Dişlerini gıcırdatıyor, nö-

betçileri çağırıyor, onlarla ertesi gün, nasıl çalışacaklarını, nasıl daha çok iş çıkaracaklarını kararlaştırıyordu.

Bu süre içinde, işçiler kulübelerde ve ahırlarda uyuyarak dinleniyor, yeni güç topluyorlardı. İçlerinde uyumayıp oturanlar da vardı. Geniş bir ahırda, orta yerde bir ateş yanıyordu. Daha doğrusu yanmıştı da yarı karanlıkta ışığı görülüyordu. Hava, duman ve kurumakta olan elbiselerden, çarıklardan çıkan ağır, ekşi koku ile dolmuştu. Bu otuz kişilik kafilenin hepsi de civardan gelen köylüler ve esirlerdi. Hepsi de bedava çalışan işçilerdendi. Oboyaklarını* kurutuyor ve sadece ateşe bakmakla yetiniyorlardı. İçlerinde bir de Karadağlı vardı. Nereden geldiğini kimse bilmiyordu. Seymenler onu yolda yakalamışlardı. Günlerden beri bedava çalışmaktaydı. Bıkmadan, usanmadan, herkese bu işin ona çok ağır geldiğini, şerefine yakışmadığını, böyle adi işler görmeye alışmadığını anlatıyordu. Şimdi uyumayan köylülerin çoğu, hele gençler, onun çevresinde toplanmıştı. Koyun derisinden yapılmış gocuğunun cebinden bir gusla** çıkardı. Bu, avuç içi kadar küçük bir araçtı. Köylülerden biri, belki bir muhafız gelir diye korkutğundan, çıkıp dışarıyı gözetledi. Sanki onu ilk defa görüyormuş gibi, kimse gözünü ondan ve iri elleri arasında kaybolan gusladan ayıramıyordu. Adam eğilmiş, guslayı dizine almıştı. Çalgının sapını çenesinin altına sıkıştırdı. Yayına reçine sürdü. Sonra üstüne üfledi. Artık yumuşamış ve neşelenmişti. O, sanki yalnızmış gibi sakın sakın hareket ederken herkesin gözü ondaydı. Nihayet kesin ve boğuk bir ses duyuldu. Heyecan fazlaşmıştı. Karadağlı sesini akort etti ve genizden bir şarkı söylemeye başladı. Guslasıyla da eşlik ediyordu. Başını mağrur bir eda ile arkaya atmış, kıkırdak kemiği adeta dışarı fırlamıştı. Yüzünün keskin çizgileri, ışıktaki parlıyordu. Yorgun ve uzun bir nağme çıkardı. Âaaaa!.. Âaa!.. Sonra pürüzsüz, gür bir sesle devam etti:

(*) Oboyak: Askerlere ve köylülere çorap ödevini gören dört köşe kaba bir keten parçası.

(**) Yugoslav saz şairlerinin kullandığı kemençeye benzer tek telli bir çeşit yaylı sazdır.

“Sırp Kralı Stefan şarap içer
O verimli topraklarda Prizren’de.
Yanı başında ihtiyar aile reisleri...
Bunlar dört kişi idi, bu ihtiyar başkanlar,
Dokuz tane de piskopos vardı,
Üç tuğlu da yirmi vezir
Ve rütbe sırasıyla Sırp beyleri.
Sâki Mihail şarap sunar
Kız hardeşi Kondosya odayı aydınlatır
Göğsünde yanan
Değerli taşların parıltısıyla...”

Köylüler şarkı söyleyen adamın yanına sokuldular. Ama hiç gürültü etmiyor, nefesleri bile duyulmuyordu.

Herkes hayran hayran gözlerini kırpıştırıyordu. Sırtları karcıncalanıyor, dikleşiıyor, göğüsleri kabarıp gözleri parıldıyordu. Parmakları ayrıldı, sonra tekrar kıvrıldı. Karadağlı, melodisini gittikçe zenginleştirdi. Sesi de gittikçe daha güzelleşti ve yk-seldi. Angaryacılar artık uykuları kaçtığından bu sestten başka her şeye karşi duygusuz, sanki alın yazılarının anlatımıymış gibi, şarkıya katılmaya başlamışlardı.

Köylülerin içinde kasabanın hemen üstünde bir köy olan Unişte’den gelmiş Radisav adlı biri vardı. Gözleri canlı, kısa boylu, karayağız bir adamdı. ne doğru eğilerek, bacaklarını ayıra ayıra, acele bir yürüyüşü vardı. Ve sanki un eliyormuş gibi boyuna soldan sağa, sağdan sola başıyla omuzlarını sallardı. Ne göründüğü kadar fakir, ne de görünmek istediği kadar aptaldı. Ailesine Heratslar denirdi. Değerli toprakları vardı. Evlerinde erkekler çoktu. Ama bu son kırk yıl içinde hemen bütün köy halkı Müslüman olmuştu. Bunun için bir araya toplanmak ve herkesten uzak yaşamak zorunda kalmışlardı.

Ufak tefek, içine kapalı, heyecanlı bir adam olan Radisav, bu sonbahar gecesinde etrafa isyan tohumları ekiyordu. Bir ahırdan öbürüne gidiyor, adeta köylülerin arasında mekik dokuyordu. Çoğu zaman bir kişiyle yavaş yavaş birşeyler konuştuğu grlyordu. En çok söylediği şunlardı:

– Kardeşim... Artık yeter!.. Kendimizi korumalıyız. Görüyorsunuz ya, bu uğursuz yapı bizi yutacak ve gömecek. Eğer sağ kalırlarsa, çocuklarımız bile bedava çile dolduracaklar. Burada bizim kökümüzü kurutmak istiyorlar. Yaptıkları başka bir şey değil. Baldırı çıplaklarla Hristiyanların köprüye ihtiyaçları yok. Onu isteyen Osmanlılardır. Biz alaylar toplamıyor, ticaret yapmıyoruz. Sal neyimize yetmez? Bunun için birkaç kişi aramızda anlaştık. Geceleri gidip yapılan işleri bozacağız ve bunu perilerin yaptığını, Drina'nın üstüne bir köprü kurulmasını istemediklerini ortalığa yayacağız. Bir kere bunu deneyeceğiz. Çünkü başka çaremiz kalmadı.

Her zaman olduğu gibi, buna da karşı koyan çekingen kişiler çıktı. Türklerin zeki ve kurnaz olduklarını, böyle şeyleri yutmayacaklarını, son gününe kadar bu angaryaya katlanmalarını ve durumlarını daha feci hale sokmamalarını söylüyorlardı. Ama bir hayvan gibi bu yükü taşımaktansa, her çareye baş vurma'nın daha iyi olacağını düşünenler de vardı. Onları bir kurtuluşa götürecek olanın arkasından gitmeyi daha doğru buluyorlardı. Bunu söyleyenlerin çoğu gençlerdi. Evli barklı, çoluk çocuk sahibi adamlar da ister istemez buna razı oldular.

– Haydi gidip deneyelim. O bizi yemeden, biz onun başını yiyelim. Ama ya bu çabalarımız boşa giderse?..

Umutsuzlukla verdikleri bir kararı, umutsuz bir el sallayışla manalandırıyorlardı.

Ve böylece, sonbaharın ilk günlerinde, ilkin işçilerin sonra da halkın arasında su perisinin köprü işine karışmaya başladığına, gündüz yapılan işleri geceleri yıktığına dair söylentiler dolaşmaya başladı. Gerçekten de su bentleriyle duvarların bulunduğu yerde geniş ölçüde tahribat başlamıştı. İşçilerin, sü-tunların üstüne bıraktıkları aletler ortadan kayboluyordu. İn-şaatın toprak bölümünde çatlaklar oluyor, sonra sular alıp on-ları sürüklüyordu. Köprü'nün kurulamayacağına dair söylen-tiler uzaklara kadar yayıldı. Müslümanlar da Hristiyanlar ka-dar bu söylentileri yayıyorlardı. İş, gitgide daha kesin bir hal alıyordu. Hristiyanlar gizli gizli fısıldaşarak için için sevini-yorlardı.

Vezirin eserini o zamana kadar gururla seyreden Müslümanlar bile, şimdi elleriyle bir umutsuzluk işareti yapıyorlardı. Sonradan Müslüman olanların çoğu, Müslüman olduktan sonra, istediğini bulamadığı, yine yavan ekmeğe yemeye, dirsekleri delik gezmeye devam ettiği için, bu söylentileri dikkatle dinliyor ve bir vezirin bile istediğini yapmayı başaramadığını tekrarlayarak, bundan adeta acı bir zevk duyuyorlardı. Yabancı işçilerin işi bırakıp gideceği bile söyleniyordu. Köprü'nün yapılamayacağını, zaten ona başlamanın bile hata olduğunu iddia ediyorlardı. Bütün bu söylentiler halk arasında çarçabuk yayılıyordu. Halk, çok kolay masal uydurur ve onu çok kolaylıkla yayar. Bu hikâyelere tuhaf ve ayırt edilemeyecek bir biçimde gerçekler de karışır. Geceleri gusla çalan adamı dinleyen köylüler, köprü'nün temeline Stoya ve Ostoya adlı ikiz kardeşi öldürmeyecek olursa, perilerin inşaata zarar vermekte devam edeceklerini Âbid Ağa'ya duyurmuşlardı.

Seymenleri, köylerde bu çocukları ararken gördüklerine yemin edenler bile vardı. Osmanlı seymenleri devriye geziyordu. Ama çocuk mocuk aradıkları yoktu.

Ağanın emri üzerine köyleri dolaşılıyor, etrafı dinliyor ve halka bu haberi yayanların kimler olduğunu bilip bilmediklerini soruyorlardı. O sırada Vişegrad'ın üst yanındaki bir köyde, kekeme ve aptal bir kız gebe kaldı. Bu, yabancı bir evde hizmet eden bir zavallıydı. Kimin gebe bıraktığını bilmiyor ya da söylemek istemiyordu. Bu kızın, hele bunun gibi bir kızın gebe kalması ve bu işi yapanın meydana çıkmaması, hiç işitilmemiş bir şeydi.

Bu olay, tâ uzaklarda bile yankılar uyandırdı. O sıralarda kızcağız, etrafı tahta perde ile çevrilmiş bir arsada doğurdu. Çocukları ikiz ve ölü olarak doğdu. Köylü kadınlar ona doğumunda yardım ettiler ve çocukları götürüp bir erikliğe gömdüler.

Ama ana olmaktan yoksun olan genç kadın, üç gün sonra kalktı, her tarafta çocuklarını aramaya başladı. Onun bitmek tükenmek bilmeyen sorularından kurtulmak için, işaretle ona, çocukları köprüye götürdüklerini anlattılar.

Kızcağız, zayıf, bitkin ve kederli, kasabanın içinde dolaşmaya başladı. İşçilerin etrafında geziniyor, korku ile adamların gözlerinin içine bakıyor, mırıldanarak çocuklarının nerede olduklarını soruyordu.

İşçiler ilkin şaşkın şaşkın yüzüne bakıyor, sonra işlerinden geri kalmamak için onu oradan kovuyorlardı. Ne istediğini anlamadıklarını görünce, bluzunun düğmelerini çözüyor, süten ağırlaşmış, şişmiş ve tepeleri çatlamış olan göğüslerini gösteriyordu. Ona nasıl yardım edeceklerini, çocuklarının duvara gömülü olmadığını nasıl anlatacaklarını bilemiyorlardı. Onu inandırmaya çalışan güzel sözlere de, horlamalara da, korkutmalara da sadece birşeyler mırıldanmakla karşılık veriyor ve her tarafı araştırmaya devam ediyordu.

Sonunda onu kovmaktan vazgeçtiler. Iskelelerin etrafında dolaşmasına ses çıkarmıyor, onunla karşılaşmamak için, derin bir acıyla yollarını değiştiriyorlardı. İşçiler için pişirilen mısır bulamacının, kazanın dibinde kalan yanık kısmını ona veriyorlardı. Ona “Deli Ilinka” adını takmışlardı. Bütün kasaba onu bu adla çağırıyordu.

Âbid Ağa bile ona bir şey söylemeden yanından geçiyor, kör bir inanca kapılarak başını başka yana çeviriyor, ona sadaka vermelerini emrediyordu. Böylece kızcağız, zararsız bir deli olarak, inşaatın yanında yaşayıp gitti. İşte bu yüzdendir ki duvarların içine ikizlerin gömüldüğü söylentisi çıktı.

Kimi buna inanıyor, kimi inanmıyordu ama, yine de bu söylenti ağızdan ağıza dolaşıyordu.

Yapıya verilen zararlar, bazen daha az, bazen daha çok, sürüp gidiyordu. Zararla birlikte perilerin Drina üstüne bir köprü yapılmasını istemedikleri söylentisi de sürüp gidiyordu.

Âbid Ağa öfkesinden çatlıyordu. Her zaman övündüğü o meşhur sertliğine bakmadan, yaptığı eseri bozmak cesaretini gösterecek birinin bulunması, onu çileden çıkarıyordu. Aynı zamanda buranın ağır elli, beceriksiz halkından, Müslümanlarından da, Hristiyanlarından da tiksiniyordu.

Bura halkı, tembel ve miskin olduğu halde, çok hazır cevap ve alaycı idi. Anlamadıkları, yapmadıkları şeylere bir kulp tak-

mak için, dokunaklı ve alaycı sözler bulmakta pek becerikliydiler. Irmağın her iki kıyısına da nöbetçiler kondu. O zaman karadaki tahribat durdu ama, ırmaktaki sürdü. Yalnız mehtaplı gecelerde bir şey olmuyordu. Bu da, perilere inanmayan Âbid Ağa'yı, bu işi gözle görülür, elle tutulur bir perinin yaptığına büsbütün inandırdı. İlk zamanlar ona söyledikleri gibi, bunun köylülerin bir kurnazlığı olduğuna inanmamış, inanmak istememişti. Ama şimdi buna tamamen inanıyor ve büsbütün deli oluyordu. Bir yandan da bu işi yapanları yakalamak için sakin görünmesi ve öfkesini gizlemesi gerekiyordu. Peri masalıyla köprüyü kurmaktan vazgeçileceğine dair çıkan söylentileri de ne olursa olsun durdurmak gerekti.

Seymenbaşını çağırdı. Seymenbaşı Plevlie'de* doğmuş, gençliğini İstanbul'da geçirmiş, sarı benizli, hastalıklı bir adamdı. İkisi de birbirine karşı derin bir nefret duymaktaydı. Aynı zamanda hem birbirlerini çekiyor, hem çatışıyorlardı. Çünkü aralarında daima korku ve şüphe ile yoğrulmuş bir kin ve nefret duygusu kabarmaktaydı. Kimseye karşı nazik ve iyi davranmayan Âbid Ağa, sonradan Müslüman olan bu soluk yüzlü adama, bu renksiz dönmeye karşı olan nefretini gizleyemiyordu. Ne söylese, ne yapsa Âbid Ağa'ya batıyor ve ona hakaret etmek ihtiyacını duyuyordu. Plevlieli onun karşısında ezilip büzüldükçe, kurumsuz ve nazik davrandıkça, ona olan nefreti bir kat daha artıyordu. Seymenbaşı da, daha ilk gününden beri, Âbid Ağa'dan korkmaya başlamıştı. Ve zamanla da bu korku, hiç rahat ve huzur vermeyen bir kâbus haline gelmişti.

Adım atarken, bir işi yaparken, hatta rüyasında bile "acaba Âbid Ağa buna ne diyecek?" diye düşünürdü. Her hizmetine koşarak, kendini alçaltarak, boşuna gözüne girmeye uğraşıyordu. Onun her davranışını Âbid Ağa öfke ile karşılıyordu.

Bu anlaşılmasın kin, Plevlieli'yi felce uğrattıyor, onu daha da beceriksiz yapıyordu. Bir gün Âbid Ağa'nın yüzünden, yalnız

(*) Plevlie: Rumeli'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun elinde bulunduğu sıralarda, Kosova iline bağlı Taşlıca sancağının merkezi olup, aynı adı taşıyan Taşlıca kasabasıdır. Sırpların Plevlie adını verdikleri bu kasaba, Drina ırmığına dökülen Çehotina çayının sağ kıyısındadır.

ekmeğini değil, başını da kaybedeceğine inanmıştı. Bunun için de daima heyecan içinde yaşıyor, ölesiye bir umutsuzluktan müthiş bir çalışkanlığa geçiyordu. Şimdi de sapsarı, dimdik, Âbid Ağa'nın karşısında duruyordu. Öteki de öfkeyle:

– Be hey kuş beyinli adam, iyi dinle!.. diyordu. Bu domuz sürüsünü tanıyorsun, dillerini, huylarını, soylarını biliyorsun da neden hâlâ vezirin işini baltalayan uğursuzu bulamıyorsun? Çünkü sen de onun gibi uyuzun birisin de ondan!.. Yalnız, senden de beter bir uyuz çıkmış, sana şeflik, müfettişlik payesi vermiş... Ve sana lâıyk olduğun dersi verecek kimse de karşına çıkmamış!.. Seni öyle bir yerin dibine sokacağım ki, güneşin altında izin bile kalmayacak. Üstünde, cılız bir ot bile bitmeyecek. Eğer bu baltalama işini üç güne kadar durduramaz, onu yapanı yakalayamazsan, peri masallarını ve köprüden vazgeçileceğine dair olan söylentileri susturamazsan, seni kazığa geçirip iskelenin en yüksek direğine asarın ki, herkes görsün ve ibret alsın!.. Dinim, imanım üzerine yemin ederim ki, bunlar boş laflar değildir. Bugün perşembe... Pazara kadar vaktin var. Haydi şimdi cehennem ol git!.. Marş!..

Yemin etmese de, Âbid Ağa'nın dediklerini yapacağından emindi. Uykusunda bile onun sesini duyar gibi oluyor ve titreyerek uyanıyordu. Yanından da öyle bir korku içinde ayrıldı ki, umutsuzluğun verdiği bir enerjiyle hemen işe sarıldı.

Bütün adamlarını topladı. Öldürücü bir uyuşukluktan sonra şiddetli bir çalışmaya koyulmuştu. Sövüp sayıyor, sanki onu diri diri kazığa geçirmişler gibi avaz avaz bağıırıyordu.

– Körler!.. Bedavacılar!.. Böyle mi bekçilik yapılır? İmparatorluğun malı böyle mi korunur?.. Yemeğe gelince hepiniz hemen canlanır, koşarsınız... İşe geldi mi, sanki ayaklarınızı bağlarlar... aklınız durur. Sizin yüzünüzden utanıyor, yerin dibine geçiyorum. Bir gün bu isteklerin üstünde bir seymen kırımı yapacağım. Yapılan bu zararları durduramaz, ve bu haydutları yakalayamazsanız, bilin ki başlarınızı omuzlarınızın üstünde bırakmayacağım... Kur'anı Kerim hakkı için... Daha iki günlük ömrünüz var...

Uzun zaman bağırdı, çağırdı. En sonunda, söyleyecek söz,

edecek küfür bulamayınca, her birinin yüzüne ayrı ayrı tükürdü.

Bağırıp çağırması bitince korkusunu da böyle öfke ile içinden çıkarıp attıktan sonra, büyük bir enerjiyle işe girişti.

Geceyi, adamları ile kıyıda dolaşmakla geçirdi. Bir an iskelelin, suların en ileri noktasına uzanmış bölümünde bir gürültü duyar gibi oldu. Hemen o yana koştu. Bir tahta çıtırtısı ve taş çarpan bir taşın sesini işitti. Yanına gelince, iskelenin kırılmış, duvarın da yıkılmış olduğunu gördüler. Ama ortalıkta kimseler yoktu. Bu hayalet sessizliği içinde seymenler gecenin rutubetinden ve kör inançların verdiği korkudan titremeye başladılar. Birbirlerine sesleniyor, karanlıkta gözlerini dört açıyor, alev alev yanan meşalelerini sallıyorlardı... Ama, bütün çabalar boşa gitti. Yine zarar verilmiş, yapanlar yakalanamamıştı. Sanki bunlar gerçekten de gözle görülmez, elle tutulmaz yaratıklardı.

Ertesi akşam, Plevlieli pusuyu daha iyi kurdu. Öteki kıyıda birkaç adam bıraktı. Hava kararınca, iskele üstünde de adamlar sakladı. Kendisi de iki seymenle sala bindi. Karanlıkta görülmeden salı sol kıyıya çekti. Oradan birkaç kürek vuruşuyla inşaata başlanmış olan sütunlardan birinin yanına gelebilirlerdi. Böylece sabotajcıyı her iki taraftan yakalayabileceklerdi. Meğer ki uçan ya da suya dalan bir yaratık olsun... Bu soğuk geceyi Plevlieli salda uzanmış olarak geçirdi. Üstüne koyun postları örtülmüştü. Üzüntülü düşünceler içinde bocalıyordu. Zihninde daima bu soru dolaşıyordu: “Âbid Ağa acaba tehditlerini yerine getirecek, onu öldürecek miydi?” Hoş böyle bir şefin yanında yaşamak, yaşamak değil işkenceydi. Yapıdan, suyun şırıltısından başka, en küçük bir gürültü duyulmuyordu. Böylece gün ağarmaya başladı. Plevlieli’ye öyle geldi ki, sanki rutubetten ve soğuktan uyuşmuş ve tutulmuş olan vücudunda hayat kararıyor, kısalıyordu.

Ertesi gece, üçüncü ve son gece de aynı biçimde beklediler. Gece yarısını geçmişti. Plevlieli yavaş yavaş vücudunun uyuşmakta olduğunu hissediyordu. Tam o sırada hafif bir su şırıltısı duyuldu, şırıltı biraz daha güçlendi, arkasından da, iskelenin suya daldırılmış direklerine vurulan bir şeyin gürültü-

sü geldi. O yandan keskin bir de ısıklık sesi duyuldu. Ama Plevlieli'nin salı herakete geçmişti bile. Seymenbaşı ayakta, gözle-rini kocaman açmış, karanlıkları delmeye çalışıyordu. Ellerini oynatıyor:

– Küreğe sarılın, bütün gücünüzle küreğe sarılın!.. diye ba-ğırıyordu. Uyku sersemi olan adamlar, bütün güçleriyle kü-rek çekiyorlardı. Ama kuvvetli bir akıntı onları hedefe gelme-den yakaladı, iskelelere yanaşacaklarına suyun akıntısına doğ-ru sürüklendiler. Eğer umulmadık bir anda karşılarına bir en-gel çıkıp onları durdurmasaydı, tâ uzaklara sürükleneceklerdi.

Orada, anaforun ortasında ne bir direk, ne bir iskele vardı. Öyle olduğu halde salları tahtadan ağır bir cisme çarptı ve bo-ğuk bir ses çıkardı. Bu engel onları durdurdu. O zaman yukarı-da, iskeledeki seymenlerin, biriyle boğuştuğunu gördüler. Sey-menlerin hepsi de yerli Müslümanlardandı. Şimdi hep bir ağız-dan bağıırıyorlardı. Karanlıkta kesik ve anlaşılmaz bağıırşma-lar birbirine karışıyordu.

– Onu iyi yakala!.. Sakın koyverme!..

– Kahraman!.. Buraya gel!..

– Geliyorum...

Bu bağıırşmaların arasında suya ağır bir cisim veya bir insan düştü. Plevlieli birkaç saniye şaşkın bakındı. Salın nerede dur-duğunu, etrafta neler geçtiğini anlayamıyordu. Ama zihnini toplar toplamaz çengelli sopasıyla, çarptıkları tahtaya dayana-rak salı iskeleye doğru sürüklemeye başladı. Artık tahta direk-lerin yanına gelmişti. Avazı çıktığı kadar bağıırıyordu:

– Meşale!.. Meşaleyi yakın!.. Halatı bana atın!..

İlkin cevap veren olmadı. Nihayet karşılıklı çağırışmalardan, kimsenin birbirini anlamadığı bağıırışmalardan sonra, yukarı-dan küçük bir meşalenin titrek ışığı göründü.

Işık, birden adamların gözlerini kararttı. Suda bıraktığı kızıl izle, insanların ve eşyaların gölgelerini birbirine karıştırdı. Ama başka bir elde yine bir meşale yandı. Etrafı aydınlattı ve adam-lar soğukkanlılıklarını elde ederek birbirini tanımaya başladı-lar. Her şey birden aydınlandı ve anlaşıldı.

Plevlieli'nin salı ile iskele arasında, üç direkten yapılmış bir

sal duruyordu. Bu sal, fındık ağacı kabuğundan yapılmış bir ip-
le iskelenin altındaki kirişlere bağlanmıştı. Bu sayede bütün
kuvvetiyle onu aşağıya sürüklemek isteyen suyun akıntısına
karşı koyuyordu. Iskeledeki seymenler, şeflerinin bu sala geçe-
rek yukarı tırmanmasına yardım ettiler. Hepsinin benzi uçmuş,
nefesi kesilmişti. Döşemelerin üstünde bir köylü bağlanmış ya-
tıyordu. Göğsü sık sık inip kalkıyordu. Evlerinden uğrayan
gözlerinin korkudan yalnız akları görünüyordu. Dört seymenin
en yaşlısı, iskelenin çeşitli noktalarına nasıl saklanıp bekledik-
lerini büyük bir heyecanla şeflerine anlatıyordu. Karanlıkta bir
kürek sesi işitince, ilkin bunu şefin salı sanmışlardı. Ama göz-
leri alışınca, iki adamın sallarını güçlükle bağlamakta oldukla-
rını görmüşlerdi. Onların iskeleye tırmanıp yanlarına gelmele-
rini beklemişler, sonra baltalarla üzerlerine saldırmışlardı. Başı-
na bir tahta yediği için baygın olanını bağlamak kolay olmuştu.
Ama öteki ilkin yarı ölü gibi yatmış, sonra birden dönerek, bal-
lık gibi tahtaların arasından suya atlamıştı.

Seymen birden korkudan lafını kesti. Plevlieli bağırıyordu:

– Onu kim elinden kaçırdı?.. Söyleyin, kim kaçırdı onu? He-
pinizi parça parça edeceğim!..

Kırmızı, titrek ışığın altında seymenler gözlerini kırptırarak
susuyorlardı. Oysa şefleri, ortadan kaybolan adamı arıyor-
muş gibi, olduğu yerde dönüyor, durmadan küfrediyor, gün-
düz söylemediği yakası açılmamış küfürler savuruyordu. Ama
birdenbire sıçradı. Yerde yatan bağlı köylünün üstüne, değerli
bir definenin üstüne eğilir gibi eğildi, sonra bütün vücudu tit-
riyerek dişleri arasından mırıldandı:

– Bunu göz hapsinde tutun! Dikkat edin! Ah orospu çocuk-
ları! .. Onu elden kaçırarak olursanız bilin ki, başınız uçacak!

Seymenler köylünün etrafını sardılar. Kıyıda, iskeleye tır-
manan iki seymen daha geldi. Şefleri emirler veriyor, onu daha
sıkı ve sağlam bağlamalarını söylüyordu. Ve böylece onu bir ce-
set gibi, büyük bir dikkatle kıyıya taşıdılar. Plevlieli arkaların-
dan geliyor, nereye bastığının farkına varmadan yürüyor, bağ-
lı adamdan gözlerini ayıramıyordu. Her adımda sanki büyüyor
ve şimdi yaşamaya başlıyordu. Kıyıda yeni yeni meşaleler yanı-

yor, sonra tekrar parlıyordu. Yakalanan köylüyü bir işçi barakasına götürdüler. Barakada ateş yanıyordu. Onu orada tekrar iplerle ve zincirlerle bir direğe bağladılar.

Bu, Unişteli Radisav'ın ta kendisiydi.

Seymenbaşı, biraz yatışmıştı. Küfretmekten vazgeçti. Ama yerinde duramıyordu. Kaçan köylüyü aramaları için bütün kıyı boyunca seymenler gönderiyordu. Eğer boğulmamışsa, böyle karanlık bir gecede onu bulmalarına imkân yoktu.

Daha birçok emirler veriyor, giriyor, çıkıyor, tekrar içeri giriyor, heyecandan adeta sarhoşa benziyordu. Bağlı olan köylüyü sorguya çekmeye bile çalıştı. Ama çabuk vazgeçti. Bütün bunları, yüreğini kaplayan endişeyi yenmek ve gizlemek için yapıyordu. Çünkü şimdi onun tek bir düşüncesi vardı: Âbid Ağa'yı bekliyordu. Çok beklemedi.

Âbid Ağa, alıştığı üzere, ilk uykusunu alınca, gece yarısından sonra uyandı. Tekrar uyuyamadığı için, pencerenin önüne geçmiş, karanlıkta bakıyordu. Bikavats'a bakan balkonundan gündüzleri, kulübeleri, barakaları, değirmenleri, ahırları ve civarındaki kazılmış topraklarıyla tüm Drina vadisi görünürdü. Şimdi karanlıkta da, bütün bunları görür gibi oluyor, acı acı düşünüyordu. İşler çok yavaş ve çok zor ilerliyordu. Bir gün bütün bunlar vezirin kulağına kadar gidebilirdi. Herhalde bunu ona bir eriştiren olurdu. Hatta belki de, o soğuk, sinsi, tüysüz suratlı Tosun Efendi bu işi yapardı. İşte o zaman, vezirin gözünden düşebilirdi. Bunu düşünmek rahatını kaçırıyor, uykusunda bile, onu titretiyordu. Gözden düşmek ihtimali aklına gelince, yediği yemek bile zehir oluyor, insanlar ona iğrenç geliyor, yaşam korkunç bir biçim alıyordu. Gözden düşmenin ne demek olduğunu hayal edebiliyordu ve kendi kendine söyleniyordu:

– Sadrazam'dan uzaklaşacaksınız! Düşmanların seni alaya alacaklar (hayır, hayır, bu olamazdı!...). Artık bir kişiliğin, bir mevkî kalmayacak. Bir paçavra parçası, sade başkalarının değil, kendi gözünde bile zavallı, biçare bir insan olacaksınız! Güçlkle kazandığınız parayı da elinden alacaklar. Servetine dokunmasalar bile, İstanbul'dan uzak, Anadolu'nun bir köşesinde sürgün ola-

rak onu bir ucundan kemirmekle yetinmek zorunda kalacaksın! Ve gereksiz, gülünç, unutulmuş bir insan olarak...

Hayır! Böyle bir yaşayışa katlanmaktansa... her şeye razı idi. Artık güneşi görmemeye, günün havasını teneffüs etmemeye, yaşamamaya bin kere razıydı.

Durmadan zihnini kaplayan üzüntü buydu. Günde kaç defa aklına geliyor, o zaman kan beynine çıkıyor, şakakları zonk-luyordu. Siyah bir tortu gibi çöken bu kaygıdan hiç kurtulamı-yordu.

Gözden düşmenin anlamı, onun için bunlardı. Her saat böyle bir ihtimal vardı. Çünkü her şeye ve herkese karşı bir başı-naydı. Ve on beş yıldır bu böyle sürüp gidiyordu. Yani göze gir-diğinden ve güç sahibi olduğundan beri. Vezir onu büyük ve önemli işlerin başına geçirdiğinden beri...

Böyle bir üzüntüye kim dayanabilirdi? Kim sükunetini koru-yarak rahat uyuyabilirdi? Soğuk ve rutubetli bir sonbahar gece-si olduğu halde, Âbid Ağa penceresini açarak karanlıklara bak-tı. Bu kapalı yerde adeta boğuluyormuş gibi oluyordu. O vakit, iskelenin üstünde ve kıyıda ışıkların gidip gelmekte olduğu-nu gördü. Bu ışıkların gittikçe çoğalmakta olduğunu fark edin-ce olağanüstü birşeyler döndüğünü anladı. Gidip uşağını uyan-dırdı. Ve tam Plevlieli'nin vakit geçirmek için kime küfür ede-ceğini, ne emir vereceğini bilemediği sırada aydınlanmış ahı-ra girdi.

Âbid Ağa'nın bu beklenmedik gelişi adamı şaşırttı. Bu ânı ne kadar heyecanla beklemişti! Ama şimdi hayalinde canlandırdı-ğı gibi ondan faydalanmasını bilmiyordu. Heyecanından keke-liyor, orada zincirlenmiş olan köylüyü unutuyordu. Âbid Ağa onu küçümseyen bir bakışla tepeden tırnağa süzdükten sonra köylüye doğru ilerledi.

Seymenler ateşi kurcaladılar, ateş daha canlı yanmaya başla-dı. Böylece en karanlık köşe bile aydınlanmış oldu. Durmadan odun atarak ateşi besliyorlardı.

Köylüden çok uzun olan Âbid Ağa, şimdi önünde durmuş bakıyordu. Sakin ve düşünceliydi. Herkes onun konuşmasını bekliyordu, ama o düşünceye dalmıştı.

– İşte bunlarla çarpışıp boy ölçüşeceğim! diyordu. Bu ciğeri beş para etmez, sersem Plevlieli dönmesi ile! Bu Hıristiyan bitinin akla gelmedik kurnazlığı ve kötülüğü ile...

Birden vücudu ürperdi. Hemen emirler vererek köylüyü sorguya çekmeye başladı. Ahır, seymenlerle dolmuştu. Uyanan işçilerle ustaların dışarıdan sesleri geliyordu. Âbid Ağa'nın soruklarını Plevlieli tercüme ediyordu.

Radisav ilkin bir delikanlı ile kaçmaya karar verdiklerini, salı onun için yapıp ırmağa açıldıklarını söyledi. Ona bunun imkânsız olduğunu söylediler. Böyle karanlık bir gecede, dalgalı, anaforlu, kayalıklı ve kumlu bir ırmağı geçmek mümkün değildi. Zaten kaçmak isteyenler gelip iskeleye tırmanmaz, yapılan işleri yıkmazlardı. Adam buna karşılık, sadece boğuk bir sesle:

– Her şey elinizde, ne isterseniz onu yapın! dedi.

Âbid Ağa:

– Ne istediğimizi şimdi görürsün! dedikten sonra adamlarına emirler verdi. Seymenler Radisav'ın zincirlerini çözdüler. Göğsünü açtılar. Zincirleri kızgın ateşe atıp beklediler. Zincirler ocağın zincirleri olduğundan is içindeydi. Elleri de simsiyah olmuştu. Köylünün çıplak vücudunda ve kendi üstlerinde siyah izler bırakıyordu. Zincirler akkor haline gelince çingene Mercan yaklaştı. Ve uzun bir maşa ile bir ucundan çekti. Öbür ucunu da bir seymen aynı biçimde tutuyordu.

Plevlieli, Âbid Ağa'nın sözlerini tercüme ediyordu.

– Haydi bakalım şimdi her şeyi açıkça anlat!..

– Ne anlatabilirim, siz her şeyi yapabilirsiniz; her şeyi biliyorsunuz!..

Zinciri tutan adamlar köylüye yaklaştılar, zinciri, kıllı çıplak göğsünün etrafına doladılar. Adamın ağzı büzüldü. Boynundaki damarlar şişti. Kaburga kemikleri dışarı fırlayacakmış gibi vücudu gerildi. Karnının adaleleri bir kasılıp bir gevşemeye başladı, tıpkı kusarken olduğu gibi.

Adam, acıdan inliyor, vücudunu bağlayan ipleri geriyor, boşuna çaba harcayarak kızgın zincirlerin vücuduna deymemesine çalışıyordu, gözlerini boyuna kırıştırıyor, yanaklarından aşağıya yaşlar süzülüyordu. Zinciri çektiler.

– Bu henüz başlangıç... Konuşsan daha iyi olmaz mı?

Köylü birdenbire hızlı hızlı soludu, ama susmakta devam etti.

– Söyle bakalım, yanındaki kimdi?

– Adı Yovan'dı ama köyünün ve evinin nerede olduğunu bilmiyorum.

Tekrar zinciri yaklaştırdılar. Yanan derinin kılları kavruldu. Genzine kaçan dumandan öksüren ve acıdan kıvranan köylü, kesik kesik konuşmaya başladı.

Köprüdeki inşaatı yıkmak işine yalnız iki kişi karışmıştı. Böyle olması gerektiğini düşünmüşler ve yapmışlardı. Başka kimsenin haberi yoktu. Ve kimse de bu sabotaj işine karışmamıştı. İlkın kıyından gelip ayrı ayrı noktalara çıkarak iskeleyi yıkmaya başlamışlardı. Ama iskeleye bekçiler konduğunu görünce üç tahta ile bir sal yapmayı düşünmüşlerdi. Ve böylece görünmeden ırmak yoluyla inşaata gelebilmişlerdi. Bunlar üç gün önce olmuştu. Daha ilk gece yakalanmak tehlikesini atlatmışlar ve yakayı güç kurtarmışlardı. Onun için ikinci gece hiç çıkmamışlardı. Bu gece salı tekrar kullanınca işte başlarına bunlar gelmişti.

– Hepsi bu kadar... Her şey dediğim gibi oldu. Bunları yaptık. Siz de artık istediğinizi yapın!..

– Hayır, istediğimiz bu değil, seni bu işe kim sürükledi onu söyle? Şimdiye kadar çektiklerin şimdiden sonra çekeceklerinin yanında hiç kalır.

– Pekâlâ!.. Ne isterseniz yapın!..

O zaman demirci Mercan elinde kerpeten ile yaklaştı. Bağlı olan adamın önüne diz çöktü. Ve çıplak ayaklarının tırnaklarını sökmeye başladı. Köylü dişlerini sıkmış susuyordu. Bağlı olduğu halde müthiş bir titreme beline kadar bütün vücudunu sarsıyordu. Bu da çektiği acının ne kadar müthiş olduğunu gösteriyordu. Bir an, köylünün ağzından birtakım anlaşılmas sözler döküldü. Onun bütün davranışlarını dikkatle izleyen Plevlieli, eliyle çingeneye oturmasını işaret etti. Birden sıçrayarak:

– Ne?... Ne diyorsun?... diye sordu.

– Hiç!.. Ne diye bana işkence edip vakit kaybediyorsunuz Allah'a şükür?

– Söyle kim kandırdı?..

– Yazık!.. Kim kandıracak?.. Şeytan!..

– Şeytan mı?..

– Tabii şeytan, sizi bu köprüyü yapmaya gönderen şeytanın ta kendisi!..

Yavaş ama açık ve metin bir tarzda konuşuyordu.

Plevlieli'yi düşünce almıştı. “Şeytan!” Böyle olağanüstü bir durumda bu kadar açıklıkla söylenen tuhaf bir kelimeydi bu!.. Gerçekten de bunda şeytanın eli olmalıydı!..

Başını önüne eğmiş ayakta duruyordu. Sanki sorguya çekilen kendisiymiş gibi... Bu söz, bütün korku ve endişelerini olanca gücüyle tekrar uyandırmıştı. Sanki suçlunun yakalanması her şeyi silip süpürmüştü gibi...

Belki de her şey... Âbid Ağa da... Köprünün yapılışı da... Bu çılgın köylü de şeytanın eseriymiş. Belki de sakınılması gereken biricik varlık şeytandı!..

Plevlieli titreyerek arkaya devrildi. Âbid Ağa'nın öfke ile bağırarak sesi onu kendine getirdi. Kırbacıyla sağ çizmesine vurarak:

– Hey ne oluyorsun?.. Yoksa uyuyor musun serseri?.. diye bağırdı.

Çingene elinde kerpeten diz çökmüş bekliyordu. Siyah parlak gözleriyle korka korka başında upuzun dikilen Âbid Ağa'ya bakıyordu.

Seymenler, alev alev yanan ateşi tekrar kurcaladılar. Oda aydınlanmış, ısınmış, parlak bir görünüş almıştı. Fakir ve sefil bir kulübe gibi görünen bu yer sanki birden genişledi, değişti. Çevrede tuhaf bir heyecan ve sessizlik hüküm sürüyordu. Bir insana işkence edildiği, gerçeğin meydana çıktığı, mukaddera-tın kendini gösterdiği her yerde olduğu gibi... Âbid Ağa, Plevlieli ve suçlu, aktörler gibi konuşuyor, hareket ediyorlardı. Oda-da bulunanlar ise, gözleri yerde, ayaklarının ucuna basarak doluyor ve ancak çok gerektiği zaman, o da yavaş sesle konuşuyorlardı. Hepsisi de burada bulunmamayı, bu işe karışmamış olmayı tercih ediyordu. Ama bu elde olmadığına göre, elden geldiği kadar az hareket ederek, seslerini kısarak, mümkün olduğu kadar bu meseleden uzak kalmaya çalışıyorlardı.

Sorgunun yavaş ilerlediğini, beklediği sonucu vermediğini gören Âbid Ağa, küfrederek, söylenerek ahırdan çıktı. Plevlieli de arkasından sallanarak geliyordu. Onun ardından seymenler. Dışarıda gün ağarıyordu. Daha güneş doğmamıştı ama, etraf aydınlanmaya başlamıştı. Dağların arasından ince bantlar halinde uzanmış mor bulutlar, onların arasında da berrak, temiz, adeta yeşil bir gök parçası görünüyordu. Nemli toprağın üstüne alçak bir sis yayılmıştı. Onların üzerinden de meyve ağaçlarının sararmış tepeleri yükseliyordu. Âbid Ağa, durmadan çizmelerini kamçılıyarak emirler veriyordu.

Suçluyu özellikle kendisine kimin yardım ettiği konusunda sorguya çekmelerini, ama işkencede ileri gitmemelerini, aynı gün öğle üstü iskelenin en yüksek yerinde canlı olarak kazığa kakılması için gerekli bütün hazırlığı yapmalarını, onun kasabanın her yanından, ırmağın her iki kıyısından da görülmesini istediğini, Mercan'ın her şeyi hazırlamasını, tellâlin her mahalleyi dolaşarak, inşaatı baltalayanların nasıl cezalandırıldıklarını gelip köprü üstünde görmelerini ve Müslüman, Hristiyan, çocuk, ihtiyar, bütün erkeklerin gelip mutlaka bu manzarayı seyretmelerini ilân etmesini istiyordu.

Doğan gün, bir pazardı. Pazar günü de, öteki günler gibi çalışıldı ama, bugün nöbetçiler bile dalgındılar. Daha gün ağarırken, suçlunun yakalandığını ve öğle üstü cezalandırılacağını duymuşlardı. Ahırdaki o ağır, çekingen hava, inşaatın etrafını ve bütün çevreyi sardı. Bedava angaryada çalışanlar sessizce işlerini görüyor, birbirlerine bakmaktan bile çekiniyorlardı. Sanki dünyanın başlangıcı ve sonuymuş gibi, gözlerini işlerinden kaldırmıyorlardı. Saat on birden başlayarak kasaba halkı, çoğu Müslüman olmak üzere, köprünün yanındaki düzlükte toplandı. Çocuklar, orada bulunan yontulmamış taş bloklarının üzerine tırmandılar. İşçiler, karınlarını ancak ölmeyecek kadar doyuracak ekmek parçalarının dağıtıldığı dar, uzun tahtaların çevresine dizilmişlerdi. Bir yandan ekmeklerini çiğniyor, bir yandan sapsarı yüzlerle sessiz sessiz etrafa bakınıyorlardı.

Biraz sonra, Âbid Ağa görüldü. Yanında Tosun Efendi, demirci ustası Antoine ve birkaç Müslüman beyi vardı. Mahkû-

mun bulunduğu ahırla köprü arasında, yüksek, kuru bir yere dizildiler. Âbid Ağa bir kere daha ahıra kadar gitti. Oradan, her şeyin hazır olduğunu söylediler.

Aşağı yukarı dört karış uzunluğunda meşe ağacından yapılmış bir kazık yerde duruyordu. İnceltilmiş, sivri ucuna demir geçirilmiş ve içyağı ile yağlanmıştı. İskelenin yüksek bir yerine de direkler çivilenmişti. Kazık onların arasına dikilecekti. Orada, kazığı adamın vücuduna sokmak için tahta bir tokmak, ip-ler ve daha başka şeyler de vardı. Plevlieli çok telâşlı ve heyecanlı görünüyordu. Burnu toprak rengini almış, gözleri kızarmıştı. Şu anda bile Âbid Ağa'nın ateş saçan gözlerine bakamıyordu. Âbid Ağa:

– İyi dinle!.. diye söyleniyordu. Eğer her şey yolunda gitmez ve beni âleme gülünç edersen... Ne sen, ne de o keçi boku suratlı çingene karşıma çıkmayın!.. Alimallah her ikinizi de köpek encikleri gibi Drina'ya atar boğarım!..

Sonra, tir tir titremekte olan çingeneye dönerek daha tatlı bir sesle devam etti:

– İşte sana yapacağın iş için altı kuruş... Akşama kadar sağ kalmasını sağlarsan altı kuruş daha alacaksın. Haydi bakalım, göreyim seni!..

Kasabanın ortasındaki caminin minaresinden müezzinin sesi duyuldu. Oraya toplanmış olan halk endişelenmeye başlamıştı. Biraz sonra ahırın kapısı açıldı. On kadar seyimen, beşer beşer iki yana dizildi. Aralarında, yalın ayak, başı kabak Radisav geliyordu. Her zamanki gibi çabuk, eğik ama ayaklarını ayırmadan yürüyordu. Ve artık un eler gibi sallanışını da kaybetmişti. Adepta seke seke ilerliyordu. Parmaklarında, tırnaklarının bulunduğu yerlerde kanlı delikler vardı. Sırtında ucu sipsivri uzun bir kazık taşıyordu. Onun arkasından Mercan'la ona yardım edecek olan iki çingene yürüyordu. Nereden çıktığı belli olmayan doru atının üstünde Plevlieli göründü. İskelenin başladığı noktaya varmak için yüz adım kadar bir şey kalmıştı.

Halk, bu isyanı hazırlayan, yapıyı yıkan adamı görmek için parmaklarının üstünde kalkıyordu. Büsbütün başka türlü haval ettikleri bu adamın anlamsız ve perişan hali onları şaşırt-

tı. Onun niçin sıçradığını ve böyle seke seke niçin yürüdüğünü bilmiyorlardı. Kızgın zincirlerin göğsünde bıraktığı yaraları da kimse görmüyordu. Çünkü üstüne eski gömleğini ve kuzu derisini giydirmişlerdi.

Darağacına götüren o büyük suçu işlemiş olmak için onu fazla anlamsız ve zavallı buluyorlardı. Yalnız; sırtında taşıdığı o uzun beyaz kazık sahneye korkunç bir anlam veriyor ve bütün gözleri üzerine çekiyordu.

Kıyıya, toprağın tesviyesine başlanıldığı bölüme gelince Plevlieli atından indi. Sanki sahnedeymiş gibi şahane bir eda ile gemleri uşağına uzattı, sonra öbürleriyle birlikte çamurlu ve dik yoldan ırmağa doğru indi. Biraz sonra, halk, onların aynı sırayı izleyerek iskeleye tırmandıklarını gördü. Yalnız tahtalardan yapılmış olan geçitte seymenler Radisav'ı ırmağa atlamasın diye ortalarına aldılar. Böylece ağır ağır tırmanmakta devam ettiler, nihayet tepeye geldiler. Orada, suyun üzerine doğru uzanan, küçük bir oda büyüklüğünde tahta döşemeli bir yer hazırlanmıştı. Bir sahneye benzeyen bu yere, Radisav üç çingene ile birlikte çıktı. Seymenler iskelenin üstünde etrafa dağıldılar. Düzlükte olanlar boyuna kımıldıyor, yer değiştiriyordu. Bu tahtaların yüz adım ilerisinde bulunuyorlardı. Her şeyi, her hareketi görüyor ama söylenenleri işitemiyorlardı. Sol kıyıya toplanmış olan halkla işçiler, üç kat uzakta olduklarından, daha iyi görebilmek ve birşeyler işitebilmek için daha çok çaba harcıyorlardı. Ama hiçbir şey işitemiyorlardı. Gördükleri de ilkin ilgi çekici değildi. Ama sonradan sahne öylesine korkunç bir görünüş aldı ki... hemen başlarını çevirip acele evlerine döndüler ve gelip geleceklerine pişman oldular.

Radisav'a yatmasını söyledikleri zaman bir an durakladı. Sonra sanki orada değillermiş gibi ne seymenlere ne çingenelere aldırış etmeden Plevlieli'ye sokuldu ve kendinden biriyle dertleşiyormuş gibi yavaş sesle:

– Eğer beni çabuk kazığa geçirir ve bir köpek gibi acı çekme-me engel olursan her iki cihanda aziz ol... dedi.

Plevlieli sıçrayarak geri çekildi. Onunla gizli konuşuyormuş izlenimini vermemek için bağırmaya başladı.

– Yıkıl git gâvur... Sultanın yapısını yıkmak cesaretini gösterdikten sonra şimdi de kadın gibi mi yalvaracaksın! Emredilen, yerine getirilecek, sana lâıyk olan cezayı çekeceksin!

Radisav'ın başı daha fazla eğildi. Çingeneler üstündeki gömlekle kuzu derisini çıkardılar. Göğsünde zincirlerin açtığı yaralar meydana çıktı. Bunlar kızarmış ve şişmişti. Radisav artık hiç sesini çıkarmadan emrettikleri gibi yüzükoyun yattı. İlk ellerini arkasına bağladılar. Sonra ayak bileklerine birer ip geçirdiler. Çingenelerden her biri bu ipleri bir yana çekerek bacaklarını iyice ayırdılar. O sırada Mercan da kazığı iki yuvarlak tahtanın üstüne yerleştirdi. Öyle ki sivri ucu tam köylünün bacakları arasına geliyordu. Sonra kemerinden geniş, kısa bir bıçak çıkardı. Yerde yatan mahkûmun önüne diz çökerek pantolonunun iki bacağı arasındaki bölümü kesti ve kazığın adamın vücuduna girebilmesi için geniş bir delik açtı. Cellâdın işinin bu en fecî bölümünü, vücudun bıçağın dokunuşu ile titrediğini, yarıyarıya kalktığını, sonra yine gürültüyle yere düştüğünü görüyorlardı. İş bitince çingene sıçrayarak ayağa kalktı. Yerden tahta çekici aldı ve kazığın yuvarlak tarafına ölçülü, ağır darbeler indirmeye başladı. İki vuruşta bir duruyor, kazığın girdiği vücuda bakıyor, sonra da çingenelere dönerek çok yavaş ipi çekmelerini tembih ediyordu. Köylünün, bacakları ayrık yatan vücudu içgüdü ile kıvranıyordu. Her çekiç vuruşunda bel kemiği katlanıyor, eğiliyor, ama ipleri çekince yine dikiliyordu. Kıyıcıyı öyle bir sessizlik kaplamıştı ki, her çekiç vuruşunun dağlarda uyandırdığı yankılar duyuluyordu. Daha yakında olanlar, adamın alnının yere çarptığını duyuyorlardı. Bir gürültü daha işitiliyordu ki, bu ne bir inilti, ne bir şikâyet, ne son nefesini veren birinin hırıltısı idi. Bu, insanoğlundan gelen bir sese hiç benzemiyordu.

İki yana çekilen, tartılan, işkence edilen bu vücuttan, çiğnenen bir tahtadan ve kırılan bir ağaç dalından çıkan sese benzeyen bir çatırtı geliyordu.

İki vuruşta bir, çingene, yerde yatan vücuda doğru eğiliyor, kazığın doğru yoldan ilerleyip ilerlemediğine bakıyor, hayatla ilgili bir organı zedelediğinden emin olduktan sonra tek-

rar yerine dönüyor, işine devam ediyordu. Bütün bunlar kıyından çok hafif duyuluyor ve hiç görünmüyordu. Ama herkesin bacakları titriyor, yüzleri sararıyor, parmakları buz kesiliyordu.

O sırada çekiç sesleri kesildi. Mercan, adamın sağ küreğinde kasların gerildiğini, derinin kabardığını görmüştü. Hemen bir ustura alarak o yeri haç biçiminde yarıdı. Soluk bir kan akmağa başladı. Gittikçe fazlalaştı. Bir iki vuruştan sonra, delinen noktadan kazığın demir ucu görünmeye başladı. Bu uç, sağ kulağın hizasına gelinceye kadar daha bir iki darbe vurdu. Adam artık kazığa büsbütün geçmişti. Şişe geçirilen bir kuzu gibi. Yalnız sivri ucu ağzından değil, sırtından çıkıyordu. Ne bağırsakları, ne de ciğerleri zedelenmişti. Mercan artık tahta çekici fırlattı ve yaklaştı, hareketsiz duran vücudu gözden geçirdi. Kazığın sivri ucunun girip çıktığı yerlerden damla damla akan kan tahtanın üstünde birikiyordu. İki çingene, adamın uyuşmuş vücudunu sırtüstü çevirdi. Ayaklarını ucundan bağladılar. O sırada Mercan adamın yaşayıp yaşamadığını kontrol ediyordu. Yüzü birdenbire şişmiş, adeta büyümüştü. Gözleri kocaman açılmış, korkuyla bakıyordu. Göz kapakları hiç kımlıdamıyordu. Ağzı açıktı. Dudakları sertleşmiş, kısılmış, bembeyaz dişleri kenetlenmişti. Artık yüzünün bazı kaslarını kontrolü altına alamıyordu. Onun için yüzü bir maskeye benzemişti. Kalbi boğuk boğuk atıyor, ciğerlerinden kısa ve sık nefesler çıkıyordu.

Çingeneler onu şişe geçirilen bir koyun gibi yavaş yavaş kaldırmaya başladılar. Mercan bağırarak onlara dikkat etmelerini, vücudu fazla sarsmamalarını tembih ediyordu. Kendisi de onlara yardım ediyordu.

Kazığın, kalın ve yuvarlak olan tarafını iki tahta arasına yerleştirdiler, çivilerle çaktılar. Sonra arka tarafını da aynı yükseklikte bir tahtaya çivilediler ve hepsini birden iskelenin kazıklarının üstüne çaktılar.

İşleri bitince geri çekilerek seymenlerin yanına gittiler. Ve boş kalan sahnede yalnız, göğsü ileri doğru çıkmış beline kadar çıplak, iki arşın yükseklikte, dimdik kazığa geçen adam kalmıştı. Uzaktan kazığın vücuduna geçtiği ve ayak bileklerinin bu kazı-

ğa bağlanmış olduğu görülüyordu. Kolları da arkasına bağlanmıştı. Onun için, aşağıdan halka iskelenin tâ tepesinde, ırmağın üstünde, havada uçan bir heykel gibi görünüyordu.

Her iki kıyıdan bir rınırlı yükseldi. Halkı bir heyecan dalgası sarmıştı. Kimi gözlerini indirdi, kimi başını çevirmeden evinin yolunu tuttu. Ama çoğu da susmuş, anormal bir biçimde havaya dikilen bu insan suretine bakıyordu. Vücutları dehşetten buz kesiliyor, dizleri bükülüyor, ama bu manzaradan bir türlü ne gözlerini ayırabiliyor, ne uzaklaşabiliyorlardı. Korkudan heykelleşmiş bu insanların arasına deli İlinka da karıştı. Herkesin gözünün içine bakıyor, kurban edilen çocuklarının nereye gömüldüklerini öğrenmeye çalışıyordu. O sırada Plevlieli, Mercan ve iki seymen ile tekrar mahkûmun yanına gitti. Onu yakından muayene ettiler. Kazığın boyunca ince bir kan sızıyordu. Ama adam yaşıyordu, baygın da değildi. Göğsü inip kalkıyor; boynundaki damarlar atıyor, gözleri ağır ağır ama durmadan dönüyordu.

Çingeneler aletlerini topladılar ve Plevlieli ile kıyıya indiler. Onların yaklaştığını gören halk geriliyor, dağılıyor, yalnız taşların üstüne tırmanan çocuklar daha bir şeyler bekliyordu. Artık her şeyin bittiğini farketmediklerinden, dereye atlarken birden havada asılı kalmış olan bu adam acaba ne olacak diye bekliyorlardı.

Plevlieli Âbid Ağa'ya yaklaştı. Emirlerinin yerine getirildiğini, mahkûmun hâlâ sağ olduğunu, hiçbir organının zedelenmediğini ve daha da yaşayacağına benzediğini söyledi. Âbid Ağa ona hiç cevap vermedi. Yüzüne bile bakmadı. Eliyle atını getirmelerini işaret etti. Tosun Efendi ile Antoine ustaya veda etti. Herkes dağılmaya başlamıştı. Kasabadan tellâlin sesi geliyordu. Hükmün yerine getirildiği ve yapıya zarar verecek kimsenin bundan da kötü bir cezaya çarptırılacağını ilân ediyordu.

Plevlieli kendini birden, boş kalan alanda yalnız buldu. Uşağı, atı yularından tutmuş duruyor, seymenler emrini bekliyorlardı. Bir şeyler söylemesi gerektiğini hissediyordu. Ama, içini kaplayan heyecan buna engel oluyordu. Daha hükmün infazı için çalışırken düşünemediği şeyi, şimdi hatırlıyordu: Âbid

Ağa'nın tehdidini!.. Suçlu yakalanmayacak olursa onu diri diri kazığa geçireceğini söylememiş miydi? Şimdilik bu felaketten kurtulmuştu ama, en son anda... O da güç belâ sıyrılabilmişti. Orada, iskelenin üstündeki adam, bu felakete çarpılmak için geceleri sinsi sinsi bütün gücüyle çalışmıştı. İrınağın üstünde, sıkı sıkı bağlı ve asılı duran adama baktıkça içini hem korku, hem bir sevinç dalgası kaplıyordu. Böyle feci bir akıbete uğramadığı için seviniyordu. Vücudunda bir noksan yoktu ve istediği gibi hareket edebiliyordu ya!.. Bunu düşündükçe, vücuduna kızgın iğneler batıyor, göğsünden bacaklarına kadar iniyor, koşmak, gülmek, sıçramak, istediği gibi davranmakta serbest olduğunu, istediği gibi gülüp konuşabildiğini hem kendine hem herkese ispat etmek istiyordu.

İskelenin üstünde, iniltilelerle, beddualar içinde, en büyük nimet gibi ölümü beklemiyordu ya!.. Kolları kendiliğinden oynuyor, bacakları kendiliğinden dansediyordu. Dudakları aralıyor, asabî bir kahkaha atıyor, sözler ağzından dökülüyordu.

– Hah!.. Hah!.. Hah Radisav!.. Dağların perisi!.. Neden bir kadavra gibi sertleştin, katıldın öyle? Neden köprüyü yıkmaya çalışmıyorsun?.. Neden homurdanıyor, inliyorsun?.. Haydi şarkı söyle... oyna!..

Seymenler şaşkın şaşkın şeflerine bakıyorlardı.

O, kollarını açmış oynuyor, şarkı söylüyor, katıla katıla gü-lüyor; boğazından boğuk ve acayip sesler çıkıyor, ağzından beyaz köpükler geliyordu.

Doru atı da, ona yan yan, korku ile bakıyordu.

IV

Her iki kıydan bu hükmün yerine getirilişini seyredenler, kasabanın dış mahallelerinde ve dolaylarında korkunç söylentiler çıkarınırlardı. Halk da, işçiler de, anlatılmaz bir korku ve dehşet içindeydi. Bu kısa kasım gününde, orada gözlerinin önünde geçen olayın korkunçluğunu yavaş yavaş anlamaya başlamışlardı. Bütün konuşmalar, dönüp dolaşıyor, iskelenin üstünde,

hâlâ sağ olan adama gelip dayanıyordu. Herkes ondan bir daha söz açmamaya karar veriyordu, ama bütün düşünceleri o tarafa yönelir, gözleri oraya çekilirken bu kararın ne değeri kalıyordu. Taş yüklü arabalarıyla birbiri ardı sıra Bania'dan gelen köylüler gözlerini eğiyor ve acele gitmesi için, yavaş hayvanlarını dürtüyorlardı. Köprüde çalışan işçiler, bir zorunluluk duymadıkça birbirlerine seslenmiyor, gerekince de yavaş sesle konuşuyorlardı. Elllerinde ceviz ağacından yapılmış değnekleriyle bekçiler daha yumuşak ve daha merhametli davranıyorlardı. Dalmaçyalı taşçılar, çalışırken, yüzleri sararmış, çeneleri kısılmış bir halde köprüye arkalarını dönüyor, kalemleri öfke ile taşın üstüne indiriyor ve kalemlerin şakırtısı bir ağaçkakan sürüsünün sesini andırıyordu.

Hava kararınca, işçiler acele evlerine dönüyor, iskeleden bir an önce uzaklaşmak istiyorlardı.

Hava kararmadan, Âbid Ağa'nın bir adamıyla Mercan, tekrar Radisav'ın yanına çıktı. Kazığa geçtikten dört saat sonra, hâlâ sağ ve kendinde olduğunu gördüler. Ateş içinde yanıyor, gözlerini güçlkle çeviriyordu. Ayağının dibinde çingeneyi görünce, daha yüksek sesle inlemeye başladı.

Durumdan hoşnut, Bikavats'taki Âbid Ağa'nın evine çıktılar. Yolda giderken mahkûmun hâlâ sağ olduğundan, dişlerini gıcırdatarak söylediği sözlerin nasıl anlaşıldığından söz ediyorlardı. Ertesi gün öğleye kadar yaşayacağını umuyorlardı. Âbid Ağa da duyduklarından memnun kaldı ve Mercan'a vadedilen mükâfatın verilmesini emretti.

O gece kasabada ve köprünün çevresinde ne kadar canlı varsa, hepsi rahatsız bir uyku uyudu. Uyuyabilen uyudu, ama çoğunluk gözünü kırpmadı.

Ertesi gün bir pazartesiydi. Güneşli bir kasım günüydü. Ne iskelenin çevresindekiler, ne kasabadakiler, suyun üstündeki kalas yığınının bir ucunda, bir vapurun burnundaymış gibi, suya doğru uzanmış, dimdik, bir başına duran bu adama bir göz atmadan durabildi. Çoğu da uyandığı zaman bir gün önceki olayları rüyasında gördüğünü sanmıştı. Şimdi hareketsiz ve üzgün, rüyalarının güneşin altında sürüp gerçekleştiğini görü-

yorlardı. İşçiler de yine bir gün önceki gibi, sessizdiler. Hüzün ve keder dolu bir sessizlikti bu. Kasabada aynı fısıltılar ve aynı şaşkınlık sürüp gidiyordu. Âbid Ağa'nın adamıyla Mercan tekrar iskeleye tırmandı. Mahkûmun etrafında birkaç kere dolandılar. Başlarını kaldırıyor, yüzüne bakıyor ve birbirlerine birşeyler söylüyorlardı. Mercan kaşla göz arasında adamın pantolonunu çekti. Kıyıya indiklerinde hallerinden, adamın ruhunu teslim etmiş olduğunu anladılar.

Ölüm daima konuşmalara yol açar. Kapalı duran ağızlar açılmıştı. Üstleri başları sırsıklam ve çamur içinde, yüzleri solgun, sakalları uzamış, Bania'dan gelen koca taş yığınlarını çam ağacından yapılmış manivelâlarıyla yuvarlarken işçiler, bir ara durup avuçlarına tükürüyor ve boğuk bir sesle söyleniyorlardı:

– Allah günahını affetsin!..

– Zavallı kurban gitti... Vah zavallı bizler...

– Görmüyor musun, o azizlik mertebesine erişti. Evliya oldu.

Ve herkes, ölen adamı, sanki bir bölüğün başında dimdik yürüyormuş gibi görüyordu. Şimdi o, orada yükseklerde onlara ne korkunç, ne de acıklı geliyordu. Tersine onun şimdi herkes-ten ayrılıp büyüdüğünü, yükseldiğini hissediyorlardı.

Artık yeryüzünde değildi. Elleri bir yere dokunmuyor, yüz-müyor, uçmuyor, ağırlık merkezini kendi üstünde taşıyor, yeryüzünün bağlarından kurtulduğu için de acı çekmiyordu. Artık hiçbir şey onu etkileyemezdi: Ne tüfek, ne kama, ne kötü düşünceler, ne insanların acı sözleri, ne de mahkemeler...

Böylece, beline kadar çıplak, kolları, ayakları bağlı, katılmış başı kazığa doğru çevrilmiş, sert ve yıkılmaz bir yüksekliğe yerleştirilmiş, erişilmez bir heykele benziyordu. Gündelikçiler başlarını çeviriyor ve gizlice haç çıkarıyorlardı.

Meydanda oturan kadınlar, birbirlerine gitmek için koşarak avluları geçiyor, bir iki dakika konuşuyor, bir iki gözyaşı döküyor, sonra yine yemeklerinin başına dönüyorlardı. İçlerinden biri bir aziz heykeli önünde bir kandil yaktı. Hemen öteki kadınlar da onu taklide başladılar. Çocuklar, bu ciddi havanın içinde boyuna gözlerini kırıştırıyor, büyüklerin;

– Allahım, bizi koru!.. Ey din kurbanı, en büyük bir kilise

yaptırmış kadar Allahın katında makbulsün!.. gibi anlaşılmaz şeyler söylediklerini işiterek;

– Din kurbanı ne demek?.. Kilise yaptırmak ne demek?.. diye soruyorlardı.

Anneler onları yatıştırmaya çalışıyordu.

Ortalık kararmaya başlarken Âbid Ağa tekrar inşaatı denetledi. Korkunç cezanın bıraktığı etkiden sevinçli, köylünün kazıktan indirilmesini emretti.

– Onu köpeklere atın!..

O akşam, karanlık birdenbire bastırmıştı. Hava, bir ilkbahar gecesi gibi nemli ve ılıktı. İşçiler arasında anlaşılmaz bir heyecan ve kaynaşma vardı. Sabotajın lafını bile işitmek istemeyenler, şimdi her türlü fedakârlığı göze almaya razıydı. Ölü, hepsinin gözünde büyümüş, adeta kutsallaşmıştı.

Güçlü bir acıma duygusunun, eski gelenek ve inançların etkisi altında birkaç yüz kişi, ölen adamın cesedini ele geçirmek için aralarında anlaştılar. Onu Hristiyanca gömmek istiyorlardı. Ahırlarda, barakalarda toplanıp gizli gizli konuşarak aralarında yedi kuruş gibi önemli bir para topladılar. Bu para ile Mercan'ı kandırmak istiyorlardı.

Bu işi görmek için üç adam seçtiler. Bunlar, içlerinden en becerikli olanlardı. Onlar cellâtle görüşmek çaresini arayacaklardı.

Sırsıklam ve yorgunluktan bitkin bir halde üç köylü, Mercan'la pazarlığa girişti: İlkin kurnazlıkla konunun etrafında dolaşarak söz açtılar. En yaşlıları çingeneye:

– İşte her şey bitti, dedi. Kader böyleymiş. Yalnız biliyor musun ne var? O ne de olsa bir insandır. Allahın mahlûkudur. Mesela köpeklerin onu parçalayıp yemesi hiç de güzel olmaz.

Mercan, bunun bir pazarlık olduğunu hissettiğinden, inattan çok şikâyetli bir eda ile:

– Yok, hayır hiç bundan söz etmeyin! dedi. Beni galiba ateşe attırmak istiyorsunuz. Âbid Ağa'nın ne yaman bir kurt olduğunu bilmezsiniz!..

Köylü, çatınarak düşündü:

“Karşımdaki çingenenin ne dinî var, ne imanı. İnsan onun-

la ne arkadaş, ne dost olabilir. Ne yerde, ne gökte hiçbir kutsal şey üstüne yemin edemez.”

Sağ elini cebine sokup kuruşları aldı:

– Evet, biliyoruz. Bu işin senin için de kolay olmadığını biliyoruz. Yalnız sana hiç zarar gelmeyecek. İşte burada dört kuruş var... Bu da yeter.

– Hayır, hayır, hayat bana dünyanın hazinelerinden daha değerlidir. Âbid Ağa beni dünyada sağ bırakmaz. Çünkü o uyurken bile görür... Düşündükçe korkumdan ölüyorum.

Köylü, çingenenin şikâyetlerine aldırış etmeyerek:

– Dört, haydi beş kuruş olsun! dedi. Onu da bulmaya çalışıyoruz.

– Korkarım, korkarım yapamam.

– Pekâlâ! Sen köpeklerle atmak için emir aldın... Mesela köpeklerle atıyormuş gibi yaparsın. Ve sonradan ne olduğuna aldırınazsın. Sana bunun hesabını kimse sormaz. İşte biz de o zaman cesedi attığın yerden alır, dinimize göre gömeriz. Ama gizlice ve kimsenin ruhu duymadan. Sen ertesi gün, cesedi köpeklerin alıp götürdüğünü pekâlâ söyleyebilirsin. Kimse ne görür, ne bilir. Sen de hakkını alırsın.

Köylü ihtiyatla ve düşünce düşünce konuşuyordu. Ama ceset kelimesini söylerken, tuhaf bir çekingenlik duyuyordu.

– Beş kuruş için hayatımı tehlikeye atacağımı mı sanıyorsunuz... Hayır, hayır!..

Köylü gayet sakin:

– Altı kuruş olsun!.. dedi.

O zaman çingene yerinden doğruldu. Ellerini kaldırdı. Gerçekle yalanı birbirinden ayırt etmeyen insanların yaptığı gibi: Yedi kuruş verin ve ölüyü alıp götürün. Ama kimse görmesin! Bilmesin!..

Köylü başını salladı. Ve bu ikiyüzlü adama, son kuruşuna kadar parasını verdiği için, pişman oldu. Çingene avucunda kaç para olduğunu nereden bilecekti?

Sonra ayrıntılar üzerinde anlaştılar. Mercan ölüyü indirince, ırmağın sol kıyısındaki taşlı yolun üzerine bırakılacaktı ki, Âbid Ağa'nın adamları onu görebilsin. Biraz ötede çalılar ara-

sında köylüler gizlenecekti. Ortalık kararır kararmaz, ölüyü alıp gömeceklerdi. Ama gizli bir yere ve hiçbir iz bırakmadan.

Böylece köpeklerin onu parçalamış olduğuna herkes inana-caktı. Üç kuruşunu peşin, kalan dört kuruşu da ertesi gün, her iş bittikten sonra alacaktı.

O gece her şey konuşulduğu gibi geçti. Hava kararırken Mercan ölüyü sol kıyıdaki yolun aşağısına attı. Artık o, iki gün kazıkta seyrettikleri dimdik vücut değildi. Gene eski Radisav'dı. Ufak tefek, kamburca. Yalnız sapsarı ve cansız.

Mercan bu işi bitirir bitirmez yardımcılarıyla sala atlayıp öbür kıyıya döndü. Köylüler çalıların içinde bekliyorlardı. Yoldan birkaç işçi ile evine dönen birkaç Müslüman geçti. Sonra, çevreyi saran karanlığın içinde tam bir sessizlik hüküm sürmeye başladı. Etraftan köpek sesleri geliyordu. Sahipsiz, yersiz yurtsuz köpek sesleri. Çalılıkta saklanan köylüler taş atarak onları kovdular. Köpekler kuyruklarını kısarak kaçtılar. Ama ölünün yirmi beş adım ötesinde durup beklediler. Etrafı tamamıyla sessizliğin kapladığını ve artık kimsenin geçmediğini gören köylüler, saklandıkları yerden çıktılar. Ellerinde kazma kürek vardı. Yanlarında getirdikleri iki tahta parçasını çaprazlama üstüste koyarak ölüyü üstüne yatırdılar. Ve onu yokuştan yukarı taşıdılar. Orada, ilk sonbahar yağmurlarının dağdan Drina'ya akarken açmış olduğu bir çukurun taşlarını ayıkladılar. Derin bir mezar kazdılar. Hiç konuşmuyor, gürültü etmeden çalışıyorlardı. Kaskatı kesilmiş ve büzülmüş olan ölüyü bu mezara indirdiler. Köylülerin en yaşlısı çukura atladı, iki çakmak taşını birbirine sürterek ilkin bir çıra parçasını tutuşturdu, sonra muşambaya sarılmış bir mum parçası çıkararak yaktı. Onu ölünün başucuna dikti. Üç kere haç çıkardı ve yüksek sesle:

– Baba, oğul ve ruhulkudüs adına!.. diye seslendi. Mezarın üst yanında duran köylüler de “Baba, oğul ve ruhulkudüs adına” diyerek haç çıkardılar. Köylü cenazeyi sanki şarapla ıslatı-yormuş gibi boş elini silkeleyerek yavaş sesle ve derin bir vecd-le “Ya Hazreti İsa!.. Bu kulunun ruhunu da azizlerinin arasına kabul et!..” diye dua etti.

Sonra, birbiriyle bağlantısı olmayan, anlaşılmaz bazı sözler

daha mırıldandı. Üst tarafta bekleyen köylüler durmadan haç çıkarıyorlardı. Dua bitince ona yukarıdan o tahtaları uzattılar. Onları mezarın üstüne uzunlamasına yan yana yerleştirdi. Adeta bir çatı meydana gelmişti. Sonra mumu söndürdü. Bir daha haç çıkarıp mezardan çıktı. Üçü birden mezarı hiçbir şey belli olmayacak biçimde toprakla örttüler. Taşları da yeni kazılmış toprağın üstüne sıraladılar. Bir kere daha haç çıkardıktan sonra mezara en uzak olan yoldan evlerine döndüler.

O gece, rüzgârsız, sakın, bol bir yağmur yağdı. Sabahleyin de her taraf kalın bir sis tabakasıyla örtülüydü. Bütün vadiyi ılık ve rutubeli bir hava kaplamıştı. Kâh yükselen, kâh alçalan beyaz ışıktan, güneşin sisle çarpıştığı ve onu yenmeyi başaracağı anlaşılıyordu. Her şey, hayalet gibi belirsiz, yepyeni ve tuhaf bir biçim almıştı. Birdenbire sisin arasından insanlar çıkıyor, sonra yine öylece kayboluyorlardı. Sabahın ilk saatlerinde, bir yük arabası, bu sisli hava içinde şehrin bir tarafından öbür tarafına geçti. İki seymen elleri kolları sıkı sıkı bağlı olan Pevlieli'yi götürüyorlardı, bir gün önce şefleri olan Pevlieli'yi. O gün, kendini kazıkta değil de hayatta bulmanın sevinci içinde, herkesin önünde oynamaya başladığından beri sakinleşmemişti. Bütün adaleleri titriyor, yerinde duramıyor, sapasağlam ve davranışlarında serbest olduğunu herkese göstermek için dayanılmaz bir ihtiyaç duyuyordu. Aklına Âbid Ağa gelince de (neşesini karartan biricik gölge buydu) hazin bir düşünceye dalıyordu. Ama biraz sonra kendinde yeni bir güç hissediyor ve zincirden boşanmış gibi hareketler yapıyor, parmaklarını şaklatıyor, bel kırıyor, oynuyor, her an yeni yeni hareketlerle kazığa geçirilmediğini ispat etmek istiyordu. Dansının temposuna uyarak nefes nefese söyleniyordu:

– Bakın!.. Bakın... Böyle de yapabilirim... Şöyle de yapabilirim...

Bir şey yemek istemiyor, konuşurken birden sözünü keserek tekrar oynamaya başlıyor. Çabuk çabuk:

– İşte... İşte görüyor musun?.. diyordu.

Bir gece önce Pevlieli'nin başına gelenleri Âbid Ağa'ya anlattıklarında, soğuk bir tavırla:

– Deliyi Plevlie’ye götürün, onu evinde bağlasınlar, etrafı rahatsız etmesin! demişti. O, bu işin adamı değildi zaten...

Âbid Ağa’nın dediği gibi yaptılar. Yalnız bir türlü sakinleşemediğinden onu bağlamak zorunda kaldılar. Ağlıyor, tepiniyor, vücudunun bir bölümünü oynatabildiği için çırpınarak:

– İşte!.. İşte bakın!.. diye bağırıyordu.

En sonunda kollarını, bacaklarını da bağlamak zorunda kaldılar. Arabanın içinde sımsıkı bağlanmış bir çuval buğdaya benziyordu.

Artık hiçbir tarafını oynatamadığını görünce, onu kazığa geçirmeye götürüyorlar sandığından kıvranıp acı acı bağırıyordu:

– Hayır Âbid Ağa!.. Beni değil!.. Beni değil... Periyi yakalayın!..

Kasabanın sonundaki evlerden bu sesi duyanlar dışarı fırladılar.

Ama araba, hastayı ve seymenleri götürerek, yalnız güneşin gölgesi görünen sis tabakası içinde, Dobrun’a doğru uzaklaştı.

Plevlieli’nin bu beklenmedik, hazin gidişiyle, halkın içindeki korku büsbütün arttı. Köylünün suçsuz ve ölümünden Plevlieli’nin sorumlu olduğu söyleniyordu. Meydanda oturan Sırp kadınları mutsuz Radisav’ın cesedini perilerin alıp götürdüğünü ve Butko kayaları üstüne gömdüğünü söylüyor, sanki binlerce mumun titrek ışığı dökülüyormuş gibi gökten bu mezarra büyük bir aydınlığın indiğini gözleriyle gördüklerini, ağlayarak anlatıyorlardı.

Bu fısıltılar arasında ağızdan ağıza çeşitli söylentiler dolaşıyor, ama içlerini kaplayan korku hepsini bastırıyordu. Köprünün üstündeki çalışmalar da durmadan, kesilmeden ve hiçbir kargaşalık çıkmadan hızla sürüyordu. Aralık ayının başlarında çok sert bir kış başlamamış olsaydı kimbilir daha ne kadar sürüp gidecekti.

Buna karşı Âbid Ağa’nın elinden bir şey gelmiyordu. Aralık ayının yarısında görülmemiş soğuklar, kar fırtınaları ortalığı kasıp kavuruyor, dondan taşlar yere yapışıyor, ağaçlar çatlıyordu. Araçlar, kulübeler, barakalar, her şey billür gibi ince, buz-

lu bir kar tabakası altında kayboldu. İşler kendiliğinden durdu. Âbid Ağa'nın çevrede yarattığı korku zayıfladı ve büsbütün kayboldu. Âbid Ağa daha birkaç gün dayanmaya çalıştıysa da sonunda vazgeçmek zorunda kaldı. İşçileri yerlerine gönderdi, kendisi de büyük bir kar fırtınası altında adamlarıyla birlikte kasabadan ayrıldı.

Aynı gün Tosun Efendi'yle Antoine Usta da, sımsıkı sarınarak ve samanların içine gömülerek bir kızakla başka bir yönden kasabadan uzaklaştılar.

Angarya çalışanlar evlerine dağıldı. Vadi, toprağın suyu içmesi gibi, sessizce gözden kayboldu. İnşaat da, atılmış bir oyuncak gibi kaldı.

Âbid Ağa gitmeden, tekrar yerli Müslüman beylerini çağırdı. Elinden bir şey gelmediğine çok üzgündü. Yine bir yıl önceki gibi, inşaatı onlara emanet ettiğini söyledi.

– Gidiyorum ama, bir gözüm burada kalıyor, unutmayın! dedi. Dikkat edin, Sultan'a ait bir çivinin eksilmesindense, asi başı kesmeyi tercih edin. Ilkbaharda burada olacağım ve bana her şeyin hesabını vereceksiniz.

Müslüman beyleri de, bir yıl önceki gibi söz vererek dağıldılar ve sıkı sıkıya kürklere, şallara sarınarak evlerinin yollarını tuttular.

Dünyaya kış ve kar fırtınaları göndererek kudretli insanların zulmüne set çektiği için Allah'a şükrediyorlardı.

Ama ilkbaharda gelen Âbid Ağa olmadı. Tosun Efendi'nin yanında, vezirin gönderdiği başka bir adam vardı. Âbid Ağa'nın korktuğu başına gelmişti. “Durumu bilen ve her şeyi yakından görmüş olan” biri onun Vişegrad köprüsündeki çalışmalarını üzerine Sadrazama bol bol bilgi vermişti.

İki yıl süresince, her gün iki üç yüz işçinin bedava çalıştıklarını, on para almadıktan başka kendi hesaplarına karınlarını doyurduklarını, Sadrazam'ın verdiği paraları Âbid Ağa'nın cebine attığını (cebine attığı paranın miktarını, kuruşuna kadar hesaplamışlardı), bu gibi hallerde her zaman olduğu gibi, onun da bu hileciliğini, büyük bir çalışkanlık, sertlik maskesi altında gizlediğini, zulmüyle sade Hristiyanları değil, Müslümanla-

rı da bıktırdığını, bu mübarek hayır işinden, bu zengin vakfiye-den sevineceklerine, tam tersine, onu yapanları da, yaptırımları da lânetle andıklarını anlatmıştı.

Ömrü boyunca, memurların namussuzluğu ve hırsızlığı ile savaşıp olan Vezir, ona ihanet eden bu hırsız çağırıp hemen çaldığı paraları geri vermesini söylemiş. Ve daha büyük bir cezadan kurtulmak istiyorsa, hemen pılısını pırtısını, çoluğunu çocuğunu toplayıp Anadolu'nun küçük bir kasabasına göç etmesini emretmiş.

Âbid Ağa'nın yerine gelen adamın adı Arif Bey'di. Ondan iki gün sonra Antoine Usta, Dalmaçyalı ilk işçi kafilesi ile geldi. Tosun Efendi onu, Sadrazam'ın bu yeni mutemediyle tanıştırdı. Güneşli ve ılık bir nisan gününde inşaatı gezerek, yapılacak işleri tesbit ettiler. Arif Bey gittikten sonra Antoine usta, güneşli ve ılık güne bakmadan, siyah büyük paltosuna sımsıkı sarınmış olan Tosun Efendi'nin yüzüne baktı.

– Allaha şükür, büsbütün başka bir adam!.. dedi. Yalnız çok merak ediyorum. Bu hayvanı buradan attırmak için Sadrazama gerekli bilgiyi vermek cesaret ve kurnazlığını gösteren kimdir acaba?

Tosun Efendi, paltosuna daha sıkı sarındı, gözlerini yerden kaldırmadan:

– Herhalde bu gelen, ondan çok daha iyi!.. demekle yetindi.

Yeni şef Arif Bey'in idaresi altında inşaat işine böyle başlandı. Bu yeni gelen, gerçekten de büsbütün başka bir adam. Çok uzun bacaklı, biraz eğik, sakalsız, elmacık kemikleri çıkık, çekik siyah gözlü, güler yüzlü bir insandı. Halk hemen ona "Mumya" lâkabını taktı.

Bağırmadan, çağırmadan, sopasını kullanmadan, sövüp saymadan, görünüşte fazla bir çaba göstermeden emirlerini veriyor, ama, her şeyi görüyor ve hiçbir şey gözünden kaçmıyordu.

O da, Sadrazam'ın emirlerinin yerine gelmesi için bütün gücüyle çalışıyordu. Yalnız korkulacak, saklanacak bir şey yapmayan namuslu bir adam olduğundan, başkalarını da korkutmak gerekliliğini duymuyordu.

İşler, aynı hızla sürüp gidiyor, (Vezirin istediği hızla) suçlar

aynı şiddetle cezalandırılıyordu. Ama, angarya daha ilk günde ortadan kalktı. Bütün işçilerin hakkı ödeniyor, yiyecek olarak onlara tuz ve un veriliyordu. İşler, Âbid Ağa'nın zamanından daha çabuk ilerliyordu. Deli İlinka bile o kış, iz bırakmadan ortadan kayboldu.

İnşaat büyüyor ve yayılıyordu. Şimdi görülüyordu ki, Sadrazam'ın vakfiyesi yalnız bir köprü değildi. Gelip geçen yolcuların hayvanları, eşyaları ve yükleriyle bir gece barınabilmeleri için de bir han yapılıyordu. Bu kervansaray da Arif Bey'in gözcülüğü altında yapılmaya başladı. Kasabanın çarşısına gidilen yerde, köprü'nün 200 adım ötesinde, Meydan'a çıkan yokuşun başladığı yerde, bir düzlük vardı ki, her hafta orada pazar kurulurdu. İşte kervansarayı bu düzlükte yapmaya başladılar. İş ağır ilerliyor ama, daha başlangıçta, zengin, dayanıklı, geniş bir bina olacağı anlaşıyordu.

Halk, bu taş hanın yavaşça yükselmekte olduğunun farkına bile varmadı. Çünkü herkesin gözü köprüdeydi.

Şimdi yapılan işler öylesine karmaşık, öylesine şaşırtıcıydı ki, onu seyretmek için kıyıda toplanan işsiz güçsüz takımı artık ipin ucunu kaçırmış, yapıyı izleyemiyor, ne yaptıklarını da anlayamıyordu. Değişik yerlerde çukurlar, bentler kazılıyor, setlerle bölünüp kollara ayrılan ırmak bir yataktan öbür yatağa alınıyordu.

Antoine Usta, Dalmaçya'dan halat ustaları getirtmişti. Komşu köylerden bile bütün kenevir ürününü toplamışlardı. Özel tezgâhlarda işçiler, görülmemiş kalınlıkta halatlar örüyordu. Antonie usta ile Tosun Efendi'nin planlarıyla Rum doğramacılar, üzerinde tekerleği olan kocaman tahta vinçler hazırladılar. Onları salların üstüne yerleştirdiler. Ve bunlara, o yapılan kalın halatları geçirerek en ağır taşları, derenin yatağında birbiri peşi sıra, yükselen sütunların bulunduğu yere taşıyorlardı. En büyük blokların, bulundukları yerden sütunun dibindeki yerlerine taşınmaları dört gün sürüyordu.

Yıllardır, her gün onları seyretmekte olan halk, artık zaman anlamını ve bu inşaatı yaptıranın amacını da unutmuştu. Onlara öyle geliyordu ki, yapı ilerlemedikten başka, her gün ekle-

nen yeni işlerle büsbütün karışıyor, uzuyor ve köprüden başka her şeye benziyordu. Hayatta hiç çalışmamış, bir iş görmemiş olanların sabrı pek çabuk tükenir. Ve her işi kolayca eleştirerek hataya düşerler.

Müslümanlar, köprüden söz açarken, elleriyle manalı bir işaret yaparak güvensizliklerini belirtmeye başlamışlardı. Hristiyanlar ses çıkarmıyor ama, yapıya bakarken, için için seviniyorlardı.

Tam o sırada Priboy* yakınlarında Bania Manastırı başpapa-zı, kutsal kitabının son sahifesine şunları yazdı:

“Mehmet Paşa’nın Vişegrad’ta, Drina üstüne köprü kurduğu çağ bilinsin. Ağalar ve üzerlerine yüklenen angaryalar yüzünden Hristiyan halk büyük bir korku içindeydi. Deniz tarafından sanatkârlar getirdiler. Üç yıl inşaatla uğraştılar. Boşuna çok para harcadılar. Suyu, ikiye üçe böldüler, yine köprüyü kuramadılar.”

Yıllar geçiyor, ilkbaharlar, yazlar, sonbaharlar, kışlar, birbirini kovalıyor, ustalar, işçiler gidiyor, tekrar dönüyorlardı. Artık Drina’nın üstü çatılarla kapanmıştı, bu kurulan iskeleler yüzünden, kerestelerin, tahtaların birbirine karışmasından ortaya tuhaf bir şekil çıkmıştı. İki ucunda tahtadan yapılmış kocaman vinçler yükseliyordu. Onları sıkı sıkıya bağlanmış olan salların üstüne çakmışlardı. Irmağın her kıyısında ateşler yanıyor, bu ateşlerde kurşun eritilerek sütunlardaki deliklerin içine dökülüyor, taşlar birbirine yapıştırılıyordu.

Üçüncü yılın sonlarına doğru, böyle büyük yapılarda her zaman rastlanan büyük bir felaket oldu. Ortadaki sütunu tamamlıyorlardı. Bu sütun hepsinden yüksek, hepsinden genişti. Hele üst bölümü. Çünkü Kapiya ona dayanacaktı. Büyük bir taş blokunu taşıdıkları sırada, işler durdu. İşçiler, başlarının üstünde kalın halatlarla bağlı duran bu kocaman dörtlüköşe taşın çevresinde kaynaşıp duruyorlardı. Antoine’ın yardımcısı olan Arap koşarak geldi. Yıllardan beri dünyanın dört kö-

(*) Lim ırmağı kıyısında banyolarıyla ünlü küçük bir kasaba.

şesinden toplanıp gelen bu insanların aralarında icat ettikleri o karışık diliyle emirler vermeye başladı. O sırada, anlaşılmayan bir sebeple halatı gevşettiler. Kocaman taşın ilkin bir köşesi kaydı, sonra olduğu gibi, telâşından hiç yukarı bakmayan, hep aşağı bakan, bundan ötürü de başına düşmekte olduğunu görmeyen Arap'ın üstüne yıkıldı. Taş blok, bir mucize olarak gerektiği yere düştü ama, düşerken Arap'a çarptı vücudunun alt yanını altına alarak ezdi. Herkes koşuyor, yardım istiyor, bağırıyordu. Birkaç dakika sonra Antoine yetişti. Genç zenci, ilk baygınlıktan ayılmaya başladı. Dişlerini sıkmış inliyor, umutsuzluk ve korku ile Antoine ustanın yüzüne bakıyordu. Antoine usta, kaşları çatılmış, sapsarı, taşı kaldırmaları için gerekli emirleri veriyordu. Ama hiçbir şey kâr etmedi. Genç adamın ağzından kan boşandı, nefesi tıkanı, gözleri buğulandı. Yarım saat sonra da Antoine'nin ellerine sımsıkı sarılmış olarak ruhunu teslim etti.

Arap'a uzun zaman unutamıyacıkları hazin bir cenaze töreni yapıldı. Bu genç vücudun yarısını taşıyan tabutu izlemek, onu bir süre omuzuna almak için bütün Müslümanlar evlerinden çıkmışlardı. Antonie Usta, onun mezarı üstüne, köprü'nün taşlarından güzel bir kitabe dikti. Dulcigno'da henüz küçük bir çocukken, açlıktan ve sefaletten kurtardığı bu oğlanın ölümü onu altüst etmişti. (Orada bir rastlantı ile gelip yerleşmiş bir çok zenci ailesi vardı.)

Bu kazaya rağmen işler durmadı. O yıl ve ertesi yıl kış yumuşak geçti. Aralık ayının sonuna kadar çalışabildiler. İnşaatın beşinci yılı geliyordu. Şimdi, tahta, taş ve çeşitli maddelerden yapılmış olan bu biçimsiz çember, derlenip toplanmaya başlamıştı.

Meydan'a giden yolun kenarındaki düzlükte yapılan han, hayli ilerlemişti. İskelelerini bile sökmüşlerdi. Bu, köprü ile aynı taştan yapılmış iki katlı, çok büyük bir bina idi. Hâlâ içinde ve dışında çalışıyorlardı ama, zarafeti, büyüklüğü, çizgilerindeki ahenk ve dayanıklı malzemesiyle, kasabada yapılan binalardan bambaşka olduğu artık anlaşılıyordu. Bu sarımtırak beyaz bir taştan yapılmış, üstü koyu kırmızı kiremitlerle örtülmüş

olan bina, incecik oyulmuş bir sıra zarif penceresiyle, şimdiden sonra, kasabanın günlük yaşantısına karışacak, onun bir parçası olacaktı. Bu taş han, onun güzelliği karşısında hayran kalan halka, inanılınıyacak derecede muhteşem bir anıt gibi geliyordu. Onu bir vezir yaptırmıştı. Onlara öyle geliyordu ki, böyle bir handa ancak bir vezir kalabilirdi.

Irmağın üstündeki birbirine karışmış, biçimsiz tahta yığını da artık incelmeye başlamıştı. Arasından, güzelim Bania taşlarından yapılmış köprü, gittikçe daha iyi görünüyordu. Kâh yalnız, kâh grup halinde işçiler çalışmaya devam ediyorlardı. Bu çalışmalar şimdiye kadar halkın gözüne birbiriyle ilgisi olmayan saçma şeyler gibi görünmüştü.

Artık en kuşkulu kişilerin yüreğine bile bir inanç gelmişti. Bu karmaşık tahta yığınının altında bir köprü vardı. Eşsiz bir anlayış ve kusursuz bir planla yapılmış bir köprü!..

İlkin, kıyılara en yakın ve en küçük olan kemerler meydana çıktı. Sonra birer birer ötekiler de görünmeye başladı. Nihayet en son iskele de sökölüp atılınca, on bir kemerinin üstünde görölmemiş bir güzellikle uzanan köprü, bütün büyüklüğüyle halkın gözü önüne serildi. Bu, yepyeni ve heyecan verici bir görünümdü.

İyi düşüncelere olduğu kadar, kötü düşüncelere de pek çabuk kapılan Vişegradlılar, kuşkularından ve tereddütlerinden utanıyor, bu şaheseri hayranlıkla seyrediyor, heyecanlarına gem vuramıyorlardı.

Henüz köprüden geçmek için izin çıkmamıştı. Ama, halk kıyılara, hele kasabanın en büyük bölümü ile ticaret bölgesinin bulunduğu sağ kıyıda toplanıyor, köprünün üstünden gelip geçen, Kapiya'nın parmaklıklarını cilâlayan işçilere bakıyorlardı. Vişegradlı Müslümanlar da, sonucu üzerine beş yıl en kötü tahminlerde bulundukları bu eseri, gizliyemedikleri bir hayranlıkla seyrediyorlardı. Duşceli kısa boylu bir hoca, sevinç ve heyecan içinde söyleniyordu:

– Size söylememiş miydim, Padişah'ın elinden bir şey kurtulmaz! diye. Yapamayacaklar!.. Yapamazlar!.. diyordunuz. İşte görüyorsunuz yapıldı!.. Hem ne köprü!.. Ne şahane şey!..

Kimse onun böyle bir şey söylediğini hatırlamamakla birlikte, yine herkes söylediğini doğruluyordu. Hatta hoca onlarla birlikte, köprü'nün de, bu inşaatı yaptıranın da aleyhinde konuşmuştu.

Şimdi herkes, ama herkes, derin bir hayranlık ve sevinç içinde söyleniyordu:

– Efendiler... Hey efendiler... Şu kasabamızda biten harika-ya bakın...

– Bir vezirin zekâ ve gücünü görüyorsunuz ya!.. Gözünü çevirdiği yerde hemen bir vakıf doğuyor, çevreye mutluluk getiriyor...

Kısa boylu, neşeli hoca:

– Durun, daha bu bir şey değil!.. diyordu. Pazara götürülecek bir hayvan gibi, onu nasıl süslüyor, parlatıyor, baksanıza!..

Taşkınlıkta adeta yarış ediyor, birbirinden daha güzel, daha güçlü, yeni sözler bulmaya çalışıyorlardı.

Yalnız Ahmet Ağa Şeta, cimri ve huysuz bir adam olduğundan eseri de, onu övenleri de küçümsüyordu. Zengin bir zahire tüccarıydı. Sarı yüzlü, keskin bakışlı, siyah gözlü, yapışmış gibi duran incecik dudaklı bir adamdı. Bu güzel eylül güneşinde, gözlerini kırptıştırarak eski iddialarında direniyordu. Kimi insanların, böyle sebepsiz ve mantıksız kinleri vardır ki, başkalarının yaratıp icat edebileceği her şeye karşı cephe alır. Hayranlık içinde, köprü'nün kalelerden bile daha dayanıklı olduğunu söyleyenlere; küçümseyen bir eda ile:

– Durun bakalım!.. diyordu. Hele şu büyük su baskınları olsun... O zaman ne olacağını görürsünüz!..

Herkesin canı sıkılıyor, kimse onun sözlerini kabul etmiyor, herkes hep bir ağızdan köprüde çalışanları, hele yüzünde kibar bir gülümseme, sanki oyun oynuyormuş gibi telâşsız, bu muhteşem eseri meydana getiren Arif Bey'i övüyordu.

Ama kimseye söz hakkı tanımayan Şeta:

– Haydi canım!.. diyordu. Eğer yeşil sopası, disiplini ve zalimliğiyle Âbid Ağa olmasaydı, bu Haremağası böyle kollarını arkasına bağlayarak ve sırtarak bu köprüyü bitirebilir miydi?

Bu genel heyecandan, kendine yapılmış bir hakaret gibi sıkı-

lan Şeta, öfkeli öfkeli mağazasına döndü. Ve her günkü yerine oturdu. Buradan ne köprü, ne de güneş görülüyordu.

Şeta'dan başka herkes hayrandı. Bu heyecan dalgası gittikçe artıyor, köylere kadar yayılıyordu. Ekimin ilk günlerinde, Arif Bey köprünün açılması şerefine bir tören hazırladı. Vezir'in masraf için verdiği paranın hepsini, on parasına bile ilişmeden harcayan, zararsız bir sertlikle bulunmaz bir dürüstlüğe sahip olan bu adam, bu eserin en önemli kişisiydi. Vezir'den çok ondan konuşuluyordu. Onun için hazırladığı tören de, zengin, parlak ve güzel oldu. Bekçilere, işçilere hem elbise, hem para dağıtıldı. İki gün süren ziyafetler verildi. Her isteyen gelebiliyor, vezirin şerefine yiyor, içiyor, çalıyor, oynuyor, şarkı söylüyordu. At koşuları yapıldı. Fakirlere et ve tatlı dağıtıldı. Köprüyü kasabaya bağlayan pazar yerinde kazan kazan helva pişti ve sıcak sıcak halka dağıtıldı. Bayramda bile şeker yemeyenler, bol bol şeker yedi. Kasabanın çevresindeki köylere kadar helva yiyen herkes Sadrazam'a ve eserlerine uzun ömür vermesi için Allah'a dua etti. Kazanın başına on dört defa gelen çocuklar vardı. Aşçılar artık onları tanımışlar, kepçelerle kovalıyorlardı. Bir çingene çocuğu, helvayı fazla kaçırdığından o gece öldü. Bu gibi olaylar, halkın hafızasında yer ediyor, köprünün yapılışı üzerine anlatılan hikâyelerde yer alıyordu. Hele ondan sonraki yüzyıllarda böyle namuslu kâhyalar ile bu gibi törenlere artık rastlanmaz olmuştu. Onlar da periler, Stoya Ostoya hikâyeleri gibi masallaşmıştı.

İlk günler ve ziyafet günleri herkes köprüden birçok defa gelip geçti. Çocuklar koşarak, daha büyükler ağır ağır yürüyerek ve konuşarak, gözleri önüne serilen ufukları seyrederek geçiyorlardı. Çünkü kimse bu eğlenteden geri kalmak istemiyordu.

Herkes sanki yeteneklerinin çoğaldığını, gücünün arttığını duyuyor gibiydi. Sanki bir mucize, bütün başarıları onların erişebilecekleri bir çerçeve içine getirmişti.

Sanki hayatın bilinen elemanlarına: Gökyüzü, toprak ve suya, birdenbire bir eleman daha katılmıştı.

Hayırsever birinin çabasıyla, insanların en eski rüyalarından,

en büyük isteklerinden biri gerçekleşivermişti: Suyun üstünde yürümek ve mesafeleri yenmek!

Yerli Müslüman gençleri, helva kazanlarının yanında Kolo oynuyor, oynaya oynaya köprüye geliyor (orada sanki yeryüzünde yürümüyor, havada uçuyor gibiydiler), Kapiya'nın içini bir dolanıyor, orada sanki taşların sağlamlığını denemek ister gibi ökçelerini vura vura tepiniyorlardı. Çocuklar da, hiç durmadan tepinen bu gençlerin etrafını alıyor, bir tahta perdeden geçer gibi bacakları arasından geçiyor, Kolo'nun ortasına gelip duruyorlardı.

Bunca yıldır lafı edilen köprünün ortasında, tam mutsuz zencinin duvara örülmüş olduğu ve geceleri hayaletinin dolaştığı söylenilen Kapiya'nın üstünde bulunuyorlardı. Kolo'dan zevk alıyor, ama tıpkı hayatta olduğu ve köprünün üstünde çalıştığı zamanki gibi, Arap'tan da ödleri patlıyordu.

Bu yüksek ve tuhaf köprünün üstünde iken, onlara öyle geliyordu ki, sanki analarından, babalarından çoktan ayrılmışlar, bu fevkalade yapıların yapıldığı, görülmemiş oyunların oynandığı siyah adamların ülkesinde kaybolmuşlardı. Korkudan titredikleri halde, ne o şahane Kapiya'nın üstünde oynanan Kolo'dan ayrılabilirler, ne de Arap'ı akıllarından çıkarabiliyorlardı.

Ancak yeni bir mucize dikkatlerini başka bir yere çekebildi. Muta diye çağrılan Murat adlı bir genç. Nezukalı Turkoviçlerin ağa ailesinden bir divaneydi. Ona kasabada daima takılırlardı. Şimdi birdenbire köprünün taş korkuluğu üstüne sıçramıştı.

Çocuklar bağırıyor, korkudan donakalan büyükler, aşağı inmesi için ona sesleniyorlardı. Ama divane, hiç aldırış etmiyor, kollarını açmış, başını arkaya atmış, ayaklarını birer birer öne atıp dans ediyormuş gibi ilerliyordu. Arsız çocuklarla birkaç serseri de yanısıra gidip onu kışkırtıyorlardı. Köprünün öbür ucunda ise ağabeyi Ali Ağa elinde sopa onu bekliyordu. Gelir gelmez bir temiz dövdü.

Bir kısım halk da yarım saat yürüyerek Kalata ya da Mezalina'ya kadar gidiyor, karanlık iki dağın arasında çeşitli büyüklükteki on bir kemeriyle yeşil suların üstüne tuhaf arabeskler çizen, uzaktan hafif ve bembeyaz görünen köprüyü seyreliyordu.

İşte o sırada üstü yazılı beyaz bir mermer getirdiler. Onu, Kapiya'da parmaklıkların üstünde üç arşın kadar yükselen kırmızı duvara yerleştirdiler. Uzun zaman halk bu yazılı taşın çevresinde toplandı. Onu seyretti. Nihayet Müslüman bir din adamı, az çok okuması yazması olan bir genç, bir fincan kahve hatırı için ya da salt iyilik olsun diye onu güç bela okuyabildi.

Günlerce bu manzum satırlar belki yüz defa hecelendi. İstanbullu bir şair olan Baki* tarafından yazılmıştı. Bu vakfı yaptıranın adını, sanını ve rütbesini, köprü'nün tamamlandığı mutlu yılı (Hicri 979, Milâdi 1571) yazıyordu. Baki ahenkli hafif manzumeler yazarak, büyük anıtlar yaptıran veya onaran büyüklere sunardı. Onu yakından tanıyan ve kıskananlar, "Onun, üstüne yazı yazmadığı yalnız gök kubbe kaldı" derlerdi. Ama o da (para kazanmasına bakmayarak) daima bir beddua gibi her şairin yakasına yapışan sefaletin pençesinden kurtulamıyordu.

Bu kasaba halkının eğitimi kıt, kafası kalın ve muhayyilesi zengin olduğundan, yazıyı herkes kendine ve anlayışına göre yorumluyordu.

Bu da bir toplumun önüne serilen her (metin) gibi orada, iyi niyetli veya kötü niyetli, akıllı veya deli, bilgin ya da cahil, herkesin istediği gibi yorumlayacağı, ölümsüz bir taşın üstünde ölümsüz kalacak bir yazı oldu.

Dinleyenlerden de herkes, karakterine en uygun, kulağına en tatlı gelen mısraları hatırında tutuyordu. Ve böylece, orada herkesin gözü önüne serilen bu yazı, sert taşa kazılmış bu mısralar, ağızdan ağıza geçerken, başka kılığa bürünüyor, bazen saçmalaşacak kadar değişiyordu. Yazının anlamı şuydu:

"İşte, çağının akıllı, büyük adamlarının en büyüğü ve en akıllısı olan Mehmet Paşa, yüreğinin en büyük isteğini gerçekleştirdi. Çabası ve fedakârlığı sayesinde Drina'nın üstündeki bu köprüyü yaptırdı. Hızla akan bu derin suların üstüne ondan önce gelenlerden hiçbiri köprü kuramamıştı. Bu yapının sağlam olmasını, hayatının mutluluk içinde geçmesini, ihtiyarlı-

(*) Baki: Kitapta herhalde bir dizgi yanlışlığı olarak "Badi" yazılmış, ama biz onun, o çağların büyük şairi Baki olduğunu tahmin ediyoruz.

ğında hiç keder görmemesini Allah'tan dilerim. Çünkü hayatında altınla gümüşü mübarek vakıflar uğruna harcadı. Bu gibi amaçlara harcanan servetin heba olduğunu da kimse iddia edemez. Bu yapı bittiği zaman, bütün bunları yakından gören Baki bu mısraları yazdı. Bu tesisi ve mucizeli bir güzellikte olan bu köprüyü Allah korusun!”

En sonunda halk buna da doydu. Hayranlığı da sona erdi. Köprü'nün taşlarını da yeter derecede çiğnedi. Mısraları dinlemekten bıktı. İlk günlerin harikası artık günlük yaşantılarına karışmıştı. Artık köprü'nün üstünden üzgün, düşünceli, dalgın, altından akan bu gürültülü sular gibi ilgisiz geçiyorlardı. Sanki hayvanlarıyla gelip geçerken çiğneye çiğneye meydana gelen yollardan biriymiş gibi... Duvarın üstündeki kitabede yer alan yazılar da, bütün benzerleri gibi sustu. Artık ırmağın sol kıyısındaki yol, öteki tarafta, ovadaki yolla tamamıyla birleşmişti. Yosunlu siyah sal, garip salcısı ile birlikte ortadan kalktı.

Vaktiyle zorlukla inip çıktıkları, kenarda bekleyip o kadar güçlükle karşı kıyıya seslendikleri o kumlu kayalar, son kemerlerin derinliklerinde kalmıştı. Şimdi bütün bu zor geçitler, azgın sularla birlikte sihirli bir el değmiş gibi aşıveriyordu. Bütün bu engellerin üstünde kanatlanmış gibi, doğrudan doğruya bir kıyıdan öbürüne geçiliyordu... Bunun için de at nallarının altında sanki incecik bir taştan yapılmış gibi öten, bir dağ kadar dayanıklı, sert, uzun ve geniş köprüyü baştan başa geçmek yeterdi.

Kulübeler, tahta değirmenler ve gerektiği zaman yolcuların geceyi geçirdikleri barakalar da ortadan kalkmıştı. Onların yerinde şimdi her gün yolcusu çoğalan sağlam ve rahat bir kervansaray yükseliyordu. Hana, düzgün çizgili bir kapıdan giriliyordu.

Kapının her iki yanında parmaklıklı iki büyük pencere vardı. Parmaklıklar demirden değil, tek parça kireçli bir taştan yontulmuştu. Bir dikdörtgen biçimindeki kocaman avlusunda eşyaları ve malları koymak için bol bol yer vardı. Çevresinde otuz altı odanın kapısı sıralanıyordu. Ahırlar arkaya, tepenin üstüne yapılmıştı. Onlar da saltanat haraları gibi taştan yapılmış-

tı. Edirne'den Saraybosna'ya kadar bu hanın bir benzeri yoktu. Her yolcu, hayvanları, hizmetkârlarıyla bedava yiyip içmek şartıyla bir gece burada kalabiliyordu. Bütün bunlar da köprü gibi Mehmet Paşa'nın vakıfları arasındaydı.

Altmış yıl kadar önce o, bu dağların ardında, yükseklerdeki Sokoloviç köyünde doğmuştu. Çocukluğunda başka Sırp çocuklarıyla birlikte "kan bedeli" olmak üzere İstanbul'a götürülmüştü. Kervansarayın masrafı, Mehmet Paşa'nın mal-mülk yatırıarak kurduğu vakıftan sağlanıyordu. Bunlar Macaristan'ın son fethedilen yerlerinden alınan ganimetlerdi. Köprünün ve kervansarayın yapılmasıyla görüldüğü gibi birçok zorluklar ve acılar ortadan kalkmış oldu. Sadrazam'ın, çocukluğunda, Vişegrad'ın salından hatıra kalan o anlaşılmaz acının da artık dinmesi gerekti. Ama bu acıyı duymadan yaşamak, yaptırdığı vakfiyenin verdiği huzur içinde uzun zaman yaşamak ona nasip olmayacakmış. Kervansaray yeni yeni işlemeye başlamıştı ki, Mehmet Paşa, o göğsünü ikiye bölen sancıyı, ama son olarak tekrar duydu.

Bir cuma, maiyeti ile birlikte camiye giderken, üstü başı perişan meczup bir derviş ona yaklaştı. Sadaka istemek için sol elini uzattı. Maiyetinden birine ona para vermesini söylemek üzere Vezir başını çevirdiği sırada, adam sağ eliyle, kolundan bir kasap bıçağı çıkardı ve Paşa'nın iki kaburgası arasına sapladı.

Maiyetindekiler hemen meczubu öldürdüler. Öldürenle öldürülen, aynı anda ruh teslim etti. Camiin önünde, gri taşların üstünde bir süre öyle yan yana yattılar.

Kanlı canlı ve şişman bir adam olan katil, indirdiği darbeden hâlâ hızını alamamış gibi kollarını, bacaklarını açmış olarak yere uzanmıştı. Sadrazam da hemen onun yanında entarisinin göğsündeki düğmeler çözölmüş, kavuğu ileriye yuvarlanmış bir halde yatıyordu. Son yıllar içinde zayıflamış, kamburlaşmış, adeta solmuş ve yüzünün çizgileri sertleşmişti. Şimdi böyle göğsü bağı açık, başı çıplak, kanlar içinde yatarken, daha bir dakika önce Osmanlı İmparatorluğu'nu idare eden devlet adamından çok, öldürölmüş, Sokoloviçli bir köylüye benziyordu.

Vezir'in ölüm haberi kasabaya aylardan sonra geldi. O da ke-

sin olarak değil, gerçek ya da yalan olduğu bilinmeyen bir fısıltı halinde.

Osmanlı İmparatorluğu, fena haberlerin, felaketlerin ağızdan ağıza yayılmasından hoşlanmazdı. Hatta o felaket, komşu bir ülkede geçse bile. Zaten o çağlarda Sadrazam'ın ölümünden uzun uzun söz etmek kimsenin işine gelmiyordu.

Onu ortadan kaldırmayı başaran düşmanları, resmî bir cenaze töreni hazırlayarak yaşadığı çağın anılarını da kendisiyle birlikte gömmek istiyorlardı.

Mehmet Paşa'nın çoğu İstanbul'da olan akrabalarına, iş arkadaşlarına ve taraftarlarına gelince: Eski Sadrazamdan, elden geldiği kadar az konuşulmasından memnundular. Çünkü ancak bu biçimde yeni idarecilerin gözüne girebilir ve geçmiş onlara unutturabilirlerdi.

Ama Drina üstündeki iki güzel eseri yaşıyor, kasaba ve civarının gerek ticareti, gerek ulaşımı üstünde büyük bir etki yapıyordu... Bu etki, yaşayanlara, ölümlere, düşenlere, yükselenlere hiç aldınış etmeden sürüp gidiyordu.

Kasaba, dağlardan, ırmağın kenarına doğru inmeye başladı. Genişledi, büyüdü ve taş köprü ile, taş han adını verdikleri kervansarayın çevresinde toplandı. Köprü, Kapiyası'yla ve çevresinde kasabasıyla böyle gelişti.

Bundan sonraki üç yüz yıl içinde köprünün, kasabanın büyümesinde ve halkın yaşamı üzerinde oynadığı rol, yukarıda söylediğimiz biçimde kaldı. Anlamını ve varlığını, dayanıklılığına borçluydu.

Kasabada bıraktığı ıııklı iz hiç değışmedi. Dağların gökyüzüne çizdiği profilin hiç değışmeyeceğı gibi.

Ay durmadan büyüyüp küçüldükçe, kuşaklar birbirini kovaladıkça o, kemerlerinin altından akan su gibi değışmeden kalıyordu.

Elbette o da zamanla eskidi ama yalnız insan ömründen değil kuşakların akıp gidişinden daha geniş bir zaman ölçüsünde. Bu yüzden eskiliğı, gözle görülemiyor ve yaşamı ölümlü olmakla birlikte ölümsüzlüğe benziyordu. Çünkü sonunu hiç kimse göremiyordu.

V

Birinci yüzyıl geçti. Ama çok uzun sürdü. Hem insanlar, hem gördükleri işlerin çoğu için tehlikeli oldu. Yalnız büyük yapılar üstünde iz bırakmadan akıp gitti. Köprü; Kapiyası'yla, karşısındaki kervansarayı ile olduğu gibi kaldı ve ilk günkü gibi de işlemekte devam etti.

İkinci yüzyıl da böyle gelip geçebilirdi. Mevsimler gelir, geçer, kuşaklar birbirini kovalar, ama yapılar değişmezdi. Ama zamanın yapamayacağını, önceden görülmeyen uzak olayların beklenmedik kargaşalıkları yaptı.

O çağda, 17. yüzyılın sonlarında, Türk ordularının, yüz yıllık bir işgalden sonra çekilmeye başladığı Macaristan üzerine, Bosna'da birçok şarkılar söyleniyor, konuşmalar geçiyor, fısıltılar dolaşıyordu. Birçok Bosna Beyi, elde silah, Macaristan'daki arpalığını, toprağını savunurken can vermişti. Şimdi, onların daha mutlu oldukları söylenebilirdi. Çünkü birçok Bosnalı sipahi, Macaristan'daki zengin ve rahat yaşantıdan sonra, şimdi, Bosna'daki dar ve verimsiz toprağında, sıkıntılı ve fakir yaşamına dönüyordu.

Bu olayların uzak ve hafiflemiş bir yankısı da buralara kadar geldi ama, bu küçücük kasabanın, şarkılar diyarı Macaristan'la bir ilgisi olabileceği kimsenin aklına bile gelmemişti. Oysa öyle oldu. Türklerin Macaristan'dan çekilmeleriyle, kervansaray'ın gelirini sağlayan vakıf malları da imparatorluğun sınırları dışında kaldı.

Kasaba halkı olsun, yüz yıldan beri bu taş hana inen yolcular olsun, ona öylesine alışmışlardı ki, bu masrafın ne ile karşılandığını, kaynağının nereden geldiğini hiç düşünmemişlerdi. Kimsenin olmayan ve herkesin malı sayılan bir yerdi orası! Yolun kenarında yetişmiş verimli bir meyva ağacı gibi herkes ondan yararlanıyordu. Vezir'in ruhuna bir Fâtiha okuyorlardı ama, onun yüz yıl önce öldüğünü ve şimdi İmparatorluğun olan vakıf mallarını kimin idare ettiğini ve koruduğunu hiç düşünmüyorlardı.

Dünya işlerinin, bu kadar uzaktan birbirine bağlı olabileceğini kim düşünebilirdi ki?.. Onun için de gelir kaynaklarının kurumuş olduğunun kimse farkına varmadı. Hizmetkârlar çalışmakta, hanın yolcularını eskisi gibi ağırlamakta devam ediyorlardı. Müessesenin idaresi için gerekli paranın sadece gecikmiş olduğunu sanıyorlardı. Başka zamanlarda da böyle şeyler olmuştu. Oysa aylar, yıllar geçiyor, para gelmiyordu. Nihayet hizmetçiler işlerini bırakıp gittiler.

O çağda vakıfları idare etmekle görevlendirilen Davut Hoca Müteveli (halk onu öyle çağırdığı için Müteveli adı ona soyadı olmuştur), her yana baş vuruyor, ama hiçbir karşılık alamıyordu. Yolcular, kendi işlerini kendileri görmeye başlamışlardı. Kendilerine ve hayvanlarına gerekli olan yerleri temizliyorlardı. Ama bir yolcu gitti mi, her tarafı pis ve dağınık bırakıyor, onları temizlemek de kendisinden sonra gelene kalıyordu. Her giden de burasını olduğundan pis ve dağınık bırakıyordu.

Davut Hoca, hanı yaşatmak ve kurtarmak için elinden geleni yaptı. İlk cebinden masraf etti. Sonra akrabalara borçlandı ve her yıl yapıyı onarıp güzelleştirdi. Böyle giderse iflâs edeceğini söyleyenlere, parasını sağlam yere yatırdığı cevabını veriyordu. Çünkü o, işini Allah'a havale etmişti. Herkesin bırakıp unuttuğu o mübarek vakıfları elbette ki Allah koruyacaktı.

Bu sofu, akıllı, azimli ve inatçı adam, hiçbir umut olmadığı halde mücadeleden vazgeçmedi. Kasaba halkı onu uzun zaman unutamayacaktı. Dünyada insanların görevi her çeşit yıkımlarla savaşmak olduğuna kendini inandırmıştı. Bundan umudu olmasa bile yine savaşmak gerekti.

Yıkılmaya yüz tutan hanın önüne oturmuş ona acıyan ve onu bu işten vazgeçirmeye çalışanlara şöyle karşılık veriyordu:

– Bana hiç acımayın... Biz, sıradan insanlar, yalnız bir sefer ölürüz. Ama büyük adamlar iki sefer ölürler. Birinci sefer bu dünyayı bırakıp gittikleri, ikinci sefer de bıraktıkları eserler, yıkılıp kaybolduğu zaman.

Artık işçi gündeliğini veremeyecek duruma gelince; ihtiyarlığına bakmadan kendi gücü yettiği kadar onarım yapma-

ya, bahçenin otlarını ayıklamaya çalıştı. Ve böylece ölüm, onu bir gün kiremitleri değiştirmek üzere dama çıktığı zaman yakaladı.

Bir Sadrazam'ın yaptırıp, tarihsel olayların ölüme mahkûm ettiği bir müesseseyi, bir kasaba hocasının kurtaramayacağı çok tabii bir şeydi.

Davut Hoca'nın ölümünden sonra han az zamanda büsbütün dökülmeye ve bu döküntünün ilk belirtileri her yerde görülmeye başladı. İlk kanalizasyon boruları tılandı, etrafa fena kokular yayıldı. Dam akıyor, kapılardan pencerelerden içeri rüzgâr giriyordu. Ama dıştan hâlâ o eski inceliğini ve güzelliğini koruyordu. Birinci katın yumurta biçimi pencereleri, tekparça taştan dantel gibi incecik oyulmuş kafesiyle dünyayı hâlâ sakın sakın seyretmekte devam ediyordu. Ama üst katın süsüz pencerelerinde, çoktan terk edilmiş evlerdeki sefalet ve perişanlık göze çarpıyordu.

Yavaş yavaş halk, bu handa kalmaktan çekinir oldu. Ya geceyi kasabada geçiriyor, ya da para verip Ustamuyiç'in* hanına iniyorlardı. Vezir'in ruhuna bir Fâtiha okumaktan başka bir şey ödenmeyen hana artık inen kalmamıştı. Nihayet paranın gelmeyeceği, Vezir'in vakfiyesiyle kimsenin, hatta yeni Vakıflar Müdürü'nün bile uğraşamayacağı anlaşıncaya kadar onunla uğraşan olmadı, koca kervansaray ıssız ve dilsiz kaldı ve tıpkı içinde yaşanmayan ve bakılınayan bütün binalar gibi çökmeğe başladı. Avlusunda yabani otlar, deve dikenleri bitti, saçaklarında kargalar yuva yaptı. Böylece vakitsiz ve beklenmedik bir sırada (böyle şeyler daima en beklenmedik zamanlarda olur) Sadrazam'ın terkedilmiş ve bakımsız kalmış hanı yavaş yavaş döküldü, yıkıntı haline geldi. Kervansaray beklenmedik ve umulmadık olaylar yüzünden görevine devam edemeyerek yıkılmaya yüz tuttu ama bakıma, masrafa ihtiyacı olmayan köprü, olduğu gibi kaldı ve ilk günkü gibi karşılıklı iki kıyıyı birleştirmeye, üstünden, yük, canlı, ölü, her ne geçerse karşı kıyıya atmaya devam etti.

(*) Mustafa Usta anlamına gelmektedir.

Duvarlarında kuşlar yuvalıyor, zamanın açtığı görünmez çatlaklardan otlar fışkırıyor, büyük taşları rutubetten ve sıcaktan sertleşiyordu. Vadiden esen rüzgârın durmadan dövdüğü, yağmurların yıkadığı, boğucu sıcakların kuruttuğu bu taşlar zamanla, buruşmuş kâğıtlar gibi mat ve koyu bir renk alıyor, karanlıkta, sanki içinden aydınlanmış gibi parlıyordu.

Kasaba için bir afet olan su taşması, ona hiç dokunmuyordu. Her yılın ilk ve sonbaharında sular taşar ama her zaman büyük zararlara sebep olmazdı.

Her yıl, en az bir iki defa Drina kabarır, bulanır ve avlularından kopardığı tahta perdeleri, kökünden söktüğü ağaç kütüklerini, yakın kıyılardan sürüklediği dallarla yaprakları, kahverengi bir çamur halinde büyük bir gürültüyle köprünün kemerleri arasından sürükler götürürdü. Kasabada, bahçeler, avlular, yakındaki evlerle dükkânlar zarar görür ve hepsi bu kadarla kalırdı.

Ama, yirmi otuz yılda bir öyle su baskınları olurdu ki, isyanlar ve savaşlar gibi anılarda derin izler bırakır, çoğu zamanlarda oranın halkına, insanlarına yaşını, ya da bir binanın yapılışını hesaplamak için bir tarih ödevini görürdü. Mesela (büyük su baskınından beş altı yıl önce ya da sonra, büyük su baskını sırasında) gibi.

Böyle büyük su baskınlarından sonra, kasabanın, Drina ırmağı ile Rzav ırmağı arasında bir dil gibi uzanan kumlu topraklarda taşınabilir mallardan çok az bir şey kalırdı.

Böyle bir afet kasabayı birkaç yıl geriye götürür, o kuşak, ömrünün geri kalan bölümünü zararları gidermek, binaları onarmakla geçirir ve o sonbahar gecesinin korkunçluğunu, ömrü boyunca unutmazdı. Soğuğun, yağmurun ve uluyan rüzgârın altında birkaç fenerin titrek ışığında, dükkânlarını ve eşyalarını nasıl boşaltıp yukarıya, Meydan'daki dost ve akraba evlerine taşıdıklarını hep anlatırdı. Ertesi sabah bulanık bir havada, farkında olmadan kendi kanları ve canları gibi sevdikleri bu kasabayı yukarıdan seyrederken, sokakları kaplayan, kimi evlerin damına kadar çıkan ve tah-taları gürültü ile birer birer söken köpüklü ve bulanık sula-

ra bakar ve ayakta kalan evlerin kimlerin olduğunu tahmine çalışırlardı.

Slavalarda,* Noel'de, ya da Ramazan gecelerinde hayatlarının en acı, en önemli olayı olan su baskınından söz açıldı mı, sıkıntılarının, üzüntülerinin yükü altında çökmüş, ağırlaşmış, ak saçlı aile reisleri canlanır, konuşkan kesilirlerdi.

On beş yirmi yıllarını yeniden para biriktirmeye, evlerini onarmaya harcadıktan sonra su baskınının hatırası onlara dehşet verici, korkunç, aynı zamanda yakın ve sevgili bir hatıra gibi gelirdi. Bu, hâlâ hayatta olan insanların arasında adeta bir bağdı. Birlikte geçirilen bir felaket kadar insanları birbirine bağlayan hiçbir şey yoktur. Anılar bitip tükenmiyor ve bunları sıralamaktan hiç yorulmuyorlardı.

Birbirlerinin anlattıkları ile anılar tazeleniyor, akları sararmış yaşlı gözlerle birbirlerine bakıyor ve orada gençlerin duyamayacakları şeyleri görüyorlardı. Kendi sözlerinden heyecanlanıyor, çok büyük, ama çoktan geçmiş bir felaketi anarken, gündelik endişe ve üzüntülerini unutuyorlardı.

Böylece, vaktiyle suların yaladığı sıcacık odalarında otururken, bazı heyecanlı ve acıklı sahneleri belki de yüzüncü defa büyük bir zevkle anlatıyorlardı. Bu anı ne kadar acı ve acılıysa, anlatılması da öylesine zevkli oluyordu. Sigara dumanları arasında ya da bir kadeh rakının verdiği keyifle bu sahneler muhayyilede çoğu zaman değiştiriliyor, güzelleştiriliyor, ama kimse bunun farkına varmıyordu. Hatta olayların böyle geçtiğine yemin bile edebilirlerdi.

Her zaman son sel felaketini hatırlayan ve anlatan birkaç ihtiyar bulunurdu, bunlar her zaman gençlere, dünyanın değiştiğini, ne o büyük felaketlerin, ne de o eski mutlulukların kaldığını söylerlerdi.

Uzun zaman anılardan silinmeyen ve birçok hikâyenin de doğmasına sebep olan kasabanın en son sel felaketlerinden biri 18. yüzyılın sonlarında olmuştu. İhtiyarların anlattığına göre o kuşaktan, büyük sel felaketini gören hiç kimse bulunmu-

(*) Slava: Aile reisi olan kişi için yapılan yortu. Yalnız Sırp Ortodoksları'na özgü bir gelenektir.

yordu. Ama yine de sonbaharın yağışlı günlerinde herkes te-
tikte bekliyordu. Çünkü herkes en büyük düşmanın “su” ol-
duğunu biliyordu. Irmağa en yakın olan mağazaları boşaltmış-
lardı. Akşamları ellerinde fenerler ırmağın çevresinde dolaşı-
yor, suyun sesini dinliyorlardı. Çünkü yaşlıların söylediğine
göre suyun uğultusundan; yine her zamanki gibi zararsız bir
taşma ile mi kalacağı; yoksa köprüyü, kasabayı aşırıp temeli sağ-
lam olmayan her şeyi alıp sürükleyen o büyük afetlerden mi
olacağı anlaşılmış.

Ertesi akşam Drina'nın hiç kabarmadığını gören kasaba halkı
derin bir uykuya daldı. Çünkü, bir gece önceki heyecandan ve
uykusuzluktan bitkin bir halde idiler. İşte su onları böyle gafil
avladı. O gece Rzav hiç görülmemiş bir derecede birdenbire ka-
bardı ve kıpkırmızı bir çamur halinde Drina'nın kollarını tıka-
dı. Böylece iki ırmağın suyu birleşerek kasabanın üzerine taşıtı.

Kasabanın en zengin Müslüman yerlilerinden biri olan Suli-
ağa Osmanoviç'in çok güzel ve değerli, safkan bir arap atı var-
dı. Tıkanan Drina, kabarmaya başlayınca (daha sular etrafa ya-
yılmadan iki saat önce) at kişnemeye başladı. Ev halkı ve seyis-
ler uyanıp onu ırmağa yakın olan ahırından dışarı çıkarmadık-
ça susmadı. İşte kasaba halkı da böylece uyanmış oldu.

Bir ekim gecesinin soğuk yağmuru ve sert rüzgârı altında,
kaçmaya ve ne mümkünse kurtarmaya çalıştılar. Dize kadar su-
ların içinde yüzüyor, ağlayarak uyanan çocukları sırtlarında ta-
şıyorlardı. Ağillarda davarlar meliyor, her saniye Drina'nın, su-
lar altında kalan ormanlardan koparıp uğultu ile sürüklediği
ağaçların, köprünün taş kemerlerine çarpmasından boğuk gü-
rültüler geliyordu. Yukarda, suyun hiçbir zaman tırmanamadı-
ğı Meydan'da büyük pencereler aydınlanmıştı. Sallanan zayıf fe-
nerler, karanlıkları yarıp geçiyordu. Bütün evler, kapılarını aç-
mış, kollarında çocukları ve en zorunlu eşyalarıyla, sapsarı ve
sırsıklam oraya sığınan felakete uğramışları topluyordu. Ahır-
larda ateşler yanıyor, orada da evlere sığmayanlar kurunmaya
çalışıyorlardı. Çarşının ileri gelenleri, herkesi evlere –Müslü-
manları Müslüman evlerine, Hristiyanlarla Yahudileri, Hristi-
yan evlerine– yerleştirdikten sonra, Hacı Ristanov'un alt katta-

ki büyük sofasına toplandılar. Kasabanın bütün yüksek memurları ve mahalle muhtarları, Müslüman, Hristiyan, Musevi, karmakarışık bütün kasaba halkını uyandırıp yerleştirdikten sonra, sırsıklam ve bitkin oraya toplanmıştı. Afetin şiddeti ve felaketin yükü, bir dinî ötekinden, hele Hristiyanları Müslümanlardan ayıran uçurumun üstüne bir köprü kurmuştu.

Suliağa Osmanoviç, zengin Petr Boğdanoviç, iri yarı, az konuşan, ama çok sayılan bir din adamı olan rahip Mihailo, Mor-do Papo, Vişegrad'ın ağırbaşlı, içten bağlılık duyulan hocası Molla Ismet, Hacı Liaço diye anılan, açık yürekliliği ve haklı yargılarıyla şöhreti uzaklara yayılan Yahudilerin Hahambaşısı Elias Levi hepsi oradaydı. Bundan başka burada her üç din-den on kadar tanınmış başka kişi de vardı. Hepsi de sırsıklamdı. Yüzleri sararmış, çeneleri kısılmıştı, ama görünüşte sakin, oturmuş sigara içiyor ve şimdiden sonra baş vurulacak çareleri konuşuyorlardı.

Her saniye, üstlerinden sular akarak gelen delikanlılar, bütün canlıları Meydan'a ve kalenin arkasına çıkarmış, orada Müslüman ve Hristiyan evlerine yerleştirmiş olduklarını, suların aşağıda boyuna yükselmekte ve sokakları kaplamakta olduğunu haber veriyorlardı. Gece ilerledikçe kasabanın ileri gelenleri ve orada toplanmış olanlar, (gece bitmeyecekmiş gibi ağır ağır ilerliyor, sanki aşağıdaki su gibi heybetli ve onun gibi yükselip iniyordu) rakı ve kahve içerek ısınıyorlardı. Tıpkı yeni bir hayat gibi, etraflarını sımsıkı, sıcak bir çember sarıyordu. Bu; ne düne, ne yarına benzemeyen insana gerçek değilmiş gibi geldiği halde, hep gerçeklerden yapılmış bir çemberdi. Zamanın tufanı içinde beliren geçici bir ada gibi.

Konuşmaların konusu da değişiyor, genişliyor, sanki sözbirliği etmiş gibi bambaşka şeylerden konuşuyorlar, hikâyelerini dinledikleri eski su baskınlarına bile dokunmuyorlardı. Şu anda, başlarına gelen felaketle hiç ilgisi olmayan konular arıyorlardı. Bu umutsuz insanlar, sakin, ilgisiz, hatta keyifli görünmek için umutsuzca çırpınıyorlardı. Eski inançlara bağlı, yazılı bir kanuna değil, ama zengin ve soyluların ta eski çağlardan beri davranışlarından doğan ve kökleşen kurallara bağlı olan

bu insanlar, bir çaba göstermeyi, önleyemedikleri bir felaket önünde hiç olmazsa soğukkanlılıklarını koruyarak endişe ve üzüntülerini belli etmemeyi bir ödev biliyorlardı.

Tam yatışmaya, tatlı tatlı konuşarak acılarını bir an için unutmaya ve ertesi gün muhtaç olacakları gücü toplamaya çalıştıkları sırada, birkaç yabancı içeri girerek Kosta Baranats'ı getirdi.

Genç adamın üstü başı sırsıklamdı. Dizlerine kadar çamura batmıştı. Belinde kuşağı da yoktu. Işıktan ve kalabalıktan rahatsız olmuştu. Sanki rüyadaymış gibi etrafına bakınıyor, boynuna da eliyle, o sular damlayan yüzünü siliyordu. Ona aralarında yer açtılar. Rakı ikram ettiler. Kadehi bir türlü ağzına götürüyor, tir tir titriyordu. Ambarlarının ve depolarının bulunduğu yerde, kendini uğultu ile akan sulara atmak istediğine dair odada bir fısıltı dolaştı.

Genç bir adamdı. Kasabaya dışardan gelmişti. Bundan yirmi yıl önce çırak olarak çalışmaya başlamış, iyi bir aileye damat girmiş ve çabucak zengin olmuştu. Bir köylü çocuğuydu. Son birkaç yıl içinde, başkalarının hakkını gözetmeden, cesur atılışlarla, kolayca zengin olmuş, hatta eski zenginleri bile geçmişti. Kaybetmeye alışmamıştı. Felakete katlanmasını da bilmiyordu. Sonbaharda fazla miktarda ceviz ve erik almış, buna olanaklarından çok para yatırmıştı. Yine bir yıl önceki gibi kışın kuru erik ve cevizden büyük kazançlar sağlayacağını ummuştu. İşte şimdi de iflas etmişti.

Bu mahvolmuş adamın üzerlerinde bıraktığı izlenimin kaybolması için bir hayli zaman geçmesi gerekti. Çünkü hepsi de az çok su baskınından zarar görmüştü. Yalnız terbiyeleri gereğince kendilerini tutmasını daha iyi biliyorlardı.

En yaşlı ve en ileri gelenleri tekrar konuşmayı başka konulara çevirdiler. Onları buraya toplayan, etraflarını çepçevre saran felaketle hiç ilgisi olmayan eski şeylerden söz etmeye başladılar.

Sıcak rakı içiliyordu. Hikâyeleri, eski geçmiş çağların dikkate değer kişilerini canlandırınıyordu. Rahip Mihaylo ile Hacı Liaço önderlik ediyorlardı. Konu, eski su baskınlarına gelecek olsa

bile sadece hoş ve eğlenceli yanlarını anlatıyorlardı. Sanki büyü bir formülle suya meydan okuyorlardı.

Bir zamanlar kasabada rahiplik etmiş Yovan adlı bir papazdan söz açılmıştı. Namuslu ve dürüst bir adam olduğunu, ama dualarının Allah katında makbul olmadığını anlatıyorlardı.

Sık sık görülen ve bütün ekinleri kasıp kavuran kurak yazlarda Papaz Yovan, ne zaman yağmur duasına kalksa, arkasından daha büyük kuraklık ve kavurucu sıcaklık oluyormuş. Yine böyle kurak geçen bir yazdan sonra sonbaharda Drina kabarıp kasabayı tehdide başlayınca, Rahip Yovan müritleriyle kıyıya inmiş, suların çekilmesi için duaya koyulmuştu. Allah'ın daima rahibin istediğinin tersini verdiğine dikkat eden Yokiç adlı sarhoş bir serseri hemen bağırarak ortaya atılmış:

– Aman babalık, bu duayı bırak. Yazın ettiğin duayı tekrarla. Yağmur duası edersen belki sular alçalır! demiş.

Şimdi de tombul Ismet Efendi, kendinden öncekilerin su ile savaşlarını anlatıyordu. Çok eskiden Vişegrad'da, sular kabardığı zaman iki hoca duaya çıkmış. Birinin evi suların bastığı aşağı bölümdeymiş. Ötekisi ise tepede, suyun erişemeyeceği bir yerde oturuyormuş. İlk evi tepede olan hoca dua etmiş ama sular bir türlü çekilmemiş. Suların evini kaplamaya başladığını gören bir çingene:

– Ey ahali!.. Evi bizim gibi suların altında kalan çarşıdaki hocayı getirin! Evi yüksekte olan hocanın yarım ağızla dua ettiğini görmüyor musunuz? diye bağırılmış.

Alçak fesinin altından beyaz saçları bukle bukle dökülen kırmızı yanaklı ve güleç yüzlü Hacı Liaço bu şakaya katıla katıla güldükten sonra:

– Yağmur duasından o kadar çok söz etmeyin! Yoksa bizimkiler dua etmemiz ve suları geri çevirmemiz için bardaktan boşanırcasına yağan bu yağmurda bizi kapı dışarı etmeye kalkışsılar.

Böylece aslında önemsiz olan, yalnız kendileri ve kendi kuşaklarından olanlar için bir anlam taşıyan hikâyeler anlatılıp duruyordu. Bunların hepsi de bu küçük kasabanın tekdüze, zahmetli güzel hayatına, yaşamış oldukları saf, içten yaşantıya,

kendi yaşamları üzerine anıldları. Onlarla sıkı bir bağı olan ama bu gece onları, bu tuhaf daire içinde zorla birleştiren faciadan çok uzak, hepsi de çoktan geçmiş şeylerdi. Bu mevki ve servet sahibi insanlar, çocukluklarından beri her çeşit felakete göğüs germeye alışmış olan bu adamlar, kaçınamadıkları bir felakete göğüs germek, üzüntülerini dağıtmak için kendilerinde güç bulmaya çalışıyor, böylelikle bu (büyük tufan gecesini) de yenmeye uğraşıyorlardı. Ama hepsi de içlerinden çok üzgündüler. Bu şakaları sanki bir maske altından güler gibi iğreti bir gülüşle karşılarken, acı düşünceler içinde bocalıyorlardı. Kulakları da ima seste, suyun uğultusunu dinliyorlardı.

Geceyi böylece geçirdikten sonra, ertesi sabah Meydan'dan kimi yarı yarıya, kimi büsbütün sular altında kalan ovadaki evlerini görebildiler. Ve o zaman hayatlarında ilk ve son defa olarak kasabalarını köprüsüz buldular. Su on metreye yükselmiş, kemerleri aşarak köprü'nün üstünden taşmıştı. Köprü bu dalgaların altında tamamıyla kaybolmuştu. Yalnız Kapia'nın bulunduğu yüksek nokta bulanık suların arasından sivriliyor, küçük bir çağlayan meydana getiriyordu.

İki gün sonra sular birden çekildi. Güneş göründü. Ve ekim ayının bazı günlerinde olduğu gibi bu bereketli toprakların üstünde parıldadı.

Bu güzel güneşin altında kasabanın dolaylarında acıklı ve korkunç bir manzara göze çarpıyordu. Kıyıdaki çingene ve fukara evlerinin hepsi de suya doğru eğilmişlerdi. Evlerin bir çoğu damsız kalmıştı. Sıvaları dökülmüş, aralarından tahtalar, iskeletler gibi sırtıyordu.

Tahtaperdeleri kalmayan avlularda zengin evlerinin pencere-leri çökmüş, kapılar ardına kadar açılmıştı. Hepsinin üstünde de, suyun nereye kadar yükselmiş olduğunu gösteren kırmızı çamurdan bir çizgi vardı. Ahırların çoğu sürüklenip gitmiş, ambarlar yıkılmıştı. Alçak dükkanlarda çamur dize kadar çıkıyor ve kurtaramadıkları şeyler bu çamurun içinde yü-züyordu.

Yollar, suyun kimbilir nerelerden sürükleyip getirdiği ağaçlar, dallar ve hayvan leşleriyle tıkanmıştı. Kasabaları işte bu ha-

le gelmişti ve inip orada yaşamak zorundaydılar. Suların harap ettiği kıyılar arasında hâlâ gür ve bulanık akan ırmağın üstünde hiç değişmeyen köprüleri ise, güneşin altında, bembeyaz ve pırıl pırıl uzanıyordu. Su, kemerlerin yarısına kadar çıktığından, köprü her zaman kemerleri altında akan ırmaktan daha derin bir başka ırmağa gömülmüş izlenimini veriyordu.

Köprünün üstünde, parmaklıklar boyunca, güneşte kuruyup çatlayan çamur tabakası birikmişti. Kapia'nın üstünde küçük dallardan ve suların sürüklediği artıklardan meydana gelmiş bir yığın vardı.

Ama hiçbir şey, su baskınına hiç zarar görmeden atlatan, ondan sonra da hiç değişmemiş olarak meydana çıkan köprüyü etkilemiyordu.

Kasabada herkes, hemen çalışmaya koyuldu. Para kazanmaya, yıkılanları onarmaya uğraşırken kimse köprünün zarar görmediğini, bunun anlamını düşünmeye bile vakit bulamıyordu. Ama bu mutsuz halk, işine gidip gelirken biliyordu ki, suyun hiç ayırt etmeden her şeyi harap ve mahvettiği bu kasabada hiç değişmeden kalacak ölmez bir eser vardı.

O yıl şiddetli bir kış oldu. Avlu ve ambarlara yığıldıkları her şeylerini; odunlarını, unlarını, otlarını sular alıp götürmüştü. Evleri onarmak, tahta perdeleri baştan yapmak, mağazalarında mahvolan malların yerine de kredi ile yeni mal koymak gerekti. Eriklerle tehlikeli bir ticaret oyununa girişmiş olan Kosta Baranats o kışı çıkaramadı. Utancından ve kederinden öldü. Arkasında küçük çocuklar, bir sürü borç ve gücünün yetmeyeceği işler peşinden koşmuş bir adamın anısını bırakıyordu. Ama daha ertesi yazdan başlayarak (Büyük sel faciası) yaşlıların bile hafızalarından silinmeye başladı. Yalnız izleri, kalplerde daima yaşayacaktı. Gençler yine şarkı söyleyerek, şakalaşarak ırmağın üstünde uzanan Kapia'nın parlak, cilalı taşları üstüne oturuyor, altlarından uğuldayarak akan sular da şarkılarına sanki tempo tutuyordu.

Unutmak, her acıyı siler, arkada bırakırdı. Şarkı söylemek ise, unutmak için en güzel çareydi. Çünkü insan şarkı söylerken daima sevdiği şeyleri düşünür. Ve böylece, gökyüzüyle

dağların arasında ırnağın üstünde uzanan Kapia'da, birbiri ardı sıra gelip geçen kuşaklar, Drina'nın uğultulu sularının götürdüğü şeylere fazla üzülmemeyi öğreniyorlardı.

Farkında olmadan küçük kasabanın felsefesini de orada öğrenmiş oluyorlardı. Hayat anlaşılabilir bir mucizedir, boyuna harcanır, erir, buna rağmen yine dayanır, sürüp gider. Tıpkı Drina'nın üstündeki köprü gibi.

VI

Köprü'ye ve Kapiyası'na su baskınından başka saldıranlar da oldu. Bunlara, olayların gelişimi ve insanların anlaşmazlıkları sebep oluyordu. Ama onlar su baskını kadar olsun köprüye zarar veremiyor, onu değiştiremiyorlardı.

Geçen yüzyılın başında Sırbistan'da bir ayaklanma oldu. Sırbistan'la Bosna'nın sınırı üstünde bulunan bu küçük kasaba, her zaman, Sırbistan'da geçen olayların etkisi altında kalmıştır. Çünkü Vişegrad ile Sırbistan "etle tırnak" gibi bir şeydi. Vişegrad'da olup biten kıtlık, hastalık, baskı, ayaklanma gibi olaylara Ujitsa halkı kayıtsız kalamıyordu. Tabii bunun tersi de oluyordu. Yalnız başlangıçta mesele onlara uzak ve erişilmez gibi geliyordu. Çünkü o Belgrad Paşalığı'nın bir ucunda geçiyordu. Önem verilmezdi, çünkü ayaklanma yeni bir şey değildi. İmparatorluk kurulduğundan beri de ayaklanmalar hiç eksik değildi. Çünkü iktidar isyansız, entrikasız olamazdı, tıpkı zarar ve üzüntü vermeyen bir zenginliğin olamayışı gibi. Ama Sırbistan'daki ayaklanma yavaş yavaş Bosna Paşalığı'nın, hele sınırdan bir saat ötede olan bu küçük kasabanın yaşamını etkilemeye başladı. Sırbistan'daki ayaklanma genişledikçe Bosna'daki Müslümanlardan, orduya her gün biraz daha, insanca, silahça, malzemece yardım etmeleri isteniyordu. Sırbistan'a giden ordu ile donatımın büyük bir bölümü kasabadan geçiyordu. Bu hal Müslümanlar için de, hele şüpheli görülen Sırlar için de tehlikeli oluyor, birçok sıkıntı ve masraf doğuruyordu. Şüpheliler daha sıkı izleniyor ve ceza görüyordu. Nihayet ya-

zın, ayaklanma buralara kadar yayıldı. Asiler Ujitsa'ya uğramadan kasabanın iki saat ilerisine kadar gelmişlerdi. Veletova'da Lütfü Bey Kulesi'ni topa tutarak yaktilar ve Tsırçine'de Müslüman evlerini yaktilar. Kasabada, Kara Corc'un* top seslerini kulağıyla işittığını iddia eden Müslümanlar da vardı. Top seslerinin şehirden işitildiğı şüpheli bile olsa (çünkü insanlar daima sakındıkları veya umdukları şeyi duyarlar) asilerin geceleri Panos'da yaktiğı ateş kimse inkâr edemezdi. Burası, Veletova ile Gostilya arasında olup, kasabadan yalın gözle seçilebilecek kadar seyrek ve kocaman çamların bulunduğu sarp ve çıplak bir tepedir. Müslümanlar da, Sırlar da bunu çok iyi görüyor, farkında değilmiş gibi davranmakla birlikte, onu dikkatle izlemekten geri kalmıyorlardı. Sırp kadınları haç çıkartıyor, anlatılmaz bir heyecan içinde ağlıyorlardı. Ama gözyaşları arasından da tıpkı vaktiyle ninelerinin yine aynı Meydan'da ve gözyaşları arasında Radisav'ın mezarına inen hayalî ışığı gördüğü gibi bu ateşin alevlerini görüyorlardı. Bir yaz gecesinin karanlıkları içinde düzensiz bir biçimde dağılan bu alevler ve ateşler, Sırlara yeni buldukları bir burç gibi geliyordu. Ve o burçta, kehanetler okunuyor, geleceğin olaylarını ve alinyazısını tahmine çalışıyorlardı.

Müslümanlar içinse bunlar, ateşten bir denizin ilk dalgalarıydı. Sırbistan'ı kapladıktan sonra şimdi de kasabalarının tepelerine kadar uzanmıştı.

Bu yaz gecelerinde her iki tarafın duaları (ama tabii ters yönlerde) bu ateşin çevresinde toplanıyordu.

Sırlar, her zaman yüreklerinde yanan, sıkı sıkıya gizledikleri bu kurtuluş ateşinin bu yana, kendi tepelerine kadar uzanması için dua ediyorlardı. Müslümanlar ise, aynı ateşin sönmesi, kâfirlerin amaçlarına erişmelerine fırsat vermemesi, Hak dininin sağlığı, barışı ve eski düzeni geri getirmesi için Allah'a yalvarıyorlardı.

Onun için geceler, ihtiyatlı, tutkulu mırıltılarla doluydu. İnailinmayacak düşünceler ve planlar, kasabanın üstündeki ma-

(*) Kara Corci: 1804'te Türklere karşı ayaklanan Sırların şefi.

vi karanlıklarda kâh çarpışıyor, kâh zafer kazanıyor, kâh kırılıyordu.

Müslümanlar ve Sırlar işlerine gidiyor, sönük gözler ve anlatımsız yüzlerle karşılaşılıyor, selâmlaşıyor, konuşuyor, birbirlerine karşı, öteden beri kasabada yer etmiş olan o dışarıklı terbiyenin nezaket ve saygısını gösteriyorlardı. Kalp para gibi kullanılan bu nezaket cümleleri sosyal bağların sürüp gitmesine yardım ediyor, onları kolaylaştırıyordu.

İlindan Yortusu'ndan biraz sonra Panos tepesindeki ateşler kaybolunca ve ayaklanma Üjitsa dolaylarından sürülünce ne bir taraf, ne de öteki taraf yine durumunu belli etmedi. Her iki tarafın da ne duyduğunu anlamak gerçekten imkânsızdı.

Müslümanlar ayaklanmanın uzaklaştığını görmeye seviniyorlardı. Bununla birlikte sevinçleri gölgeliydi. Çünkü bu kadar yakın bir tehlikeyi unutmak güçtü. Çok sonraları bile, rüyalarında, kasabanın çevresindeki tepelerde dolaşan bir sürü kıvılcım gibi asilerin yaktığı ateşi görüyor ve Kara Corc'un top seslerini duyuyorlardı. Bu, sanki uzaktan gelen boğuk bir yankı değil, çevreye felaket saçarak her yanı altüst eden bir top ateşiydi.

Sırlara gelince: Panos'daki ateşlerin söndüğünü görünce pek tabii olarak hayal kırıklığına uğradılar. Ama kalplerinin derinliklerinde, o kimseye açamadıkları derinliklerde anısı yaşıyor ve bir kere olan niçin bir daha olmasın? diyorlardı. Yürekerlerinde hâlâ umut vardı. Haksızlığa uğramış olanların biricik avuntusu olan o çilgin umut!..

İdare başında olanlar, idare etmek için zor kullanmaya mecbur olanlar, her zaman ölçülü davranmak zorundadırlar. Eğer, ihtiraslarına kapılarak, ya da düşmanlarınca mecbur edilerek ılımlı davranışların sınırları dışına çıkacak olurlarsa kaygan bir yola sapmış, böylece düşmelerini hazırlamış olurlar.

Oysa zarar görenler ve sömürülenler, zekâlarını ve çılgınlıklarını istedikleri gibi kullanabilirler. Bu, onların sömürülenlere karşı kâh sinsice, kâh açıkça kullanabildikleri iki silahtır.

O çağlarda köprü Sırbistan'la Bosna Paşalığı arasında, biricik güvenilir yoldu. O sırada da önemi büsbütün büyümüştü. Şim-

di kasabada, ayaklanma bastırılmasına rağmen, Drina köprüsü üzerinde nöbet tutan terhis edilmemiş bir askerî birlik vardı. Birliğin bu görevi daha kolaylıkla yapabilmesi için köprünün ortasına bir nöbetçi kulübesi yaptılar. Bu, adeta, çirkinlik örneği gibi bir şey olmuştu. Bu gibi hallerde, her ordu, ödevini gereğince yapabilmek için, sonradan halka pek saçma ve gereksiz görünen bu çeşit askerî karakollar kurar. Çok yüksekti, çok kalın direkler üstünde duruyordu. Köprüyü kemer gibi aşıyor, yalnız iki uçtan bir sağ ve bir de sol terastan Kapiya'ya dayanıyordu. Bir tünel gibi olan altı, yayaların, hayvanların ve arabaların geçmesi için boştu. Ama yukardan, nöbetçilerin oldukları kattan (oraya tahta bir merdivenle çıkılıyordu) köprüyü her geçen, her an kontrol edilebiliyor, eşyası, kâğıtları gözden geçirilebiliyor ve gerekirse ona yol kapatılabiliyordu. Bu karakol, köprünün görünüşünü çok bozmuştu. Bu çirkin tahta yapının altında güzelim Kapiya bütünüyle kaybolmuştu. Karakol, kalın direklere oturmuş, her an üzerinize saldırmaya hazır çirkin görünüşlü bir dev kuşa benziyordu.

Kulübe biter bitmez daha içindeki keskin çam kokuları kaybolmadan nöbetçiler hemen yerleştiler. Birinci gün, şafak sökerken, nöbetçi kulübesi kurulmuş bir kapan gibi ilk avını yakaladı.

Sabahın erken saatleriydi. Ufukta henüz yükselmemiş güneşin kızılığ altında, kulübenin bulunduğu yere askerlerle birkaç da silahlı kasabalı toplanmıştı. Bunlar, geceleyin kasabanın etrafında devriye gezerek askere yardım eden yerli Müslümanlardı. Nöbetçilerin âmiri bu kalabalığın ortasında oturuyor, karşısında da bir ihtiyar duruyordu. Bu, hem papaza, hem dilenciye benzeyen sakın görünüşlü saf bir adamdı. Buruşuk yüzüne, beyaz saçlarına rağmen, canlı ve güler yüzlüydü. O fakirliği içinde bile zarif ve temiz görünüyordu. Çayniçeli Yelisey adlı biriydi.

Yıllardan beri her zaman böyle güler yüzlü, sessiz ve sakın, kiliseleri, manastırları dolaşır, dinî toplantılara, yortulara gider, ibadet eder, oruç tutardı. Yalnız eskiden Türk memurlar ona al-dırış etmez, bir meczup, Allahlık biri diye sayar, gidip gelme-

sine ses çıkarmazlar, hem istediği yere gitmesine, hem istediği gibi konuşmasına göz yumarlardı. Ama şimdi Sırbistan'daki ayaklanma yüzünden koşullar değişmiş, daha sert tedbirler almak gerekmişti. Kasabaya, mallarını mülklerini isyancıların yaktığı Müslüman aileleri göç etmişti. Etrafa kin ve intikam duyguları aşıyorlardı. Her yana, tâ ileri karakollara kadar nöbetçiler konmuştu. Bu nöbetçiler düşünceli, ters görünüyor, herkese ve her şeye kuşkuyla bakıyorlardı. İhtiyar, Rogatitsa yolundan gelmişti. Aksi gibi de karakolun tamamlandığı ve nöbetçilerin girdiği gün geçen ilk yolcu olmuştu. Kötü bir saate rastlamıştı. Henüz günün bile ağarmadığı bir saatte, elinde, bir mum gibi, üstünde tuhaf kelimeler ve işaretler bulunan bir sopa taşıyordu. Karakol onu, örümcek sineği yakalar gibi yakaladı.

Onu kısaca sorguya çektiler. Kim olduğunu, ne yaptığını, nereli olduğunu ve bastonunun üstündeki işaretlerle harfleri anlatmasını istediler. O, sanki karakol nöbetçilerinin değil de yüksek bir mahkemenin karşısındaymış gibi bütün sorulara açık ve serbestçe cevaplar veriyordu:

“Kimse değilim, sadece yeryüzünde bir yolcuyum. Şu geçici dünyadan geçmekte olan bir yolcu, güneşin gölgesiyim” dedi, sonra hayatta kalan kısa ve sayılı günlerini dua etmekle geçirdiğini, manastır manastır dolaştığını, bütün kutsal yerleri, çarların ve Sırp soylularının mezarlarını ziyaret edinceye kadar da dolaşacağını söyledi.

Bastonunun üstündeki harflerle kumaşlara gelince: Sırbistan'ın geçmişte ve gelecekteki büyüklüğünün ve bağımsızlığın sembolü olduğunu ekledi: Çünkü ölümden sonra diriliş zamanı yaklaşmıştı. Hatta kitaplara, yeryüzüne, gökyüzündeki belirtilere bakılırsa umulduğundan da yakındı.

Gerçekten üzerinde kurulmuş ve acılarla tekrar kazanılmış gökler saltanatı diriliyordu. “Biliyorum ki bu söylediklerim hoşunuza gitmiyor beyefendiler. Önünüzde bu itiraflarda bulunmamalıydım. Ama beni yakaladınız. Ve size doğrusunu söylememi istediniz. Başka çıkar yolu yoktu. Gerçek olan Allah'tır ve Allah birdir. Artık rica ederim bırakın da yoluma gide-

yım. Çünkü bugün Bania'ya, Kutsal Trojitse Manastırı'na gitmem gerek."

Söylediklerini tercüman Şefko Türkçeye çeviriyordu. Manevi anlamları olan bu kelimeleri çevirmekte çok zorluk çekiyordu.

Hastalıklı bir Anadolu çocuğu olan komutan, tercümanın söylediği karışık şeyleri uyku sersemliği içinde dinliyordu. Arada sırada, tercümanın her söylediğini büyük bir canlılıkla doğrulayan ihtiyara bakıyordu. Komutanın vicdanında bir kanı belirmeye başlamıştı. Bu adam yarı kaçıktı. Meczup bir derviş, zararsız iyi yürekli bir adam. İhtiyarın o tuhaf bastonunu belki içinde bir şey gizlidir diye hemen ikiye ayırınışlardı ama bir şey çıkmamıştı. Şefko'nun tercümesinden ihtiyarın sözleri şüphe veriyor, politika kokuyor ve tehlikeli maksatlar gizliyordu. Karakol komutanına kalsa bu saf, bu biçare adama, yoluna gitmesini söyleyecekti. Ama, orada, onunla birlikte nöbet bekleyen, yolcuları çevirmekte ona yardım eden başka askerler de vardı. Sonra kasabalı Müslümanlar, sivil nöbetçiler de bulunuyordu. Hepsi de sorguyu dinlemişti. Kötü, sinisi bir adam olan Tahir Çavuş da oradaydı. Kaç defa onu şefine şikâyet etmişti. Sonra Şefko da vardı. Şüphesiz tercüme ederken, ihtiyarın sözlerini büyüttü. Zaten burnunu her yere sokmaya, her tarafı karıştırmaya bayılan bir adamdı. Delil olmadan bile türlü söylentiler çıkarabilir, iftira atabilirdi. Orada, yerli Müslümanlar da vardı. Gönüllü olarak nöbet bekliyorlardı. Şüpheli bulduklarını yakalıyor, gerekli gereksiz komutanın işine karışıyorlardı. Hepsi de orada toplanmıştı... Bugünlerde hepsinin kalbi nefretle doluydu. Öç alma duygusuyla tutuşuyordu. İstediklerini öldürmedikleri için ellerine geçeni öldürmek istiyorlardı. Komutan onları anlamıyor, onlara hak vermiyordu. Ama karakolun, daha ilk günü birini yakalamasını istediklerini anlıyordu.

İstediklerine karşı gelecek olursa onları kızdıracaktı. Zararı da kendisine dokunacaktı. Bu kaçık ihtiyar yüzünden başının derde girmesi ihtimali ona çok fena geldi. Bu ihtiyarın, Sırp İmparatorluğu üzerine olan hikâyeleriyle, şu sırada kovani devrilmiş anlar gibi öfkeli ve coşkun olan bu çevre Müslümanları'nın

arasında daha uzağa gitmesine imkân yoktu. Onu getiren bu bulanık sular varşın alıp geri götürsündü.

İhtiyarı henüz bağladıkları, komutanın da, idam sahnesini görmemek için şehre gitmeye hazırlandığı bir sırada yerli Müslümanlarla zaptiyeler, genç bir Sırphıyı getirdiler. Kılığı, kıyafeti çok perişandı. Üstü başı yırtılmış, yüzü gözü sıyrılmıştı.

Lieskolu bir öksüzdü ve Usoynitsa'da bir değirmende çalışıyordu. Adı Mile'ydi. 19 yaşında var yoktu. Sağlıklı, güçlü kuvvetli bir delikanlıydı. O sabah güneş doğmadan değirmene öğütülecek arpayı yerleştirmiş, sonra büyük bendi aşmış, odun kesmek için değirmenin üstündeki ormana gitmişti. Baltasını sallıyor, körpe yumuşak dalları kesiyordu. Sabahın serinliği ve baltasının altında ince dalların kırılışı hoşuna gidiyordu. Yaptığı işi severek yapıyordu. Ama baltası çok keskindi. Bu incecik dallar da içinde duyduğu güce göre çok zayıftı. Göğsünde birşeyler kabarıyor, hep bağırarak, haykırmak istiyordu. Çıkarıldığı sesler birbirine ekleniyor, uzuyordu. Bütün Lieskolular gibi onun da sesi yoktu. Şarkı söylemesini de bilmezdi ama şimdi bu gölgeli ağaçlık yerde bağırarak şarkı söylüyor ve bir şey düşünmüyordu. Nerede olduğunu da unutmuştu. Başkalarından duyduğu şarkıları tekrarlıyordu. Sırbistan'ın ayaklandığı o sıralarda eski bir şarkının;

“Ali Bey genç bir bey iken
Bir kız bayrağını taşıyordu.”

Şarkısının bazı sözlerini değiştirerek onu bu biçime sokmuşlardı:

“Corc genç bir bey iken,
Bir kız bayrağını taşıyordu.”

Bosna'da iki din arasında yüzyıllardan beri süren bu büyük ve tuhaf savaşta din kisvesi altında toprak, iktidar, kendi hayat görüşü ve dünyayı idare ediş biçimi için de çarpışıyorlardı. Birbirlerinin sadece kadınlarını, atlarını, silahlarını değil, şarkılarını, şiirlerini bile çalışıyorlardı. Onlar da değerli bir ganimet gibi birinden ötekine geçiyordu.

Şimdi de, Sırplar arasında gizli gizli söylenen şarkı buydu. Ve bunu söylemek için Müslüman evlerinden uzak yerleri, bay-

ram veya yortu dolayısıyla kapalı olan yerleri ya da yerli Müslümanların ayak basmadıkları uzaklardaki yerleri seçiyorlardı. Oralarda, ıssızlığın, yalnızlığın ve fakirliğin mükâfatı olarak diledikleri gibi yaşar, diledikleri şarkıyı söyleyebilirlerdi. Oysa, Mile, değirmencinin yamağı olan Mile, Oluyats ve Orahovats Müslümanlarının kasabaya, pazara indikleri yolun tam üstündeki bir ormanda bu şarkıyı söylüyordu.

Şafak henüz dağların tepelerini ağartmıştı. Gölgelek yerler ise karanlıklara gömülüydü.

Mile'nin kırağıdan üstü nemlenmişti. Ama bol uyku, sıcak ekmek ve bu yorucu iş vücudunu sıcacık tutmaktaydı. Baltasını sallıyor, ağaç, sağdıcının elini öpmek isteyen genç bir gelin gibi eğiliyor, etrafa ince bir yağmur gibi sular serpiyor ve öyle eğik kalıyordu. Çünkü yerdeki sık bitkiler yere düşmesine engel oluyordu. Bir eliyle sanki saz çalıyormuş gibi yeşil dalları yolarken, bir yandan da bazı sözcüklerin üstünde durarak avaz avaz şarkı söylüyordu. Onun için özellikle cesaret ve gücü belirten "Corc", "Genç kız", "Bayrak" kelimeleri üstünde duruyordu. Gerçi bunlar, anlamlarını kavrayamadığı şeylerdi ama, onun bir genç kıza sahip olması, onun bir bayrak taşıması gibi istek ve hülyalarına karşılık vermekteydi. Kısacası bu sözleri söylemek bile ona bir tat veriyordu ve içinde duyduğu istek ve güçle daha da çok bağırdı.

İşte Mile, gün ağarırken hem dalları kesiyor, yoluyor, hem de şarkı söylüyordu. Nihayet kestiği odunu sırtlayarak ıslak yokuşu inmeye başladı. Değirmenin önünde yerli Müslümanlar toplanmıştı. Atlarını bağlamışlar, bir şey bekliyorlardı. On kişi kadar vardı. Delikanlı birden, o cesur halini kaybetti, yine odun kesmeye gittiği zamanki gibi şaşkın ve salak oldu. Artık ne genç kız, ne de bayrak kalmıştı.

Kasabalı Müslümanlar, elinden baltayı bırakmasını bekle-diler. Sonra dört yandan ona saldırdılar. Kısa bir boğuşmadan sonra onu uzun yularlarla bağladılar. Yolda giderken, sırtına, kabalarına, bacalarına sopalar iniyor, ona genç kızın, Corc'un bayrağının nerede olduğunu soruyor... hakaret ediyorlardı.

Gün henüz ağardığı halde Kapiya'daki karakolun altında,

meczip ihtiyaı bağladıkları yerde işsiz güçsüz bir sürü insan toplanmıştı. İçlerinde Müslüman göçmenler de vardı. Sırbistan'dan kaçan felaket görmüş kişilerdi bunlar... Sanki büyük bir olaya ya da bir dövüşe hazırlanmış gibi de silahlıydılar.

Güneş yükseldikçe heyecanları da artıyordu. Güneş de çabucak yükseliyordu. Orada, ufukların ardından, Goleç'in üstünden, kırmızıya çalan beyaz sislerin arasından görünüyordu.

Perişan ve sefil kılığına, Drina'nın, hiçbir ayaklanmaya karışmamış sol kıyısından gelmesine bakmadan, delikanlıyı sanki bir ayaklanma elebaşısı imiş gibi karşıladılar. Orahovats ve Oluyats Müslümanları Sırp delikanlısının, mahsus yapmadığına inanamadıkları küstah halinden ötürü, kışkırtıcı bir biçimde Kara Corc ile isyancıları öven şarkılar söylediğini iddia ediyorlardı. Delikanlının ne bir isyan elebaşısına, ne de bir kahramana benzer yanı vardı. Korkmuş, her yanı sıyrık içindeydi. Üstü başı ıslak ve perişandı. Sapsarı kesilmiş, heyecandan şaşılâşan gözlerle komutana bakıyor, sanki kurtuluşu ondan bekliyordu.

Kasabaya pek seyrek indiğinden, köprüde bir karakol kurulduğunu da bilmiyordu. Onun için şimdi başına gelenlere bir türlü inanamıyor, rüya gördüğünü sanıyordu. Yabancı bir diyarda, tehlikeli ve merhametsiz insanların arasında kaybolmuştu. Gözlerini yerden kaldırarak ve kekeleyerek hiçbir şarkı söylemediğini, Müslümanların şerefine dokunacak bir şey yapmadığını, değirmende çalışan zavallı bir uşak olduğunu, odun kestğini ve buraya neden getirildiğini bilmediğini söylüyordu. Korkudan tir tir titriyordu. Serin derenin yanında duyduğu heyecandan sonra ne olduğunu anlamadan birdenbire kendini eli kolu bağlanmış, Kapiya'nın üstünde bulmuştu. Herkesin gözü üstündeydi. Ve bu kalabalık içinde de cevap vermesi gerekiyordu. Herhangi bir tarihte en zararsız bir şarkıyı bile söylediğini kendisi de unutmuştu.

Ama yerli Müslümanlar iddialarında direniyorlardı. Asilerin şarkısını söylemişti, hem de tam yoldan geçtikleri sırada. Onu bağlamak istedikleri zaman da karşı gelmişti. Hepsi ayrı ayrı, komutana bunu aynıyle tekrarlıyordu:

– Vallahi mi?

– Vallahi.

– Billahi mi?

– Billahi...

Bunu üç sefer tekrarladılar. Delikanlıyı Yelisey'in yanına bırakıp, celladı uyandırmaya gittiler. İhtiyar gözlerini durmadan kırpıştırarak delikanlıya bakıyordu. Utanmış ve şaşırılmıştı. Güpegündüz böyle bir kalabalığın içinde bir başına kalmaya alışkın olmadığı belliydi.

İhtiyar sordu:

– Adın ne?

Sanki resmî sorulara cevap veriyormuş gibi başını eğerek karşılık verdi:

– Mile.

İhtiyar başını Mile'nin omuzuna doğru eğerek:

– Mile, oğlum, öpüşelim ve haç çıkaralım! dedi. “Ana, oğul ve Ruhulkudüs adına!”

Haç çıkardı ve genci gözleriyle kutsadı. Acele ediyordu. Çünkü cellat yaklaşmaktaydı. Erlerden biri olan cellat işini çabucak gördü. Dağdan ilk inenler (günlerden çarşambaydı ve pazar kurulduğu gündü) köprüyü geçerken, karakolun yanına dikilen sınıkların üstünde onların başlarını gördüler. Köprünün üstünde, başların kesildiği yerdeki kan izlerini taşlarla örtmüşlerdi. Karakol, işte böyle işe başladı.

O günden başlayarak isyancılarla ilgisi olan ya da olduğundan şüphe edilenler, ister sınırda ister köprüde yakalansın, muhakkak sorguya çekiliyor ve içlerinden pek azı sağ kalıyordu. İsyancıların veya mutsuzların başı burada kesiliyor ve karakolun etrafına çakılmış kazıklar üstünde gösteriliyordu.

Ölülerini gelip arayan olmazsa Drina'ya fırlatıyorlardı.

Bu isyan, zaman zaman kısa ya da uzun aralıklarla yıllarca sürdü. Suya atılanların sayısı bir hayli kabarıktı. Tesadüfe bakın ki bu çığır fakir ve masum iki kişinin ölümüyle açılacaktı. İkisi de cahildi. Büyük olayların kasırgası karşısında başı dönenler, çoğunlukla böyle cahiller olur. Bu kasırga onları, karşı koyulamaz bir biçimde çeker ve yutar. İşte ihtiyar Yelisey ile genç Mile

iki kardeş gibi aynı anda, aynı yerde öldüler ve başlarıyla askeri karakolu ilk süsleyen kişiler oldular. Sonraları, ayaklanma sürdükçe, karakol bu süsünden hiç yoksun kalmadı.

Eskiden adı bile bilinmeyen bu iki mutsuz, böylece insanların anılarında yer etti. Hatta bazı ünlü kahramanlardan daha derin izler bıraktı.

Kapiya, korkunç bir ün salan karakolun altında kaybolunca, onunla birlikte neşeli toplantılar, sohbetler, şarkılar, zevk ve eğlenceler de kayboldu. Tahtaları zamanla gri bir renk alan tahta karakolun çevresi de, askerin uzun zaman oturduğu her yer gibi tuhaf bir görünüş aldı.

Direkler üstünde er çamaşırları kuruyor, pencereden Dri-na'ya çöpler, yağlı sular ve her türlü süprüntüler atılıyordu. Beyaz parmaklıklar üstünde uzanan kir izleri uzaklardan görülüyordu.

Yerli Müslümanlar bile oradan geçerken artık zevk duymuyorlardı. Sırlara gelince; zorunluk duymadıkça geçmiyor, geçtikleri zaman da gözlerini kaldırmadan acele acele yürüyorlardı.

Cellatlık ödevini uzun zaman hep aynı er yaptı. Bu, kalın kaşlı, esmer bir Anadolu çocuğuydu. Bulanık sarı gözleri, Arap gibi kalın dudakları vardı. Karnı tok ve keyfi yerinde insanlar gibi tombul yüzü hep gülerdi. İsmi Hayrettin'di. Ve çabucak adı ve şöhreti bütün kasabaya, hatta sınıra kadar yayıldı. Ödevini zevkle yapıyordu. Adeta onu bir onur meselesi yapmıştı. Çok ustaca ve çabuk iş görüyordu. Kasaba halkı, onun berber Muşan'dan daha hafif eli olduğunu söylüyordu. Genç ihtiyar, onu adıyla olsun, tanımayan yoktu. Bu da insanlarda merak ve korku uyandırıyor. Gününü, köprü'nün üstünde, karakolun gölgesinde, yatmak ya da oturmakla geçiriyordu. Arada bir çiçeklerini kontrol eden bir bahçıvan gibi kazıktaki başları dolaşırdı. Sonra tekrar gözleri çapaklı, ağır hareketli ve kallender, gelip yerine oturur, esner, gerinirdi.

Köprü'nün sonunda, meraklı çocuklar duvarın arkasına biritip korkuyla onu seyrederlerdi.

Ama işbaşına geçtiğinde Hayrettin birden çevikleşir ve par-

maklarının ucuna kadar vicdanlı davranırdı. Kimsenin kendi işine karışmasını istemezdi. İsyan geliştikçe işine karışanlar da çoğalıyordu. İsyancılar kasabanın üst yanındaki köyleri yaktıkça Müslümanların öfkesi artık sınır tanımıyor, yalnız isyancıları, casusları ya da öyle sandıklarını yakalayıp komutanının karşısına getirmekle kalmıyor, cezanın infazına da karışmak istiyorlardı. Böylece bir gün kasabalılar, o büyük su baskınında, Hoca ve Haham'la şakalaşmak gücünü kendinde bulan Rahip Mihaylo'nun başını da orada gördüler. Mihaylo Sırlara karşı duyulan kin ve intikam isteğine kurban giderek can verdi. Çingene çocukları da ölü dudakları arasına bir sigara sıkıştırdılar.

Bunlar, Hayrettin'in çok kızdığı ve elinden geldiğince de engel olmaya çalıştığı şeylerdi.

Şişman Hayrettin, ansızın, şarbon hastalığından ölünce, yerini onun kadar becerikli olmayan başka bir cellat aldı. Daha birkaç yıl, savaş devam ettiği sürece Kapiya'nın üstünde başlar eksik olmadı.

Böyle zamanda insanların da kalbi katılaştığı için, artık bu manzara bir tepki yaratmıyordu. Önünden öylesine ilgisizce gelip geçiyorlardı ki, bu serginin sona erdiğinin farkında bile olmadılar. Sırbistan isyanı bastırılınca, karakol da önemini ve anlamını kaybetti. Artık köprüyü geçmek serbest olduğu halde, nöbetçi hâlâ orada yatıyordu. Eğer bir gece unutulmuş bir mum yüzünden yangın çıkmamış olsaydı, bu durum daha ne kadar sürüp gidecekti, Allah bilir. Günün boğucu sıcağından iyice kızmış olan bu çıralı tahtalar, dibine kadar yandı. Sadece beyaz köprüyü değil, çevredeki bütün dağları aydınlatan ve ırmakta kızıl ve bulanık yansılar yapan bu büyük ateşi halk, heyecanla seyretti.

Gün ağardığı zaman, köprü, gözlerinin önüne yine eskisi gibi çıktı. Yıllarca Kapiya'yı kapatmış olan o çirkin tahta bina, kurtulmuştu. Beyaz taşları yanmış ve isten kararmıştı. Ama yağmur ve kar, bütün bunları çok geçmeden yıkayıp temizledi. Karakoldan ve ona bağlı kanlı olaylardan, birkaç hazin hatıradan başka bir şey kalmadı. Onlar da yavaş yavaş zayıfladı ve yeni kuşakla hafızalardan silindi.

Kapiya, kasabalılar için yine eski biçimini almıştı. Kasabadan gelirken soldaki terasta kahveci, takımlarıyla yerleşti. Mangalını yaktı. Sadece çeşmenin suyu akılmıyordu. Çünkü musluk ödevini gören ejderhanın başı kırılmıştı. Yine halk, sohbet etmek, iş üzerine konuşmak ve tatlı tatlı uyuklamak için sofaya gelmeye başladı. Yaz geceleri gençler gruplar halinde şarkı söylüyorlardı. Bir gönül ağrısını dindirmek isteyen ya da uzak diyarların serüvenlerinin özlemini çeken gençler gelip oraya oturuyorlardı. Dar çevreli yerlerde daima gençlerin yüreklerinde yaşayan bir istektir bu!..

Bu olaylardan yirmi yıl sonra, köprünün üstünde şakalaşıp şarkı söyleyen artık yeni bir kuşaktı. Ne o heyula gibi yükselen biçimsiz karakolu, ne nöbetçinin boğuk haykırışını, ne Hayrettin'i... ne de atalar sözü haline girmiş bir ustalıkla kestigi başları hatırlıyorlardı.

Sadece bahçelerden şeftali çalan çocuklara ihtiyar kadınların şöyle bağırdıkları işitiliyordu:

– Hay seni Hayrettin alsın inşallah.. İnşallah ananın, babanın başını köprüde görürsün...

Ama, tahta perdeden atlayıp kaçan çocuklar bu bedduaların manasını anlayamazdı, yalnız hoş bir şey olmadığını bilirlerdi.

Böylece: Köprünün yanında kuşaklar, birbirlerini kovalayıp geçiyor, sonra köprü, insanoglunun kaprisleriyle, gelip geçici ihtiyaçlarından doğan izleri, bir toz gibi üzerinden silkip atıyor ve yine değişmez, değiştirilemez biçimiyle hep aynı olarak kalıyordu.

VII

Kasabada ve köprüde zaman akıp gidiyor, yıllar onar onar atlıyordu. 19. yüzyılın ortalarına doğru geçen onar yıllarda, Osmanlı İmparatorluğu'nu, için için yanan bir ateş kemirip eritmekteydi. Ama görünüşte, bu yıllar, kuraklıklara, su baskınlarına, salgın hastalıklara ve her çeşit üzüntülere rağmen çağdaşlar için nispeten mutlu ve durgun geçen yıllardı. Çünkü bütün

bu olaylar birer birer geliyor, uzun bir sessizlik devrinden sonra kısa süren bir kasırğa gibi gelip geçiyordu.

Bosna ve Belgrat paşalıkları arasındaki sınır tam kasabanın üstünden geçiyordu. Bu sınır zamanla, daha net bir biçimde belir-meye, iki ülke arasındaki bir sınır anlamını almaya başladı. Bu durum, o çevrenin olduğu kadar kasabanın da yaşayış koşullarını değiştiriyor, ticarete, ulaşım işlerine, kamuoyuna ve Müslümanlarla Sırp lar arasındaki ilişkilere de etki yapıyordu.

Yerli Müslümanlardan yaşlılar, gözlerini kırıpıştırarak, kaşlarını çatarak, bu değişikliğe inanmak istemiyorlardı. Bu korkunç hayaleti karşılarından kovmak istiyormuş gibi öfkeleniyor, onu tehdit ediyor, birbirleriyle konuşmalara giriyor, sonra yine hoş gitmeyen yeni olaylar onları korkutup telâşa düşürünceye kadar, aylarca bu gerçeği unutuyorlardı.

Bir gün Veletovlu bir Müslüman sınırdan aşağı inerek Kapiya'da oturdu. Orada toplanan yerli Müslüman eşrafına, Veletov'da olup bitenleri büyük bir heyecanla anlatmaya başladı. Veletovlunun anlattığına göre kışın bir aralık köylerinin üst yanına Yovan Miçiç adında şom ağızlı biri gelmişti. Ruyan serdarı olan bu adamın şöhreti çok kötüydü. Ta Aril'den, yanında silahlı bir müfrezeyle gelmişti. Sınırı dolaşıp ölçüyordu. Ona, ne yaptığını, ne maksatla böyle davrandığını soranlara, çalımlı çalımlı, kimseye, hele dininden dönmüş Boşnaklara hesap vermek zorunda olmadığını; ama öğrenmekte pek direnirlerse, Sırbistan sınırının nereye kadar uzanacağını ve Sırbistan'ın ne-releri işgal edeceğini anlamak üzere Miloş tarafından gönderildiğini söyledi. Veletovlu, hikâyesine şöyle devam etti:

– “İlkin, gâvurun içkiyi fazla kaçırdığını, ne söylediğini bilmediğini sandık. Çünkü onun ne yaman bir haydut ve kötü bir insan olduğunu çoktan biliyorduk. Abuk sabuk konuşuyor diyerek sözlerine inanmadık ve bir daha da bunu düşün-medik...

– “Aradan daha iki ay geçmeden adam yine görüldü. Bu sefer yanında Miloş'un ordusundan bir çete ile soluk yüzlü, yumuşak huylu, İstanbullu bir de Padişah elçisi vardı. Gözlerimize inanamıyorduk. Ne yazık ki, bu gelen elçi de, herifin söyle-

diklerinin hepsini doğruladı. Sırbistan'ı Miloş'un idare etmesi ve idare ettiği yerlerin nerelere kadar uzandığının belirtilmesi için padişah buyruğu çıkmıştı. Elçinin adamları, Tetrebitse'nin altındaki yokuş boyunca direkleri sıralamaya başlayınca, Miçiç öfke ile direkleri söküp fırlattı ve leşini köpekler paralayasica bu pis gâvur, elçinin üstüne yürüdü, onu bir köpeği paylar gibi payladı, idam cezasıyla tehdit etti.

– “Sınır oradan geçmiyor! diye bağırdı. Sınırı Rus Çarı ile Sultan belirttiler. Bu konuda Prens Miloş'a bir de ferman gönderdiler. Şimdi sınır Lim ırmağı boyunca dosdoğru Vişegrad köprüsüne gidiyor, oradan da Drina boyunca uzanıyor ve bütün bu topraklar Sırbistan'a kalıyor. Bu da geçici bir zaman için. İlerde daha da genişletmek gerekecek!..”

– “Elçi onu güç belâ yatıştırabilirdi. Ve mesele şimdilik bu kadarla kaldı. Ama, o zamandan beri içimize bir kurt düştü. Ne yapacağımızı, nereye gideceğimizi bilemiyoruz. Ujitsalılarla konuştuk. Onlar da ne yapacaklarını, bu işin nereye varacağını bilmiyorlar. İki sefer hacca gitmiş ve doksanını aşmış olan ihtiyar Hacı Zuko bir kuşak geçmeden Türk sınırının ön beş konak uzağa, tâ Karadeniz kıyılarına kadar gerileyeceğini söylüyor.”

Vişegradlılar bu Veletovluyu büyük bir dikkatle dinlemişlerdi. Görünüşte sakin olmalarına rağmen çok üzgün ve şaşkıındılar. Dinledikleri şeyler onlara öylesine dokunmuştu ki, yerlerinde duramıyorlardı... Görünmeyen güçlü bir dalga, altlarındaki taş köprüyü sarmış gibi, oturmakta oldukları taş sıralara sımsıkı tutunmuşlardı.

Sonunda kendilerini biraz topladılar. Ve bu olayı önemsiz gösterecek sözler söylemeye başladılar.

Kapiya'da tatsız haberlerden, acı düşüncelerden, fazla ciddi meselelerden, üzüntülü konuşmalardan hoşlanmazlar. Çünkü bütün bunların iyi bir belirti olmadığını bilirler. Veletovlu'nun söylediklerini kimse reddedemiyor, onu nasıl susturup yatıştıracağını da kimse bilemiyordu. Bundan ötürü onun getirdiği kötü haberlerle, kendi yüksek Veletovası'na dönmesini dört gözle bekliyorlardı. Gerçi bununla üzüntüleri azalmış olmayacaktı, ama buradan uzaklaşmış olacaktı. Adam gittikten sonra,

yaşamanın tadını kaçıran, geleceği korkunç gösteren konuşmalardan kurtulduklarına, eski alışkanlıklarına dönebileceklerine, Kapiyaları'nda, eskisi gibi, rahat rahat oturabileceklerine sevindiler. Dağın ardında geçen olaylara gelince, varsın onları da zaman değiştirsin, hafifletsindi.

Zaman, eserini tamamladı. Hayat, güneşin altında, hiç değişmemiş gibi akıp gitti. Kapiya'da konuşulan şeylerin üstünden de otuz yıla yakın bir zaman geçti.

Ruyan serdan ile Türk delegesinin sınır boyunca diktikleri direkler, kökleşmişti. Biraz geç gelişmişti ama Türklere acı meyvelerini vermeye başlamıştı bile... Türkler, Sırbistan'daki en son şehirlerini de bırakmak zorunda kaldılar. Bir yaz günü Vişegrad köprüsü, Ujitsa'dan kaçıp gelenlerin meydana getirdiği acıklı bir kafile ile doldu.

Kapiya'da güzel gurupların uzun sürdüğü sıcak günlerden biriydi. Kasabalı Müslümanların çarşıdan dönüp her iki terasa doldukları saattti. O devirde kavunlar sepetlerle getirilirdi. Olgun kavun ve karpuzları gündüzleri soğutur, geceleri de onları satın alır, sofada oturup yerlerdi. Çoğu zaman iki arkadaş, karpuz kırmızı mı, yoksa beyaz mı çıkacak, diye bahse tutuşur, bahsi kaybeden parayı öder, sonra oturup konuşarak, şakalaşarak onu birlikte yerlerdi.

Taş teraslar daha günün sıcaklığını koruyordu. Ama güneşin batışıyla birlikte ırmaktan serin bir rüzgâr esmeye başlardı. Suyun ortası pırl pırl yanar, ama kenarları, sazlarla söğütlerin dipleri, gölgeli, koyu yeşil görünürdü. Etrafı çevreleyen tepeler, batan güneşin altında kızıla boyanırdı. Yalnız bazılarının rengi çok kırmızı, bazılarının ise belli belirsiz. Ama, onların üstünde, Kapiya'dan göz alabildiğine uzanan amfiteatrın güney batısının yarısında, her an renk değiştiren, kimi parlak, kimi soluk, yaz bulutları uzanır. Bu bulutlar, Kapiya'nın en güzel yaz manzaralarından biridir. Gün ağarıp güneş yükselmeye başlayınca, dağların ardından kalın yığınlar halinde gelirler... Bu beyaz gümüş rengi ve gri bulutlar, periler ülkesindeki şahane binaların, düzensiz, renk renk kubbeleri imiş gibi görünür. Belli bir büyüklüğe varan, güneşin kavurduğu kasabanın üstünde böylece

ağır ve hareketsiz, asılı kalırlar. Akşam üzerleri köprüde oturan Müslümanların gözleri önünde her zaman bu bulutlar vardır, tıpkı sultanın beyaz ipek çadırları gibi. Onları seyrederken gözlerinde savaşlar, yiğitlik sahneleri, şahane ve lüks bir hayat canlanır. Kasabanın çevresindeki yaz bulutlarını karanlıklar kapatınca, ay ve yıldızlar, yepyeni, büyülü bir ülke yaratır.

Kapiya'nın bu değişik ve eşsiz güzelliğini, hiçbir zaman yaz gecesinin bu saatinde olduğu kadar kuvvetli duyamazsınız... İnsan sanki, sihirli bir asma salıncakta gibidir. Karaları aşar, sular da yüzer... Uzayda uçar... Ama yine de kasabasına, bahçesiyle, meyvelikleriyle, erikleriyle beyaz evine sımsıkı bağlı kalır.

Böyle bir evi, çarşıda bir dükkânı olmayan sıradan kasabalılar da, orada oturup kahvelerini içer, sigaralarını tellendirirken, yeryüzünün zenginliklerini ve tanrısal nimetlerin sonsuzluğunu bu saatte duyarlar.

Zamanında düşünülmüş, iyi bir yere kurulmuş, başarı ile bitirilmiş bir yapı, sağlam ve güzel olunca, bütün bunları insanlara, hem de yüzyıllar boyunca, sağlayabiliyordu.

İşte yine, sohbetlerle, şakalaşmalarla, birbirine ve geçenlere takılmalarla geçen akşamların birindeyiz; canlı ve gürültücü şakalara en çok hedef olan, kısa boylu, güçlü kuvvetli, tuhaf görünüşlü bir gençti. Bu, tek gözlü Salko'dur.*

Salko, vaktiyle kasabaya gelmiş bir er, ya da subayla bir çingene kadının oğludur. Zaten babası, bu istemediği oğlu doğmadan kasabadan ayrılmıştı. Az sonra annesi de ölünce çocuk anasız babasız büyüdü. Bütün kasaba ona baktı, yardım etti. O hem herkesindi, hem de hiç kimsenin. Gider, evlerde dükkânlarda çalışır, kimsenin yapmak istemediği işleri yapar, lağım-ları, kanalizasyon çukurlarını temizler, ölen hayvan leşlerini, suyun sürükleyip getirdiği her şeyi gömerdi. Hiçbir zaman bir evi, bir soyadı, belli bir işi olmamıştı. Ayakta, ya da yürürken, nerede olsa yemek yerd. Ambarlarda yatar, başkalarının verdiği alaca bulaca elbiseleri giyerdi. Daha küçükken sol gözünü kaybetmişti. Dürüst, neşeli, içkiyi seven, tuhaf bir tipti. Kasaba

(*) Salih adının bozmasıdır.

halkına sadece yaptığı işlerle değil, onlara şaka etmek, alay etmek fırsatını vermekle de hizmet ederdi.

Yine çevresine birkaç kişi toplanmıştı. Hepsi tüccar oğullarıydı. Ona kaba şakalar yaparak gülüşüyorlardı.

Hava, olgun kavunla, yeni kavrulmuş kahve kokuyordu. Güneş batmıştı ama Mölievnik'in üstünde parıldayan o büyük yıldız henüz doğmamıştı. İşte o anda, en basit şeylerin bile önemli büyük bir manzaraya büründüğü, kuşku dolu, özel bir anlam aldığı bir anda, Ujitsa'dan gelen bir göçmen kafilesi köprüde görüldü. Adamların çoğu yaya olarak, üstbaş toz içinde, iki büküm yürüyorlardı. Küçük atların üstünde de sarınp sarmalanmış kadınlar, sandıklara, denklere bağlanmış küçük çocuklar, sallana sallana geliyordu. Bazen daha iyi bir ata binmiş önemli bir kişi görünüyor ama, o da bir cenazenin arkasından gidiyormuş gibi yürüyor, gözlerini yerden kaldırmıyordu. Bu hali ile de onu buraya sürükleyen felaketi daha güçlü olarak belirtiyordu. Kimi ipe bağlı bir keçi sürüklüyor, kimi de kucağında bir kuzu taşıyordu. Hepsi de susuyordu. Çocuklar bile ağlamıyorlardı. Nal sesleriyle adamların ayak seslerinden, iki kat olmuş beygirlerin üstünde birbirine çarpan bakırların tıkırtısından başka ses duyulmuyordu. Bu yorgunluktan bitkin, mahvolmuş insanların gelişyle Kapiya'daki canlılık birden söndü. İhtiyarlar taş sıraların üstünde taşlaşmış gibi kalakaldılar. Gençler birer duvar meydana getirdiler. Kafile aralarından geçti. Kasaba halkından kimisi onlara selam vererek konuşuyor, birşeyler ikram etmeye çalışıyordu. Ama onlar, ikram edilen şeylere bakmak için bile başlarını çevirmiyor, selamlarına ancak karşılık veriyor, bu gece konaklayacakları Okolişte'ye karanlık basmadan varmak istiyorlardı.

Aşağı yukarı 120 aile vardı. Yüzden fazlası Saraybosna'ya gidiyordu. Belki de onları orada misafir edeceklerdi. 15 aile kadar da kasabada kaldı. Bunlar burada akrabaları olan kimselerdi.

Bu yorgun insanlardan yalnız bir tanesi, ailesi ve kimsesi olmayan dışarılıklı fakir bir adam, bir an Kapiya'da durup bol bol su içti. İkram ettikleri sigarayı aldı. Tozdan üstü başı bembeyaz

kesilmişti. Gözleri ateşi varmış gibi parlıyordu, bakışları hiçbir şeyin üzerinde durmuyordu. Sigarasının dumanını zevkle savurarak etrafı o parlak tatsız bakışlarıyla süzüyor, bazılarının çekine çekine sordukları nazik sorulara bile cevap vermiyordu. Suyunu içtikten sonra uzun bıyıklarını sildi. Kısaca teşekkür etti, yorgunluğun verdiği acılıkla birkaç söz söyledi.

– Burada oturmuş, gülüp eğleniyorsunuz ama, Stanşevats'da neler olduğunun farkında bile değilsiniz. İşte biz, Müslüman topraklarına göç ettik. Ama, sizler, sıranız geline acaba nereye gideceksiniz? Bunu kimse bilmez... Hiçbiriniz de düşünmüyorsunuz.

Adam birden sustu. Bu söyledikleri, daha bir süre tasasız kalacak olan bu insanlar için çok fazla... Ona, ne susmaya, ne her şeyi açıkça anlatmaya izin vermeyen kederi için ise çok azdı. Onun için birden susmuştu. Teşekkür etti, veda etti ve kafiye yetişmek için acele acele uzaklaştı. Hep birden ayağa kalkarak ona iyi yolculuklar dilediler. Bütün gece Kapiya'nın üstünde hüznü bir hava esti. Herkes susmuş, düşünceliydi. Tekgöz bile merdivene oturmuş, hareketsiz duruyordu. Kazandığı bir bahis sayesinde yediği karpuzun çekirdekleri etrafa dağılmıştı. Başını koluna dayamış, gözlerini yere eğmiş, ama önündeki taşı görmüyor, dalgın ve mahzun, sanki yakın bir geleceğin derinliklerine bakıyordu. Herkes vaktinden önce dağıldı.

Ertesi gün her şey yine normal halini aldı. Vişegradlılar mutsuzluğu hatırlamasını sevmeyenler, hiçbir şeye de önceden üzülme âdetleri değildir. Gerçek hayatta zaman zaman böyle durgunluk çağları vardır. Onu hiçbir zaman erişilmeyen güvenilir bir hayatın özlemiyle karartmanın anlamı yoktur.

19. yüzyılın ortalarında, bu yirmi beş yıl içinde, Sarayevo'da iki sefer veba, bir sefer de kolera salgını oldu. Bu gibi hallerde kasabalılar; Hazreti Muhammed'in müminlerine böyle zamanlarda yapmalarını öğütlediği şeyleri yaparlardı.

“Bir yerde hastalık görölünce oraya gitmeyin, çünkü hastalığı alabilirsiniz! Ama, hastalığın olduğu yerde bulunuyorsanız oradan da çıkmayın, çünkü hastalığı başkalarına bulaştırabilirsiniz.”

Halk, zorlanmadıkça, Peygamber bile söylese, sağlık koşullarına boyun eğmediğinden, hükümet işe karışıyor, her salgında postanın, yolcuların gelip gitmesine engel oluyordu. O zaman Kapiya'nın yaşamı da değişiyordu. Düşünmek ya da şarkı söylemek için oraya toplananlar, işsizler, güçsüzler, ortadan kayboluyordu. Köprü'nün üstünde o ayaklanma zamanlarında olduğu gibi, her gece nöbetçi bekliyordu. Sarayevo'dan gelenleri durduruyor, tüfeklerini sallayarak, bağırarak onları geri çeviriyorlardı. Atlı postaların getirdikleri mektupları alıyor ama, tedbir almaktan da geri kalmıyorlardı. Kapiya'da beyaz dumaneler çıkaran güzel kokulu bir odundan küçük bir ateş yakıyorlar, zaptiyeler mektupları birer birer maşa ile tutup bu dumandan geçiriyorlardı. Ancak böyle dezenfekte olan mektuplar gönderiliyordu, ama hiç eşya kabul etmiyorlardı. Başlıca ödevleri mektuplarla değil, insanlarla uğraşmaktı. Her gün birkaç kişi geliyordu. Yolcu, tüccar, postacı gibi... Tam köprü'nün giriş yerinde bir nöbetçi beklerdi. Daha uzaktan görür görmez eliyle yaklaşmanın yasak olduğunu anlatan bir işaret yapardı. Durumu açıklamak, geçebileceğini ispat etmek isteyen yolcu ile tartışmalar başlardı. Her gelen de mutlaka kasabaya girmek niyetindedir. Kolera ile bir ilgisi olmadığını, sağlıklı olduğunu iddia eder, hastalığın çok uzaklarda, Sarayevo'da olduğunu anlatmaya kalkar, bu açıklamayı yaparken yolcular yavaş yavaş ilerler, Kapiya'ya yaklaşırlardı. Burada öteki nöbetçiler de lafa karışır, tartıştıkları için elleriyle hareketler yaparak bağıra bağıra konuşurlardı.

Bu bağrıışmaların başka bir sebebi de vardı. Köprüde nöbet bekleyenler, günlerini rakı içerek, soğan yiyerek geçirmekteydiler. Ödevleri onlara bu hakkı vermekte, çünkü her ikisinin de koleraya iyi geldiğine inanmaktadırlar. Onlar da bu haklarından fazlasıyla yararlanmaktaydılar. Yolcuların çoğu zaptiyeleri inandırmaya çalışmaktan, yalvarmaktan yorulur, istediklerini yapamayacakları için üzülererek dönerdi.

Ama bazıları da çok inatçı olur, direnir, saatlerce beklerdi. Eğer zaptiye şefi Salko Hedo orada ise, beklemeye değmez. Çünkü Hedo tam anlamıyla bir memurdur. Karşıdaki adamı ne

görür, ne de söylediğini işitir. O ancak, yürürlükteki kanunlara uymalarını söylemek için ağzını açar. Görev başında kör ve sağır olur. İş bitti mi üstelik de dilsizleşir. Yolcu boş yere ona yalvarır, kompliman yapar.

– Salih ağa ben sağlıklıyım.

– Öyle ise geldiğin yere sağlıklı git!.. Haydi çek arabanı!..

Hedo ile tartışılmaz. Emrindeki zaptiyelerde yine biraz umut vardır. Kimi yolcular tartışmayı bırakır, konuşmaya dalar, başından geçen felaketleri anlatır. Yola çıkmasının nedenini ve başından geçen felaketleri sayar, döker... O zaman aralarında sanki bir bağ peyda olur. Çünkü onu daha iyi tanımış olurlar, hiç de koleralı bir adama benzetmemeye başlarlar. Zaptiyelerden biri kasabaya gidip istediği adamı onun adına görebileceğini söyler. Bu, yumuşamanın ilk basamağıdır. Yolcu işin vasıta ile görülemeyeceğini bilir. Zaten zaptiyeler, rakı tedavisinden yarı sarhoş haldedirler. Yolcu, konuşmayı uzatır, yalvarır; kâh bir fıçı şarap vadeder, Allah rızası için ona bu iyiliği yapmasını rica eder, kâh bir sevap işleyerek cennetini kazanmasını öğretir ve bu, uysal bulduğu zaptiye ile yalnız kalıncaya kadar böyle sürüp gider. Uzayan bir tartışma, yarı yarıya kazanılmış gibidir. Yufka yürekli zaptiye, duvardaki yazıyı okuyormuş gibi başını çevirir. Kollarını arkasına kavuşturur ve sağ avucunu açar. İhtiyatlı yolcu, anlaştıkları parayı usulcacık zaptiyenin avucuna bırakır, sonra sağa sola bakar, köprünün öbür yarısını koşarak geçer ve kasabada gözden kaybolur.

Zaptiye de yerine döner, bir soğanı ikiye böler, rakısına meze yapar, birden neşelenir, tekrar kendisinde kasabayı kolera-dan koruma gücünü bulur. Mutsuzluklar da sonsuz değildir. Bir bakıma mutluluğa benzerler, geçip giderler, daha doğrusu biçim değiştirirler.

Kapiya’da hayat yine eskisi gibi başlar. Ve köprüye ne yıllar, ne yüzyıllar, ne insanlarla olan ilişkilerindeki hazin değişiklikler bir şey yapabilir. Bütün bunlar üstünden, tıpkı parlak ve cilâlı kemerleri altından akan azgın sular gibi gelip geçer.

VIII

Köprünün başına gelen ve Kapiya'da hayatı durduran, yalnız savaşlar, salgın hastalıklar, göçler değildir. Olduğu yıla adını veren ve uzun zaman hafızalardan silinmeyen bazı müstesna olaylar da vardır.

Kapiya'nın sağında ve solundaki taş korkuluklar, aşınalı çok olduğundan, ötekilerinden biraz daha koyudur. Yüzlerce yıldan beri köylüler, köprüyü geçerlerken, dinlenmek için yüklerini oraya bırakırlar. Bir başlarına gelenler, birbirlerini beklerken dirseklerini oraya dayarlar, ya da, dirseklerini dayayarak, altlarından akan, her zaman pırıl pırıl, her zaman temiz, köpüklü suları seyrederek. Ama onu seyredenler, hiçbir zaman bu yılın ağustos ayının son günlerinde olduğu kadar kalabalık olmamıştı. Yaz henüz bitmek üzere olduğu halde sular yağmurlardan bulanmıştı. Kemerlerin arasındaki anaförler beyaz köpüklerden görülmüyordu. Bu dönen köpüklerin içinde, tahta parçaları, ağaç dalları, saman çöpleri birbirini kovalıyordu. Ama, korkuluklarda başlarını kollarına dayamış suyu seyredenler, artık onlara söyleyecek bir şey kalmayan, çoktandır tanıdıkları bu ırınağa bakmıyor, suyun yüzünü araştırıyor ve orada, tıpkı konuşmalarında olduğu gibi, onları çok şaşırtan ve üzen zalim bir alinyazısının izini bulmaya çalışıyorlardı.

O günlerde Kapiya'da hiç görülmedik bir hadise olmuştu. Bunun geçmişte hiçbir örneği yoktu. Belki de Drina'da bir köprü ve bir kasaba bulundukça da eşine rastlanmayacaktı.

Olay, bütün kasabayı üzmüş, sarsmış ve dünyayı dolaşan hikâyeler gibi o da tâ uzaklara kadar yayılmıştı.

Aslında bu, Vişegrad'a bağlı iki küçük köyün, Velvi Lug ile Nezuka'nın hikâyesidir. Bu köyler, kahverengi tepelerle yeşil yamaçlarının meydana getirdiği amfiteatrın iki ucundadır.

Kuzey doğuda, Strajiste bucağı, kasabaya en yakın olanıdır. Evleri, tarlaları, bahçeleri, birkaç tepenin üstüne yayılmış ya da onları ayıran vadiler arasına sıkışmıştır. Bu tepelerden birinin yuvarlak böğründe, erik bahçeleri içinde, tarlalarla çevrilmiş

on beş kadar ev vardır. Bu zengin, güzel bir Müslüman kolonisi olan Velvi Lug köyüdür ve Strajiste bucağına bağlıdır. Ama bu-
caktan kasabaya daha yakındır. Çünkü Velyi Lug'dan inen bi-
ri yarım saatte kendini çarşı içinde bulur. Onların da öteki ka-
sabalar gibi orada mağazaları ve işleri vardır. Onlarla Vişegrad-
lılar arasında fark yoktur. Sadece malları daha emniyettedir.
Çünkü güneş altında, sağlam bir toprakta ve su baskınından
uzaktadırlar. Halkı kasabanın kötü alışkanlıklarından uzak, sa-
kin, kendi halinde bir yaşam sürer. Velyi Lug'un bereketli top-
rağı, temiz bir suyu vardır, insanları da güzeldir.

Orada, Vişegradlı Osmanagiçlerin bir kolu oturur. Kasaba-
dakiler daha zengin, daha kalabalık oldukları halde halk onla-
rı bozulmuş bulur. Ve gerçek Osmanagiçlerin, Velyi Luglular
olduğunu iddia eder. Erkeklerinin hepsi yakışıklı olan mağrur
ve alingan bir ailedir. Güzel bir evleri vardır. Bölgenin en bü-
yük evi olan yamaçtaki beyaz ev onlarındır. Siyah samandan
damı ve on dört camlı penceresiyle, daima badanalı, bembeyaz,
pırıl pırıl bu ev tâ uzaklardan göze çarpar, Vişegrad'a ge-
len ya da oradan giden yolcunun ilk gördüğü şey o olur. Li-
eştan tepesinde batan güneşin son ışınları daima bu beyaz ve
parlak eve gelip takılır.

Kasabalılar, akşam üzeri, batan güneşin Osmanagiçlerin pen-
cerelerine vuruşunu, onların içten yanışını ve sonra birer birer
sönüşünü Kapiya'dan seyretmeyi çoktandır alışkanlık haline
getirmişlerdir. Çoğu zaman güneş battıktan sonra bile, bu pen-
cerelerden birinin, bulutların altına gizlenmiş son ışınla birden
aydınlanıverdiği ve sönmüş kasabanın üstünde birkaç saniye
iri kırmızı bir yıldız gibi parladığı çok görülmüştür.

Evin efendisi Avdaga Osmanagiç kasabada hatırı sayılan iti-
barlı, tanınmış bir kişidir. Ev hayatında olduğu gibi, iş alanın-
da da gururlu ve ateşli bir adamdır. Çarşıda depo gibi kullandığı
bir dükkânı vardır. Burası basık, loş bir yerdir. Hasırlar ve
tahtaların üstünde kuru erik, mısırlar veya çam kozalakları yığılıdır.

Avdaga toptancıdır. Onun için dükkânını her gün açmaz,
pazar kurulduğu günler, bir de işleri gerektirdiği zaman açar.

Mağazada daima oğullarından biri durur, kendi de dükkânın önündeki bir sırada oturur. Orada müşterilerle, ya da tanıdıklarla konuşur.

Avdaga, sakalı, bıyığı bembeyaz, uzun boylu, kırmızı yüzlü, heybetli bir adamdır. Sesi boğuk ve kısıktır. Çünkü yıllardan beri astım çekmektedir. Konuşurken heyecanlanıp sesini yükselttiği zaman (ki bu sık sık olur) kuvvetli bir öksürük sözünü keser, boynundaki damarlar şişer, yüzü mosmor kesilir, gözleri yaşla dolar ve göğsü dağlardaki fırtınalar gibi inler, ısıklılar ve öter.

Bu öksürük krizi geçince kendini toplar, derin derin soluk alır, bir süre değişik ve hafif bir sesle konuşmasını sürdürür.

Kasabada ve çevrede sertliği, elinin açıklığı ve cesareti ile tanınmıştır. Her işte böyledir, hatta ticaretle bile. Bu yüzden çok kere zarara da uğramıştır. Çoğu zaman, pervasız bir sözle birdenbire eriklerin ya da mısırın fiyatını, hiçbir sebep yokken artırır, ya da indirir, bunu sırf karşısındaki cimri bir tüccara ya da parasının üstüne titreyen bir köylüye meydan okumak için yapar.

Sert ve kesin kararlar verdiği halde yine de gelip ona akıl danışır, öğütlerini alırlar. Onun için Avdaga, Velvi Lug'dan inip mağazasının önüne oturdu mu, seyrek olarak yalnız kalır. Onunla konuşmaktan, ona akıl danışmaktan hoşlananlar çoktur. Çok açık yürekli, çok doğru sözlü olduğundan, başkalarının susmayı yeğ saydıkları durumlarda, o, düşündüğünü açıkça söyler ve düşüncelerini savunur. Astımı ve öksürükleri sık sık sözünü kestiği halde, tuhaftır, hiç bunların etkilerini kaybettirmez. Tam tersine onlara daha inandırıcı, ciddi, hazine bir ağırbaşlılık verir, bu da karşısındakinin direnişini bütünü kırar.

Avdaga'nın, hepsi de yetişkin ve evli olan beş oğlu ile, yeni evlenme çağına girmiş bir kızı var. Kızı Fato'nun fevkalade güzel olduğunu, babasına çok benzediğini herkes bilir. Kızın evlenmemesi, bütün kasaba halkını çok ilgilendiren bir konudur. Bizde her devirde güzelliği, kibarlığı ve erdemleri yüzünden bir genç kızı hikâye ve şarkılarda yaşatmak âdettir. O za-

man o, birkaç yıl için erişilmez bir amaç olur ve bütün istekleri üstüne çeker. Sesini işitmekle muhayyileler ateşlenir, çevresinde erkeklerin hayranlığından, kadınların kıskançlığından bir çember örülür. Bunlar, tabiatın herkesin içinden çekip ayırdığı ve tehlikeli yüksekliklere kadar çıkardığı müstesna kişilerdir.

Bu kız yalnız, yüzüyle ve vücuduyla değil, uyanıklığı, hazır cevaplılığı ve güzel konuşmasıyla da babasına benzerdi. Bunu delikanlılar çok iyi bilirlerdi. Hele düğünlerde ya da gezmelerde rastladıkları zaman komplimanlarla, ya da küstah şakalarla ona takılmaya, onu kandırmaya veya öpmeye çalışanlar bunu çok iyi bilirlerdi. Konuşma sanatı da güzelliğinden aşağı değildi.

Ve işte, Avdaga'nın kızı Fato üzerine düzülen şarkıda (böyle müstesna kimseler için şarkılar, birdenbire, kendiliğinden doğar) şöyle deniyordu:

*Ne kadar güzel, ne kadar akıllısın
Avdaga'nın kızı dilber Fato.*

Kasabada ve çevrede ondan böyle söz ediliyor, şarkısı söyleniyordu. Ama Velyi Luglu genç kıza evlenme teklifinde bulunma cesaretini gösteren pek azdı.

Bunların hepsi de sıra ile ret cevabı alınca, Fato'nun etrafında hemen değişik bir alinyazısına ve kimseye nasip olmayan erdemlere sahip olanların etrafında görülen hayranlıktan, kinden, hasetten ve açığa vurulmamış isteklerden örülü bir boşluk, bir çember meydana geldi. Çok lafı edilen ve şarkıları söylenen bu kişileri, kimseye benzemeyen alinyazıları çarçabuk alıp sürükler, ondan sonra da bunlar gerçek bir yaşamın değil, bir şarkının, bir hikâyenin efsaneleşmiş kahramanı olarak yasharlar.

Bizde, burada, böyle dillere destan olmuş bir genç kızın evde kaldığı çok görülmüştür. Oysa ondan, her bakımdan çok aşağı olan genç kızlar kolaylıkla evlenirler. Fato'nun başına böyle bir şey gelmedi. Çünkü onun, kendisiyle evlenmek isteyen kadar cüretkâr ve muradına erecek kadar inatçı ve kurnaz bir âşığı vardı.

Vişegrad'ın bulunduğu o inişli çıkışlı, düzensiz daire içinde, Velyi Lug'un tam karşı tarafında, Nezuka köyü vardı.

Köprünün üst tarafında, aşağı yukarı bir saatlik uzaklıkta, sarp dağ silsilesinin ortasında Drina'nın kahverengi bir duvardan aşar gibi ağır bir dirsek çevirerek meydana çıktığı yerde, çok bereketli bir toprak parçası vardır. Bunlar, Butko'nun dik kayalarından inen sellerin sürüklediği topraklardır. Burada tarlalar, bahçeler ve yan tarafta da otlaklar görülür. Bu çayırlar tepelere doğru dik kayaların fundalıkları içinde kaybolur. Bütün köy, aynı zamanda Turkoviçler diye anılan Hamziç beylerinin malıdır. Yarisında altı yedi köylü ailesi yaşar. Öteki yarisında beylerin evi bulunur. Başta aile reisleri Mustafa Bey Hamziç olmak üzere Hamziç kardeşlerin evleri. Köy her yerden uzaktır. Kuzeye bakar, güneş görmez. Orada buğdaydan çok bol meyve ve ot yetişir. Etrafı yüksek dağlarla çevrili olduğundan günün büyük bir bölümünde gölgeler içinde kalır. Orada öyle bir sessizlik hüküm sürer ki... Bir hayvanın boynundaki çingiraklar biraz fazla çalsa etrafta uzun uzun yankılar yapar... Oraya yalnız bir yol çıkar. O da Vişegrad'dan gelen yoldur. Kasabadan çıkarken köprüyü geçip, sağa giden büyük yol bir tarafa bırakılır, sola dönüp ırmak boyunca gidilir ve kıyıya inilirse, karşıya dar ve taşlı bir yol çıkar. Bu yol sola döner, sürülmemiş yokuşlu topraklardan geçer ve ırınağa kadar inen dik kahverengi dağın eteğinde bir şerit gibi uzanır.

Bu yoldan at üstünde veya yaya giden biri, köprünün üstünden, sanki su ile kaya arasına atılmış dar bir ağaç kütüğü üstünde yürüyormuş hissini verir. Ve yürüdüğü sürece, ırmağın durgun ve yeşil suyuna vuran hayali görülür.

İşte, kasabadan Nezuka'ya giden yol budur. Oradan da başka hiçbir yere gidilmez. Çünkü ne gidilecek yer, ne de yolculuk edecek bir kimse vardır. Evlerin üst yanında, seyrek ağaçlı bir ormanla kaplı olan dik yamaç beyaz derin iki çukurla kesilmiştir. Çobanlar dağdan koyunlarını almak için bu yoldan geçerler.

Hamziçlerin en yaşlısı olan Mustafa Bey'in beyaz, büyük evi işte ordadır. Ve ev, Velyi Luglu Osmanagiç'in evinden daha

küçük değildir. Yalnız ondan farklı olarak çukurda olup, Drina'nın kıyısındaki ormanlar tarafından tamamen göze kapanmıştır. Etrafı yarım daire biçiminde, otlar, kavak ağaçlarıyla çevrilmiştir. Bu ağaçlar, bu her yanı kapalı ve güç erişilen toprak parçasına, yapraklarının hışırtısı ve hareketiyle daima bir canlılık vermektedir. Öteki, Hamziç kardeşlerin evi, biraz daha aşağıda ve daha mütevazıdır. Çoluk, çocuk kalabalık bir ailedir. Hepsisi de ince, uzun boylu, soluk benizli, az konuşur, içine kapalı insanlardır. Ama işe gelince aralarında büyük bir birlik vardır. Kendilerinin olan şeylere değer vermeye ve onu savunmaya alışkındırlar.

Velyi Lug'un zenginleri gibi onların da çarşıda, depoluk eden bir dükkânları vardır. Nezuka'nın bütün ürününü oraya yığarlar. Her mevsim gerek kendileri, gerek köleleri, Drina boyunca uzanan o daracık yolda karıncalar gibi kaynaşırlar. Kimi kasabaya mal götürmekte, kimi de malını satmış, parasını kemerine yerleştirmiş, dağların arasına gizlenen köyüne dönmektedir.

Mustafa Bey Hamziç'in evinde, insanın hiçbir yere varmayacağı sandığı bu taşlı yolun sonunda, sürpriz gibi karşısına çıkan büyük beyaz evde, Mustafa Bey'in, dört kızı ve Nail adlı bir oğlu vardır. Bu Nezukalı Nail Bey de, Velyi Luglu Fatma'ya göz koyanlardan biridir. Bir düğünde, bir sürü gencin üzüm salkımı gibi asıldığı bir kapı aralığından genç kızın güzelliğini seyre doyamamıştı. İkinci sefer onu arkadaşları arasında gördüğünde, ona şaka yollu laf atmak cesaretinde bulundu:

– İnşallah Nezukalı Mustafa Bey'in gelini olursun!

Genç kız bir kahkaha attı.

Delikanlı da kapının aralığından:

– Hiç gülme, dedi. Ergeç bu mucize bir gün olacak!..

Genç kız tekrar güldü ve yalnız onun yaşında ve onun güzelliğinde olan kadınlarda görülen gururlu bir eda ile:

– Bu ancak Velyi Lug, Nezuka'ya indiği zaman olabilir, dedi.

Tabiatın fazla cömert davrandığı kişiler, bazen işte böyle kadere meydan okurlar. Genç kızın her davranışı, her söylediği söz nasıl her zaman ağızdan ağıza yayılırsa, Hamziç'e verdiği karşılık da öylece her tarafa yayıldı.

Kasabadaki akrabalarının baş vurmaları da bir sonuç ver-meyince, Mustafa Bey, oğlunun gönül işini kendisi ele aldı. Avdaga ile daima ortaklaşa işleri olurdu. Hırslı ve mağrur ol-duğundan Avdaga son zamanlarda önemli zararlara uğramış-tı. Bu yüzden de şimdilik bazı taahhütlerini karşılayamaya-cak durumdaydı. Çarşıdaki namuslu tüccarların böyle sıralar-da daima birbirlerine yaptıkları gibi, Mustafa Bey de sessiz se-dasız, büyük bir tevazu ile ona bu konuda yardım etti. Bu ya-rı karanlık serin depolarda ve önlerindeki taş sıralarda yalnız para ve ticaret işleri çözülmez, bazen insanların alinyazıları-yla da oynanır.

Avdaga Osmanagiç ile Mustafa Bey Hamziç arasında ne geç-ti? Ne konuştular? Mustafa Bey Fato'yu biricik oğluna nasıl ist-edi? O mağrur ve sert Avdaga kızını nasıl verdi? Bunu hiç kim-se, hiçbir zaman öğrenemeyecekti ve nitekim yukarıda, Velyi Lug'da, baba ile kız arasında neler geçtiğini de gerçek olarak kimse öğrenememişti.

Tabii ki kızın reddetmesi düşünülemezdi. İlkün üzüntü ve şaşkınlık dolu bir bakış, sonra vücudunun o kendine özgü mağrur dikilişi... En sonunda da baba emrine körükörüne bo-yun eğiş... Bizde öteden beri olagelen ve hâlâ sürüp giden bir âdettir bu!

Genç kız, bir rüyadaymış gibi çeyizini havalandırıp yerleştir-meye başladı. Nezuka'dan hiçbir şey sızmadı. Tedbirli davran-masını seven Hamziçler, başarılarının da ağızdan ağıza dolaş-masından hoşlanmazlardı. Ama kasabada dedikodu aldı yürü-dü. Hamziçlerin istediklerini nasıl elde ettikleri, koskoca Bos-na'da kendine lâyık bir koca bulamayan Avdaga'nın güzel ve kibirli kızının, nasıl faka bastırıldığını; Fato, herkesin önünde bunun olamayacağını söylediği halde Velyi Lug'un nasıl Nezuka'ya indiği, günün konusu olmuştu.

İnsanlar böyledir. Çok yükselen ve yükseklerde uçanların düşmesinden adeta tat duyarlar.

Bir süre hep bu mesele konuşuldu. Fato'nun nasıl mahçup düştüğünü anlatarak adeta serin bir su içer gibi gönüllerini fe-rahlattılar.

Velyi Lug'da ve Nezuka'da hazırlıklar bir ay sürdü. Bir ay süre ile Fato, arkadaşları, akrabaları ve hizmetçileriyle çeyizini hazırladı. Dikti, işledi. Genç kızlar şarkı söylüyorlardı. O da şarkı söyledi. Şarkı söylemek gücünü bile kendinde buluyordu. Düşünceleri seyrini izlerken, o şarkı söyleyen sesini dinliyor ve her iğne batırıpta kendi kendine tekrarlıyor ve biliyordu ki ne işledikleri şeyler, ne de kendisi hiçbir zaman Nezuka'ya gitmeyecekti. Bunu bir saniye bile aklından çıkarmıyordu. Ama böyle çalışır ve şarkı söylerken ona öyle geliyordu ki Velyi Lug ile Nezuka birbirine çok uzaktı. Bir ay da çok uzun bir zamandı. Geceleri de hep aynı şey oluyordu. Bir işi bitirmek bahanesiyle yalnız kalınca, dünya, bütün zenginliği, neşeli değişiklikleri, pırıl pırıl ışıklarıyla alabildiğine gözünün önüne seriliyordu.

Velyi Lug'un geceleri ılık ama tazedir. Yıldızlar alçak ve titrektir. Çevreleri titrek beyaz bir ışıkla çevrilir. Pencerenin önünde duran Fatma, bu geceye bakıyordu. Bütün vücudunda sessiz, yaygın ve tatlı bir güç vardı, sanki bu güç bir sevinç kaynağıymış gibi vücudunun her yanını: bacaklarını, kalçalarını, kollarını, boynunu, özellikle memelerini ayrı ayrı duyuyordu. Dolgun ve ağır, ama dimdik göğüslerinin tepeleri pencerenin tahta pancuruna dokundukça, parlak gökyüzünü; gecenin karanlık boşluğu içindeki her şeyiyle... evleri, binaları, tarlaları ve tepeleriyle sanki orada... göğsünün ucunda hissediyordu. Sanki onlar da derin ve heyecanlı soluğuyla birlikte kalkıp iniyor, kalkıp iniyor... Göğüslerinin tepelerine dokunuyor... Sonra, uzaklara gitmek için ayrılıyor... Tekrar dokunuyor ve yine uzaklaşıyor... Ve bu böylece sürüp gidiyordu.

Evet... Dünya büyük... Dünya kocamandı. Gündüzleri de Vişegrad vadisi sıcaktan tutuştuğu, tarlaları kaplıyan buğdayların sıcaktan çatlayışı bile duyulduğu, köprü ile siyah tepelerin kapattığı şehir, yeşil suların çevresinde bembeyaz yayıldığı zaman da böyle idi.

Ama geceleri, hele geceleri... Gökler tekrar canlanıp tutuştuğu zamandır ki insan, dünyanın o eşsiz gücünü ve sonsuzluğunu daha iyi duyar, kendini bu sonsuzluk içinde kaybeder... Ar-

tık ne benliğinin, ne nereye gittiğinin, ne yapacağının ya da ne yapmak istediğinin farkındadır. Ve yalnız orada, uzun zaman huzur içinde, gerçekten huzur içinde yaşanır. Orada ömrünüz boyunca sizi bağlayan... verilmiş ağır sözler yoktur. Öldürücü vaatler, içinden çıkılamayacak durumlar yoktur... Ölümünden başka çıkar yolu olmayan kısa vadeli verilmiş sözler, sonunda ya ölüme, ya utanca götüren o insafsızca akan zaman yoktur. Evet o... verilen bir sözün bir daha hiç değişmediği gündür.. Adsız ve dilsizdir.

O sırada aşağıdan, sanki uzaktan geliyormuş gibi ağır, boğuk, acılı bir ses gelir:

– Aaa, ahh, aah, kha.

Bu, aşağıda gece öksürüğüyle pençeleşen Avdaga'dır. Sade bu sesi tanımakla kalmaz, uykusu kaçan babasını, oturmuş sigarasını içer ve öksürüğün pençesinde kıvranırken de açıkça görür gibi olur. Sevgili bir sığınak gibi tanıdığı iri kestane rengi gözlerini de görür gibi olur. Bu yaştan gölgelendirdiği içleri gülen nemli güzel gözleri... Tıpkı kendisinininkine benzeyen gözleri... Ona, Hamziç'e verildiğini ve bir ay içinde hazırlanması gerektiğini söyledikleri gün, değişmez alınyazısını işte bu gözlerde okumuştı.

– Kkha, Kkha, Kkha, Aaaakh!..

Bir dakika önce, gecenin güzelliği, dünyanın büyüklüğü karşısında duyduğu hayranlık birden söner. Toprağın o muhteşem soluğu durur. Kızın göğüsleri tatlı bir kıvranişla kasılır. Yıldızlar... Sonsuzluklar kaybolur... Artık sadece kaçınılmaz alınyazısı ile başbaşa kalır. Zaman geçtikçe olgunlaşan ve tanımlanan alınyazısıyla, o zalim ve insafsız alınyazısıyla. Aşağıdan, halvetten yine boğuk öksürükler gelir.

Evet, işitiyor, onu sanki orada, gözünün önündeymiş gibi görüyordu. O sevgili, güçlü, biricik babasını... Kendini bildi bileli, çözülmez bir bağla kendini tatlı tatlı bağlı hissettiği babasını... Onu sarsan acı ve öksürüğü, sanki kendi göğsünde duyuyordu. Şüphesiz, kendisinin “hayır” dediği yerde “evet” diyen ağızdı bu... Ama her yerde onunla birlikte... Hatta... bunda bile. Onun ağzından dökülen “evet”i benimsemişti...

Tıpkı öz adı gibi... İşte onun içindir ki, nikâhlanmasının arifesinde onun alınyazısı, çok insafsız ve acayıpti. Bir çıkar yol göremiyordu. Çünkü yoktu. Yalnız bildiği bir şey vardı: Babasının “evet”i yüzünden Mustafa Bey’in oğlu ile Kadı’nın önüne çıkmak zorundaydı. Ama onu bildiği gibi, Nezuka’ya ayak basmayacağını da kesin olarak biliyordu. Yoksa kendi sözüne ihanet etmiş olurdu. Bu da aynı derecede imkânsızdı. Çünkü o da bir Osmanagîç sözüydü. İşte tam orada, babasının “evet”i ile kendi “hayır”ı arasında Velyi Lug ile Nezuka arasındaki noktada hayalinde ne büyük dünyanın zenginlikleri, ne Velyi Lug ile Nezuka arasındaki yol vardı. Sadece; Kadı’nın Mustafa Bey’in oğluyla nikâhını kıyacağı mahkeme ile köprü’nün sonundaki Nezuka’ya giden yolu düşünüyordu. Ve bu yolu geçmeyeceğini de kesin olarak biliyordu. Zihni, boyuna bu küçük yol parçası üstünde gidip geliyordu. Mahkemeden kasabanın ortasına, çarşıdan köprüye... Ama oraya gelince, sanki önüne bir uçurum çıkmış gibi tekrar geri dönüyor, çarşayı geçiyor, mahkemeye geliyordu. Ve böyle durmadan gidip geliyor, gidip geliyor... ve alınyazısı orada örülüyordu. Bir yerde duramayan, bir çıkar yol bulamayan düşüncesi hep gelip Kapiya’ya saplanıyordu. Gençlerin şarkı söylediği, büyüklerin oturup sohbet ettiği ve altından köpüklü yeşil suların aktığı, güzel, beyaz Kapiya’ya... Böyle bir çözüm yolundan korkarak, zihni tekrar yolun bir başından öbür başına koşuyor, ama çaresizlik içinde beyaz Kapiya’ya dönüyordu. Artık düşünceleri her gece biraz daha fazla... her gece biraz daha uzun, oraya takılıp kalıyordu.

Bu yolu hayalinde değil de, gerçekten geçeceği ve köprü’nün sonuna gelmeden ne olursa olsun bir sonuca varması gerekeceği günü düşündükçe, içini, utançla kararmış bir yaşamın dehşeti ve ölüm korkusu kaplıyordu.

Yalnızlığı ve çaresizliği içinde düşünüyordu ki: Bu sonucun korkunçluğu bile o günü geciktirmeye ya da değiştirmeye yeterdi.

Ama günler akıp geçti. Ne çabuk, ne yavaş, düzgün ve uğursuz... Bunlarla birlikte düğün de gelip çattı.

Ağustos ayının son perşembesi (belirtilen gündü), Hamziçler atlarla onu almaya geldiler. Bir zırh gibi vücudunu kaplıyan yeni, ağır feracesi içinde onu bir ata bindirdiler, kasabaya götürdüler, avluda çeyizini, sandıklarını da atlara yüklediler. Nikâh, mahkemede Kadı'nın önünde kıyıldı. Ve böylece Avdaga'nın, kızını Mustafa Bey'in oğluna vermek vaadi yerine geldi. Küçük alay Nezuka yolunu tuttu. Düğün orada yapılacaktı. Çarşının yarısını geçtiler.

Fato'nun, aklından yüz kere geçtiği o çıkışı olmayan yolun yarısını!.. Bu, düşündüğünden daha kolay oluyordu. Ne yıldızlar... Ne boşluklar... Ne babasının öksürükleri, ne de zamanın daha ağır ya da daha çabuk geçmesi isteği vardı. Köprünün üstüne gelince genç kız, o yaz gecelerinde olduğu gibi yine vücudunun her parçasını ayrı ayrı hissetmeye başladı. Hele göğüslerinin bir zırh içindeymişçesine sıkıldığını duyuyordu. Kapiya'ya geldiler. Genç kız geceleri birçok sefer hayalinde yaptığı gibi önünde giden en küçük kardeşinin kulağına eğilerek üzen-gileri biraz kısaltınasını fısıltıyla rica etti. Çünkü artık köprüden taşlı yola inen yokuşa yaklaşıyorlardı. İlk ikisi durdu. Biraz arkada da bütün davetliler durdu. Bunda, bir fevkalade-lik yoktu. Düğün alayının Kapiya'da durması ne birinci, ne sonuncu seferdi. Kardeşi attan inip ona yaklaşmaya çalıştığı sırada genç kız birden atını parmaklıklara doğru sürdü. Sağ ayağı ile taş korkuluğa bastı ve sonra kanatlanmış gibi eyerin üstünden sıçrayarak köprünün altında uğuldayan suya atladı. Arkasından koşan kardeşi, korkuluğun üstüne boylu boyunca uzandı, feracenin ucunu yakalar gibi oldu ama tutamadı. Davetliler de çeşitli sesler çıkararak atlarından indiler ve taşlaşmış gibi taş korkuluğun önünde kalakaldılar...

* * *

Akşama doğru, mevsime göre fazla soğuk çıktı ve arkadan bir yağmur yağdı. Drina kabardı ve bulandı. Ertesi gün sarı sular Fato'nun ölüsünü Kalata yakınlarında sığlık bir yere sürükleyip bıraktı. Onu orada bir balıkçı buldu. Gidip teğmeni çağırırdı. Biraz sonra teğmen, muhtar ve Tekgöz Salko ile birlikte

geldi. Çünkü Salko, bu gibi olaylarda daima hazır bulunurdu.

Kızın ölüsü, yumuşak ve ıslak kumların üstünde yatıyordu. Dalgalar gelip ara sıra onu yalıyor, bazen de, bulanık sular onu büsbütün örtüyordu. Suların götürmediği siyah çuhadan yeni feracesi kalkmış, yüzünü örtmüştü. Gür ve uzun saçlarına karışan kumaş, bembeyaz ve dolgun vücudunun üstünde siyah bir yığın halinde duruyordu. Dalgalar, incecik gelinliğini üstünden söküp almıştı.

Salko ile balıkçı, çeneleri kısılmış, üzgün bir yüzle sulara daldılar, genç kızın çıplak vücudunu, sanki canlıymış gibi dikkatli ve çekingen hareketlerle yerden kaldırıp kıyıya çıkardılar, ıslak, çamurlu feracesini üstüne çektiler.

Kız aynı gün, sol kıyıda, Velyi Lug'un eteklerinde yüksek bir yerdeki Müslüman mezarlığına gömüldü. Akşama doğru hayatları heyecan ve güzellikten yoksun, işsiz güçsüz serseriler küçük meyhanede balıkçı ile Salko'nun etrafını merakla sardılar. Ölü ve cenaze üzerine bilgi alabilmek için onlara rakı ve sigara ikram ediyorlardı. Ama bir şey para etmiyordu. Rakı da onları söyletmiyordu. Salko bile susuyordu. Durmadan sigara içiyor ve bir gözü ile dumanın yükselişini seyrediyordu. Bazen de arada bakışıyorlardı, Tekgöz'le balıkçı... Sonra da belirsiz bir biçimde kadehlerini kaldırıyor ve birden diyorlardı.

İşte Kapiya'da hiç görülmemiş ve işitilmemiş bir facia da böyle geçti. Velyi Lug, Nezuka'ya inmedi. Avdaga'nın kızı da bir Hamziç'e varmadı.

Avdaga, o günden sonra kasabaya inmedi. O kış onu yiyip bitiren dertten kimseye bir şey açmadan bir öksürük nöbeti sırasında öldü.

Ertesi yılın ilkbaharında Mustafa Bey Hamziç oğluna Brankovitsli bir kız aldı.

Halk, daha bir süre bu olaydan söz etti, sonra unuttu. Güzelliği ve zekâsı ile sanki ölümsüzmüş gibi her şeyin üstünde parlayan genç kızdan sadece dillerde dolaşan bir şarkı kaldı.

IX

Kara Corc isyanından yetmiş yıl kadar sonra, Sırbistan'da yeniden savaş başladı. Arkasından, sınır boylarında oturanlarda da bir ayaklanma görüldü. Yeniden Gostillia'da, Jiliyebu'da ve Veletova tepelerinde Sırp ve Müslüman evleri yanmaya başladı. Bunca yıl sonra tekrar, Kapiya'da öldürülen Sırpların başları görüldü. Bunlar, saçları kısa kesilmiş, çıkık kemikli, uzun bıyıklı, yassı enseli, sıska köylülerin başlarıydı. Ama bu da uzun sürmedi. Türkiye ile Sırbistan arasında savaş bitince halk da yatıştı. Ama bu, bir barış gösterisinden başka bir şey değildi. Altında birçok endişe, heyecan ve üzüntü mırıltıları gizleniyordu. Yavaş yavaş, Avusturya Ordusu'nun Bosna'ya gireceğine dair söylentiler dolaşmaya başladı.

1878 yılı yaz başlangıcında, Saraybosna'dan Priboy'a giden Türk birlikleri kasabadan geçti. Padişahın, hiç karşı koymadan Bosna'yı bıraktığına artık herkes inanmaya başlamıştı. Birkaç aile, Sancağa göç etmeye hazırlandı. İçlerinde, bundan on üç yıl önce, Sırp egemenliğinde kalmak istemeyerek Ujitsa'dan buraya gelen göçmenler de vardı. Şimdi de başka bir Hristiyan devletin buyruğundan kaçmaya hazırlanıyorlardı. Ama çoğunluk kalıyordu. İlgisiz görünmeye çalışarak büyük bir üzüntü ve şaşkınlık içinde olayların gelişmesini bekliyorlardı...

Temmuz başlarında Plevlie* Müftüsü, yanında birkaç kişiyle Bosna'da Avusturyalıları karşı bir direnme hareketi hazırlamak gibi önemli bir kararla çıka geldi. Bu sakın görünüşlü sarışın adam çok ateşli ve heyecanlı yaradılıştaydı. Her gün gelip Kapiya'da oturuyordu. Güzel bir yaz günü, kasabanın bütün ileri gelen Müslümanlarını oraya topladı. Onları Avusturyalıları karşı gelmeye çağırdı. Resmî emirlere bakmadan ordunun büyük bir bölümünün kalacağına ve yerlilerle birleşerek işgal kuvvetlerine karşı koyacağına onları temin etti. Bütün gençlerin hemen ona katılmalarını, iaşelerinin de Saraybosna'ya gön-

(*) Taşlıca.

derilmesini istedi. Müftü, Vişegradlıların, çılgın bir hayatı çılgın bir ölüme tercih ettiklerini ve dövüşmekten hoşlandıklarını biliyordu. Yine de, gördüğü çekingenlik ve isteksizlik karşısında şaşmaktan kendini alamadı. Fazla kalamayacağı için, onlara, halkın yargısından ve Allahın gazabından korkmalarını söyleyerek çekip gitti.

Yerine yardımcısı Osman Efendi Karamanliya'yı bırakmıştı. Bu ayaklanmaya katılmak için Vişegradlıları kandırmak ödevi ona kalıyordu.

Daha müftü ile konuşurlarken, onun bu düşüncesine en çok karşı gelen Ali Hoca Müteveli olmuştu. Ali Hoca'nın ailesi, kasabanın en eski ve en tanınmış ailelerindendi. Hiçbir zaman büyük bir servete sahip olmamış, ama açık yüreklilikleri, dürüstlük ve mertlikleri ile tanınmışlardı. Baştan çıkamayan, korku nedir bilmeyen, dalkavukluktan hoşlanmayan, adi kışkırtmaların etkisi altında kalmayan inatçı insanlardı.

Ailenin en yaşlısı iki yüz yıldan fazla bir zaman önce kasabadaki Sokollu Mehmet Paşa Vakıflarının mütevelliliğini yapmış, bekçisi, idarecisi olmuştu. Köprü'nün yanındaki meşhur taş hanla da onlar uğraşmışlardı. Macaristan'ı kaybettikten sonra hanın idaresini sağlayan gelir kaynağının da nasıl kaybolduğunu, ondan sonraki olaylarda hanın nasıl harap olduğunu, vezirin yaptırdığı vakıflardan yalnız bir köprü'nün ayakta kaldığını yukarda görmüştük. O, hiçbir bakıma ihtiyacı olmayan, hiçbir gelir istemeyen, sadece herkesin yararına hizmet eden bir vakfiye idi. Bunca yıl gururla, sadakatle ettikleri hizmete mükâfat olarak onlara (Müteveli) lākabını takmışlardı. Davut Hoca bu vakıfları korumak için giriştiği savaşı kaybettikten sonra bu ödevleri sona ermişti. Ama onlar hâlâ kendilerini vakıfların mütevellisi gibi görüyor ve köprü'nün bakımından da kendilerini sorumlu tutuyorlardı. Çünkü köprü de, bu büyük vakfiyenin ayrılmaz bir parçasıydı. Ailelerinde çok eskiden beri sürüp giden bir gelenek daha vardı. Her kuşakta hiç olmazsa mütevellilerden biri, mutlaka okula gider, hoca olurdu. Şimdi de sıra Ali Hoca'ya gelmişti. Servetleri gibi aile de küçülmüş, azalmıştı. Birkaç yarıcısı ve çarşıda hatırlanamayacak kadar eski bir

zamandan kalan bir dükkânları vardı. Bu dükkân en iyi yerde, köprü'nün yakınındaydı. Ali Hoca'nın iki ağabeyi savaşta ölmüştü. Biri Rusya'da, öteki de Karadağ'da.

Ali Hoca henüz genç, güler yüzlü, kanlı canlı bir adamdı. Mütevellî ailesinin dürüst bir ferdi olarak her şeyde kendine göre bir düşüncesi vardı. Ve bu düşüncelyi, inatla, direnerek savunmak âdetiydi. Dürüst karakteri ve düşüncelerinde direnmesi yüzünden kasabanın öteki hocaları ve şefleriyle pek anlaşılamazdı. Hocalık vasfı ve rütbesi vardı ama, belli bir görevi yoktu. Hocalık unvanı ona hiçbir gelir sağlamıyordu. İstedığı gibi serbest ve bağımsız olabilmek için dükkânını da bir başına idare ediyordu.

Vişegrad Müslümanlarının çoğu gibi Ali Hoca da silahlı bir direnişe karşıydı. Onun için, korkaklık ve dinsizlik gibi şeyler söz konusu olamazdı. O da müftü kadar, isyana katılanlar kadar, gelecek olan yabancı ve Hristiyan bir idareden, onun getirebileceği her şeyden tiksiniyordu. Ama Padişah'ın gerçekten Bosna'yı Nemselilere bıraktığını bilen, hemşerilerini de çok iyi tanıyan Ali Hoca, düzensiz bir halk direnişinin ancak yenilgiyle sonuçlanacağını, daha büyük bir felakete yol açacağını düşünüyordu. Bir kere bu düşünce kafasına yerleşince onu açıkça yaydı, şiddetle savundu. Bu sefer de herkesten çok Müftü'yü kızdırarak şaşırtıcı sorular soruyor, akıllıca düşünceler ileri sürüyordu.

Böylelikle, dövüşmek ve fedakârlık taraflısı olmayan, açıkça Müftü'nün direnme niyetlerine karşı bir ruh taşıyan Vişegradlıları da, istemeyerek desteklemiş oluyordu.

Osman Efendi Karamanliya, Vişegradlılarla konuşmak üzere orada kalınca, ilkin karşısında Ali Hoca'yı buldu.

Aslında tamamen Hoca gibi düşünen, ama düşüncelerini geveleyen beylerle ağalar, samimi ve ateşli hocayı kozlarını paylaşması için Karamanliya ile yalnız bıraktılar.

Vişegrad'ın ileri gelen Müslümanları, akşama doğru Kapiya'ya gelip mevki sırasıyla bağdaş kurup oturmuşlardı. Aralarında zayıf, uzun boylu, saz benizli, Osman Efendi Karamanliya da vardı. Yüzünün bütün adaleleri tuhaf bir biçimde gerilmişti. Gözle-

ri ateş gibi yanıyordu. Alını, yanakları yara bere izleri içindeydi. Karşısında ise Ali Hoca yüzü kıpkırmızı, ayakta duruyordu. Kısa boylu olmasına rağmen, heybetli bir görünüşü vardı. Ateşli hoca, ısıklık çalan keskin bir sesle hep yeni sorular soruyordu:

– Bu kuvvetler ne kadar?.. Nereye gidiyorlar?.. Ne gibi vasıtaları var? Nasıl gidiyorlar?.. Amaçları ne?.. Başarısızlığa uğrarlarsa ne olacak?

Hocanın bu işi böyle soğuk, adeta başkasının felaketine sevinen, ukalâca bir eda ile ele alış, Hristiyanların güçlü, Müslümanların şaşkın olmalarından doğan üzüntüyü gizlemek içindi. Ama heyecanlı ve kötümser Osman Efendi öyle şeyleri fark edecek ve anlayacak bir adam değildi. Sinirli, hasta, yobaz ruhlu ve son derece öfkeli olduğundan, hemen soğukkanlılığını kaybediyor, Hoca'nın şüpheleri, tereddütleri onu, sanki karşısında bir Nemseli varmış gibi çileden çıkarıyordu. Hocaya öylesine sinirleniyordu ki ona hep hakaretli cevaplar veriyordu.

– Elde bulunan vasıtalarla gerekli olan yere gidilecek. Amaç, düşmanı bu topraklara sokmamaktır. Çok soru soran, bu işin gerçekleşmesine engel olur, düşmana yardım eder!..

Nihayet ölçüyü büsbütün kaçırarak hocanın her sorusuna, onu küçük düşürecek cevaplar vermeye başlamıştı.

– Ölmek zamanı gelmiştir. Canımızı vereceğiz, hepimiz en son ferdimize kadar öleceğiz! Hoca!

– Ama ben Bosna'dan Nemselileri kovmak istediğinizi, onun için toplandığınızı sanıyordum, dedi. Eğer mesele ölmekten ibaretse biz de ölmesini biliriz, efendi. Bunun için sana ihtiyacımız yok!

Karamanliya, kaba bir eda ile onun sözünü keserek:

– Görüyorum ki hiç de o yolu tutmuyorsun! dedi.

Hoca da bıçak gibi keskin bir sesle cevap verdi:

– Ben de görüyorum ki sen ölüm yolunu tutmuşsun! Yalnız bu kadar saçma bir şey için, neden kendine arkadaş arıyorsun, anlamıyorum?

Artık konuşma kavgası halini almıştı. Karamanliya, Hoca'ya:

– Pis gâvur!.. Vatan haini!.. diye hakaret etti. Kafası kazığa dikilmeğe lâyık bir vatan haini!..

Hoca ise yılmadan, boyuna işi kurcalamakla meşguldü. Israrla sebep soruyor, deliller göstermesini istiyor, hakaretleri hiç duymamış gibi davranıyordu.

Gerçekten de, onlardan kötü iki tartışmacı, onlardan ters iki adam bulunamazdı. Etrafı büsbütün karıştırıp durumu berbat ediyorlardı. Onlardan başka bir şey beklenemezdi. Üzücüydü ama bunu değiştirmeye de imkân yoktu. Çünkü böyle anlarda, bir toplumun sarsıldığı, önüne geçilmez büyük değişikliklerin olduğu anlarda bu gibi adamlar ortalığı büsbütün altüst ederler. Karışıklık çağlarının belirtileridir bunlar...

Bu sonuçsuz kavga, ağalarla beylerin pek işine yaradı. Onlarla meşgul olan, onların düşüncelerini soran olmamış, onlar da, kendiliklerinden düşüncelerini söylemek zorunluğunu duymamışlardı. Ertesi gün de Osman Efendi öfkesinden titreyerek, küfürler savurarak adamlarını toplayıp Sarayevo'ya Müftü ile görüşmeye gitti.

O aylar içinde gelen haberler, kasabalarını ve evlerini korumak için oportünistçe düşünceler beslemekle daha iyi ettiklerine, ağaları ve beyleri büsbütün inandırdı. Ağustos ayının ortalarına doğru Avusturyalılar Saraybosna'ya girdiler. Az sonra da Glasinats yaylasında mutsuz bir savaş oldu. Bu, her türlü direnmelere bir son verdi.

Okolişte'den geçerek, Lieska tepelerinden inen yoldan Türk birliklerinin artıkları gelmeye başlamıştı. Sultan'ın iradesine bakmadan, hayatlarını tehlikeye atarak direnme kuvvetleri ile birleşen muvazzaf erlerdi bunlar. Sadece ekmek, su istiyor ve Uvats'a giden yolu soruyorlardı. Ama, direniş kuvvetleri, bir yenilginin yıkamayacağı ateşli ve mücadeleci kişilerdi, üstleri başları toz içinde, kararmış, perişan; savaşa katılmamış Vişegradlı Müslümanların sorularına acı acı cevaplar veriyorlardı. Bir yandan da Drina köprüsünü korumak ve buradan geçmeye engel olmak için siperler kazıyorlardı.

Ali Hoca bir kere daha ortaya atıldı. "Nemselilerin, bir ucundan öbür ucuna, bir baştan öbür başa Bosna'yı istila etmelerinden sonra" artık kasabanın savunulamayacağını, direnişin saçma olacağını, yılmadan ispat etmeye çalışıyordu. Di-

reniş güçleri de bunun doğru olduğunu biliyor ama, söylemek istemiyorlardı. Çünkü üstü başı temiz, karnı tok olan bu insanlara kızıyorlardı. Hem korkak, hem akıllı davranarak çarışmaya karışmadan evlerini ve mallarını koruyabilmişlerdi. Tam o sırada yine Osman Efendi çıkageldi. Her zamandan daha zayıf, daha sarı, daha kavgacı, daha heyecanlıydı. O da başarısızlık nedir bilmeyen insanlardan biriydi. Sadece direnişten söz ediyor, nerede, ne pahasına olursa olsun ölmek gerektiğini söylüyordu. Onun bu taşkınlığı ve heyecanı karşısında herkes çekildi, bir Ali Hoca kaldı. Soğuk ve neşesiz bir sesle, bir ay önce, yine bu aynı Kapiya'da direnişin sonuç vermeyeceğini haber vermiş olduğunu, kızgın Osman Efendi'ye hatırlattı. Ona adamlarını alıp Plevlie'ye dönmesini, durumu bütünü karıştırmamasını öğütledi. Şimdi artık eskisi gibi ters konuşmuyor, Karamanliya'ya, bir hastaya hitap eder gibi tatlı davranıyordu. Çünkü her şeye rağmen yaklaşan felaketten Hoca da son derece üzgündü. Karşısında, eski İslâm kurallarının artık uzun zaman korunamayacağı, yabancı bir gücün yaklaşmakta olduğunu gören her dinî bütün Müslüman gibi mutsuz ve üzgündü. Sözlerinden, elinde olmayarak o gizli zehir saçılıyordu.

Karamanliya'nın bütün hakaretlerine, hüzünle cevap veriyordu:

– Efendi, sen zannediyor musun ki, oturup Nemselilerin memleketi istilâ etmelerini beklemek benim için kolay bir iş-tir? Bizi neler beklediğini, hangi zamanlara kaldığımızı bilmiyor muyuz? Acımızı, neler kaybettiğimizi çok iyi biliyoruz. Eğer bunu anlatmak için geldinse keşke hiç zahmet etmeseydin! Vallahi Plevlie'den gelmeğe değmezdi. Benim gördüğüm-göre hesaptan anlamıyorsun? Eğer anlasaydın... Yaptıklarını yapmaz... Söylediklerini söylemezdin. Azizim efendi, bu senin düşündüğünden çok daha büyük bir azaptır. Bunun çaresi var mı bilmiyorum ama onun, senin gösterdiğim yolda olmadığını çok iyi biliyorum.

Ama Osman Efendi, onun derin ve içten tutkusu olan direnme idealine cevap vermeyen şeylere karşı sağırdı. Üstelik Ho-

ca'dan Nemseliler kadar nefret ediyordu. Bu da daima böyledir. Üstün bir düşman yaklaşırken ve büyük yenilgilerin arifesinde iken, kardeş kardeşe düşman olur. Anlaşmazlıklar ortaya çıkar.

Artık söyleyecek yeni bir küfür bulamadığından, boyuna hocaya vatan haini diye bağırıyor ve:

– Git, kendini Nemselilere vaftiz ettir! diyordu.

Hoca sükunetle karşılık veriyordu:

– Ecdadım kendini vaftiz ettirmedi ki, ben ettireyim, efendi!.. Ben ne kendimi vaftiz ettirir, ne de bir enayiyle birlik olup dövüşürüm.

İleri gelen Vişegradlı Müslümanların hepsi de Ali Hoca gibi düşünüyordu. Ama söylemeyi doğru bulmuyorlardı. Hele böyle açık ve kaba bir biçimde...

Yaklaşmakta olan Avusturyalılardan korkuyorlardı ama, bir askerî birlikle kasabaya hâkim olan Karamanliya'dan da çekiniyorlardı. Onun için evlerine ve şehrin dışındaki yurtluklarına kapanırmayı tercih ediyorlardı. Yalnız Karamanliya ve adamlarıyla karşılaşmak zorunda kalınca, kaçamak cevaplar veriyor ve oradan sıvışmak için de bahane arıyorlardı.

Karamanliya ovada, kervansarayın harabeleri önünde sabah-tan akşam karanlığına kadar sürekli toplantılar yapan bir meclis kurmuştu. Bu mecliste çeşitli insanlar vardı. Karamanliya'nın adamları, rastgele oradan geçenler, şehrin yeni efendisine bir şey sormaya gelenler ve asilerin zorla şeflerini dinlemeye sürüklediği kişiler... Karamanliya durmadan konuşuyordu. Bir kişi ile konuşurken bile yüzlerce insana sesleniyormuş gibi bağırıyordu. Yüzü büsbütün sararmıştı. Sapsarı olan gözleri, yuvaları içinde fıldır fıldır dönüyordu. Dudaklarının etrafında beyaz köpükler toplanıyordu. Kasabalılardan biri, Şeyh Turhan'la ilgili inançtan söz açtı. Çok eski zamanlarda küffarın buralara girmesine engel olmak için şehit düşmüştü. Ve şimdi ırmağın öbür kıyısında, köprü'nün üst tarafındaki mezarında dinleniyordu. Ama, düşman askerlerinden bir tanesi köprüye ayak basacak olursa... Hemen mezarından kalkacak, yolunu kesecekti.

Karamanliya bu efsaneyi hemen benimsedi, ona dört elle sarıldı ve ondan gerçek bir yardımcıymış gibi söz etmeğe başladı:

– Kardeşlerim! Bu köprü bir vezirin hayratıdır. Bu köprü-nün, gâvur kuvvetlere geçit vermediği yazılıdır. Onu biz değil, ne kılıcın, ne tüfegün etkileyemeyeceği “bir evliya” koruyor. Düşman gelince o... mezarından kalkacak, köprünün ortasına dikilecek... Kollarını açacak... Nemseliler de onu görünce bacakları titriyecek, yürekleri ağızlarına gelecek, o kadar korkacaklar ki, kaçmaya bile vakit bulamayacaklar... diyordu. Müslüman kardeşlerim!.. Dağılmayın!.. Hepiniz benimle birlikte köprüye gelin.

Bunları söylerken, uzun siyah cüppesi altında dimdik, kollarını açarak evliyasının nasıl duracağını gösteriyor, bu haliyle siyah, kocaman bir haça benziyordu.

Vişegradlılar bu hikâyeyi ondan iyi biliyorlardı. Çocukluklarından beri kaç defa dinlemiş ve anlatmışlardı. Yalnız yaşananı ile masalı birbirine karıştırmak, hiçbir canlının kendilerine yardım edemeyeceği bir durumda ölülerin yardımına bel bağlamak istemiyorlardı.

Ali Hoca mağazasından ayrılmamıştı. Taş hanın önünde olanları kendisine anlattıkları zaman merhamet ve hüzün dolu bir ifadeyle elini sallayarak:

– Ben bu sersemin ne canlılara, ne ölülere rahat vermeyeceğini biliyordum, dedi. Artık Allah yardımcımız olsun!

Düşmanın önünde kendini âciz hisseden Karamanliya, bütün öfkesini Hoca’dan alıyordu. Bağırıyor, korkutuyor ve şehri terk etmeden kendilerine karşı savaşmak istemediği, başkalarını da ettirmediği Nemselileri karşılaması için Hoca’yı kulağından Kapiya’ya çivileyeceğine yemin ediyordu.

Avusturyalılar Lieska yamaçlarında görününce bu tartışmalar birden dindi. O zaman kasabanın gerçekten savunulamayacağını gördüler. Karamanliya, kasabadan son ayrılanlardan biri oldu. Kervansaray’ın önünde, ta oraya kadar sürüklediği iki demir top bırakıyordu. Karamanliya kasabadan ayrılmadan, ettiği yemini yerine getirdi. Sanatı demircilik olan uzun boylu, ama kuş beyinli bir adama, Hoca’yı alıp bağlamasını ve sonra Kapiya’da eski karakoldan kalan kazığa sağ kulağından çivilemesini emretti.

Çarşıda ve köprü yakınında hüküm süren genel kargaşalık ve heyecan arasında, yüksek sesle verilen bu emri herkes duymuştu. Ama söylediği biçimde yerine getirileceği kimsenin aklına gelmiyordu. Böyle anlarda neler söylenmez, ne yuvarlak laflar, ne kötü küfürler edilmezdi! Bu da bunlardan biriydi... İlkin imkânsız bir şey gibi göründü. Bir hakaret, bir korkutmadan başka bir şey olamazdı. Ali Hoca da işi ciddiye almamıştı. Emri alan demirci de topların çivilerini çakarken düşünüyor ve tereddüt ediyordu. Ama Hoca'yı çivilemek düşüncesi bir kere ortaya atılmıştı. Herkesin zihninde "Yapılır!..", "Yapılamaz!" diye bir düşünce belirmeye başlamıştı. Çok saçma, çirkin ve imkânsız görünüyordu. Öyle idi de. Ama böyle boğucu heyecan anlarında ne olursa olsun bir şeyler yapmak... görülmemiş bir şey yapmak gerekti. Bundan başka da yapılacak şey yoktu. Bu imkân gittikçe maddileşiyor, daha mümkün, daha tabii gelmeğe başlıyordu. Niçin olmasın?..

Kendini pek de savunmayan Hoca'yı iki kişi yakaladı. Kollarını arkaya bağladılar. Henüz bunlar feci ve çılgın bir gerçek olmaktan çok uzaktı. Ama gittikçe yaklaşıyordu. Nihayet demirci duraksamasından ve zaafından utanmış gibi az önce topları çıktığı çekici ortaya çıkardı. Nemselilerin yarım saatlik yola kadar gelmiş olmaları, ona birdenbire kararını verdirdi. Ve bu işi bitirmeye niyet etti. Aynı acıklı düşüncenin altında ezilen Hoca'ya da her şeye karşı bir umursamazlık gelmişti. Hatta ona verilen o çirkin, gülünç cezaya bile! Ve o imkânsız görülen şey böylece gerçekleşti. Böyle bir şeyin olabileceğine kimse inanmamakla birlikte, Hoca'nın kulağından Kapiya'ya çivilenmesine herkes biraz yardım etmiş oldu. Halk, Nemselilerin önünden kaçınca Hoca orada yalnız kaldı. Bu gülünç ve acıklı durumda, dizüstü, hareketsiz durmaya mahkûmdu. Çünkü en küçük bir hareket ona dayanılmaz bir acı veriyordu. Ona bir dağ gibi ağırlaşmış ve büyümüş gelen kulağı kopacak diye korkuyordu. Bağırıyordu. Ama sesini duyacak kimse kalmamıştı. Herkes evine, köyüne dağılmış, kasabaya bir ölüm sessizliği çökmüştü. Köprünün üstü, ölüm her şeyi silip süpürmüş gibi ıssızdı. Onu koruyacak kimsecikler yoktu. Ali Hoca, Ka-

piya'nın üstündeki kazığa başı yapışmış, yuvarlak bir top gibi iki büküm olmuş inliyordu. Ama bu durumda bile Karamanli-ya'ya karşı yeni deliller bulmaya çalışıyordu.

Avusturyalılar ağır ağır ilerliyordu. Önceleri, öbür kıyıda, kervansarayın önündeki toprakları görünce durup dağ topraklarının gelmesini beklediler. Öğleye doğru küçük bir koruluktan kervansaraya iki gülle atıldılar. Bu da zaten çökmekte olan hanı bütünü yaktı. Pencerelerindeki, tek parça bir bloktan oyulmuş o güzelim kafesleri kırdı. Ancak Türk topraklarını devirdikten ve başlarında kimse bulunmadığını anladıktan sonra ateşi kestiler. İhtiyatlı adımlarla köprüye yaklaştılar. Elleri tüfeklerin teğinde, ağır adımlarla Kapiya'ya geldiler; orada iki büküm olmuş duran Hoca'yı görünce durakladılar. O da başının üzerinden geçen mermilerden öylesine korkmuştu ki, kulağının acısını bile unutmuştu.

Tüfek elde, yavaş yavaş yaklaşan menfur askerleri görünce inlemeye başladı. Bu, nasılsa herkesin anlayabileceği bir dildi. Bu sayede tüfeklerin tetikleri çekilmedi. Asker köprüde ilerlerken birkaç tanesi yanında kaldı. Etrafında dönerek onu yakından incelemek istiyor, durumun ne olduğunu anlamaya çalışıyorlardı.

Ancak bir hastabakıcı geldikten sonra, kerpeten bulup, atları nalladıkları cinsten çiviye çıkardılar. Hoca'yı kurtardılar. Her tarafı tutulmuştu. Öylesine bitkindi ki, inleyerek taş basamakların üstüne yıkıldı. Hastabakıcı yaralı kulağına, ateş gibi yakan bir şey sürdü. Hoca, acayip bir rüya görüyormuş gibi, adamın kolundaki beyaz banda bakıyordu. Üstünde kocaman bir kırmızı haç vardı.

İnsan ancak ateşi olunca böyle korkunç ve iğrenç rüyalar görürdü. Bu haç yaşlı gözleri önünde bir ayna gibi parlıyor... büyüyor... korkunç bir hayalet gibi ona ufku kapatıyordu. Ondan sonra bir asker yarasını sardı. Sargının üstüne de sarığını yerleştirdi. Hoca, başı bağlı, böğürleri sızlayarak doğruldu. Birkaç saniye köprüünün korkuluğuna dayanarak durdu. Güçlkle kendini topluyordu. Karşısına rastlayan Kapiya'nın öteki tarafındaki taşın Türkçe yazıları üstüne bir asker, büyük beyaz bir

kâğıt yapıştırıyordu. Hoca, başı ağrıdığı, kulakları uğuldadığı halde merakını yenemedi. Gidip beyaz ilana baktı. Bu, General Filipoviç'in bir bildirisiydi. Hem Türkçe, hem Sırpça yazılmıştı. Avusturya ordusunun Bosna'ya girmesi dolayısıyla Bosna-Hersek ahalisine sesleniyordu. Hoca sağ gözünü kapayarak Türkçe metni hecelemeye başladı. O da sadece iri harflerle yazılan bölümü okuyabiliyordu.

“Bosna ve Hersekliler!

Avusturya İmparatoru, Macaristan Kralı'nın orduları memleketinizin sınırlarını geçti. O, topraklarınızı zorla almak isteyen bir düşman olarak gelmiyor. Yıllardan beri sadece Bosna-Hersek'i değil, Avusturya, Macaristan sınırlarını da tedirgin eden kargaşalığa son vermek için dost olarak geliyor.

İmparator kral, sınırlarında huzuru kaçıran bu kargaşalıkların daha fazla sürüp gitmesine, sefalet ve felaketin kapılarına dayanmasına izin veremezdi. Durumunuz üzerine Avrupa devletlerinin dikkatini çekti. Hep birlikte, çoktan beri kaybetmiş olduğunuz barış ve sükunu size Avusturya, Macaristan'ın sağlamasına karar verildi. Mutluluğunuzu candan dileyen Padişahınız Sultan, sizi güçlü dostu İmparator kralın himayesine bırakmayı uygun gördü.

İmparator kral, bu ülkenin bütün evlâtlarının aynı kanunlardan yararlanmasını, hepsinin hayatlarının, dinlerinin ve mallarının korunmasını istiyor.

Bosna-Hersekliler, büyük bir sevinçle Avusturya, Macaristan'ın şanlı bayrağının himayesi altına girin, askerlerimizi dostça karşılayın. Kanunlara boyun eğin, işlerinize dönün; emeğinizin ürünleri korunacaktır.”

Hoca bunları kesik kesik, kelime kelime okuyor. Hepsini pek anlamıyor ama, her kelimesi ona bir acı veriyordu. Bu bambaşka bir acıydı. Yaralı kulağının ve başının sızısına benzemiyordu. Ancak “İmparator” kelimesi ona anlattı ki... Artık ailesi ve bütün yakınları mahvolmuştur. Hem de tamamıyla mahvolmuşlardı. Yalnız tuhaf bir biçimde... Gözler görüyor, ağızlar konuşuyor, insan yaşamakta devam ediyor, ama hayat, gerçek hayat kalmıyordu. Yabancı bir imparator onlara el

koymuş, yabancı bir dinin idaresi altına girmişlerdi. Bu sözlerden ve bu bildiriden bunlar anlaşılıyordu. Hele göğsüne kurşun bir gülle gibi yerleşen bu ağrı, onu daha açık bir biçimde anlatıyordu. Ve bu, insanoğlunun duyabileceği acıların en ağır, en fenasıydı.

Burada, Osman Karamanliya gibi binlerce sersem, hiçbir yardımda bulunamaz, hiçbir şeyi değiştiremezdi.

(Hoca kendi kendine böyle söyleniyordu.)

– Hepimiz öleceğiz... Varalım ölelim!..

İnsan için ne yaşayabileceği, ne de ölebileceği bir çağ gelince yakınma neye yarardı? Evet, ne yaşayabilir, ne ölebilir, ancak toprağa çakılan bir direk gibi çürüyebilirdi. Bu öylesine büyük, öylesine gerçek bir sefalet ve perişanlıktı ki... Onu görmek ve anlamak Karamanliya gibilerin harcı değildi. Bu anlayışsızlıkları yüzünden durumu bir kat daha ağırlaştırıyorlardı.

Ali Hoca bu düşünceler içinde ağır ağır köprüden çıktı. Has-tabakıcının da onunla birlikte geldiğinin farkında değildi. Kulağının acısı, İmparator'un sözlerini okuduktan sonra göğsüne yerleşen bu kurşun güllenin yanında hiç kalıyordu. Ağır ağır yürüyor ve karşı kıyıya hiç varamayacağını sanıyordu. Bu köprü... Bütün kasabanın göğsünü kabartan köprü... Yapıldığı günden beri sıkıca ailesine bağlı olan... Çocukken oynadığı ve bütün ömrünü üstünde geçirdiği köprü. Sanki ortasından, tam Kapiya'nın olduğu yerden çöküvermişti. Sanki bu Nemse bildirisinin beyaz kâğıdı onu ikiye bölmüş ve arada dev bir uçurum açılmıştı. Sağda ve solda taş sütunlar yine yükseliyordu ama, üstünde geçit kalmamıştı. Çünkü köprü artık iki kıyıyı birleştirmiyordu. Herkes olduğu yerde sonsuza kadar kalmaya mahkûmdu. Ali Hoca bu ateşli düşünceler içinde yavaş yavaş ilerliyordu. Yaralı bir adam gibi sendeliyor, gözlerinden, durmadan yaşlar dökülüyordu. Köprüyü ilk defa geçerek yabancı ve tanımadık bir şehre giren hasta bir dilenci gibi sarsak adımlarla yürüyordu. Birden yanı başında sesler duyarak sıçradı. Yanından askerler geçiyordu. Kolunda büyük bir haç taşıyan ve onu çivilediği yerden kurtaran askerin ablak yüzünü tanıdı. Asker gülümseyerek ona pansumanını gösteriyor ve anlamadığı bir dil-

de birşeyler söylüyordu. Hoca, yine ona bir yardımda bulunmak istediğini sanarak birden doğruldu:

– Kendi işimi kendim görebilirim. Kimseye ihtiyacım yok benim! diyerek daha hızlı ve kararlı adımlarla evine döndü.

X

Avusturya birlikleri ancak, ertesi günü resmen kasabaya girdi. Kasabanın üstüne çöken böylesine bir sessizliği, hiç kimse, asla hatırlamıyordu. Dükkânlar açılmamıştı. Ağustos ayının sonlarına rastlayan bu sıcak ve güneşli günde, evlerin pencere ve kapıları sımsıkı kapalıydı. Yan sokaklar ıssız, meyve bahçeleriyle avlular bir ölüm sessizliği içindeydi. Müslüman evlerinde umutsuzluk ve telâş, Hıristiyan evlerinde ise ihtiyat ve güvensizlik vardı. Ama hepsi de korkuyordu. Kasabayı işgal eden Nemseliler de bir pusuya düşmekten korkuyorlardı.

Sözün kısası, Müslümanlar, Nemseliler'den; Sırplar, Müslümanlarla Nemselilerden, Museviler ise hepsinden ve herkesten korkuyordu. Çünkü, hele savaş anlarında, herkes onlardan güçlüydü.

Bir gün önceki top seslerinin yankıları hâlâ herkesin kulağındaydı. Eğer insan sadece kendi korkusunu dinleseydi, kimse o gün burnunu bile kapıdan uzatamazdı. Ama insanoğlunun kendisinden başka efendileri de var. Bir gün önce kasabaya giren Avusturya birliği, teğmenle zaptiyeleri saklandığı yerde buldu. Avusturya birliğine komuta eden subay, teğmene, görevine devam ederek kasabada düzeni sağlamasını söylemişti. Ertesi sabah Albay geleceği için gelişinden bir saat önce kasabanın ileri gelenlerinin, yani her üç dinî temsil eden büyüklerin çıkıp Albay'ı karşılamalarını da ayrıca tembih etmişti.

Sapsarı kesilen teğmen, mütevekkil bir tavırla emri hemen yerine getirmiş ve İbrahim Molla'ya, Müderris Hüseyin Efendi'ye, rahip Nikola'ya ve Hahambaşı David Levi'ye haber göndermiş, hem şehrin ileri gelenlerini, hem de din temsilcilerini ertesi günü öğle vakti Kapiya'ya gidip kasaba adına Avustur-

ya Albayını karşılamaları ve çarşıya kadar geçirmeleri gerektiğini bildirmişti.

Söylenen saatten çok önce, dördü de, ecinnilerin top oynadığı çarşı meydanında buluşarak ağır ağır Kapiya'nın yolunu tuttu. Oraya geldiklerinde teğmen yardımcısı olan Salko Heddo, bir zaptiyenin yardımıyla Kapiya'nın basamaklarıyla Avusturyalı Albayın oturacağı taş sıranın üstüne parlak renkli Türk halısı sermiş bulunuyordu. Bir süre ciddi ve sessiz durup beklediler. Okolişte yolundan kimselerin gelmediğini gördüler, bakıştılar ve bu sessiz anlaşımdan sonra sıraların halı serilmemiş olan bölümüne oturdular. Rahip Nikola, deriden büyük tütün kesesini çıkararak herkese ikram etti. Sofada yine tıpkı eskisi gibi, akranlarıyla şakalaşarak vakit geçirdikleri o gençlik günlerinde olduğu gibi oturuyorlardı. Yalnız ne var ki, zamanla az çok hepsi yaşlanmıştı. Rahip Nikola ile Molla İbrahim ihtiyarlamışlardı. Müderrisle Haham orta yaşlı idiler. Orada resmî elbiselerinin içinde oturmuş, her biri kendisini ve kendininkileri düşünüyordu. Yaz güneşinin altında, birbirlerini uzun uzun süzdüler ve her biri ötekini olduğundan yaşlı ve çökmüş buldu.

Hepsi de ötekinin çocukluğunu, gençliğini, bu köprüde akranlarıyla oynadığı, henüz ne olacağı belli olmayan körpe bir fidan olduğu zamanı aklına getiriyordu. Sigaralarını tellendirirken konuşuyorlar ama, konuştuklarından büsbütün başka şeyler düşünüyorlardı. Arada sırada, yabancı komutanı getirecek olan Okolişte yoluna bir göz atmaktan da kendilerini alamıyorlardı. Şimdiden sonra her şey o komutana bağlıydı. Dünyalarına, kasabalarına ve başlarına gelebilecek iyilik... Kötülük...

Dördünden en sakini, kendini en tutmasını bileni hiç şüphe yok ki rahip Nikola'ydı, ya da öyle görünüyordu. Yetmiş yaşını geçkin olduğu halde, hâlâ dinç ve güçlüydü. Bu köprünün üstünde başı kesilen ünlü rahip Mihaylo'nun oğluydu. Gençliği çok fırtınalı geçmiş... Korunmak için birkaç kere Sırbistan'a kaçmıştı. Hiçbir şeye boyun eğmeyen karakteri ve asi davranışlarıyla nefret ve intikam hissi uyandırmıştı. Ama, bu fırtına-

lı yıllar geçtikten sonra, gelip kasabaya yerleşmiş, babasının yerine geçip evlenmiş ve durulmuştu. O devirler artık çok geride kalmış ve unutulmuştu. Kendisi de gülerek “benim huyum çok değişti, bana karşı koyanlar da uslandılar” derdi...

Sınır boyuna yayılmış olan bir cemaati tam elli yıldır sükunetle, başarıyla idare ediyordu. Sanki hayatın normal üzüntülerinden başka üzüntü ve keder görmemiş gibi, bu ruhanî reiste bir hizmetkâr vefası ve bir prens vakarı vardı. Müslümanlara, amirlerine ve bütün halka adil ve eşit davranıyordu. Ne ondan önce, ne de ondan sonra gelenlerden hiç kimse onun kadar saygı ve sevgi görmemiştir. Hiçbir çevrede, hiçbir din adamına böylesine itibar gösterilmemiştir. Yaşı, dini, cinsiyeti ne olursa olsun herkes onu sayıyor, seviyor, “büyük baba” diye çağırıyordu. Bütün kasaba ve çevresi için o, Sırp Kilisesi’ni temsil ediyordu. Üstelik de onu, rahiplik ve şefliğin en güzel örneği olarak görüyorlardı. Uzun boylu, çok güçlü bir adamdı. Fazla kültürlü olmamakla birlikte, büyük bir kalbi, duru bir muhakemesi, yiğit bir ruhu vardı. Gülümseyişi, karşısındakini hemen yumuşatır, ona sükun ve hayat verirdi. Kuvvetli, yüksek kalpli, hem kendisi, hem çevresiyle barış içinde yaşayan bir insanın o anlaşılmaz tebessümüydü bu! İri yeşil gözleri bazen kısılır, altın kıvılcımlar saçan bir çizgi haline gelirdi. İhtiyarlığında bile böyle kalmıştı. Tilki derisinden uzun bir kürk giyiyordu. Yüzü, yılların pek az ağarttığı, göğsüne kadar inen kızıl bir sakalla çevrilmişti. Başındaki yüksek rahip şapkasının altından kocaman bir topuz görünüyordu.

Köprüden, kendine özgü vakarlı bir geçişi vardı. Sanki köprüye yaslanmış olan bu kasabanın ve bütün bu dağlık ülkenin, 50 yıldan beri değil de çok eskilerden, çeşitli tapınaklarla çeşitli dinlerin henüz dünyayı ayırmadığı, tufandan önceki zamanlardan beri ruhanî şefi imiş gibi... Geçtiği yollardaki iki taraflı dükkânların sahipleri, hangi dinden olursa olsun çıkıp onu selamlarlardı. Kadınlar ona rastlayınca, bir kenara çekilerek yol verirler, başları eğik bir halde büyük babanın, geçmesini beklerlerdi.

Çocuklar, hatta Museviler bile, oyunlarını yarıda bırakır, ses-

lerini keser, büyük babanın, eğik başlarına dokunması için, kesik saçlı başlarını uzatır, onun güçlü ve neşeli sesiyle “çok yaşa oğlum, çok yaşa!..” demesini beklerlerdi. Büyük babaya böyle saygı göstermek adeta bir gelenek haline gelmişti. Bu bir Atavizmdi. Çünkü, kuşaklar dünyaya gelirken bu duygu ile doğarlardı. Yalnız, Rahip Nikola’nın hayatını karartan bir gölge vardı: Çocukları olmamıştı. Muhakkak ki ona bu büyük bir darbe olmuştu. Ama, ne ondan, ne de karısından kimse bir şikâyet duymamıştı. Evlerinde daima köylü akrabalarından evlat edindikleri birkaç çocuk bulunurdu. Bu çocuklara evlendirenceye kadar bakar, sonra başkasını alırlardı.

Rahip Nikola’nın yanında Molla İbrahim oturuyordu. Uzun boylu, zayıf, kuru, seyrek sakallı, sarkık bıyıklı bir adamdı. Rahipten pek de genç değildi. Kalabalık bir ailesi ve babadan kalma zengin toprakları vardı. Yalnız, bir çocuğununkini andıran hareketli mavi gözleriyle öylesine zayıf, öylesine sıkılğan ve ürkekti ki, Vişegrad’ın soylu ailesinden gelme bir hocadan çok, fakir bir derviş andırıyordu. Molla İbrahim’in bir kusuru vardı. Kekemeydi. Kasabalılar şaka yollu “onunla konuşmak için insanın işi gücü olmamalı” derlerdi. Bununla birlikte Molla İbrahim cömertliğiyle, iyi yürekliliğiyle çevresinde ün salmıştı. Her halinde bir yumuşaklık, derin bir huzur ve sükün seziyordu. Onunla tanıştınız mı, kekemeliğini de, dış görünüşünü de unuturdunuz. Hasta, dertli ve yoksulları kendine çekerti. En uzak köylerden bile ona akıl danışmaya gelirlerdi. Evinin önünde onu bekleyenler hiç eksik olmuyordu. Ona akıl danışmak isteyen kadınlarla erkekler sık sık yolunu keserlerdi. Kimseyi boş çevirmezdi. Öteki hocalar gibi pahalı muskalar, dualar satmazdı. Biriyle konuşacağı zaman, karşısına ilk çıkan taş, bir gölge yere oturur, adamın yavaş sesle ona derdini anlatmasını beklerdi. Molla İbrahim büyük bir dikkat ve merhametle onu dinler, sonunda ona birkaç tatlı söz söyler ve daima en iyi çözüm yolunu bulurdu. Bazen elini cübbesinin cebine sokar ve kimsenin görmemesine dikkat ederek adamın avucuna birkaç para sıkıştırırdı.

Bir Müslümana yardım etmek gerekince hiçbir şeyden çe-

kinmez ve hiçbir şey ona ağır gelmezdi. Bu gibi şeyler için her zaman vakit ve para bulurdu. Bu gibi durumlarda kekemeliği de onu rahatsız etmezdi. Çünkü ihtiyaç içinde kıvranan bir din kardeşiyle konuşurken kekemeliğini tamamen unuturdu. Onun yanından çıkan büsbütün avunmasa bile, derdini kendi derdiymiş gibi paylaşan birini bulmanın ve içini dökmüş olmanın rahatlığı içinde oradan ayrılırdı.

Daima başkalarının derdi ile uğraştığından kendini düşünmeye vakit bulamazdı. Onun için yüz yıla yaklaşan yaşamının hep sağlık, mutluluk ve refah içinde geçtiğine inanırdı.

Vişegrad'ın müderrisi Hüseyin Efendi, henüz genç, oldukça kısa boylu, göbekli bir zattı. Daima temiz ve zarif giyinirdi. Düzgün kesilmiş siyah yuvarlak bir sakalı; yuvarlak siyah gözleri, beyaz bir teni vardı. İyi bir eğitim görmüştü. Yeterince bilgiliydi. Ama kendini olduğundan da çok bilgili sanırdı. Konuşmaktan, kendini dinletmekten pek hoşlanırdı. Güzel konuştuğuna inandığı için de çok konuşurdu. Çok siyah kıllı, pembe tırnaklı, beyaz nazik ellerini biraz yukarı kaldırarak, kelimeleri dikkatle seçerdi. Sanki bir aynanın önünde konuşuyormuş gibi davranırdı. Kasabada en çok kitabı olan o idi. Bunları çemberlerle çevrilmiş kilitli bir sandık içinde saklardı. Bunlar, hocası Arap hocadan ona miras kalmıştı. Onları yalnız tozdan ve güveden korumakla kalmaz, arada sırada da okurdu. Bu kadar çok pahalı kitabı olması, kitabın ne olduğunu bilmeyen cahillerin gözlerinde onu yükseltiyor, ona değer kazandırıyordu.

Kasabanın en belli başlı olaylarını defterine not ettiğini herkes bilirdi. Bu yüzden de kasabalılar onun, derin bilgisi olan harikulâde bir insan olduğuna inanıyorlardı. Kasabanın da, halkının da şerefi onun elindeydi. Müderris bu işe girdiği dört beş yıl içinde küçük defterinin ancak beş sahifesini doldurmuştu. Çünkü o kasabada geçen olayların çoğunu, yazdığı tarihte yer alacak kadar önemli bulmamıştır. Onun için de defteri, kendini beğenmiş bir ihtiyar kız gibi boş, kuru ve verimsiz kalmıştı.

Üçüncü din adamı Vişegrad'ın Hahambaşısı David Levi'ydi.

İhtiyar Hahambaşı Hacı-Liaçe'nin torunuydu. Dedesi ona miras olarak yerini, adını, servetini bırakmıştı, ama ruhunun huzur ve sükûnundan, zekâsından ve zarif nüktelerinden bir şey bırakmamıştı.

Sarı benizli, zayıf, genç bir adamdı. Kahverengi kadifeye benzeyen gözleri, mahzun bakışları vardı. Anlatılmayacak kadar ürkek ve çekingendi. haham olalı çok olmamış, Haham olur olmaz da evlenmişti. Daha heybetli ve iri yarı görünmek için kalın çuhadan yapılmış bol ve zengin bir elbise giyerdi... Ama, bu zengin elbise içinde bile cılız bir hali vardı. Seyrek sakalların üstünde de hastalıklı, çocuksu bir yüz görünüyordu.

Halkın arasına gireceği, bir konuşmaya, bir tartışmaya katılacağı zaman büyük bir azap duyardı. Çünkü kendini zayıf ve güçsüz bulurdu.

Şu anda dördü de orada, güneşin altında oturmuş, resmî elbiselerinin içinde, buram buram terliyordu. Görünmek istediklerinden çok daha üzgün ve heyecanlıydılar. Çoktandır, yalnız kendinin değil, başkalarının da üzüntülerini, gerçek düşüncelerini, şaka perdesi altında gizlemeye alışmış olan Rahip Nikola:

– Gelin de birer sigara daha tellendirelim! dedi. Vaktimiz var. Bu adam kuş değil ki uçup köprüye konsun...

Hepsi de Okolişte yoluna bakıp sigaralarını yaktilar.

Ağır, ihtiyatlı konuşuyor, dönüyor, dolaşıyor, komutanı karşılamak konusuna geliyorlardı. Hepsi de ona Rahip Nikola'nın "Hoş geldiniz" demesini uygun buluyorlardı. Rahip sesini çıkarmadan uzun uzun arkadaşlarını süzdü. Göz kapakları yarı kapalı, kaşları çatıktı. Gözleri, gülümser gibi, içinden altın kıvılcımlar saçan bir çizgi haline gelmişti.

Genç Haham öylesine korkuyordu ki, sigarasının dumanını bile uzağa üfleyecek gücü kendinde bulamıyor, beyaz dumanlar gelip bıyıklarına, sakalına takılıp kalıyordu. Müderris de pek ondan aşağı kalmıyordu. O belâgatını, bilgin adam olgunluğunu bile kaybetmişti. Ne kadar sararmış olduğunun, korkusunu ne kadar belli ettiğinin farkında değildi. Çünkü kendi hakkında verdiği yüksek kanaat buna engel oluyordu. Yine o

ölçülü davranışlarla bir konuya girişmek istiyor, ama güzel el-leri cübbesinin üstüne düşüyor, sözleri birbirine karışıyordu.

Her zamanki vakarını kaybedişine şaşıyordu. Onu tekrar elde etmeye çalışıyor, ama nafile!.. O, insanın tam ihtiyacı olduğu zaman kaybettiği değerli bir şeye benziyordu.

Molla İbrahim her zamankinden daha solgundu, ama sükûnetini, soğukkanlılığını kaybetmemişti. Arada bir Rahip Nikola ile bakışıyor, sanki gözle anlaşıyorlardı.

Onlar, o çağda Müslümanlarla Sırlar arasında ne ölçüde bir dostluktan söz etmek mümkünse o derece eski dost ve çocukluk arkadaşlardı. Rahip Nikola, gençliğinde, Vişegrad Müslümanlarıyla arası açılıp da gizlenmek ve Sırbistan'a kaçmak zorunda kalınca, o zaman kasabada, babası çok nüfuzlu bir adam olan Molla İbrahim ona yardım etmişti. Daha sonraları kasabadaki kargaşalık dinince, iki din arasındaki ilişkiler de düzelmiş ve artık yaşını başını almış olan bu iki adam arasında da bir dostluk başlamıştı. Şaka olarak birbirlerini "komşu" diye çağırırlardı. Çünkü evleri kasabanın karşılıklı iki ucunda bulunuyordu. Kuraklık, sel, salgın hastalık ya da başka felaket anlarında, tabii her biri kendi cemaati arasında, aynı hararetle çalışırlardı. Başka zamanlarda, Meydan'da, ya da Okolişte'de birbirlerine rastladıkları zaman hiçbir rahiple hoca arasında görülmedik bir samimiyetle selamlaşır, hal hatır sorarlardı. Rahip Nikola çubuğu ile aşağısını, ırmak boyundaki kasabayı işaret ederek alaycı bir sesle:

– Orada, nefes alan, sürünen... insan sesiyle konuşan ne kadar yaratık varsa hepsinden biz, sen ve ben, sorumluyuz!.. derdi.

Molla İbrahim de kekeleyerek:

– Evet komşum haklısın... Biz sorumluyuz!.. diye cevap verirdi.

Şakayı seven kasabalılar iyi anlaşılan kişilerden söz ederlerken: "Papazla hoca gibi sevişiyorlar" derlerdi. Bu söz atasözü gibi yerleşip kalmıştı. Şimdi de ikisi, bir kelime söylemeden çok iyi anlaşıyorlardı. Rahip Nikola bunun, hoca için ne kadar acı olduğunu takdir ediyor, Molla İbrahim de rahip için

pek kolay olmadığını biliyordu. Bütün ömürleri boyunca çeşitli olaylarda olduğu gibi yine gözleriyle konuşup anlaşıyorlardı. Kasabanın bütün iki ayaklı yaratıklarından sorumlu iki insan gibi... Biri haç çıkaranlardan... Öteki de secde edenlerden... O sırada bir nal sesi duyuldu ve sıska bir beygirin üstünde göz-cülük eden bir zaptiye göründü. Soluk soluğa heyecanla uzak-tan bir tellâl gibi bağırdı:

– Geliyor!.. Komutan geliyor... İşte beyaz atı üstünde!..

Teğmen her zamanki gibi nazik, sakın ve sessiz ortaya çıktı. Okolişte'den inen yokuşu bir toz bulutu kaplamıştı. 19. yüzyıl-da, artık Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileme devrinde doğ-muş ve İmparatorluğun uzak bir köşesinde ödev almış olan bu adamlar, gerçek bir ordunun, düzenli, teşkilatlı, kuvvetli bir ordunun ne olduğunu bilmiyorlardı. Şimdiye kadar bütün gör-dükleri, fena giydirilmiş, fena donatılmış, düzgün para alma-yan Padişah Ordusu'nun düzensiz birliklerinden ibaretti. Ken-dine güvenen muzaffer, parlak bir ordunun ne olduğunu ilk defa görüyorlardı. Bunun karşısında gözleri kamaşıyor, dilleri tutuluyordu. Atların koşumuna, askerî üniformaların düğme-lerine bir göz atmak yeterdi. Pırıl pırıl elbiseleri içindeki bu sü-vari avcı bölüğünün arkasında büyük ve güçlü bir ülke, sağlam bir düzen ve zenginlik hissediliyordu. Bunun verdiği şaşkınlık çok büyük, etkisi çok derin oldu.

En önde, borazan çalan iki süvari geliyordu. Arkasından da siyah atlara binmiş bir süvari bölüğü. Atlar iyice tımar edilmiş, pırıl pırıl, bir genç kız gibi, tırıs gidiyorlardı. Süvarilerin üs-tünde göğüsleri sarı şeritlerle süslenmiş kırmızı ceketler var-dı. Hepsi de genç, pembe yüzlü, yanık tenli, kıvrık bıyıklıydı... Hepsi de öylesine taze ve temizdi ki, kışladan henüz çıkmışlar sanılırdı.

Arkalarında, başta Albay olmak üzere altı subaylık bir grup geliyordu. Şimdi bütün gözler ona çevrilmişti. Ötekilerden da-ha iri bir ata binmişti.

Onların arkasında da, deri şapkalarının üstünde sorguç ve göğüslerinde çaprazlama beyaz kayış bulunan yeşil üniforma-lı avcılarla, bir bölük piyade göründü. Borazancılarla süvariler,

dinç adımlarıyla teğmenin önünden geçtiler ve çarşıda bir kenara sıralandılar. Vişegrad'ın dört büyüğü, köprünün üstünde, Kapiya'da ayakta bekliyordu. Heyecandan sararan yüzleri, gelmekte olan subaya dönüktü. Genç subaylardan biri atını Albay'a yaklaştırmak için bir şeyler söyledi. Süvariler yavaşladılar. Din adamlarının yanına gelen Albay birden durdu. Attan indi. Bu bir işaretmiş gibi öbür subaylar da onu taklit ettiler. Askerler koşarak atları alıp birkaç adım geri çekildiler. Ayağı yere değeri değmez, Albay sanki büsbütün değişti. Kısa boylu, gösterişsiz, yorgun, sevimsiz, sert bir adamdı. Önce, herkesin hesabına o dövuşmüş, savaşımış gibi bir hali vardı. Ama şimdi, gerçekten olduğu gibi görünüyordu.

İtinasız, hatta derbeder giyinmişti. Bu bakımdan beyaz tenli, sımsıkı üniformalı subaylarına hiç benzemiyordu. Kendini hesapsız harcayan, kendi kendini yiyen bir adamın örneğiydi. Yanık yüzü sakallarla çevriliydi. Bakışları kuşkulu ve bulanıktı. Başında kasketi hafifçe çarpılmıştı. Zayıf vücudu buruşuk üniforması içinde yüzüyordu. Ayağında kısa süvari çizmeleri vardı.

Ayaklarını açarak ve kamçısını sallayarak din adamlarına yaklaştı. Bir subay, önünde dizilen adamları işaret ederek açıklamada bulundu. Albay öfkeli, siyah bakışlarıyla kısaca onları süzdü. Ağır ödevler yüklenmiş, büyük tehlikelerle karşılaşan bir adamın keskin ve öfkeli bakışlarıydı bunlar. Başka türlü bakmasını bilmediği hemen anlaşılabilirdi.

Rahip Nikola çok tabii bir biçimde, kolaylıkla konuşuyor, Albay'dan çok, sözlerini çevirecek olan genç subaya bakıyordu. Her dinin burada bulunan temsilcileri adına konuşuyordu. Yeni devletin isteklerine göre davranacaklarını, barış ve düzeni sağlamak için ellerinden her geleni yapacaklarını söylüyordu. Buna karşılık ordunun da cemaatlerini ve ailelerini korumasını, barış içinde yaşamalarını ve namuslu bir yol ile hayatlarını kazanmalarına izin vermelerini rica ediyordu.

Rahip Nikola kısa konuştu. Ve hemen sözünü bitirdi. Sert albay kızacak vakit bulamadı. Ama genç subayın çevirmesini beklemedi. Kırbacını şaklatarak sert bir sesle sözünü kesti:

– Pekâlâ!.. Pekâlâ!.. İyi davrananlar korunacaktır. Ama her yerde düzenin korunması şart!.. Zaten isteseler de başka türlü-sünü yapamazlar.

Sonra başını sallayarak, yüzlerine bakmayı, hatta selam vermeyi bile gerekli görmeden yürüdü.

Din adamları çekilip yol verdiler. Albay, arkasında subayları ve seyisleri ile önlerinden geçip gitti. Kapiya'nın üstünde yalnız kalan din adamlarına kimse aldırış etmedi. Onlar da büyük bir hayal kırıklığına uğramışlardı. Bütün gece komutanla askerleri nasıl karşılayacaklarını düşünerek gözlerini kapamamışlardı. Hatta bu sabah bile aynı düşünce altında ezilmişlerdi. Her biri kendi karakter ve hayal gücüne göre bunu binbir türlü tahayyül etmiş ve kendini en kötüye hazırlamıştı.

İçlerinden bazıları kendilerini bir daha evlerine ve kasabaya dönmek üzere o uzak Almanya'ya sürülmüş görüyordu. Bazıları ise eskiden Kapiya'da kafa kesen Hayrettin üzerine söylenenleri hatırlıyordu.

Ne kendini düşünen, ne de başkalarına önem veren, çevresindeki bütün insanları ve ülkeleri yalnız kendi hesabına ve kendi adına dövüşen bir savaş konusu, ya da savaş vasıtası sayan, hayatı ve varlığı savaş olan bu ufak tefek ama öfkeli subayla aralarında geçenden başka her şey akıllarına gelmişti.

Orda durmuş, şaşkın şaşkın bakıyorlardı. Her bakışları sessiz bir soruydu. Hâlâ yaşıyor muyuz?.. İşin en güç yanını gerçekten atlattık mı? Başımıza daha neler gelecek? Ne yapmalı? gibi. Kendisini ilk toplayanlar teğmenle Rahip Nikola oldu. Artık din temsilciliği ödevlerinin bittiğine kanaat getirdiler. Evlerine dönebilirlerdi. Korkmaya, kaçmaya sebep olmadığını, sadece davranışlarına dikkat etmek gerektiğini halka bildireceklerdi.

Ötekilere gelince, yüzlerinde bir damla kan, başlarında da akıl kalmamıştı. Kendiliklerinden bir karar vermeye âciz olduklarından, onların sözlerini hemen kabul ettiler.

İlkin, hiçbir şey karşısında soğukkanlılığını kaybetmeyen teğmen, işinin başına döndü. Zaptiye de, komutanı ağırlaması kismet olmayan halıyı topladı.

Salko Hedo yanibaşında duruyordu; duygusuz, soğuk, tıpkı alinyazısı gibi!

Din adamları da vedalaştılar. Her biri kendi evinin yolunu tuttu.

Halıam bir an önce eve dönmek, karısıyla annesine kavuşmak ve aile ocağının sıcaklığı içinde huzura kavuşmak için can atıyordu.

Müderri is, derin düşüncelere dalmış bir halde daha ağır yürüyordu. Her şey, biraz kaba ve tatsız olmakla birlikte tahmin ettiğinden daha iyi ve kolay geçmişti. Artık korkmanın gereği kalmamıştı. Ona öyle geldi ki, şimdiye kadar hiçbir şeyden korkmamıştı. Acaba kasabanın tarihinde bu olayın ne derece bir önemi olabilirdi? Ona ne kadar yer vermeliydi. Herhalde yirmi satır yeterdi. Hatta on beş!.. Belki de on!..

Evine yaklaştıkça satırların sayısı da azalıyordu. Çevresinde her şey önemini kaybediyor, kendi gözünde yalnız kendisi büyüyor, değeri geliyor ve önem kazanıyordu.

Molla İbrahim'le Rahip Nikola Meydan'a kadar birlikte çıktılar. İmparatorluk Ordusu Albay'ın görünüş ve davranışı onları hem üzmüş hem şaşırtmıştı. Yolların ayrıldığı noktaya gelince durup bakiştılar. Molla İbrahim gözlerini açıyor, dudaklarını oynatıyordu. Sanki bir şeyler söylemek istiyormuş da başaramıyormuş gibi. Rahip Nikola, hocaya da kendisine de cesaret vermek istiyormuş gibi o altın kıvılcımlar saçan gülümseyişle gülümsüyordu.

– Şu ordu kanlı bir şey!.. Molla İbrahim!.. dedi.

Molla İbrahim:

– Do...do...doğru... söylüyorsun... ka ka ka kanlı... diye kekeleyerek, yüzünde anlamlı bir mimikle selam verip arkadaşından ayrıldı.

Rahip Nikola adımlarını sürükleye sürükleye kilisenin yanındaki evine geldi. Karısı bir şey sormadan onu karşıladı. Rahip, potinlerini, cübbesini, kızıl gri ve terli saçlarının üstündeki şapkayı çıkardı. Alçak bir sedirin üstüne yerleşti. Tahta hücrenin içinde bir bardak su ile bir parça şeker daima hazır dururdu. Suyunu içip serinledikten sonra bir sigara yaktı. Yor-

gun gözlerini kapadı. Ama kapalı gözlerinin altından gözlerimizi kamaştırıp bütün görüş açımızı kaplayan ve ondan başka bir şey görmemize imkân bırakmayan bir şimşek gibi hep o sinirli, küçük Albayı görüyordu. İçini çekti, sigarasının dumanını uzağa üfledi ve kendi kendine:

– Hele şuna bak, soytarı herif!.. diye söylendi.

Kasabadan oynak ve neşeli, alışılmamış yeni bir melodi geliyordu. Bu, avcı bölüğünün borazan ve trampet sesleriydi...

XI

Köprünün yanındaki kasabanın yaşamında meydana gelen bu büyük değişiklik, Ali Hoca'dan başka kimseye zarar vermeden gelip geçmişti.

Avusturyalı erlerin kolunda o kızıl haçı gördüğünden ve göz yaşları içinde imparatorun bildirisini okuduğundan beri göğsüne oturan o kurşun gülle kaybolmamış, sadece küçülmüş, bir tespih tanesi kadar olmuştu. Artık pekâlâ onunla yaşayabiliyordu. Zaten kalbinde büyük bir gülle taşıyan biricik insan değildi.

Böylece halkın engel olamadığı ve yüreğinin derinliklerinde hâlâ geçici saydığı bu işgal altında yeni bir çağ başladı. İşgalin bu ilk birkaç yılı içinde bu köprüden neler geçmedi! Yiyecek, giyecek, malzeme ve o zamana kadar görülmemiş bir takım âlet ve edavatla dolu sarı boyalı askerî arabalar, uzun diziler halinde gürültü ile köprüden geçiyordu.

Önceleri askerden başka bir şey görülüyordu, topraktan su fışkırır gibi her yandan, her köşeden, her çalının arkasından asker fışkırıyordu. Çarşı onlarla doluydu. Her yerde, her yanda onlara rastlanıyordu. Her saniye, erik bahçesinde ya da avluda bir askerle karşılaşan bir kadının çığlığı duyuluyordu. İki aylık bir çarpışmadan ve yürüyüşten sonra, hayatta bulunmanın sevinci içinde dinlenmek ve eğlenmek istiyorlardı. Koyu mavi üniformalarıyla kasabada, civarda, her yerde geziniyorlardı. Köprüde günün her saatinde askerlerden geçilmiyordu.

Artık kasabalılar Kapiya'ya pek gidemiyorlardı. Çünkü ora-

da daima asker vardı. Kâh oturup etrafı seyrediyor, kâh çeşitli dillerle şarkı söyleyip şakalaşıyorlardı. Siperliğinin üstünde imparatorun armasını (FJI) taşıyan kasketlerinin içine yemiş doluruyorlardı.

Ama sonbaharla birlikte ordu kasabadan çekilmeye başladı. Yavaş yavaş, fark edilmeden azaldı, sadece jandarma birlikleri kaldı. Onlar da karargâh kurarak, büsbütün kalacakmış gibi yerleştiler. O sırada aileleri, hizmetçi ve uşaklarıyla memurlar gelmeye başladılar. Büyük, küçük her sınıf memur geliyordu. Onları da ustalar, teknisyenler izledi. Bizce bilinmedik işler yapıyorlardı. İçlerinde Çekler, Polonyalılar, Hırvatlar, Macarlar ve Almanlar vardı.

Önceleri bir rastlantı ile yolları buraya düşmüş, bir süre için yaşadığımız hayatı paylaşmaya karar vermiş gibi görünüyorlardı. Sanki ordunun başladığı işgali, sivil memurlar daha bir süreye sürdürmek istiyordu. Oysa her geçen gün yabancıların sayısı da artıyordu. Kasabalıları en çok şaşırtan sayıları değil, akıl sır ermeyen planları, yorulmak bilmeyen çalışmaları ve bu işlerde gösterdikleri direnişti. Ne bir dakika rahat duruyor... Ne de kimseyi rahat bırakıyorlardı.

Görünmeyen, ama her gün kendini biraz daha hissettiren kanun, düzen ve yönetmeliklerden ördükleri ağın içine, insanı, hayvanı ve eşyasıyla, bütün hayatı almak ve etrafta ne varsa hepsini değiştirmek istiyorlardı. Sanki şehrin dış görünüşünden başka insanların da gelenek ve göreneklerini, beşikten mezara kadar her şeyi altüst etmek niyetindeydiler.

Bütün bunlar sessizce, fazla konuşmadan, güce, zora başvurmada yapıyordu. Onun için kimse itiraz edecek bir sebep bulamıyordu. Bir anlayışsızlık, bir direnişle karşılaşınca hemen işi durduruyor, gizli bir yerde konuşup anlaşıyor, sonra sadece çalışma metodunu ve biçimini değiştirerek yine istedikleri amaca ulaşıyorlardı. Boş arsaları ölçüyorlar, ormandaki ağaçları işaretliyor, su borularını, lağımları kontrol ediyor, ineklerin, atların dişlerini muayene ediyor, ağırlık ve uzunluk ölçülerinin doğru olup olmadığına bakıyor, halkın ne gibi hastalıklardan şikâyetçi olduğunu soruyor, meyve ağaçlarının cinsini öğren-

mek istiyorlardı. (Sanki kendilerine eğlence arıyorlardı. Bütün bu yaptıkları insana saçma, boş, anlaşılmaz şeyler gibi geliyordu.) Sonra birden bütün bu çalışmaların arkası, sanki hiç olmamış gibi kesiliyordu. Ama birkaç ay, hatta kimi zaman bir yıl sonra, halk bunu unutmaya başladığı sırada bütün bu saçmalar birden manalanıveriyordu. Mahalle muhtarları belediyeye çağırılıyor, onlara ormandaki ağaçların kesimi, tifüse karşı yapılacak savaş, meyve ve yemiş satma usulü, hayvanlar için geçiş tezkereleri üzerine yönetmelikler veriyorlardı. Böylece her gün ortaya yeni bir düzen, yeni bir usul çıkıyordu. Her tüzük ile de herkes, özgürlüğünün bir dereceye kadar sınırlandığını, yükümlülüğünün çoğaldığını görüyordu, ama aynı zamanda, kasabanın, köylülerin ve bütün halkın da hayatı genişliyor; çalışıyor, eğleniyor, çamaşırını kazanlarda kaynatıyor ve kadınların tırnaklarını harap eden sodalı sularla yıkıyorlardı. Tezgâhlarda dokuyor, gergeflerde nakış işliyorlardı. Bayramlar ve düğünler için o eski gelenekler korunmuştu. Yabancıların getirdikleri yeni geleneklere gelince, inanılmaz ve uzak bir şeymiş gibi sadece kulaktan kulağa fısıldaşarak dedikodusunu yapıyorlardı. Kısacası, evlerin çoğunda yine eskisi gibi yaşıyor ve çalışılıyor. İşgalden on beş yirmi yıl sonra da aynı biçimde yaşayacak ve çalışacaklardı.

Ama, buna karşılık kasabanın dış görünüşü hızla değişiyordu. Evlerinde eski geleneklere bağlı olarak yaşayan, onları değiştirmek istemeyen bu insanlar, şehirde yapılanlara şaşıyor, biraz söyleniyor, ama kolaylıkla alışıyorlardı. Bu gibi hallerde her yerde, her zaman görüldüğü gibi yeni yaşayış düzeni, eski ile yeninin karışımından meydana gelmişti. Eski anlayışlar ve değerler yenileriyle çatışıyor, birbirleriyle kaynaşıyor, ya da birinin ötekini yok etmesini bekleyerek yan yana yaşamayı sürdürüyorlardı. Forintle, kreytzerin yanı sıra kuruş ve para ile de hesaplarını görüyor, arşını, okkayı, dirhemi olduğu kadar metreyi, kiloyu, kilogramı da kullanıyorlardı. Bonolarının vadelerini yeni takvime göre hesapladıkları gibi, bazen bu işi Aya Yorgi, ya da Aya Dimitri gibi eski takvimlere göre de yapıyorlardı. Tabiat kanunlarına göre insanlar daima bütün yeniliklere karşı

gelirler. Ama bu uzun sürmez. Çünkü önemli olan, hayatın aldığı biçim değil, hayatın kendisidir. Eski ile yeninin çarpışmasından azap duyan kimseler de vardı. Onlar için hayat düzeni, kayıtsız şartsız hayata bağlıydı.

Tsirniçeli Şemsi Bey Brankoviç, bu çeşit insanlardandı. Brankoviçler şehrin en itibarlı, en ileri gelen ailelerinden biriydi. Altı oğlunun dördü evliydi. Evleri, etrafı tarlalar, erik bahçeleri ve korularla çevrili adeta küçük bir köydü. Şemsi Bey bu toplumun az konuşan, kimsenin itiraza cesaret edemediği, sert, zorba bir başkanıydı. Uzun boylu bir adamdı. Ama yıllar onu bir hayli eğmişti. Başına altın işlemeli bir sarık sarardı. Ancak cuma günleri, o da cuma namazı kılmak için, kasabaya inerdi.

İşgalin ilk gününden beri ne bir yere uğrar, ne kimse ile konuşur olmuştu, etrafına bile bakınmıyordu. Brankoviçlerin evine yeni moda ile ilgili bir şey getirmeye kimse cesaret edemezdi. Ne yeni bir giyim eşyası, ne yeni bir alet, ne de yeni bir söz.. Oğullarından hiçbirinin yeni rejimle ilgili bir işi olmazdı. Torunlarının hiçbirisi okula gitmezdi. Bu topluluk bu durumdan üzgündü. İhtiyarın bu inatçılığından oğulları da memnun değillerdi. Ama, memnun olmadığını kimse çıtlatmaya, hatta bir bakışla bile hissettirmeye cesaret edemezdi.

Yeni gelenlerle işbirliği eden Müslümanlar, Şemsi Bey'e rastlayınca ona büyük bir saygı, hayranlık, biraz da vicdan azabına benzer bir duygu ile selam verirlerdi. Kasabanın en yaşlı, en hatırlı Müslümanları, Şemsi Bey'in yanına oturup onunla konuşabilmek için Kâbe'ye gider gibi Tsirnice'ye giderlerdi. Bunlar, sonuna kadar direnmeye ve ne pahasına olursa olsun, gerçeğin önünde eğilmemeye karar vermiş olanlardı. Bu toplantılar, az konuşulan ve hiç sonuca varılamayan şeylerdi. Yaz kış boğazına kadar ilikli elbise giyen Şemsi Bey, küçük kırmızı seccadesinin üstüne oturarak çevresinde misafirler olduğu halde sigara içerdi. Her zaman işgal kuvvetlerinden, o anlaşılmaz, çirkin ve yeni yaşantıya gittikçe uyan yerli Müslümanlardan konuşulurdu. Bu sert, vekarlı adamın yanında herkes endişesinden, şaşkınlıktan ve üzüntüsünden söz açmak ihtiyacını duyardı. Her konuşma sorularla sona ererdi:

– Bu bizi nereye sürüklüyor? Sonu nereye varacak?.. Evet bu durmak dinlenmek nedir bilmeyen, ne ölçü, ne rahat, ne sınır tanıyan yabancılar ne idiler? Ne istiyorlardı? Ne maksatla gelmişlerdi? Sanki hepsi birbirine bağlıymış gibi neden bu kadar çok şeye ihtiyaçları vardı? Bütün bunları ne yapacaklardı? Sonu gelmeyen bu çeşitli girişimlere onları sürükleyen endişe ne biçim şeydi?

Şemsi Bey yüzlerine bakar ve çoğu zaman bir şey söylemezdi. Yüzü kararınıştı. Ama, onu karartan güneş değil, iç dünyasındaki sıkıntılardı. Bakışları sert, ama dalgın ve boştu. Acılı siyah göz bebeklerinin etrafı, çok yaşlı bir kartalinki gibi beyazımtırak gri yuvarlaklarla çevrilmişti. İri ağzında incecik dudakları bir çizgi gibi durur, bu sımsıkı kapalı dudaklarıyla, sanki söylemek istediği bir şey varmış da onu bir türlü ağzından çıkaramıyormuş gibi daima bir şeyler mırıldanırdı.

Ama yine de herkes yanından içi ferahlamış olarak ayrılırdı. Belki avunmaz, yatışmazlardı ama, onun umutsuz azim ve bağımsızlığının etkisi altında kalır, heyecanlanırlardı.

Şemsi Bey cumaları her çarşıya inişinde, gerek binalarda, gerek insanlarda, geçen sefer rastlamadığı bir değişikliği görmeyi beklerdi. Görmek zorunda kalmamak için gözlerini yere indirir, ama burada da, kurumuş çamurların içinde Türk atlarının yuvarlak izleri yanında, Avusturya atlarının uçları sivri nal izlerinin gittikçe çoğaldığını fark ederdi. Böylece... Orada, çamurun içinde bile, insanların yüzünde ve çevresindeki her şeyde olduğu gibi insafsız bir mahkûmiyet okurdu. Bu, durdurulması imkânsız olan zamanın mahkûmiyetiydi.

Şemsi Bey, artık gözlerinin rahatça takılabileceği hiçbir şey kalmadığına inanç getirdikten sonra, kasabaya da inmez oldu. Sessiz, ama insafsız, herkese karşı sert, hele nefesine daha da sert, bir aile reisi olarak yaşadığı Tsirniçe'ye büsbütün kapandı. Kasabanın en yaşlı, en itibarlı Müslümanları, kutsal bir emanet gibi yine onu ziyarete devam ettiler. İçlerinde özellikle Ali Hoca Mütevellî de vardı. İşgalin üçüncü yılı Şemsi Bey hiç hastalanmadan öldü. İhtiyar dudaklarının durmadan mırıldandığı o acı sözleri hiçbir zaman söylemeden ve her şeyin

yeni bir düzene büründüğü çarşıya artık ayak basmadan göçüp gitmişti.

Gerçekten de kasaba çok değişmişti. Ağaçlar kesiliyor, başka yerlere yenileri dikiliyor, yollar onarılıyor, yeni yollar, kanallar açılıyor, kuruluşlar, belediyeye ait binalar yapılıyordu. Çarşıda dükkânlar bir sıra üstünde değildi. Ama, bu o zamana kadar kimseyi rahatsız etmemişti. Şimdi onları yıkmış, yerlerine yenilerini yapmışlardı. Tahta kepenkli, eski loş dükkânların yerinde, üzerleri kiremit ya da çinko kaplı, sağlam, demir kepenkli mağazalar görölüyordu. Bu sırada Ali Hoca'nın dükkânı da kurban gidecekti ama Hoca çok uğraştı, oraya buraya başvurdu, dava açtı, en sonunda dükkânının olduğu gibi kalmasını sağladı. Çarşı meydanı şimdi büyümüş ve tesviye edilmişti. Yeni bir hükümet konağı yapıldı. Mahkeme ile hükümet oraya yerleşti. Orduya gelince... O, daha da hızlı çalışıyor, sivil idare kadar yumuşak davranmıyordu. Barakalar yapılıyor, toprak sürölüyor, ekiliyor, bütün bir tepenin görünüşü değiştiriliyordu.

Yaşlı kasabalılar bu değişikliklere bir türlü alışamıyor, şaşkınlıklarını açığa vurmaktan çekinmiyorlardı. Tam, artık bu anlaşılmasız çalışmaların sona erdiğine inandıkları bir sırada yabancılar insanı büsbütün şaşırtan yeni bir işe başlıyorlardı... Ciddi bir işi değil de, çocukların saçma oyunlarını seyreder gibi durup bu çalışmaları seyrediyorlardı. Yabancıların böyle durmadan, dinlenmeden, yapmak, kazmak, yıkmak, bina etmek, yerleştirmek, değiştirmek istemeleri, tabiat güçlerine önceden karşı koymaya, ona engel olmaya ya da ondan kaçmaya çalışmalarını, burada kimse anlamıyor, takdir etmiyordu. Tersine, hele ihtiyarlar bunu zararlı buluyor, hatta bir uğursuzluk sayıyorlardı. Onların gözünde kasaba, bir doğu kasabası görünüşünü kaybetmemeliydi. Eskiden onarılır, yıkılmaya yüz tutan desteklenir, ama böyle hiçbir ihtiyaç olmadan her şey altüst edilmezdi. Ne binalara dokunulur, ne de Allahın kasabaya verdiği biçim değiştirilebilirdi.

Ama, bu yabancılar, işlerini, dikkatle incelenmiş anlaşılmasız planlarla yapıyor... Ve kasabalıları şaşırtacak bir hızla peş peşe sonuçlandırıyorlardı. Böylece, bizimkilerin hiç beklemedikleri bir anda, bundan yüz yıl önce olduğu gibi, sıra, şimdi de köp-

rü ile bir bütün olan harap ve ihmal edilmiş kervansaraya geldi. Taş Han denilen binanın çoktan bir harabeye döndüğü gerçektir. Kapılar çürümüş, dantel gibi işlenmiş, kafesleri kırılmış, damı binanın içine çökmüştü. İçinden büyük bir Akasya ağacı fırlıyor, çalılar, yabani otlar bitiyordu. Yalnız dış duvarları hâlâ sağlam ve bütündü. Hâlâ eski ahenk ve zarafetiyle dikdörtgen biçiminde yükseliyordu. Kasabalıların gözünde o önemsiz bir harabe değil, köprü'nün tamamlayıcısıydı, doğdukları ev kadar kasabanın ayrılmaz bir parçasıydı. Tabiatın başka hiçbir gücün ona dokunabileceği akıllarına bile gelmezdi. Ama, işte günün birinde onun da sırası geldi. İlk mühendisler yıkıntının çevresini uzun uzun ölçüp biçtiler. Sonra işçiler gelip taşları birer birer sökmeye başladılar. İçinde yuva yapan kuşları ürkütüp kaçırdılar. Kısa bir süre sonra çarşının üst yanındaki düzlükte, düzgün olarak istif edilmiş bir taş yığınının başka bir şey kalmadı. Bir yıl kadar sonra, beyaz kervansarayın yerinde, damı çinko kaplı mavi badanalı yüksek, kaba, bir katlı bir kışla yükseldi. Askerler bütün gün avluda eğitim görüyorlardı. Onbaşlıların gök gibi gürleyen emirleri altında, kurbanlar gibi kollarını açıyor, ya da felaket görmüşler gibi yüzükoyun tozların içine kapanıyorlardı. Akşamları da bu çirkin binanın pencerelerinden armonika sesleri arasında, anlaşılmasız savaş türküleri yükseliyordu. Bütün bunlar kasaba köpeklerini korkudan havlatan borazanın keskin ve hazin sesi duyuluncaya kadar sürüyordu. Sonradan bütün sesler kesilince, pencerelerin ışıkları da birer birer sönüyordu.

İşte, vezirin o güzel vakfiyesi de böylece ortadan kayboldu ve halkın hâlâ dil alışkanlığı ile Taş Han dediği kışla da, çevresine yakışmayan bir çirkinlik içinde yeni yaşamına başladı.

Artık köprü dokunulmamış olarak bir başına kalmıştı.

Doğruyu söylemek gerekirse, yabancıların getirdikleri yeniliklerle, halkın değişmeyen geleneklerinin çarpışması asıl köprüde başladı. Bunun sonucu olarak da, kasabanın eski ile ilgili her şeyi gerilemek, ya da yeni ile bağdaşmak zorunda kaldı. Halk elinden geldiği kadar köprü'nün üstündeki yaşamının değişmemesine çalışıyordu. Yalnız şimdi Sırplarla Yahudiler daha

serbest geliyor, artık eskisi gibi Müslümanların gelenek ve ayıncalıklarına aldırış etmeden günün her saatinde gelip oturabiliyorlardı. Küçük tüccarlar da, yün, kumes hayvanı ve yumurta almak için orada oturup köylüleri bekliyorlardı.

Güneşin durumuna göre köprünün bir yanından öbür yanına geçmekle vakit geçiren işsiz güçsüzler de istedikleri gibi gelip yerleşiyorlardı. Akşama doğru ise, iş adamları, çalışanlar, konuşmak, biraz sohbet etmek ya da seyrek söğütlerle kumsalların çevrelediği ırmağı sessizce seyretmek isteyenler geliyordu. Geceleri köprü, gençlerle sarhoşlarını.

Gece hayatı ilk zamanlar, halkın hoşuna gitmeyen bir takım değişikliklere uğradı. Yeni hükümet şehri daimî olarak ışıklandırıyor. Daha ilk yıllar, başlıca caddelere, yol kavşaklarına direkler dikerek üzerlerine, içinde gaz lambaları yanan fenerler yerleştirmişlerdi. Bu fenerleri temizleyen, dolduran, yakan Sırık Ferhat adlı biriydi. Fakir bir adam olan Ferhat, belli bir maaş almadan, bundan önce de belediye hesabına Ramazan toplarını patlatır, buna benzer bir sürü iş yaparak çoluk çocuk kalabalık ailesini geçindirmeye çalışırdı.

Köprünün birçok yeri, özellikle Kapiya da böylece aydınlatıldı. Fenerin asılı olduğu direk eski nöbetçi karakolundan kalan kazığa çivilenmişti. Kapiya'daki bu fener, karanlıkta sigara içmesini, şarkı söylemesini sevenlerle, ruhunda aşk fırtınaları, yalnızlığın ya da sarhoşluğun çılgınlığını taşıyan gençlerin kırıp dökme isteklerine engel olduğu için uzun mücadelere yol açtı.

Bu titrek ışık onları sinirlendiriyordu. Birçok sefer lambayı da, feneri de fırlatıp attıkları olmuştu. Çok kere de bu yüzden para ödemeye ya da mahkûmiyetle cezalandırılmışlardı. Nihayet bir polis memuru, nöbet beklemeye başladı. Bu sefer köprünün gece ziyaretçileri fenerden daha tatsız, canlı bir tanıkla karşılaşmışlardı. Ama zaman orada da etkisini gösterdi. Yani kuşak yavaş yavaş alışmaya başladı. Öyle ki, belediye fenerinin soluk ışığı altında artık serbestçe hareket ediyor, ona taş, sopa... ellerine geçen her şeyi fırlatmak gerekliliğini duymuyorlardı. Ay ışığı olduğu geceler Kapiya'daki fenerleri yakmadıkları için bu iş daha kolaylaştı.

Yalnız yılda bir kere köprü donanırdı. Her yıl imparatorun doğum gününde, 18 ağustos gecesinde memurlar köprüyü yeşil dallarla, çamlarla süslüyor, hava kararmaya başlar başlamaz da dizi dizi kandilleri, fenerleri yakıyorlardı. İçine yağ doldurulmuş binlerce konserve kutusu köprünün iki tarafına titrek alevlerini döküyordu. Bunlar sadece orta yeri aydınlatıp köprünün iki başıyla üstüne dayandığı sütunları karanlıkta bıraktığından, bu aydınlanmış bölüm, sanki boşlukta yüzüyormuş izlenimini veriyordu. Ama bu kandiller çabuk yanıp tükeniyor, tören de sona eriyordu. Ertesi gün köprü yine eski görünüşünü alıyordu. O kuşak çocuklarının gözünde yalnız, bu geçici ışık oyunları ile yıkanan köprünün yeni ve alışılmamış –canlı ve derin, ama bir rüya gibi kısa ve geçici– hayali kaldı. Işıklanmıyormuş gibi, yeni hükümet Kapiya'ya temizlik de getirmişti. Eskiden meyve kabukları, karpuz çekirdekleri, fındık, ceviz kabukları; rüzgâr ya da yağmur gelip onları sürükleyinceye kadar bütün gün köprünün taşlarını kaplardı. Şimdi belediye temizlik işçisi gelip her sabah köprüyü süpürüyordu. Kimse buna itiraz etmemişti. Çünkü insanlar, ihtiyaçlarına ve geleneklerine cevap vermese bile temizlikten hoşlanırlar. Ama tabii bu işi kendileri görmemek şartıyla.

İşgalin getirdiği bir yenilik daha vardı. İlk defa olarak kadınlar da Kapiya'ya gelebiliyorlardı. Memur eşleri, kızları, dadıları, hizmetçileri, bir süre orada oturup konuşabiliyorlardı. Bayram ve yortu günlerinde sivil ya da asker erkek arkadaşlarıyla gelip oturdukları da görölüyordu.

Tabiidir ki, Kapiya ile kasabanın kadınları arasında her zaman bir bağlantı bulunmuştur. Delikanlılar köprüden geçen genç kızlara laf atmak, ya da gönül ağrılarını dindirmek, onları unutmak... Ya da onlardan yakınmak için oraya geliyorlardı. Kadınlar yüzünden çok kavgalar da olurdu. Sevgilileri için şarkı söyleyen, sigara içerek sessizce akan suyu seyreden, yalnız kendini unutmaya çalışan gençler de pek çoktu. Hepimizin esiri olduğu, pek az kimsenin kurtulabildiği yüksek heyecanların kefareti böylece ödeniyordu.

Gençlerin arasındaki rekabetler de burada çözülür ya da on-

ların hesabı görülürdü. Birçok aşk entrikaları burada hazırlanırdı... Burada kadından, aşktan konuşulur, hülya kurulurdu.

Nice aşklar burada alevlenmiş, yine niceleri burada sönmüştür. Ama ne olursa olsun ne Müslüman, ne de Hristiyan kadınları hiçbir zaman gelip Kapiya'da oturmamışlardı.

Şimdi artık bunlar değişmişti. Pazarları ve yortu günleri Kapiya'da şişman yüzlü işçi kadınlar görülüyordu. Vücutlarını sıkkan korseden etleri taşardı. Yanlarında, iyice fırçalanmış, temizlenmiş, kırmızı şeritli, pırıl pırıl düğmeli üniformaları içinde çavuşlar bulunurdu.

İş günleri ise memurlarla subaylar, eşleriyle gezinmeye gelirlerdi. Anlaşılmaz dilleriyle konuşur, kahkaha ile güler, istedikleri gibi dolaşırlardı. İş gücü olmayan bu serbest, neşeli kadınlar az çok herkesi rahatsız ederdi. Halk buna sinirleniyor, şaşırıyordu, bu davranışları kabul etmediği halde birçok yeniliklere olduğu gibi, buna da alıştı. Köprüdeki bütün bu değişiklikler sadece manasız, kabukta kalmış, geçici şeylerdi. Kasabalıların düşüncelerinde, geleneklerinde, kasabanın dış görünüşündeki çeşitli ve önemli değişiklikler, köprünün yanından, ona ilişmeden gelip geçti.

Üç yüz yıl gelip geçtiği halde, üstünde hiçbir iz kalmayan beyaz köprü yeni imparatorun idaresi altında da hiç değişmeden kalacağa benziyordu.

Köprü, vaktiyle en büyük sellerin, azgın ve karanlık suları altından sanki hiç dokunulmamış ve yeniden canlanmış gibi nasıl bembeyaz çıktıysa, bu yenilik ve değişiklik tufanından da öyle muzaffer çıkacağa benziyordu.

XII

Şimdi Kapiya'da yaşam, daha canlı, daha renkli olmuştu. Bütün gün, hatta gecenin bazı saatlerinde bile, bu renkli ve çeşitli kalabalık, bizimkiler ve yabancılar, gençler ve ihtiyarlar, adeta Kapiya'da nöbet değiştiriyorlardı.

Herkes sadece kendisiyle meşguldü. Herkes onları oraya sü-

r kleyen düşüncelere, zevklere ya da tutkulara kendini tamamen kaptırmı tı. Onun için, başka düşünceler ve kendi    nt  leri içinde, ba ını   n ne e mi , sa ına soluna bakmadan, hatta Kapiya'da oturanları bile fark etmeden geçenleri görmüyorlardı bile. Bu geçen çeşitli insanlar arasında Okoli teli Milan Glasinçanın de vardı. Bu, uzun boylu, solgun benizli, biraz e ik yürüyen zayıf bir adamdı. Bütün vücudu saydam, sanki ağırlığı yokmuş da kurşun topraklar üstünde y r yormu  izlenimini veriyordu.   te onun için yürürken sallanıyor, kilise çocuklarının ellerindeki bayrak gibi de e iliyordu. Saçları, bıyıkları vaktinden önce a armı tı. Gözlerini hiç yerden kaldırmıyordu. Oradan, böyle bir uyurgezer gibi geçerken Kapiya'daki insanların, davranışlarındaki de i ikli in farkında bile olmuyordu.

 arkı söylemek, tartışmak, hülya kurmak ya da vakit öldürmek için oraya gelip oturanlar, çoğu zaman onu görmezlerdi.  htiyarlar onu unutmu lardı. Gençler onu hatırlamıyorlardı. Kasabada anlatılanlara, on iki yıl önce onun üzerine söylenenlere bakılırsa, onun alını yazısı ile Kapiya arasında sıkı bir bağlantı vardı.

Milan'ın babası ihtiyar Nikola Glasinçanın, Sırbistan ayaklanmasının en alevli zamanında kasabaya gelip yerle mi , Okoli te'de değerli topraklar satın almıştı. Onun, meşru olmayan bir yoldan kazanılmış yüklü bir para ile bir yerlerden kaçıp buraya geldiği tahmin ediliyordu. Kimsenin elinde bir delil olmamakla birlikte herkes bu ihtimale inanıyordu. İki kez evlenmiş, fazla çocuğu olmamış, bir bu Milan'ı yeti tirmi ti. Görünüşte ya da gizlide her nesi varsa Milan'a bırakmıştı. Milan'ın da Petr adlı bir oğlu vardı. Eğer kumar gibi kötü bir tutkusu olmasaydı malı m lk  ona bol bol yeter, hatta evladına da kalırdı.

Gerçek Vi egradlılar kumarcı değildir. Gördüğümüz gibi onların tutkusu büsbütün başkadır. Kadınlara aşırı d    nl k, içki,  arkı söylemek ve doğdukları ırmağın kıyısında ba ıbo  geçerek hülya kurmak...

İnsanoğlunun her şeyde yeteneği sınırlıdır. Bunda bile... Onun için de tutkular birbirleriyle  atı ır, birbirini iter, çoğu zaman da biri ötekini bastırır.

Bu demek değildir ki, kasabada kumara düşkün kimse yoktur. Ama, başka şehirlere göre kumarcıların sayısı çok azdır. Bunların da çoğu, yabancılarla, kasabaya yeni gelenlerdir. Her ne ise; Milan Glasiñanın de, bu tutkusu olanlardan biriydi. Daha çocukluğundan beri kendini kumara vermişti. Kasabada oynayacak kimseyi bulamazsa öbür bucağa gider, oradan, pazardan dönen bir tüccar gibi ya cebi dolu, ya da boş dönerdi. Bazen, hastalanmış gibi yüzü altüst ve sapsarı bir halde, cepleri bomboş, saati, kordonu, hatta tütün kesesi ile sigara tabakası olmadan döndüğü de olurdu.

Milan Glasiñanın'ın her zamanki yeri, Vişegrad çarşısının sonundaki Ustamiyiçin hanıydı. Orada, gündüzleri bile mum ışığı ile aydınlanan penceresiz, daracık bir oda vardı. Bu odada her zaman, kumarı her şeyden üstün tutan üç dört kişi bulunurdu. Oraya kapanır, sigara dumanı içinde, gözleri kan çanağına dönmüş, boğazları kurumuş, elleri titreyerek ve çilekeşler gibi kendilerini tutkularına feda ederek geceyi gündüze bağlarlardı.

Milan, gençliğinin büyük bir kısmını orada geçirmiş, gücünün de, malının da büyük bir bölümünü orada kaybetmişti.

Bundan on dört yıl önceydi. Sonbaharda hana bir yabancı geldi. Ne yaşlı, ne genç, ne güzel, ne çirkindi. Orta yaşlı, orta boylu, az konuşan, yalnız gözleri gülen bir adamdı. Kendini tamamiyle girdiği işe veren bir iş adamı gibi. Geceyi handa geçirdi, gün ağırırken, kumarcıların öğleden beri toplandığı bu küçük odaya düştü. Onu şüpheyile karşıladılar. Ama, öylesine sakin ve alçak gönüllü bir hali vardı ki, ufacıktan oyuna girdiğinin farkına bile varmadılar. Kazandığından çok kaybediyordu. Kaşlarını çatıyor, şaşkın, güvensiz bir eda ile iç ceplerinden gümüş paralar çıkarıyordu. Oldukça önemli bir miktar kaybettiği sırada, dağıtması için kâğıtları ona vermek zorunda kaldılar. İlkin yavaş ve ihtiyatlı, sonra gittikçe daha canlı ve daha serbest dağıtmaya başladı. Heyecansız, ama cesaretle sonuna kadar oynuyordu. Gümüş para yığını, önünde kabarıyordu. Nihayet oyuncular birer birer çekilmeye başladılar. İçlerinden biri altın kordonunu kâğıtlardan birinin üstüne koydu, ama yabancı,

sadece para ile oynadığını ileri sürerek soğuk bir eda ile bunu reddetti. Yatsıya doğru oyun sona erdi, çünkü hiç kimsede para kalmamıştı. En son Milan kalmıştı. O da çekilmek zorunda kaldı. Yabancı, nazikçe vedalaşarak odasına çekildi. Ertesi gün tekrar oynadılar. Yabancı yine kâh kazandı, kâh kaybetti. Ama, daima kazancı kaybından fazlaydı. Kasabalılar bir kez daha parasız kaldılar. Elleri bakıyor, kolunun içine dikkat ediyor, her yandan onu göz hapsinde bulunduruyorlardı. Yeni kâğıtlar getiriyor, seride yerlerini bile değiştiriyorlardı. Ama ne yapsalar kâr etmiyor, yine yabancı kazanıyordu. Basit 31 oynuyorlardı. Bu, çocukluklarından beri oynadıkları kötü şöhretli fakat çok basit bir oyundu. Ama yabancıнын oyun tarzını bir türlü kavrayamadılar. Bazen elinde yirmi, hatta otuz olduğu halde kâğıt çekiyor, bazen de yirmi beşte kalıyordu. Önüne sürülen parayı, büyük küçük hepsini kabulleniyordu. Oyuncuların ufak tefek mızıkçılıklarına göz yumuyor, ama daha büyüğü, daha göze çarpanı oldu mu, fazla konuşmadan soğuk bir hareketle bertaraf ediyordu.

Handa bu yabancıнын bulunuşu Milan'ı sıkıyor ve sinirlendiriyordu. Bugünlerde kendini iyi hissetmiyor, ateşi varmış gibi bütün vücudu ağrıyordu. Bir daha oynamamaya karar veriyor, ama yine de oynuyor, son parasına kadar kaybediyordu. Utanç ve öfke içinde evine dönüyordu. Dördüncü veya beşinci akşam kendini tutabildi ve evinde kaldı. Para tedarik etmiş ve giyinmişti. Ama ilk kararını değiştirmede. Başı kurşun gibi ağırdı. Nefesi daralıyordu. Ne yediğinin farkında olmadan birkaç lokma atıştırdı. Sonra birkaç kere kapı önüne çıktı. Sigara içti, dolaştı. Bu berrak sonbahar gecesinde, ayaklarının dibinde uzanan cansız şehri seyretti. Böyle dolaşalı çok olmuştu. Birden yolun üstünde ilerleyen bir gölge gördü. Gelip evinin tahta perdesi önünde durmuştu. Birisi:

– Merhaba komşum!.. dedi.

Onu sesinden tanıdı. Handaki yabancıydı. Adam herhalde onun için, onunla konuşmaya gelmişti. Milan tahta perdeye yaklaştı. Yabancı, oradan geçmekte olan biriymiş gibi sakin ve kayıtsız:

- Bu gece hana gelmeyecek misin? diye sordu.
- Bugün pek canım istemiyor ama, ötekiler orada.
- Artık kimse kalmadı. Bu akşam her zamandan önce dağıldılar. Gel seninle ikimiz bir oyun çevirelim.
- Artık çok geç oldu. Gidecek yer de kalmadı.
- Gider aşağıda, Kapiya’da otururuz. Şimdi ay doğacak.

Milan:

- Ama sırası değil! .. diye direniyordu.

Konuşan başkasıymış gibi kendi sesi kendine yabancı geliyordu. Adam durmuş bekliyordu. Sanki onun söylediğinden başka türlü davranmasına imkân yokmuş gibi... Milan bu yabancıya karşı gelmek istediği ve ondan tiksindiği halde bahçe kapısını açtı ve adamla gitti.

Sözleri, düşünceleri ve iradesinin son hamleleriyle onu saran bu gücün etkisinden kurtulmaya, ona karşı koymaya çalıştığı halde yine de adamla birlikte gitti. Okolişte yokuşunu çabucak indiler. Artık küçülmeye başlayan ay Stanişevats’ın arkasından yükseliyordu. Köprü sanki gerçek değilmiş ve sonu yokmuş gibi görünüyordu. Çünkü iki ucu da beyaz bir sis tabakası altında kayboluyor... temelindeki sütunlar ise, karanlıkta kalıyordu. Sütunların yalnız birer yanı aydınlanmış, öbür yanları tamamen gölgede kalmıştı. Bu karanlık ve aydınlık çizgiler birbirini kesiyor, köprü de, ışıklarla karanlıkların oyunundan doğmuş tuhaf bir Arabesk’e benziyordu.

Kapiya’da bir tek canlı yaratık yoktu. Oturdular. Yabancı kâğıtlarını çıkardı. Milan bir kez daha itiraz etmek istedi. Rahat olmadıklarını, kâğıtları göremediklerini, parayı seçemediklerini söyledi, ama yabancı kulak asmadı. Oyun başladı.

Önceleri tek tük konuşurlar, ama oyun kızışınca, büsbütün sustular. Sade sigara sarıyor, birini söndürüp, birini yakıyorlardı. Kâğıtlar birçok sefer el değiştirdi, sonunda yabancıнын elinde kaldı. Çiğden ıslanmış olan taşların üstüne düşen paralar ses çıkarmıyordu.

Milan’ın o çok iyi bildiği an gelmişti. Yabancı, yirmi dokuz sayısı varken ikili çekiyor, sayısı otuzu bulunca da biri çekiyordu. Milan’ın boğazı kuruyor, gözleri kararıyordu. Yabancı-

nın yüzü yine aydınlandığında her zamankinden sakın görünüyordu. Bir saat geçmeden Milan bütün parasını yitirdi. Yabancı, gidip evden para almasını söyledi. Hatta onunla birlikte gitmeyi bile teklif etti. Gidip geldiler ve yine oyuna devam ettiler... Milan bir kör, dilsiz gibi oynuyordu. Kâğıtları tahmine çalışarak hangisini istediğini de yaptığı işaretlerle anlatıyordu. Sanki oyun kâğıtları nefes bile aldirmayan bu umutsuz düelloda bir ayrıntı, bir çeşit sebepten ibaretti. Milan tekrar parasız kalınca yabancı yine gidip evden almasını söyledi. Ama, bu sefer onunla gitmeyi gerekli görmedi. Kapiya'da oturup sigarasını içti. Onunla birlikte gitmeyi gerekli görmemişti. Çünkü artık Milan'ın onu aldatıp kaçmasına imkân yoktu. Milan onu dinledi. Hiç karşı koymadan gidip geldi. O sırada şansı birdenbire döndü. Kaybettiklerini kazanmaya başladı. Heyecandan boğazındaki düğüm büsbütün sıkışmıştı. Yabancı ortaya sürülen parayı iki, sonra da üç katına çıkardı. Oyun gitgide hızlanıyor, sertleşiyordu. Kâğıtlar ıslık çalıyor, altın ve gümüş paralar aralarında mekik dokuyordu. Milan'ın nefesi tıkanıyor, ay ışığı ile yıkanan bu sakın gecede kâh terliyor, kâh üşüyordu. Oynuyor, kâğıt dağıtıyor, kâğıtlarını saklıyordu. Bunu keyfi için değil, kendini zorunlu duyduğu için yapıyordu. Ona öyle geliyordu ki, bu yabancı sadece duka paralarını çekmekle kalmıyor, kemığının iliklerini, damarlarındaki kanını da damla damla emiyordu. Ve her kaybedişte, gücünü, iradesini de kaybediyor, arada bir yan gözle hasmına bakıyor, karşısında şeytanın korkunç dişlerini, ateşten gözlerini görecekti sanıyordu. Ama yabancının yüzü tersine, her zamanki gibi gündelik işini (sevimsiz ve tatsız bir işi) bitirmeye azmetmiş bir insan gibi sakın ve duygusuzdu. Milan bir kere daha bütün parasını kaybetti. Yabancı ona bu sefer hayvanlarına, mallarına ve topraklarına oynamayı teklif etti:

– Ben ortaya pırl pırl dört Avusturya altını koyarım, sen de eyeri ile birlikte doru atını... Kabul mü?..

– Kabul!..

Doru at böylece gitti, iki yük beygiri ile inekler, buzağılar da onu izledi. Yabancı, işini bilen bir tüccar gibi Milan'ın ahırında-

ki hayvanları birer birer sayıyordu. Sanki o evde doğmuş büyümüş gibi her birinin değerini de tahmin ediyordu.

– Bak ben on bir duka altını koyuyorum, sen de “Salkuşa” adlı tarlanı!.. Söz mü?..

– Söz!..

Yabancı, kâğıt veriyordu. Beş kâğıtla Milan’ın yirmi sekiz sayısı vardı. Yabancı sükûnetle sordu:

– Daha ister misin?..

Milan, güç işitilen bir sesle:

– Bir tane daha!.. dedi.

Bütün kanı yüreğine çekilmişti.

Yabancı, ağır ağır kâğıdı çevirdi, bir ikiliydi, kurtarıcı bir kâğıt! Milan kayıtsız görünmeye çalışarak dişleri arasından:

– Yeter!.. dedi.

Sinirli bir davranışla kâğıtlarını toplayıp sakladı. Kaç sayısı olduğunu hasmının tahmin etmemesi için yüzüne ilgisiz bir görünüş vermeye çalışıyordu. Bunun üzerine yabancı, kendisi için açık olarak kâğıt çekmeğe başladı. yirmi yediye gelince durdu. Sakin sakin Milan’ın gözlerinin içine baktı. Ama be-riki gözlerini yere indirdi. Yabancı bir kâğıt daha açtı bir ikili gelmişti. Belli belirsiz içini çekti. yirmi dokuzda kalmaya niyetli görünüyordu. Kazanmak ihtimalinin heyecanı içinde kan tekrar Milan’ın beynine hücum etti. Ama tam o sırada yabancı sıçradı. Göğsünü kabarttı. Başını arkaya attı, gözleri ve alnı, ayın ışığında pırl pırl parladı. Bir kâğıt daha açtı! Yine ikili!.. Üç ikilinin üst üste gelmesi biraz tuhaftı ama, olmuştu işte!..

Milan, bu açık kâğıdın içinde tarlasını, tıpkı ilkbaharda olduğu gibi toprağı kabartılmış, sürülmüş haliyle görüyordu.. Bu toprak izleri sanki kasırgaya tutulmuş gibi etrafında dönüyor... Dönüyordu. Yabancı’nın sakin sesi onu kendine getirdi.

– Otuz bir!.. Tarla benim!..

Sonra sıra öteki tarlalara, iki eve, Osaynitsa’daki meşe ormanına geldi. Arada sırada Milan kazanıyor ve hırsıyla birkaç duka topluyordu. O zaman umut altın gibi parlıyordu. Ama bir iki mutsuz “el” den sonra parasız kalınca, yine malına oynamaya başlıyordu.

Kumar, bir sel gibi hepsini silip süpürdükten sonra oyuncular bir an durdular. Nefes almak için değil, bundan ikisi de korkuyordu, nesine oynayabileceklerini düşünmek için durmuşlardı.

Yabancı soğukkanlılığını koruyordu. İşin birinci bölümünü başarıyla bitirip ikincisine başlamak için sabırsızlanan bir işçiye benziyordu. Milan donmuş kalmıştı. Her yanı uyuşmuştu. Kanının kulaklarında çarptığını duyuyor, üstüne oturduğu sıra sanki, kâh havalanıyor, kâh yerin dibine iniyordu.

O sırada yabancı genzinden çıkan o ahenksiz sesiyle:

– Biliyor musun ne yapacağız dostum? dedi. Bir el daha çevirelim! Ya hep... Ya hiç! Ben kaybedersem bu akşam bütün kazandıklarımı geri vereceğim, sen de hayatını!.. Kazanırsan her şey senin!.. Tıpkı eskisi gibi para, hayvanlar, toprak... Ama kaybedersen kendini Kapiya'dan Drina'ya atacaksın!..

Bütün bunları, kendini tamamen kumara vermiş iki kumarcı arasındaki basbayağı bir anlaşma gibi ilgisiz, soğuk bir tavırla söylemişti.

Milan hissediyordu ki onun için ruhunu kaybetmek ya da kurtarmak zamanı gelmişti. Yerinden kalkmaya, varını yoğunluğunu alıp götüren, şimdi de canını almak isteyen bu korkunç kasırgadan sıyrılmaya çalışıyordu. Ama, adam bir bakışla onu yerine oturttu. Ve sanki handa üç dört kuruşuna oynuyorlarmış gibi başını eğdi, elini uzattı.

İkisi de birer kâğıt çekti. Yabancı bir dörtlü, Milan bir onlu çekmişti. Kâğıt dağıtmak ona düşüyordu. Birden ümitlendi. Kâğıtları dağıttı. Yabancı boyuna kâğıt istiyordu.

– Bir tane... Bir tane daha!..

Ancak beş kâğıt çektikten sonra, yeter, dedi. Artık sıra Milan'a gelmişti. yirmi sekize gelince durdu. Yabancı'nın üst üste duran kâğıtlarına, esrarlı yüzüne baktı. Kaç sayısı olduğunu tahmin etmek imkânsızdı ama, yirmi sekizden fazla olduğu muhakkaktı. Hem bu gece öyle az sayıda durmak niyetinde değildi. Hem de beş kâğıt çekmişti. Bütün cesaretini toplayarak Milan bir kâğıt daha çekti. Bir dörtlü idi. otuz iki yapıyordu. Oyunu kaybetmişti.

Kâğıda bakıyor, bir türlü gözlerine inanamıyordu. Her şeyi birden kaybetmiş olması ona imkânsız gibi görünüyordu... Ba-

şından kaynar sular dökülür gibi oldu. Birden her şey gözünde aydınlandı. Hayatın değerini anladı. Onu hem kasabalılarla hem yabancılarla, hatta bazen kendi kendine bile oynamaya sürükleyen o uğursuz tutkusunu bütün dehşetiyle gördü.

Her şey, sanki birden güneş doğuyormuş gibi aydınlanmıştı. Oyun oynadığı ve kaybettiği acaba bir rüya mıydı?.. Her şey gerçektir. Hem karşılanamayan, önüne geçilemeyen bir gerçek!..

Bir şeyler yapmak, inlemek, bağırarak, birini yardıma çağırmak istedi ama, içini çekmeye bile gücü kalmamıştı. Yabancı yanı başında bekliyordu.

Birden kıyıda bir yerde bir horoz... Yüksek ve pürüzsüz sesiyle kukuriku! diye öttü. Çok yakında olmalıydı. Kanatlarının çırpışı bile duyuluyordu. O saniye dağınık duran kâğıtlar ani bir kasırgaya tutulmuş gibi uçtu. Paralar da dağıldı ve Kapiya yıkılacakmış gibi tâ temellerinden sarsıldı. Milan korkudan gözlerini kapadı. Artık ölmek üzere olduğuna inanmıştı... Tekrar gözlerini açtığı zaman kendini yalnız buldu. Hasını bir sabun köpüğü gibi yok olmuştu. Onunla birlikte taşların üstündeki kâğıtlar, paralar da uçup gitmişti... Eksilmeye başlayan ay, portakal renginde, ufukta yüzüyordu. Serin bir rüzgâr çıkmıştı. Derinliklerde suyun gürültüsü gittikçe artıyordu. Milan, üstünde oturduğu taşı ihtiyatla yokladı. Kendini toplamaya, nerede olduğunu anlamaya çalışıyordu.

Ne olmuştu acaba?.. Nihayet güçlkle yerinden kalktı. Okolişte'deki evine doğru yollandı. Sendeleyerek, inleyerek yürüyordu. Evinin önüne gelince yaralı bir kuş gibi oraya yığıldı. Vücudu bütün ağırlığıyla kapıya çarptı. Ailesi uyanarak onu yatağına taşıdı. İki ay boyunca ateşler içinde yandı, sayıkladı. Kimse iyileşeceğini ummadı. Rahip Nikola geldi, ona son kutsal törenini yaptı. Ama yine de iyileşti ve kalktı. Kalktı ya, artık o eski adam değildi. Vaktinden önce çıkmış, ihtiyarlamıştı. İnsanlardan kaçıyor. Az konuşuyor, elinden geldiği kadar az kimse ile görüşüyordu. Artık gülmek nedir bilmeyen yüzünde, devamlı olarak üzgün bir dikkat, bir bekleyiş vardı. Sade evi ve işleriyle uğraşarak, sanki hayatında hiç dost, ahbab edinmemiş gibi yaşıyordu.

Hastalığında rahip Nikola'ya, o gece Kapiya'da başından geçenlerin hepsini anlatmıştı. Bunu en iyi iki dostuna da anlatmıştı. Çünkü bu sırla yaşayamayacağını anlamıştı. Tabii bu her tarafta duyuldu. Olanlar yetmiyormuş gibi, ona ilaveler de yaptılar, süslediler, sonra her zaman olduğu gibi, meşgul olunacak yeni bir şey çıkınca unutup gittiler. Ama Milan Glasinçanın'ın gölgesi kalan adam yaşıyor, çalışıyor, kasabalılar arasında gidip geliyordu. Genç kuşak onu ancak bugünkü hali ile tanıyor, başka türlü olabileceği akıllarına bile gelmiyordu... Kendisi de her şeyi unutmuş gibi davranıyordu. Kasabaya inmek için evinden çıktığı zaman köprüyü ağır adımlarla geçiyor, Kapiya'nın önüne gelince hiç heyecan duymuyordu. Bu beyaz taş sıraların dizildiği ve tasasız insanların oturduğu sofanın, dünyanın bir ucundaki o korkunç yerle... Bir gece kumar oynadığı, varını yongunu kaybettiği, hatta hem bu dünyada, hem öbür dünyada ruhunu tehlikeye koyduğu o uğursuz yerle bir ilgisi olacağını aklından bile geçirmiyordu.

Milan o geceki macerasını, çoğu zaman, evinin önünde düşüp bayıldığı zaman gördüğü bir kâbusa veriyordu. Bu hikâyeyi dinleyen rahip Nikola ile iki arkadaşı da, bunun, ateşin etkisiyle bir çeşit sayıklama, bir karabasan olduğu kanısındaydılar. Çünkü şeytanın otuz bir oynayacağına ve mahvetmek istediklerini Kapiya'ya sürükleyeceğine kimse inanmıyordu.

Ama kimi zaman insanın başından öyle karmaşık, öyle acı şeyler geçer ki, onda şeytanın parmağı olduğuna inanmamak güç olur. Çünkü ancak bu biçimde ona bir anlam verilebilir, katlanılır bir hale sokulabilir.

Kısacası, şöyle ya da böyle, şeytanın yardımıyla ya da onsuz, uykuda veya gerçekte, muhakkak olan bir şey varsa o da: Milan'ın bir gece içinde sağlığını, gençliğini, önemlice bir parasını kaybettiği ve bir mucize kabilinden de kumar tutkusundan kurtulduğudur.

Milan'ın hikâyesiyle ilgili bir hadise daha olmuş, o da Kapiya'da geçmişti.

Milan Glasinçanın'ın rüya veya gerçek, Kapiya'da son kumar oynadığı o uğursuz gecenin ertesi günü, güneşli, güzel bir son-

bahar günüydü. Günlerden cumartesiydi. Cumartesi günleri her zaman, Vişegradlı Musevi tüccarlar, erkek çocuklarıyla birlikte Kapiya'da toplanırlardı. Çocukların üzerinde atlas şalvarlar, çuha fermene, başlarında kırmızı, yassı bir fes olduğu halde, sanki içinde birini arıyorlarmış gibi ırmak boyunca tembel tembel gezinerek, Allah'ın gününü kutlarılardı. Ama daha çok Kapiya'da oturur, bağıra bağıra, ateşli ateşli İspanyolca konuşur, Sırpcayı da yalnız küfür ettikleri zaman kullanırlardı.

O zamanki Kapiya'ya ilk gelenler arasında, sofı ve fakir bir adam olan berber Avram Gaon'un büyük oğlu Bukus Gaon da vardı. Bukus, on altı yaşındaydı. Henüz bir iş, bir meslek sahibi olmamıştı. Delikanlı, bütün Gaon'lardan farklı olarak, biraz havaiydi. Bundan ötürü de doğru dürüst bir iş bulamamıştı... Bu onu, herkesten daha kârlı, daha üstün bir iş aramaya zorlamaktaydı. Oturmak isteyince, taş sıranın temiz olup olmadığını anlamaya koyuldu. O zaman iki taşın arasına sıkışmış ince bir şeyin parlamakta olduğunu gördü. Bu, insan gözüne o kadar değerli gelen altın pırıltısıydı. Daha dikkatle baktı... Şüphe yoktu. Oraya bir duka altını sıkışmıştı. Delikanlı, hem kimsenin görüp görmediğini anlamak, hem de altını çıkaracak bir şey aramak için etrafına bakındı ama hemen, günün cumartesi olduğunu ve herhangi bir işle uğraşmanın günah olacağını hatırladı. Şaşkın ve heyecanlı bir halde oraya oturdu, öğleye kadar yerinden kıpırdamadı... Yemek vakti gelip de, genç ihtiyar, bütün Museviler evlerine dönünce, kalın bir saman çöpü buldu. Cumartesini de, günahı da unutarak altını, sıkıştığı yerden çıkardı. Kuru bir yapraktan daha ağır olmayan bir Macar altınıydı bu. Eve yemeğe geç kaldı. Yuvarlak, alçak masada fakir sofralarının önüne oturunca (bu masanın başında on üç kişiydiler, on bir çocuk, anne ve baba) vaktinde yemeğe gelmesini bile bilmediği için onu serserilikle suçlayan babasının paylaşmasına aldırmış etmedi. Kulakları uğulduyor, gözleri kamaşıyordu. Çoktandır hayal ettiği lüks hayat artık gerçekleşiyordu. Sanki cebinde güneşi taşıyormuş gibi oluyordu... Ertesi günü Bukus, fazla düşünmeden, doğru Ustamuyiç hanına koştu. Gece gündüz kumar oynanan küçük odaya gitti. Bu çoktan beri yapmak istediği

bir şeydi ama hiçbir zaman cebinde oyun oynayacak parası olmamıştı. Şimdi artık şansını deneyebilecekti.

Orada, heyecan ve endişe dolu birkaç saat geçirdi. İlk on şüphe ile karşıladılar. Ortaya altını çıkarınca onu bir yerden aşırımı olacağını düşündüler, ama ses çıkarmadılar. (Her kumar oynayanın parasının nereden geldiğini düşünecek olurlarsa!..) Yeni kumarcı için üzücü dakikalar başladı. Kazanınca beynine kan hücum ediyor, sıcaktan ve terden gözleri buğulanıyordu. Fazlaca kaybedince de nefesi daralıyor, kalbi duracaktı gibi oluyordu. Ama, bütün bu işkencelerden sonra, yine de handan, cebinde dört duka altınıyla çıktı. Ateş içinde yanmasına, kızgın sopalarla dövülmüş gibi kendini bitkin hissetmesine bakmadan dimdik ve gururla yürüyordu. Alev alev yanan gözleri önünde, fakirliğinin üstüne ışıklar saçan uzak ve parlak ufuklar açılıyordu. Bu hayallerin sarhoşluğu içinde ağır ağır yürüyordu. Altının sade pırlıtısını değil, ağırlığını da hayatında ilk defa duyuyordu. Aynı sonbaharda Bukus profesyonel bir kumarcı oldu ve aile ocağından ayrıldı. Büyük oğlunun yaptıklarından dolayı ihtiyar Gaon yerlerin dibine geçiyor, utanıyordu. Bütün Musevi cemaati oğlanın bu felaketini, kendi felaketiymiş gibi hissediyordu.

Bukus, daha sonraları, kasabayı bıraktı ve dünyada kumarcı olarak alinyazısını tamamlamaya gitti. On dört yıl geçtiği halde hâlâ ondan haber alınamamıştı.

Söylendiğine göre bütün suç, Kapiya'da bulunan ve sıkıştığı yerden cumartesi günü çıkarılan Şeytanın Altını'ndaydı...

XIII

İşgalin dördüncü yılı gelmişti. Bir dereceye kadar her şey yatışmış, yerli yerine oturmuştu. Türklerin zamanındaki o tatlı ve sakin yaşam yoktu ama (bu zaten imkânsızdı) yeni anlayışa göre her şey düzenleniyordu. Tam o sırada ülkede yeni kargaşıklıklar başladı. Kasabaya yeni askeri birlikler geldi ve Kapiya'ya tekrar nöbetçi kondu.

Bu, şöyle olmuştu:

O yıl, yeni hükümet Bosna Hersek'te zorunlu askerlik usulünü uygulamaya karar verdi. Bu, halkta, özellikle yerli Müslümanlar arasında büyük bir heyecan yarattı. Elli yıl önce, Padişah, Avru-palılar biçiminde eğitim görmüş düzenli bir ordu kurmaya karar verdiği zaman, hemen isyan bayrağını çekerek çarpışmışlardı. Epey kan dökülmüştü. Çünkü Hıristiyanlar gibi giyinmek, gö-güsleri üstünde bir haç gibi çaprazlama kayışlar taşımak istemi-yorlardı. Şimdi yine aynı üniformayı giyecek, üstelik de, yabancı dinden, yabancı bir hükümdara hizmet edeceklerdi!

Daha işgalin ilk yıllarında evleri sayıp numaraladıkları ve nü-fus sayımı yaptıkları zaman bu davranışlar, yerli Müslümanlar-da epey endişe ve korku yaratmıştı.

Bu gibi durumlarda her zaman olduğu üzere, kasabanın en ileri gelen, en okumuş Müslümanları bu kararların ne anlama geldiğini, bunlara karşı alınması gerekli tedbirleri konuşmak için aralarında gizlice bir toplantı yaptılar.

Kasabanın bu "kalburüstü" insanları, mayıs ayının bir gü-nünde, bir rastlantı ile olmuş gibi, Kapiya'nın sofasında buluş-tular. Bir yandan önlerine bakarak sessizce kahvelerini içerler-ken, bir yanda da, yavaş sesle, hükümetin bu şüpheli kararlar-ını konuşurlar.

Alınan yeni tedbirlerden hiç kimse hoşnut değildi. Bu tedbir-ler, anlayışlarına, yaşayış biçimlerine, geleneklerine tamamen aykırıydı. Hükümetin, kişisel işlerine ve yaşayışlarına karışma-sı, onlara anlamsız bir davranış gibi geliyordu, ama hiç kimse bu kararların gerçek anlamını, bunlara karşı alınması gereken tedbirleri bilmiyordu.

Aralarında Ali Hoca da vardı. Kapiya'ya pek seyrek geliyor-du. Çünkü sofaya çıkan basamakları gördüğü zaman kulağın-da tuhaf bir sızı duyardı. Müderris Hüseyin Efendi hem güzel konuşan, hem çok okuyan bir adam olduğundan evlerin önü-ne konan bu sayıların ve nüfus sayımının manasını herkesten iyi anlayabilirdi.

– Bana öyle geliyor ki, bu bir gâvur icadıdır! diye söze başla-dı. Fazla değilse bundan 30 yıl önce Travnik'te Tahir Paşa ad-

lı bir vezir vardı. Hristiyan'dan dönme, münafık, ikiyüzlü bir adamdı. Müslümanlığı kabul etmekle birlikte, kalben eskiden olduğu gibi, Hristiyan kalmıştı. Anlattıklarına göre yanında her zaman bir çan bulundurur, uşağını çağıracağı zaman papazlar gibi bu çanı çalarmış. İşte Travnik'te evlere numara koyan ilk insan bu Tahir Paşa oldu. Her evin üstüne numaralı bir tahta çaktırdı. O yüzden ona "Tahtacı" lākabını takmışlardı. Ama halk ayaklandı, bütün bu tahtaları söküp bir araya topladı ve yaktı. Az daha kan dökülecekti. Ama bereket versin İstanbul bunu haber aldı, Tahir Paşa'yı geri çağırdı. Şimdiki de ona benziyor. Nemseliler her şeyin, hatta yaşlarımızın bile hesabını tutmak istiyorlar.

Müderri's'i dinlerken herkes susmuş önüne bakıyordu. Müderri's, günün olayları üstünde fikir yürütmektense eskiden geçmiş hadiseleri anlatmasını severdi. Yine her zamanki gibi sabırsızlanan Ali Hoca oldu:

– Bunun Nemselilerin diniyle bir ilgisi yok, Müderri's Efendi!.. dedi. Bunu çıkarları için yapıyorlar. Onlar, boş yere vakit geçirip eğlenmiyorlar. Uyurken bile hep işlerini düşünüyorlar. Daha göremiyoruz ama yakında göreceğiz. Rahmetli Şemsi Bey "Nemseli'nin bombasının fitili uzun olur," derdi. Ne kadar haklıymış. Evleri numaralamaktaki maksatları bence, yeni bir vergi koymak içindir. Ya da asker toplamak niyetindedirler. Ne yapmak gerektiğini bana soracak olursanız, şöyle düşünüyorum: Hemen isyan etmek için bunu yapacak güçte bir ordumuz yok. Bunu kul da bilir, Allah da. Ama her emredilene de boyun eğemeyiz. Onların koydukları numaraları hiçbirimiz aklımızda tutmayalım. Doğduğumuz tarihi de doğru söylemeyelim. Varsınlar kendileri bulsunlar! Eğer fazla ileri gider, çocuklarımıza ve mutluluğumuza da el atacak olurlarsa, o zaman buna razı olmayalım... Allahın izniyle kendimizi savunalım!

Hükümetin bu can sıkıcı tedbirleri üzerine bir süre daha konuşular. Ama genel olarak Ali Hoca'nın söylediklerini kabul ettiler: Pasif direnme!

Yaşlarını saklayacak, ya da yanlış bilgi vereceklerdi. Kadınla-

ra gelince bu konuda kimse bir şey sormaya cesaret edemezdi. Çünkü bu, büyük bir hakaret olurdu.

Hükümetin bütün emirlerine ve korkutmalarına bakmayarak bu numaralı levhaları, ya görülmeyen yerlere, ya da tersine asıyorlardı. Bazen evlerini badana ederken güya farkına varmamış gibi, bu levhaların üstünü de badanalıyorlardı. Direnişin gizli, ama ciddi ve şiddetli olduğunu gören hükümet de hoşgörülükle davranıyor, kanunu bütün şiddetiyle uygulamaktan çekiniyordu.

Bu olayların üstünden iki yıl geçmişti. Herkes bunları unutmaya başladığı sırada asker toplama sorunu çıktı. Sosyal durumu ya da dinî ne olursa olsun bütün gençler askerlik ödevi yapacaklardı. Doğu Hersek'te açıkça bir ayaklanma baş gösterdi. Bu sefer Müslümanlar'ın yanibaşında Sırplar da yer almışlardı.

Ayaklanmanın elebaşısı yabancı devletlerle, özellikle Türkiye ile ilişki kurmaya çalışıyordu. Yeni hükümetin, Berlin Kongresi'nin ona verdiği yetkileri aştığını, hâlâ Türk egemenliği altında bulunan işgal bölgesinde asker toplamaya hakkı olmadığını iddia ediyorlardı.

Bosna'da teşkilatlandırılmış bir direnme olmadı ama, isyan Foça ve Gorajde'den yakınlardaki bucaklara kadar yayıldı. Dağınık çalışan isyancılar yenilgiye uğramış, birliklerin kalıntıları, Sırbistan'a ya da Sancak'a sığınmaya başlamıştı. Böyle sıralarda hep olduğu gibi haydutluk da alıp yürümüştü.

İşte bu yüzden, bunca yıl sonra tekrar, Kapiya'ya sürekli bir nöbetçi kondu. Kış olduğu ve kar yağdığı halde, iki jandarma gece gündüz nöbet bekliyordu. Şüpheli gördükleri yolcuları durduruyor, üstlerini başlarını arıyorlardı.

İki hafta sonra kasabaya Streifkorps birliği geldi ve Kapiya'da jandarmaların yerini aldı. Hersek'de isyan ciddi bir nitelik alır almaz hareket halinde bir birlik olan bu Streifkorps kurulmuştu. Bu birlik engebeli arazide eğitim görmüş, ona göre silahlandırılmış, yüksek maaşlı gönüllülerden meydana gelmişti. Aralarında vaktiyle işgal kuvvetleriyle gelen ihtiyat askerleri de vardı. Onlar geri dönmek istemediklerinden Streifkorpslarda kalmayı tercih etmişlerdi. İçlerinde jandarmadan

oraya geçenler olduğu gibi kılavuzluk ödevini gören yerli kura askerleri de bulunuyordu.

Uzun ve sert geçen kışa bakmayarak Streifkorps'a bağlı iki asker Kapiya'da sürekli olarak nöbet tuttu. Genel olarak bunlardan biri yabancı, biri yerli oluyordu. Kara Corc isyanında olduğu gibi bir karakol kurulmamış, öldürülen olmamış, başlar kesilmemişti ama, bu sefer de Kapiya'nın her kapatılışında olduğu gibi, kasabada derin izler bırakan olaylar geçmişti. Çünkü böyle kritik çağlar bazılarına felaket getirmeden kapanamaz.

Sıra ile nöbet tutan Streifkorps erleri arasında doğu Galiçyalı bir de Rus bulunuyordu. Adı Gregori Fedun'du. Bu 23 yaşındaki delikanlının dev gibi bir boyu, ama çocuksu bir ruhu vardı. Ayı gibi kuvvetli, genç bir kız kadar da utangaçtı. Askerlik ödevini yaptığı sırada bölüğünü Bosna'ya tayin etmişlerdi. Glasinats ve Maglaya savaşlarında bulunmuştu. Sonra da bir buçuk yıl Bosna'nın çeşitli garnizonlarında çalışmıştı. Terhis zamanı gelince Galiçya dolaylarında Kolomeia'daki babaevine dönmek ona zor gelmişti. Çünkü orada çocuk bol... başka her şey azdı. Peşte'de henüz alayından ayrılmadan Streifkorps için gönüllü toplamaya başlamışlardı... Aylarca süren çarpışmalar arasında Bosna'yı yakından tanıdığı için müracaatını hemen kabul ettiler. Güzel ormanlarıyla küçük Boşnak kasabalarını tekrar göreceği için seviniyordu. Oralarda kâh tatlı, kâh zahmetli günler geçirmişti. Şimdi o zahmetli günler ona güzel günlerden daha parlak geliyordu. Gönüllü maaşından ailesine birkaç florin göndereceği zaman annesinin, babasının, kız ve erkek kardeşlerinin sevincini gözlerinin önüne getiriyor, göğsü kabarıyordu. Şansı da yardım etmişti. Onu isyancıların çarpıştığı Hersek'e değil de Drina üstündeki bir kasabaya yolluyorlardı. Orada görevi devriye gezmekle nöbet beklemekten ibaret olacaktı.

Kış Kapiya'da, çoğu zaman saatlerce taban tepmekle, geceleri ise soğuşun taşı bile çatlattığı, kasabanın üstünde gök kubbenin solduğu, yıldızların küçük mumlar kadar parıldadığı açık havalı gecelerin ayazında soğuktan donan ellerini üflemeyle geçirmişti. Baharın ilk işaretini, Drina'nın eriyen buzlarının top

gibi patlayan ve insanın ta içinde öten yankılarını köprünün üst yanında; birbirine yaslanmış dağların seyrek ormanlarında öten rüzgârın boğuk sesini de orada Kapiya'da karşıladı. Delikanlı, sırası geldikçe nöbet bekliyordu. Topraktan, sudan yükselen ilkbahar pırıltıları yavaş yavaş bütün benliğini kaplıyor, duygularını ateşliyor, bulandırıyor... Ona adeta bir sarhoşlukla karışık düşünceler veriyordu. Nöbet beklerken Ukrayna türkülerini söylüyordu. Bir şarkı söylerken ona öyle geliyordu ki, sanki hep birini bekliyordu. Ve her geçen gün de buna biraz daha inanıyordu.

Mart başlarında, komutanlık nöbet tutan birliklere bir bildiri gönderdi. Sağlam kaynaklardan alınan bilgiye göre tanınmış haydut Yakov Çakırliya, Hersek'ten Bosna'ya geçmiş, şimdi de Vişegrad dolaylarında bir yerde gizleniyormuş. Oradan da herhalde Türk veya Sırp sınırına geçmek isteyecekti. Bu yüzden nöbette çok dikkatli olmaları hatırlatılıyordu.

Streifkorps erlerine Çakırliya'nın şeklini de tarif etmişlerdi. Kısa boylu, gösterişsiz, ama fevkalade sinsî ve kurnaz bir adamdı. Etrafındaki nöbetçileri birçok kere aldatıp kaçmayı başarmıştı. Fedun bu emri de her zamanki gibi büyük bir ciddiyetle dinlemişti. Bu kadar telaşı fazla buluyordu. Genişliği ancak on adım olan bu köprüden bir kimsenin görülmeden geçebileceğine aklı ermiyordu. Onun için Kapiya'da, gece olsun, gündüz olsun birkaç saatlik nöbetini rahat ve endişesiz geçiriyordu. Tabii ki biraz daha fazla dikkat ediyordu ama, bu dikkati Yakov yüzünden değildi. Onun nerede olduğunu kimse bilmiyordu. Dikkatini çeken şey, ilkbaharın yaklaştığını belirten tabiat olaylarıydı.

İnsan yirmi üç yaşında olur, kendini canlı ve güçlü duyar, bütün vücudu karıncalanırken... çevresi hep bahar kokuları, bahar fısıltıları ile dolarken, dikkatini yalnız bir şeye vermesi pek kolay değildir.

Dar geçitlerde karlar eriyor... Daha hızlı akan ırmak baş döndürüyor... Kuzeybatıdan esen rüzgâr, karlı dağlarla vadi-deki tomurcukların kokularını birbirine katıyordu. Fedun bir terastan öbür terasa giderek enginleri seyrediyordu. Eğer gece

nöbetinde ise, duvara yaslanarak rüzgârla birlikte Malo Rusya şarkıları söylüyordu. Gece olsun, gündüz olsun içinden hep bir şey bekliyordu. Sanki gelecek biri varmış gibi... Hem tatlı, hem acı bir duyguydu bu! Havada, suda, toprakta geçen hari-kulâde olaylar da onu buna büsbütün inandırıyordu. Bir gün öğle vakti, nöbet bekleyen delikanlının yanından bir Müslüman kızı geçti. Genç kızların henüz örtünmedikleri bir yaştaydı. Büsbütün de açık çıkmadıkları için bir şala sarınıyorlardı. Saçları, alınları, çeneleri kapatılır ama gözleri, yanakları ve ağızları açıkta kalırdı.

Müslüman kızlarının, örtülerin belki de yarın büsbütün gizleyeceği henüz çocukluktan çıkmamış sevimli yüzlerini masum bir neşe ile gösterdikleri bir çağdı bu!..

Kapiya'da kimsecikler yoktu. Fedun'un nöbet arkadaşı Praçalı Stevan adlı biriydi. Streifkorps'a bağlı köylülerdendi. Oldukça yaşlı olan bu adam içkiye fazlaca düşkün olduğundan, emirlere aykırı olarak taş sofada oturmuş uyukluyordu.

Fedun genç kıza, ihtiyatlı ve sıkılgan bir bakışla baktı. Renkli şalı, yürüyüşünün ahengine, rüzgârın esişine uyarak etrafında havalanıyor, güneşin altında canlı bir varlıkmiş gibi dalgalanıp parlıyordu. Sakin ve güzel yüzü şalın gergin kumaşıyla sıkıca çerçevelenmişti. Kirpiklerini kırıştırarak gözlerini yere eğiyordu. Ve yanından böylece geçerek kasabanın ortalarına doğru gözden kayboldu.

Delikanlı daha canlı adımlarla bir terastan ötekine gitmeye başladı. Gözü hep çarşı tarafındaydı. Şimdi artık beklediği biri vardı. Yarım saat sonra (köprüde hâlâ öğle vaktinin sessizliği hâkimdi) genç Müslüman kız çarşıdan döndü, tekrar heyecanla delikanlının önünden geçti. Bu sefer Fedun daha büyük bir cesaret göstererek ona uzun uzun baktı. Ne tuhaf, genç kız da yan gözle ona bakıyordu... Hatta fütursuzca gülümseyerek... Yüzünde birbirini oyunda aldatmaya çalışan çocukların o kurnaz anlatımı vardı. Tekrar dalgalı yürüyüşüyle gözden kayboldu. Genç ama dolgun vücudunu saran renkli örtüsü de binbir kıvrımla arkasından dalgalandı.

Köprüyü geçtikten sonra, şalının doğu desenleriyle canlı

renkleri, öbür kıyıdaki evlerin arasında daha bir süre göründü, sonra kayboldu. Delikanlı ancak o zaman bir rüyadan uyanır gibi sıçrayarak kendine geldi. Hâlâ olduğu yerde aynı vaziyette duruyordu. Kendini toplayınca hemen tüfeğini yokladı. Sanki farkında olmadan bir şey kaçırmış gibi etrafına bakındı... Stevan, mart güneşinin aldatıcı sıcaklığı altında uyuyordu. Birden Fedun'a, her ikisi de bir kabahat işlemiş gibi geldi.

Ne kadar sürdüğünü tahmin edemediği bu süre içinde yanlarından bir tabur asker geçse farkına varmayacaklardı. Telaşla Stevan'ı uyandırdı... Nöbet değişinceye kadar büyük bir dikkatle beklediler.

Genç kız, dinlenme döneminde de, nöbet sırasında da bütün gün vicdanının önünden bir hayalet gibi birçok defa gelip geçti.

Ertesi gün öğleye doğru, çarşıda ve köprüde kimsenin bulunmadığı bir sırada tekrar görüldü. Kurallarını pek iyi bilmediği bir oyun oynuyormuş gibi Fedun da, tekrar bu şalla çerçeveselenmiş yüze baktı. Her şey yine bir gün önceki gibi geçti. Yalnız bakışmalar daha uzun sürdü. Gülümsemeler de daha canlı ve daha cüretkâr oldu. Sanki bu oyuna ortaklık ediyormuş gibi Stevan da yine, taş sıranın üstünde uyukluyordu. Sonradan, her zaman yaptığı gibi, gözünü yummadığına, geceleri yatağında bile uyumadığına yemin etti.

Dönüşte genç kız adeta durakladı, genç askerin gözlerinin içine baktı. Karışık ve manasız birşeyler mırıldandı. Delikanlı dizlerinin büküldüğünü hissetti. Nerede olduğunu bile unuttu.

Ancak, rüyalarımızda büyük bir cüret gösterebiliriz. Genç kız tekrar öbür kıyıda gözden kaybolunca Fedun korkudan titremeye başladı. Bir Müslüman kızının bir Nemse askerine bakmaya cesaret etmesi inanılır şey değildi. Böyle hiç duyulmamış, eşi görülmemiş şeyler ancak rüyalarda olurdu. Bu ülkede ve onun durumunda olan birinin bir Müslüman kızına yaklaşmaya, dokunmaya cesaret etmesinin nasıl bir tehlike yaratacağını çok iyi biliyordu. Bunu ordudayken de, şimdi Streifkorps'da da kendilerine söylemişlerdi. Bu gibi suçların cezası çok büyüktü. Gururları incinen öfkeli Müslümanlar tarafından öldü-

rölerek, bunu hayatları ile ödeyenler bile olmuştu. Bütün bunları biliyor, aykırı davranmak istemiyordu ama, işte tam tersini yapıyordu.

Mutsuz insanların felaketi bundan ileri gelir. Parlak ve erişilmez olan şeyler bir an için onlara kolayca erişilecekmiş gibi görünür ve bu istek bir kere içlerine yerleşti mi her şeye rağmen ona el uzatanlara getirecekleri felaketlerle tekrar erişilmez bir hale gelir.

Üçüncü günü öğleye doğru Müslüman kızı yine geçti... Tıpkı rüyada gibi, her şey delikanlının arzuladığı biçimde oldu. Büyük gücü altında başka her şeyi silen tek gerçek gibi.

Stevan yine uyukluyordu. Hiç gözünü kırpmadığına inanarak Kapiya'dan kimsenin geçmediğine yemin etmeye hazırdı. Delikanlı yine birşeyler kekeledi. Genç kız da yavaşladı. Ve anlaşılmas birşeyler mırıldandı. Bu tehlikeli ve inanılmaz oyun böylece sürüp gitti. Dördüncü günü genç kız yine Kapiya'da kimsenin bulunmadığı bir sırada geçti ve aşktan yanıp tutuşmakta olan delikanlıya bundan sonraki nöbetini ne zaman alacağını fısıltıyla sordu. O da akşam ezanında, hava kararmaya başladığı zaman nöbete geçeceğini söyledi. Genç kız yürüyüşünü yavaşlattı. Ama durmadan geçerken ona yan gözle bakarak:

– Büyük annemi kasabanın çarşısına götüreceğim, geceyi orada geçirecek ve ben yalnız döneceğim, diye mırıldandı. Her kelimesinde sanki onu tekrar göreceğinden doğan bir sevinç vardı.

Altı saat sonra Fedun, yine uyuklayan arkadaşıyla Kapiya'da bulunuyordu. Yağmurdan sonra ona vaatlerle dolu gelen serin bir akşam başladı. Geçenler büsbütün seyrekleşmişti. Genç Müslüman kızı Osaynitşa yolunda göründü. Alaca karanlık şalının renklerini soldurmuştu. Yanında iki kat olmuş bir Müslüman kadını vardı. Kalın örtülere sarınmıştı. Sol eliyle Müslüman kızın koluna, sağ eliyle bastonuna dayanıyordu... Adeta dört ayak üstünde gidiyormuş izlenimini veriyordu. Fedun'un önünden böylece geçtiler. Genç kız da adımlarını, yanında güçlkle yürüyen kadının adımlarına uydurmuştu. İlk karanlıkların gölgelerinde büsbütün iri görünen gözlerini genç adamın gözlerine dikmişti. Sanki onlardan ayıramı-

yormuş gibi... O, şehirde gözden kaybolduğu zaman delikanlının bütün vücudunu bir ürperme aldı. Ve sanki kaybettiği bir şeyi yakalamak istiyormuş gibi acele acele bir terastan öbür terasa gidip gelmeye başladı. İçindeki korkuya benzeyen heyecanla genç kızın dönmesini bekliyordu. Stevan uyukluyordu. "Acaba kız bana ne diyecek?" diye düşünüyordu. "Ya ben ona ne diyeceğim? Belki de gece gizli bir yerde buluşmamızı teklif edecek?" Bu düşüncenin verdiği haz ve tehlikeli heyecan içinde titremekten kendini alamadı. Böyle heyecan içinde bir saat geçti. Sonra bir yarım saat daha. Genç kız hâlâ görünmüyordu. Ama bu bekleyiş bile ne kadar tatlıydı!.. Çöken karanlıklarla bu tatlılık da artıyordu.

Nihayet genç kızın yerine, Fedun'dan nöbeti devralmaya gelen arkadaşları geliyordu. Ama bu sefer gelen yalnız nöbet bekleyecek olan iki er değildi. Yanlarında, Asteğmen Drajenoviç de vardı. Bu koca siyah sakallı adam, Fedun'la arkadaşına dönerek hemen yatakhaneye dönmelerini ve yeni bir emir almadıkça oradan ayrılmamalarını emretti. Fedun bir suç işlemiş olması ihtimaliyle beynine kan hücum ettiğini sandı.

Düzgün dizilmiş on iki yatağıyla koca yatakhane buz gibi soğuk ve boştu. Adamlar ya kasabada, ya yemektedirler. Fedun ve Stevan endişe ve sabırsızlık içinde bekliyorlardı. Asteğmen, niye onlarla o kadar sert konuşmuştu? Bir saat sonra erler yatmak için gelmeye başladığı sırada bir onbaşı içeri girdi. Kaşları çatıktı. Yüksek ve sert bir sesle arkasından gelmelerini söyledi. Onlara gittikçe daha sert davranıyorlardı. Bu hiç de iyiye yorulamazdı.

Yataktan çıkar çıkmaz ikisini ayrı ayrı yerlere götürerek sorguya çektiler. Gece ilerliyordu. Kasabada son ışıkların söndüğü saat yaklaşıyordu. Ama kışın pencere hâlâ aydınlıktı. Ara sıra sokak kapısının zili, anahtar şakırtıları, ağır kapıların gürültüleri ile açılıp kapanmaları duyuluyordu. Emir erleri gidip geliyor, karanlıkta uyuyan kasabayı acele acele geçip kışla ile karargâh arasında mekik dokuyorlardı. Karargâhın birinci katının pencerelerinde de ışık vardı. Bütün bu dış görünüşlerden de anlaşıyordu ki kasabada umulmadık bir şeyler geçmişti.

Saat on bire doğru Fedun'u bölük kumandanının bürosuna getirdikleri zaman ona öyle geliyordu ki, Kapiya'daki olayların üstünden günler, hatta haftalar geçmişti. Masanın üstünde yeşil abajurlu madenî bir gaz lambası yanıyordu. Lambanın önünde Yüzbaşı Kırçmar oturuyordu. Lamba, kollarını dirseklerine kadar aydınlatıyor, geri kalan kısmı abajurun gölgesinde kalıyordu. Fedun, bu tombul sarı yüzü yakından tanıyordu. Sakalsızdı. Bıyıkları görünmeyecek kadar küçüktü. Etrafı koyu halkalarla çevrilmiş zeki gözleriyle daha çok kadına benziyordu.

Ağır konuşan, ağır kımıldayan bu şişman ve sakin subaydan ateşten korkar gibi korkuyorlardı. Bu iri gözlerin bakışına dayanacak adam pek azdı. Yavaş sesle, ağır ağır konuşan, ama sahnedeymiş gibi her kelimeyi birer birer, açık ve belirli bir biçimde söyleyen bu adamın karşısında kekelemeyen yoktu. Biraz ilerde Astegmen Drajenoviç duruyordu. Onun da vücudunun üst yanının yarısı karanlıkta kalmıştı. Yalnız kuvvetle aydınlanmış elleri görülüyordu, parmağında kalın altın bir hal-ka vardı.

Sorguya Drajenoviç başladı:

– Stevan Kalatsan ile birlikte Kapiya'da nöbet tuttuğunuz sırada saat beşten yediye kadar vaktinizi nasıl geçirdiğinizi söyler misiniz?..

Fedun, yüzünün kızardığını hissetti. Herkes vaktini istediği gibi ve elinden geldiği kadar en iyi biçimde geçirmeye çalışırdı. Ama sonra, sert bir mahkeme önünde, en gizli düşüncelerine kadar, her şeyin bütün ayrıntılarıyla hesabını vermek zorunda kalacağı kimsenin aklına gelmezdi. Evet... Bunu hiç kimse düşünmezdi. Hele ilkbaharda vaktini Kapiya'da geçiren bir delikanlı ise, hepten düşünmezdi. Ne cevap vermeliydi? Bu iki saatlik nöbetini de her zamanki gibi, ondan önceki günler gibi geçirmişti. Ama şu dakikada gündelik hayatı üzerine bile anlatacak bir şey bulamıyordu.

Hayalinde yalnız yasak olan ve herkesin başına gelen ikinci derecede şeyler resmigeçit yapıyordu. Ama insan şeflerine, Stevan'ın her günkü gibi uyukladığını, kendisinin de köprüden geçen tanımadığı bir Müslüman kıızıyla birkaç kelime konuştu-

ğunu, akşam memleket şarkıları mırıldanarak kızın ona alışılmamış bir şey... bir heyecan getirecek olan dönüşünü beklediğini söyleyemezdi. Yarabbim!.. Cevap vermek ne güçtü!.. Her şeyi söylemek ne kadar imkânsızdı. Ama bazı ayrıntıları söylemeden geçmek insanı rahatsız ediyordu. Zaten acele etmek gerekti. Vakit geçiyor, şaşkınlığı ve sıkıntısı da artıyordu. Bu sükût ne zamandan beri devam ediyordu?

Bölük kumandanı:

– Haydi, bekliyoruz!.. dedi.

Bu, iyi yağlanmış bir makinenin sesi gibi güçlü ve pürüzsüz çıkan “Haydi!” kelimesini herkes çok iyi biliyordu.

Fedun daha ilk ağızda, suçlu gibi şaşırmaya, kekelemeye başladı. Gece ilerliyordu ama ne karargâhın ne de kışlanın ışıkları sönmüyordu. Sorgular, tutanaklar, yüzleşmeler birbirini kovalıyordu. Aynı gün Kapiya’da nöbet beklemiş olan öteki erler de sorguya çekiliyorlardı. Gelip geçenlerden de bazılarını bulup getirmişlerdi. Görülüyordu ki çember hep, Stevan’la Fedun’un etrafında daralıyordu.

Ona öyle geliyordu ki gurutpan önceki hülyalarının sonucu olan bütün o karmaşık ve şeytanî sorumluluklar, şimdi üstüne yıkılıyordu. Stevan’la yüzleştirildi. Köylü, kurnaz kurnaz gözlerini kırptırıyor, yapmacık bir tavırla konuşuyordu. İncecik bir sesle, boyuna cahil bir köylü olduğunu ve her şeyde bu Mösyö Fedun’un (nöbet arkadaşına hep böyle diyordu) arkasına sığındığını tekrarlıyordu.

Bir yandan aklıktan karnı zil çalan, öte yandan da heyecandan titreyen delikanlı:

– Artık cevap vermek gerekecek! diye düşünüyordu. Buna rağmen ne gibi bir suç işlemiş olduğunu bir türlü anlayamıyordu. Ama sabah, her şeyi aydınlattı.

Bütün gece, ortasında soğuk ve merhametsiz yüzbaşının bulunduğu o tuhaf çember etrafında döndü durdu. Yüzbaşı dilsiz ve hareketsizdi. Ama kimsenin susmasına ve uydurmasına izin vermiyordu. Görünüşü ve davranışıyla bir insandan çok, heykelleşmiş bir görevdi. İnsanoğlunun duygularını, zaaflarını anlamayan korkunç bir mahkeme rahibine benziyordu. San-

ki uyku, istirahat, yemek gibi tabî ihtiyaçların bile dışında kalan bir yaratıktı.

Gün doğarken Fedun'u tekrar yüzbaşının önüne getirdiler. Büroda, Drajenoviç'in yanında bir jandarma ile bir kadın duruyordu. Genç adamın önce inanacağı gelmedi. Bu gerçek olamazdı. Genç adam şaşkına dönmüştü. O karışık rüyası hâlâ devam ediyor, gün ağardığı halde bile gece bir türlü bitip tükenmek bilmiyordu.

– Nöbet bekleyen bu muydu?

Nihayet, içini ezen büyük bir çaba harcayarak Fedun dikkatle kadına baktı. Bir gün önceki Müslüman kıızıydı. Yalnız şalsız ve başı açıktı. Başına topladığı kalın kestane rengi örgüleri dağılmıştı. Ayağında Müslüman giyinişine göre renkli bir şalvar vardı. Ama üst yanı, gömleği, kemeri ve yeleği, kasabanın üst yanındaki yüksek yaylada oturan köylülerin kılığıydı. Şal olmayınca, daha yaşlı ve daha şişman görünüyordu. Yüzü de büsbütün değişmişti. Ağzı büyük ve haindi. Göz kapakları kızarmıştı. Yalnız gözleri duru ve parlaktı. Dün akşamki gölgeler dağılmıştı. Fedun'a şimdiki görünüşü kadar yabancı gelen sert ve kayıtsız bir sesle:

– Evet, dedi.

Drajenoviç, sormakta devam etti. Köprüyü kaç sefer geçmişti? Fedun'a ne demişti? O ne cevap vermişti?

Kız; genel olarak doğru cevap veriyordu ama, halinde bir ilgisizlik ve küstahlık vardı.

– Peki, Yelenka, köprüyü son geçtiğinde o sana ne dedi?..

– Birşeyler mırıldandı ama, ne dediğini pek anlayamadım. Çünkü onu dinlemiyor, hep Yakov'u nasıl geçireceğimi düşünüyordum.

– Sadece bunu mu düşünüyordun?

– Evet...

Çok yorgun görünüyor, fazla konuşmak istemiyordu. Ama, asteğmen inat ediyordu. Sözlerinin dinlenmemesine alışkın olmadığını gösteren tehdit dolu bir sesle genç kadından, karargâhta söylediklerinin hepsini tekrarlamasını istiyordu. Kız, kendini savunuyor, ilk ifadesinin bir bölümünü atlayarak kı-

salıyordu. Ama Drajenoviç sözünü keserek, tekrar baştan anlatmasını söylüyordu.

Birer birer bütün gerçekler meydana çıkıyordu. İsmi Yelenka'ydı. Yukarı Lieska'da oturan Tosiç ailesindendi. Haydut Yakov Çakırliya, geçen sonbaharda oraya gelmiş, kışı köylerinin üst yanındaki bir ahırda geçirmişti. Ona genç kızın evinden yemek ve çamaşır göndermişlerdi. Çoğu zaman da bu işi genç kız yapmıştı. Birbirlerini sevmiş ve nişanlanmışlardı. Karlar eriyince, Streifkorps da daha sıkı tedbirler alınca, Yakov ne pahasına olursa olsun Sırbistan'a geçmeye karar vermişti. Muhafaza altında olmasa bile bu mevsimde Drina'yı geçmek güçtü. Üstelik de köprüde sürekli bir nöbetçi vardı. Onun için nöbetçiyi aldatmaktan başka çare yoktu. Yelenka da onunla birlikte gelmek, hayatı pahasına da olsa ona yardım etmek istemişti.

İlkin Lieska üstüne inmişler, sonra da Okalişte'de bir mağaraya saklanmışlardı.

Yakov, daha önce Glasinats'da çingenelerden ferace, şalvar ve kemerden ibaret bir Müslüman kadın elbisesi satın almıştı. Sonra da onun direktifiyle köprüden geçmeye başlamıştı. Özellikle yerli Müslümanların bulunmadığı saati seçiyordu. Nöbetçiyi alıştırmak için üç gün sıra ile köprüden geçmiş, en sonunda Yakov'u da geçirmeye karar vermişti.

- Neden bu erin nöbet beklediği zamanı seçtin?
- Çünkü bana hepsinden yumuşak görünmüştü de ondan.
- Sadece bunun için mi?
- Evet.

Asteğmenin ısrarı üzerine kadın devam etti:

– Her şey öyle hazırlandıktan sonra Yakov satın aldığı elbiseleri giymişti. Ve böylece onu ihtiyar büyükannesiymiş gibi iki nöbetçinin önünden geçirmişti. Hiçbir şeyin farkına varmamışlardı. Çünkü Fedun yalnız onun yüzüne bakıyordu. Daha yaşlı olan arkadaşı ise sofada uyuyordu.

Çarşıya gelince, tam çarşının ortasından geçmek istememişler ve bir yan sokağa sapmışlardı. Onları ele veren de bu olmuştu. Yolları şaşırmışlar ve öteki sınıra geçilen Rzav köprüsüne gelecekleri yerde bir Müslüman kahvesinin önüne çıkmışlardı.

Tam o sırada da birkaç Müslüman dışarı çıkıyordu. Aralarında yerli bir jandarma vardı. Hiç tanımadığı bir kızın yanındaki ihtiyarı görünce şüphelenerek onları izlemişti. Böylece Rzav'a kadar gelmişlerdi. Orada yanlarına yaklaşıp kim olduklarını ve nereye gittiklerini sormuştu. Peçesinin altından jandarmayı inceleyen Yakov o sırada kaçmayı uygun görmüştü. Örtüsünü atıp genç kızı jandarmanın üstüne öyle bir itmişti ki, ikisi birlikte yere yuvarlanmışlardı. (Yakov ufak tefek olmasına rağmen son derece kuvvetli, gözü pek bir adamdı.)

Genç kız bunları gayet sakin itiraf ediyordu. Jandarmanın bacakları arasına düşmüştü. Jandarma ondan kurtulmak için onu iterken Yakov kendini Rzav'a atmış, su dizlerini geçtiği halde adeta bir su birikintisinden geçer gibi kolaylıkla öbür kıyıya çıkıp kamışlar arasında gözden kaybolmuştu. Ona gelince: Onu da karargâha götürmüşler, korkutmuşlar, dövmüşler, ama söyleyecek başka bir şey olmadığı için susmuştu.

Kimlerden yardım gördüklerini, Yakov'un planının ne olduğunu anlamak için asteğmen, kızı bir hayli sıkıştırdı. Ama nafile; söylemek istediği bölümleri anlatırken fazlasıyla konuşuyor, söylemek istemediklerine gelince ağzından laf çıkmıyordu. Drajenoviç'in bütün çabaları boşa gitti.

– Yakov'u şimdiye kadar mutlaka sınırda yakalamışlardır. Onun için bildiklerini söylersen iyi edersin... Ona boşuna işkence edilmesine de engel olursun, dedi.

– Onu mu yakalayacaklar?.. Onu mu?..

Bunu söylerken Drajenoviç'e ne söylediğini bilmeyen bir adammış gibi acıyarak bakıyordu. Üst dudağının ucu küçümser bir eda ile yukarı doğru kalktı. Dudaklarının büzülmüş bir sülüğü hatırlatan bu hareketi küstahlık ve küçümseme anlatıyordu. Duyguları, sözlerini aştığı zaman bu hareketi yapmaktan kendini alamıyordu. Bu, güzel düzgün olan çehresini ısıraplı ve sevimsiz yapıyordu. Pencereden dışarı bakınca yüzüne, ekilmiş tarlası üzerinde havanın etkisini ölçmek isteyen bir çiftçi gibi sevinçli ve çocuksu bir anlatım geldi.

– Allah yardımcınız olsun! dedi. O dün gecedен bu saate kadar, değil buradan iki saat ötede olan sınırı, koca Bosna'yı bile

baştan başa geçerdi. Ben bundan eminim. Bana ne isterseniz yapabilirsiniz. Zaten bunun için onunla geldim. Ama onu bir daha hiç göremeyeceksiniz... Bunu aklınızdan çıkarın!

Tekrar dudağının ucu yukarı doğru kalktı ve yüzü daha yaşlı, küstah ve çirkin göründü.

Ama, dudakları tabii halini aldı mı, yine bir çocuk kadar saf, cesur ve sevimli oluyordu. Ne yapacağını bilemeyen Drajenoviç, yüzbaşıya baktı. O da kızı götürmesini işaret etti. Tekrar Fedun'u sorguya çektiler. Bu uzun sürmezdi artık! Genç adam her şeyi itiraf etti, kendini savunacak tek bir söz söylemedi. Hatta Drajenoviç ona, sorularıyla bir savunma yolu hazırladığı halde bile hiç oralı olmadı. Yüzbaşının onu çaresiz bir şekilde mahkûm eden ve içinde acı gizlenen ciddi ve insafsız sözleri bile genç adamı uyuşukluktan kurtaramadı.

Yüzbaşı ona Almanca:

– Sizi ciddi, vicdanlı, dünyada ödevinin ve ülküsünün ne olduğunu bilen bir insan sanıyordum. Bir gün bölümümüzün göğsünü kabartacak bir er olacağınızı umuyordum. Oysa kendinizi sevdaya kaptırdınız... Hem körü körüne!.. Önünüzden geçen ilk kadına kapıldınız. Kendisinden ciddi bir iş beklenilmeyen zayıf, iradesiz bir insan gibi davrandınız. Sizi mahkemeye vermek zorundayım. Mahkemenin kararı her ne olursa olsun size gösterilen güvene lâyık olmadığınızı, namuslu bir adam ve iyi bir asker gibi görevinizin başında durmadığınızı bilmek, sizin için cezaların en büyüğüdür!.. Haydi gidin artık!..

Tane tane söylenen bu sözler bile genç adamın vicdanına yeni bir şey katmıyordu. Çünkü bütün bunları kendi kendine de tekrarlıyordu. Bu kadının, haydutun metresinin, karşısına çıkışı, söylediği sözler, Stevan'ın davranışı, bu kısa sorgunun gidişi... Hepsi baharın ona Kapiya'da oynadığı oyunu bütün açıklığıyla gösteriyordu. Bu saf, havai, ama affedilmez oyunu!.. Yüzbaşının sözleri bütün bunların üstüne basılan resmî bir mühürden başka bir şey değildi. Onlar, kanunun ve kuralların yazılı olmayan bazı isteklerini yerine getirmek için, Fedun'dan çok yüzbaşıya gerekli olan şeylerdi.

Genç adam kendini, harikulâde bir sahne seyrederek gibi ge-

nişliğini kavrayamadığı bir keşfin karşısında buluyordu. Tehlikeli bir görev başındayken, kötü bir saatte bir an kendini unutmanın ne demek olduğunu öğreniyordu. Eğer orada, Kapiya'da geçirdiği bu saniyeler... Bilinmemiş kalsalardı... hiç önemleri olmayacak, geceleri nöbet beklerken... can sıkıntısından arkadaşlara anlatılan küçük aşk maceraları olarak kalacaklardı. Ama büyük sorumlulukların ölçüsüne vurulunca, bu saniyeler kesin birer değer oluvermişlerdi. Bu ölümden de beter bir son demektir. İğrenç, şerefsiz bir son!.. Artık ne kendine, ne de başkalarına açıklamada bulunmak vardı!.. Ne Kolemeia'dan gelecek mektup, ne aile resimleri... Ne de o kadar gururla eve yol-ladığı posta havaleleri... Sadece kendini aldatmış ve onu aldatmalarına izin vermiş bir adamın sonu vardı. İşte onun içindir ki, yüzbaşıya verecek cevap bulamamıştı.

Fedun çok sıkı bir nezaret altında değildi. Sabah kahvaltısını getirdiler, sanki başka birinin ağzı ile yiyormuş gibi yemeğini yedi. Sonra kendi eşyalarını toplamasını, silahlarıyla beylik eşyaları teslim etmesini söylediler.

Saat onda posta arabasıyla bir jandarmanın gözcülüğünde Saraybosna'ya gidecek, orada askerî mahkemeye verilecekti. Genç adam eşyalarını toplarken orada bulunan birkaç arkadaş, ayaklarının ucuna basarak gözden kayboldular, arkalarından kapıyı da sessizce kapatmışlardı. Felakete uğrayan bir insanın etrafını saran yalnızlık ve sessizlik çemberi onun da etrafında gittikçe genişliyordu. İlk duvardan, üstüne yağlı boya ile ismi, rütbesi, bölüğünün ve birliğinin numarası yazılmış olan siyah levhayı çıkardı. Levhanın arka tarafına bir tebeşir parçasıyla ve küçük harflerle acele şunları yazdı:

"Eşyanın hepsini lütfen Kolemeia'ya, babama gönderilmesi rica olunur. Bütün arkadaşlarıma selamlar. Amirlerimden af dilerim. G. Fedun."

Sonra bir kez daha pencereden baktı. Bu kadar dar bir çerçeveden insan gözünün bir saniyede görebileceği her şeyi kavramağa çalıştı. Sonra duvardan tüfeğini aldı. İçine iyice yağlanmış ağır bir kurşun yerleştirdi. Pabuçlarını çıkarttı Bir çakıyla, çorabının sağ ayak parmağının üstüne bir delik açtı. Yatağın

uzandı. Tüfeğini elleri ve dizleri ile tutarak namlusunu çenesine dayadı. Ayağını oynatarak tetiğin tam çorabın deliğine gelip takılmasını sağladı. Tetiği çekti. Kışlanın içi tüfek sesinin yankılarıyla inledi.

Büyük kararlardan sonra her şey sadeleşir, kolaylaşırdı. Doktor geldi. Ölümü tesbit edildi. Bir tutanak tutuldu, o da sorgu kâğıdına iliştirildi. O zaman gömülme işi ortaya çıktı. Drajenoviç, rahip Nikola ile bu işi görüşmek için emir aldı. Fedun intihar ettiğine göre, Hristiyan mezarlığına gömülebilir miydi? Rahip Nikola, Uniat mezhebine bağlı birinin günahını affedebilir miydi?

Son yıllarda Rahip Nikola birdenbire çökmüştü. Artık güçlkle yürüyordu. Onun için kiliseye, kendine yardımcı olarak Rahip Yoso'yu almıştı. Rahip Yoso duygulu ama heyecanlı, yamış bir odun parçası gibi karakuru bir adamdı. Son zamanlarda kasabada ve köylerde yapılan bütün dinî törenleri üzerine almıştı. Çünkü Rahip Nikola artık çok zorlukla yürüyor, ancak evine çok yakın olan kilisedeki görevine bakabiliyordu.

Yüzbaşının emri üstüne Drajenoviç Rahip Nikola ile görüşmeye gitti.

Muhterem ihtiyar, onu evinde uzanmış olarak kabul etti. Rahip Yoso da yanında bulunuyordu. Drajenoviç ona Fedun'un ölüm sebebini, gömülme meselesini anlatınca rahiplerin ikisi de bir süre sustu. Rahip Nikola'nın susmakta devam ettiğini görünce Rahip Yoso, çekingen bir tavırla bunun eşine rastlanmamış bir olay olduğunu, Fedun'un Hristiyan mezarlığına gömülmesinin hem kilise kanunlarına, hem geleneklere aykırı olduğunu, yalnız intihar ettiği sırada aklının başında olmadığı ispat edilecek olursa belki bir şey yapabileceğini söyledi.

Tam o sırada Rahip Nikola, üstüne bir Türk seccadesi serilmiş olan dar ve sert sedirin üstünde doğruldu. Vücudu yine, o her zamanki heykel dikliğini almıştı. Kasabanın çarşısından geçerken sağdan soldan herkesin ona selâm verdiği zamanlardaki dikliğini!

Konuşmaya başlar başlamaz yüzü aydınlandı. Bu yüz hâlâ kırmızıydı. Ve sakalın içinde kaybolan uzun bıyıkları vardı. Ar-

tık büsbütün ağarmış olan kızıl saçları da dikilmişti. Bu... doğduğu günden beri kimsenin düşüncesinin etkisi altında kalmamış, düşüncelerini daima açıkça söylemeye ve savunmaya alışmış bir adamın yüzüydü.

Duraksamadan, büyük laflar söylemeden, asteğmen ile rahibe döndü:

– Bir felaket oldu mu ortada ispat edilecek bir şey kalmaz! dedi. Kim akli başındayken hayatına kıyabilir? Kim onu, bir dinsiz gibi, hiçbir rahibin yardımı olmadan bir duvarın dibine gömme sorumluluğunu üstüne alabilir? Hadi git Mösyö! Allah senden razı olsun! Ölüyü hazırlamalarını emret ki, onu hemen gömelim. Hem de mezarlığa... Başka bir yere değil! Günahlarını ben affedeceğim. Eğer sonradan kendi mezhebinden de bir rahip bulunacak olursa, benim eksiklerimi o tamamlasın!

Drajenoviç gittikten sonra şaşırmış olan Rahip Yoso'ya döndü:

– Bir Hıristiyana mezarlıkta bir kabri nasıl çok görebilirsin? dedi. Hem de neden onun günahlarını affetmiyecekmişim? Hayatında mutsuz oluşu yetmiyor mu ki?.. Yukarda, hepimizin günahlarının hesabını soracak olan, varsın onun da günahlarının hesabını sorsun!..

İşte böylece Kapiya'da bir suç işlemiş olan delikanlı sonsuz olarak kasabada kaldı. Ertesi sabah gömüldü. Rahip Nikola, Kilise muhafızı Dimitri ile onun günahlarını affeden son töreni yaptı.

Streifkorps'a bağlı erler, birer birer mezarın önünden geçerek bir avuç toprak attılar. Bir yandan da kışlanın önünde dimdik ve bembeyaz bir bulut gibi yükselmiş olan dumana bakıyorlardı. Orada Fedun'un kanlı ot minderini yakıyorlardı.

Kapiya'daki birkaç dakikalık heyecanını, kaderin zalim pençesi altında hayatıyla ödeyen genç erin serüveni de kasabanın uzun süre sempatiyle hatırladığı ve anlattığı bir hikâyeye oldu. Duygulu ve mutsuz gencin hatırası, Kapiya'daki nöbetçilerden daha çok yaşadı.

Ertesi sonbaharda Hersek'te ayaklanma duruldu. Tanınmış birkaç Sırp ve Müslüman şefi Karadağ'a veya Türkiye'ye sığındı. Civarda birkaç haydut kalmıştı ama, onların da isyanla bir

ilgileri yoktu. Kendi hesaplarına soygun yapıyorlardı. Nihayet onlar da birer birer yakalandılar veya dağıldılar. Hersek yatıştı. Bosna itirazsız asker gönderdi. Ama ilk askerlerin kasabadan gidişi öyle pek kolay olmadı.

Koca bir bölgeden yüz kişiden fazla asker alınmamıştı. Ama karargâhın önüne toplandıkları gün (köylüler torbaları, azınlıkta olan şehirliler tahta bavullarıyla) şehirde sanki bir hastalık varmış ve bir alarm işareti verilmiş gibi herkes birbirine girdi. Toplanan erlerin çoğu sabahtan beri içiyordu. Köylülerin üstünde tertemiz beyaz gömlekler vardı. İçmeyen pek azdı. Onlar da eşyaların arasına oturmuş uyukluyorlardı. Çoğu heyecanlıydı. İçkiden yüzleri kızarmış, günün heyecan ve yorgunluğundan da ter içinde kalmışlardı. Aynı köyden beş delikanlı omuz omuza, baş başa vermiş genç fidanlar gibi sallanıyor, sanki yeryüzünde yalnızmışlar gibi uzayan kaba nağmelerle şarkı söylüyorlardı.

“Hey genç kız... Hey!.. Hey!.. Hey!..”

Onlar da kargaşa yaratıyorlardı ama, asıl uzak köylerden onları geçirmeye gelen annelerin, kız kardeşlerin, akrabaların yarattığı kargaşa çok büyüktü. Onları son bir kez görmek... İstedikleri gibi ağlamak, yiyecek bir şeyler vermek, ya da son bir şefkat belirtisi göstermek istiyorlardı. Çarşı meydanı bu kadınlarla dolmuştu. Mahkûmiyet haberini bekleyen insanlar gibi orada taşlaşmış oturuyor, ara sıra konuşuyor, baş örtülerinin ucuyla göz yaşlarını siliyorlardı. Bu gençlerin savaşa, ya da küreğe gitmediklerini, üstlerinin, başlarının, yiyeceklerinin sağlanacağını, sadece Viyana'ya gidip İmparator'a hizmet edeceklerini, iki yıl sonra memleketlerine döneceklerini, İmparatorluk'ta bütün gençlerin askerlik ödevini yaptıklarını boşuna ilan edip durmuşlardı.

Bu sözler kulaklarından rüzgâr gibi esip geçmişti. Sanki anlamadıkları yabancı bir dilmiş gibi. Onlar sadece kendilerini sevk ve idare eden içgüdülerini dinliyorlardı. Yüzyıllardan onlara miras kalan bu içgüdü de gözlerini yaşırtıyor, yabancı bir imparatorun yabancı bir diyarda bilinmedik görevlere sürükledi-

gi sevgili çocuklarını, hayatlarından fazla sevdikleri bu kimse-
leri uzaklara kadar geçirmek, son bir defa daha görmekten baş-
ka bir şey düşünmüyorlardı. Karargâhtaki memurlar ve jandar-
malar aralarına girerek onları avutmaya, yatıştırmaya çalışıyor-
lardı. Askerler, geçişlerine engel olmamalarını, ortada üzülecek
hiçbir sebep olmadığını, sokaklarda arkalardan koşmamalarını,
kargaşalık yaratmamalarını, hepsinin sağlıklı evlerine dönece-
ğini söyleyerek boşuna nefes tüketiyorlardı.

Kadınlar onları dinliyor, doğrular gibi başlarını sallıyor, ama
hemen sonra tekrar bağırıp ağlamaya başlıyorlardı. Ağlayıp in-
lemeyi, arkasından ağladıkları kişiden çok seviyorlardı.

Hareket zamanı erler dörder dörder dizilip köprüyü geçmeye
başlayınca öyle bir itişme kakışma oldu ki en soğukkanlı jan-
darmalar bile kendilerini güçlkle koruyabildiler. Kadınlar ko-
nuşuyor... Jandarmaların ellerinden kurtularak sevdiklerinin
yanı sıra yürüyor... Birbirlerini iterek düşürüyorlardı. Onların
çığlıkları, jandarmaların yalvarmaları, verilen emirler birbirine
karışyordu. Askerlerin önünde dört jandarma gidiyordu. Ka-
dınların bazıları koşarak kendilerini onların önüne atıyor, yol-
larını kesiyor:

– İlkini bizi çiğneyin!.. diye bağırıyorlardı.

Adamlar onları güçlkle yerden kaldırıyor... Çizmelerinin
mahmuzlarına takılan saçlarını, eteklerini ayırmaya çalışıyor-
lardı. Askere giden gençlerden bazıları utanıyor, eve dönmeleri
için kadınları öfkeyle yanlarından kovuyorlardı. Ama gençler-
den çoğu bağırıyor ya da şarkı söylüyordu. Bu da kargaşayı bir
kat daha artırıyordu. Bazı kasabalılar, heyecandan sapsarı kesil-
miş, hep bir ağızdan şarkı söylüyorlardı:

*Sarayevo ve Bosna'da
Oğlunu imparatora
Asker diye yollayan
Bütün analar yaslıdır.*

Bu şarkı ağlamalara daha da hız veriyordu.

Bin güçlkle köprüyü geçtiler. Saraybosna yoluna sapınca;
kasaba halkı iki sıra olmuş onları bekliyordu. Sanki kurşuna di-

zilmeye gidiyorlarmış gibi onlara acıyorlardı. Aralarında kimse olmayan kadınlar bile hüngür hüngür ağlıyordu. Çünkü herkesin mutlaka ağlayacak bir şeyi bulunur. Sonra başkasının acısına ağlamak da her zaman tatlıdır.

Yanlara sıralananlar yavaş yavaş azalmaya başlamıştı. Köylüler izlemekten vazgeçiyorlardı. En inatçı olanlar analardı. On beş yaşındaymışlar gibi taburun arkasından koşuyorlardı. Yol kenarındaki hendekleri atlıyor, öbür yana geçiyor, jandarmaları aldatarak evlatlarının yanında biraz daha fazla kalmaya çalışıyorlardı. Bunu gören delikanlılar heyecandan sapsarı başlarını çevirerek:

– Haydi eve dön! Sana dön diyorum!.. diye söyleniyorlardı. Ama anneler aldırış etmiyor, gözleri evlatlarından başkasını görmüyor, kendi feryatlarından başka ses duymuyorlardı.

En sonunda bu sıkıntılı günler de geçti. Halk köylerine dağıldı, kasaba da sessizliğe kavuştu. Viyana'daki askerlerden ilk mektuplar ve resimler gelmeye başlayınca, her şey daha kolay, daha dayanılabilir bir hal aldı. Kadınlar bu resimlerle mektupları alınca da ağladılar ama, bu sefer sükûnetle ve sessizce.

Streifkorps dağıtıldı ve şehirden gitti. Kapiya'da artık çoktandır nöbetçi bulunmuyor, halk yine, tıpkı eskiden olduğu gibi, gelip burada oturuyordu.

İki yıl çabuk geçti. Bu sonbaharda, ilk giden genç askerler tertemiz, saçları kesilmiş, iyi beslenmiş olarak döndüler. Halk etraflarını aldı. Onlar da askerlik yaşamlarını, gördükleri şehirlerin büyüklüğünü anlatmaya başladılar. Sözlerine yabancı deyimler ve adlar katıyorlardı. İkinci asker toplamada telaş ve ağlamalar daha hafif geçti. Her şey daha tabii, daha kolay gelmeye başladı. Eski günleri pek iyi hatırlamayan gençler yetişmişti. Onlar bir çok noktada yeni yaşayış düzenlerini kabullenmişlerdi. Ama, Kapiya'da hâlâ kasabanın eski geleneklerine göre yaşıyorlardı. Ne yeni giyime, ne yeni unvanlara, ne yeni işlere aldırış etmiyor, orada... tekrar onlar için gerçekten bir kalp ve muhayyile ihtiyacı olarak kalan tâ... o eski çağlardaki kasabalılar gibi oluyorlardı.

Yeni askerler giderken artık itişip kakışma, bağırıp çağırma olmuyordu. Haydutların adı, sadece ihtiyaçların hikâyele-

rinde geçiyordu. Nöbetçileri de, Kapiya'da bir karakol bulunduğ u zamanki Osmanlı nöbetçileri gibi unutuldu, gitti.

XIV

Köprünün yanındaki kasabada yaşam her geçen gün biraz daha canlanıyor, gittikçe daha düzenli, daha zengin bir hal, daha ahenkli bir akış alıyor ve o zamana kadar görülmemiş bir dengeye erişiyordu. Bu... her yerde ve her çağda hayatın aradığı ve ancak geçici olarak biraz erişebildiği bir dengeydi.

O sıralarda, 19. yüzyılın sonlarında, şimdi buralarını da idare eden ve elinde tutan o uzak ve bilmediğimiz şehirlerde, insan ilişkilerinde olsun, sosyal olaylarda olsun seyrek rastlanan ve kısa süren bir sükûnet devri başlamıştı. Bu sükûnetin bir parçası, bu unutulmuş kıyılara da yayılmıştı. Tıpkı denizin o büyük sükûnetinin en küçük koylarda bile duyuluş u gibi.

Yirmi, otuz yıl kadar süren bu nispi, "Franz Joseph"vari barış ve refah çağında, birçok Avrupalı, yüzyıllık hülyalarını gerçekleştirecek bir formül bulunduğ una ve bu genel özgürlük ve ilerleme içinde insanoglunun özlenen o gelişim ve mutluluğ a erişeceğ ine inanmaya başladı.

19. yüzyıl, milyonlarca insanın gözleri önüne çeşitli imkânlarını seriyor, elverişli fiyat ve ödeme ile herkes için bir konfor ve mutluluk serabı yaratıyordu. Ama Bosna'nın bu ücra, bu küçük kasabasına bütün bir 19. yüzyıl yaşamının ancak sönük bir yankısı gelebiliyordu. O da, geri kalmış bu doğ u çevresinin anlayabileceğ i ve kendine göre kavrayıp uygulayabileceğ i bir ölçüde.

İlk yılların o güvensizliğ i, yerinde saymaları, duraksamalarının geçici olduğ u izlenimi kaybolduktan sonra bu yeni düzen içinde kasaba da yerini bulmaya başladı. Halk, kazanç, düzen ve güven buluyordu. Bu da hayatın, dış hayatın gelişim ve ilerleme yoluna girmesi için yetiyordu. Alt yanı: ilkel duygular ve çeşitli ırk, millet ve dinlerin sarsılmaz inançları gibi şeyler de... arka planda ve karanlıklar içinde kalıyordu.

Ölmüş ve gömülmüş gibi görünen bütün bu şeyler, uzak bir gelecekte halka değişiklikler ve umulmadık felaketler hazırlıyordu. Bunlar halkın, hele bu ülke halkının, onsuz yapamadığı şeylerdi.

İlk anlaşmazlık ve çatışmalardan sonra yeni hükümet halkın üstünde net bir sağlamlık ve devamlılık izlenimi bıraktı. (Kendisi de bu duygunun etkisi altındaydı. Çünkü böyle olmasa güçlü ve sürekli bir idare kurulamazdı.) Gücünü dolaylı olarak hissettiriyor, onun için de halk onu eski Osmanlı düzeninden daha kolay sindiriyordu. Açgözlüğünü ve zulmünü, geleneksel biçimlerle bir ağırbaşlılık ve parlaklık maskesi altında gizliyordu. Halk hükümetten korkuyor ama, ölümden ve hastalıktan korkar gibi korkuyor, zulüm, felaket ve fenalık karşısında titrer gibi değil!

Asker olsun sivil olsun yeni idarecilerin çoğu yabancıydı. Halkı tanıımıyordu. Aslında bunlar önemsiz kişilerdi. Ama insan her adımda, büyük bir makinenin ufak çarkları olduğunu ve arkasında uzun bir sıra halinde daha güçlü insanlarla daha büyük kuruluşlar bulunduğunu hissediyordu. Bu onlara kişiliklerini çok aşan bir otorite ile insanın önünde kolayca boyun eğdiği sihirli bir sözügeçerlik veriyordu. Buradakilerin gözüne çok büyük görünen o rütbeleri, duygusuzlukları ve Avrupalı tavırlarıyla, kendilerinden büsbütün başka olan bu halka bir saygı ve güven aşıyorlardı. Sevilmedikleri ve sempatik olmadıkları halde ne bir eleştiri, ne de bir imrenme duygusu uyandırıyorlardı.

Öte yandan bu yabancılar da bir süre sonra, içinde yaşadıkları bu tuhaf doğu çevresinin etkisi altında kalmaktan kurtulamıyorlardı. Çocukları, kasaba çocuklarına yabancı adlar, yabancı deyimler öğretiyor, köprüye yeni oyunlar, yeni oyuncaklar getiriyorlardı. Ama memleket çocuklarından da çok şey kapıyorlardı. Şarkılarımızı, konuşma biçimimizi, küfürlerimizi, birdir-bir gibi eski oyunlarımızı vesaire...

Büyüklerde de aynı şey oluyordu. Büyükler de tuhaf gelenekler ve deyimlerle yeni bir düzen getiriyor, buna karşılık da dillerinde ve yaşayışlarında her gün yerlilerden bir şeyler alıyorlardı. Sonunda, halkımız, hele Sırplarla Yahudiler, giyimleri

ve davranışlarıyla gittikçe, işgalin buraya getirdiği yabancılara benzemeye başlıyor, ama yabancılar da içinde yaşadıkları çevrenin etkisi altına giriyorlardı.

Memurların çoğu, enerjik Macarlarla, kibirli Polonyalılar, köprüyü sıkıntıyla geçiyor, iğrenerek kasabaya giriyorlardı. İlk zamanlar, suyun üstüne çıkan zeytinyağı damlaları gibi, hep ayrı oturuyorlardı. Ama, birkaç yıl sonra onlar da saatlerce Kapiya'da oturmaya, kalın kehribar ağızlıklarıyla sigaralarını içerken, kasabanın yerlileri gibi... mavi gökyüzünde ya da batan güneşin durgun havasında dumanın dağılıp kayboluşunu seyretmeye başlamışlardı. Bazen de ileri gelenlerimiz ve beylerimizle bir demet maydanozla yeşil bir tepsinin önüne geçer, akşamın gelmesini beklerlerdi. Bu arada, belli bir konusu olmayan derin bir sohbeta dalar, rakılarını ağır ağır yudumlayarak arada sırada ağızlarına bir lokma meze atarlardı. Tıpkı Vişegradlılar'ın yaptıkları gibi. Bu yabancılar arasında kasabada evlenip yerleşen ve bir daha oradan ayrılmayan memur ve esnaf da vardı.

Bu yeni yaşantı, hiçbir kasabalının tâ ezelden beri ruhunda beslediği emeli, kanında taşıdığı şeyi gerçekleştiriyordu. Hepsi de, Hristiyanı da, Müslümanı da, bu yeni hayata, ihtiyatla, türlü çekingenliklerle giriyordu. Ama bu çekingenlikler gizli kalıyor, oysa hayat gözle görülüyor ve yeni imkânları içinde büyük ve güçlü görünüyordu.

Kâh uzun, kâh kısa süren bir duraklamadan sonra, çoğunluk kendini bu yeni akıma kaptırıyordu. İş görüyor, alım satım yapıyor, yeni düşünce yeni davranışlara göre yaşıyordu. Çünkü bunlar herkese yeni ufuklar açıyor ve daha çok imkân sağlıyordu. Bu yeni yaşam, eskisinden, Osmanlılar zamanındakinden daha az koşullara bağlı değildi. Yalnız bu koşullar daha kolaydı. Bu koşullarla bu bağlar, şimdi uzaklarda yerleşmişti, insan onları doğrudan doğruya hissetmiyordu.

Onun için de halka, sanki etrafında her şey değişmiş, zenginleşmiş ve genişlemiş gibi geliyordu. Ve sanki daha da rahat nefes alıyorlardı.

Yeni devlet, iyi bir idare sistemiyle, insanların cebinden Os-

manlı idaresinin zorla çektiğini, acısız ve kimseyi sarsınadan çekip alıyordu. O kadar ki, halk ödediği vergilerin, yükümlülüğünün belki farkında bile olmuyordu. Böylece Avusturyalılar Osmanlılar zamanından fazla para çekiyor, ama bunu daha kolay, daha çabuk ve daha emin bir biçimde yapıyorlardı.

Vaktiyle, nasıl ordudan sonra jandarmalar, onlardan sonra da memurlar geldiyse, şimdi de, memurlardan sonra tüccarlar gelmeye başladı. Yabancı müteahhitler, mühendisler, işçiler geliyor, ormanlar kesiliyor, halka, tüccarlara yeni kazanç fırsatları çıkıyor, konuşmada ve giyimde de yeni gelenekler ve değişiklikler göze çarpıyordu.

İlk otel yapıldı. (Bunun sözünü ileride edeceğiz!) O zamana kadar bilinmeyen kantinler, dükkânlar açıldı. Yüzyıllardan beri burada yaşayan, Drina'nın üstündeki köprü yapıldığı zaman buraya gelmiş olan İspanyol Yahudilerinin, Sefardinlerin arısına şimdi Galiçyalı Yahudiler, Aşkenaziler de katılmıştı.

Para, o zamana kadar görülmemiş bir bolluk, taze bir kan gibi memlekette dolaşmaya başladı. En önemlisi de genel bir biçimde, hiç çekinmeden, açıkça dolaşmasıydı.

Heyecan yaratmaktan geri kalmayan bu altın, gümüş ve kâğıt para akımının ateşinde herkes ellerini ısıtabiliyor, hiç olmazsa gözlerini doyuruyordu. Çünkü en fakir insanda bile sefaletinin geçici olduğu hayalini doğuruyor ve bu hayal ona bu sefalete katlanmak gücünü veriyordu.

Eskiden de para vardı, zengin olanlar da. Yalnız bu kimse-ler azdı ve zenginliklerini, engerek yılanının ayaklarını gizlediği gibi gizlerlerdi. Onlar yalnız soyluluklarıyla övünür, onu bir güç ve savunma vasıtası gibi taşır ve kullanırlardı. Bu hem kendileri, hem de etrafındakiler için ağır bir yükü. Şimdi ise zenginlik ya da zenginlik denilen şey, geneldi. Çoğu zaman da kişisel zevk ve eğlence biçiminde kendini gösteriyordu. İşte onun içindir ki, onun pırlıtısını ve kıpırtısını herkes görebiliyordu... Geriye kalan her şey de böyle idi. O zamana kadar gizli kapaklı yollarla tadılan zevkler, şimdi açıkça satın alınabiliyordu. Ve bu... onların çekicilik gücünü de, onları arayanların sayısını da çoğaltıyordu.

Eskiden erişilmez, uzak ve pahalı olan şeyler... kanunların ve geleneklerin yasak ettikleri şeyler... artık paralı ve kurnaz olan her kişi için erişilir bir hale gelmişti.

O zamana kadar tatmin edilemeyen veya gizli kapaklı yerlerde saklanan tutkuların, iştihaların ve ihtiyaçların şimdi azçok, ya da büsbütün giderilmesi için açıkça çareler aranıyordu. Gerçekte bunda bile daha fazla bir disiplin, düzen ve kanun engelleri vardı. Ahlâksızlık cezalandırılıyor, zevkler eskisinden daha güç ödeniyor ve daha pahalıya mal oluyordu. Yalnız metodlar ve kanunlar değişmişti. Her şeyde olduğu gibi bunda da insana sanki hayat birden daha geniş, daha lüks ve daha serbest olmuş gibi geliyordu.

Gerçek zevk ve mutluluklar eskisinden pek de fazla değildi. Yalnız bu zevke erişmek çok daha kolaylaşmış, her yerde herkese mutluluk için yer varmış gibi görünüyordu.

Vişegradlıların umursamaz bir yaşama ve zevke olan düşkünlükleri, yabancıların getirdikleri yeni kârlar, yeni ticaret biçimi, yeni geleneklerle büsbütün alevleniyor ve gerçekleşmek imkânlarını buluyordu.

Kalabalık aileler halinde gelen Polonyalı Yahudi göçmenler, bütün çalışmalarını bu alanda gösteriyorlardı. Schreiber'in bir bakkal dükkânı vardı. Gutenplan askerler için bir kantin açmıştı. Tsaler bir otel işletiyordu. Sperling'lerin bir soda imalathanesiyle bir fotoğraf atölyeleri vardı. Tsveher saatçi ve kuyumcu dükkânı açmıştı.

Eski Taş Han'ın yerine yapılan kışladan artan taşlarla bir konak yapmışlar, oraya hükümetle mahkemeyi yerleştirmişlerdi. Ondan sonra kasabanın en büyük binası Tsaler'in oteliydi. Bu otel, köprü'nün yanı başında, kıyıda yükseliyordu. Köprü'nün iki yanındaki yamaçları çeviren duvarlar çok eskiden, köprü ile birlikte yapılmıştı. Böylece köprü'nün sağında ve solunda, adeta suyun üzerinde uzanan iki teras meydana gelmişti. Halkın, "Koşu yeri" adını verdiği bu arsalarda, kuşaklar boyunca çocuklar oynamıştı. Şimdi hükümet sol terası işgal etmiş, etrafını tahta perdeyle çevirmiş, içine meyva ağaçlarıyla fidanlar diktirek orasını bir fidanlık yapmıştı. Sağ terasa ise oteli yapmışlar-

di. Ondan önce çarşının başındaki ilk bina Zaria'nın meyhanesiydi. Çok elverişli bir yerde bulunuyor, köprüden susamış ve acıkmış bir halde gelen yolcunun tam karşısına çıkıyordu. Şimdi yeni otelin binası onu tamamen gölgede bırakmıştı. Alçacık olan eski meyhane, sanki yerin dibine batıyormuş gibi, her gün biraz daha alçalıyordu.

Gerçi yeni otel, yanı başında bulunan köprü'nün adını taşıyordu. Ama, halk, her şeyi kendi mantığına ya da ona verdiği anlama göre adlandırır. Otelin üstündeki "Hotel zur Brücke"* yazısı pek çabuk silinmişti. O levhayı bu işlerden anlayan bir er boya ile yazmıştı. Ama halk ona "Lotika'nın Otel" adını takmıştı. Bu otelin adı da daima böyle kaldı.

Otel, Debora adlı hasta bir karısı ve Mina ile İrena adında iki küçük kızı olan Tsaler adlı şişman bir Yahudi açmıştı. Ama otelin gerçek patronu ve müessesenin ruhu Tsaler'in baldızı Lotika'ydı. Bu, erkek enerjili, açık sözlü, çok güzel genç bir duldu.

Otelin üst katında müşterilere ayrılmış derli toplu, tertemiz altı oda vardı. Birinci katta, biri son derece büyük, öteki küçük olmak üzere iki salon vardı. Büyük salona küçük rütbeli subaylarla esnaf takımı gibi sıradan, gösterişsiz kişiler gelirdi... Küçük salon büyük olandan, çift kanatlı camları buzlu bir kapı ile ayrılmıştı. Kanadın birinde "Extra", ötekinde "Zimmer"** yazılıydı. Orası sosyal hayatın merkeziydi. Oraya memurlar, subaylar ve şehrin zenginleri gelirdi.

Lotika'da içilir, şarkı söylenir, kâğıt oynanır, dans edilirdi. Ya da ciddi konuşmalara dalınır, işler çözümlenir, güzel yemekler yenir, temiz yataklarda yatılırdı. Hep aynı beyler, memurlar ve tüccarlardan meydana gelen bu topluluk kimi zaman sabahdan akşama ve akşamdan sabaha kadar içer, öylesine zevk ve sefaya dalarlardı ki, nihayet alkolün ve uykusuzluğun etkisiyle gözleri kararır. (Artık Ustamuyiç'in hanındaki o karanlık, havasız odada gizli kâğıt oynanmıyordu.) Lotika içkiyi fazla kaçıranlarla oyunda bütün parasını kaybedenleri, nezaketle kapı dışa-

(*) Almanca (Köprü Otel) demektir.

(**) Zimmer, Almanca "oda" demektir.

rı eder ve henüz sarhoş olmayan, oyun ve içkiye can atan müşterileri karşılardı.

Bu kadın ne zaman yer, ne zaman içer, ne zaman uyur, ne zaman giyinecek, süslenecek vakit bulur, ne zaman dinlenir?.. Bunu kimse bilmez ve sormazdı. Çünkü her an oradaydı. (Ya da öyle görünüyordu.) Herkese karşı nazik, herkesin emrine hazır-
dı. Herkese aynı biçimde davranırdı. Yine herkese karşı aynı biçimde cesur ve tedbirliydi. Dolgun vücutlu, uzun boylu, fildişi tenli, siyah saçlı, ateşli bakışlı bir kadındı. Otele çok para bırakan, ama sarhoşluktan çoğu zaman küstah ve kavgacı olan müşterilere karşı tamamen kendine güvenir bir davranışı vardı. Konuşurken, herkese karşı cesur, nükteli, zeki, okşayıcı ve dindendirici olmasını biliyordu. Değişik tonlu boğuk bir sesi vardı. Ama yine de bazen bu ses, dem çeken bir kumrunun sesi kadar okşayıcı ve tatlı olurdu. Her zaman yanlış konuşurdu. Çünkü hiçbir zaman adamakıllı Sırpça öğrenmemişti. İsimlerin cinsini doğru söyleyemez, fiil çekimlerini yerinde kullanamaz ama, yine de ton ve mana bakımından halkın anlatım biçimine çok uyan tatlı ve mecazi bir biçimde konuşurdu.

Her müşteri onun varlığından yararlanırdı. Otele harcadığı paraya ve vakte karşılık, herkes ona istediği kadar kur yapabilir, onunla gönül eğlendirebilirdi. Burada, insanın daima emin olduğu yalnız iki şey vardı: Parasını ve vaktini israf etmek... Üst yanı var gibi görüldüğü halde varlığı hiç de kesin değildi...

Her iki kuşağın zengin ve hovarda beyleri için Lotika adeta bir serap, duyguları ve iştihaları ile oynayan, pahalı, parlak ve soğuk bir hayaldi.

Hikâyelerde, onun iltifatını görmüş nadir kimselerden söz edilirdi. Ama bu iltifatın nereye kadar uzandığını, ne olduğunu kendileri bile söyleyemezlerdi.

Çoğu zaman, beklenmedik kaba duyguların esiri olan bu zengin ve sarhoş adamlarla uğraşmak pek kolay bir iş değildi. Ama, erkek gibi cesur, becerikli, yorulmak nedir bilmeyen, kararını çabuk veren, soğukkanlı bir kadın olan Lotika, her azgınlığı bastırmasını, her iştihayı dindirmesini bilirdi. Kusursuz vücudunun esrarlı bir hareketi, derin kurnazlığı ve ondan aşağı

kalmayan cesaretiyle, her biriyle arasındaki mesafeyi korumayı başarır, ve böylece onların isteklerini büsbütün kamçılararak kendi değerini de artırır.

Bu alev almış insanların en azgın, en sarhoş ve en tehlikeli anlarında onlarla, bir toreadorun boğa ile oynadığı gibi oynardı. Çünkü hayatı erkenden öğrenmiş, pek karmaşık gibi görünen isteklerin sırrını çözmüştü.

Bu duygulu, zalim, şehvetli insanların bütün zayıf noktalarını biliyordu. Onlara çok şey ikram ediyor, her şey vaat ediyor, ama çok az şey veriyor, hatta hiçbir şey vermiyordu. Onların iştahları öylesine sonsuzdu ki, nasıl olsa onları doyurmak kabıl değildi ve azla yetinmek zorundaydılar. Müşterilerin çoğuna bir hasta gözüyle bakıyor, onlara, zaman zaman krizi tutan bir hasta gibi davranıyordu.

Kısacası, pek güzel ve namuslu bir mesleği olmayan Lotika'ya sağduyusu olan, iyi yürekli, iyi huylu bir kadın denebilirdi. Gerektiğinden çok iyi para harcayanların, gerektiğinden çok oyunda kaybedenlerin imdadına yetişmesini, onları avutmasını da bilirdi. Onları deli ediyordu. Çünkü onlar aslında deli idiler. Onları aldatıyordu. Çünkü aldanmak istiyorlardı. Nihayet, onlardan nasılsa kaybetmeye ve israf etmeye niyetli oldukları şeyi alıyordu.

Çok para kazanıyor, parasının hesabını da biliyordu. Daha ilk yıllarda küçük bir servet biriktirmişti. Ama aynı zamanda, büyük bir cömertlikle, sessiz sedasız, bir borcu unutmamasını, ya da silmesini de biliyordu. Hastalara, dilencilere, sessiz sedasız, büyük bir incelikle para verir, servetini kaybeden zengin ailelere, iyi aileden olan öksüz ve dullara, istemesini bilmeyen çekingene ve utangaç fakirlere yardım ederdi.

Bunları da, kendinden bir şey vermeden, istediği kadar parasını çektiği, ama hiç bir zaman tamamen de reddetmediği o sarhoş küstah ve ateşli müşterilerini uzak tutmasını bildiği ve oteli idare ettiği gibi, ustalıkla idare ediyordu.

Hayatta tecrübeli olan ve tarih bilen kişiler, bu kadına bu kadar adi ve dar bir çalışma alanı vermekle kaderin ona karşı insafsız davrandığını sık sık düşünürlerdi. Eğer böyle bir yere

düşmemiş ve böyle bir iş başında olmamış olsaydı, bir taşra otelini idare ederek zenginlerin, sefahat düşkünlerinin ceplerini o kadar kurnazlıkla boşaltan, haris olduğu kadar fedakâr, güzel ve çekici olduğu kadar da namuslu ve soğuk olan bu kadın, neler yapmazdı! Kimbilir, belki de büyük ailelerin, sarayların, devletlerin kaderini idare eden ve her işi daima en iyiye doğru sürükleyen, tarihin o ünlü kadınlarından biri olurdu.

O tarihte, 1885’de, Lotika’nın en güçlü olduğu o çağda, gecelerini, gündüzlerini otelde bu Ekstra-Zimmer’in puslu camları arkasında geçiren zengin çocukları vardı. Orada, hava ağırırken sobanın başında uyuklardı. Bir gece önceki sarhoşluktan henüz büsbütün ayılmamış, uyku sersemliğinin ve yorgunluğunun etkisiyle nerede olduklarını, ne beklediklerini bile unuturlardı. Lotika, o zaman bu sessizlikten yararlanarak üst kattaki odasına çekilirdi. Burası hizmetçiler için yapılmış küçük bir odaydı. Ama o burasını, kendisine bir büro olarak döşemişti. Bu küçük yer, her çeşit eşya ile tıklım tıklım doluydu. Resimler, altın, gümüş, kristal biblolar. Orada bir perdenin arkasında, yeşil boyalı çelik bir kasa ile bir yazı masası duruyordu. Masanın üstünde celpeler, makbuzlar, hesap pusulaları, Almanca gazeteler, borsa oyunlarını yazan gazete kupürleri, piyango listeleri yığılmıştı. Bu tıklım tıklım odanın biricik penceresi köprünün en küçük keme-rine bakıyordu. İşte Lotika boş saatlerini bu daracık yerde geçiriyor ve orada hayatının sırf kendisine ait bölümünü yaşıyordu.

Lotika, işinden ayrılabilirdi boş saatlerinde borsa haberlerini okur, prospektüsleri inceler, hesaplarını gözden geçirir, banka mektuplarını cevaplandırır, kararlar alır, emirler verir, yatırıdığı paraları istediği biçimde düzenler, yeni yatırımlar yapardı. Bunlar Lotika’nın bilinmeyen yanlarıydı. Bu, hayatının, görünmeyen gerçek yüzüydü.

Lotika orada güler yüzlü maskesini fırlatır atar, yüzü sert bir anlatım alır, bakışları bulanır ve kesinleşirdi. Kalabalık ailesine Tarnoalı Apfelmayerlere, evli kız ve erkek kardeşlerine, kadın ve erkek akrabalarına, bu odada mektup yazardı. Bunlar Galiçya’nın çeşitli bölgelerinden Avusturya ve Macaristan’a dağılmış, Doğu Galiçyalı fakir Yahudilerdi.

Lotika bir düzine Yahudi ailesinin kaderini buradan idare ediyordu. Yaşamlarının en küçük ayrıntılarına kadar giriyor, evlenimler düzenliyor, çocukları ya okula yolluyor ya da tedaviye gönderiyor, tembelleri azarlıyor, atılgan ve tutumluları övüyor, aile kavgalarını yatıştırıyor, şaşıranlara, ne yapacaklarını bilmeyenlere yol gösteriyor, hepsine daha iyi, daha akla yakın, daha itibarlı bir hayat yolu öğütüyor ve böyle bir hayat kurabilmeleri için de onlara elinden gelen yardımı yapıyordu. Mektuplarının her birine de bir çek eklediği için bu öğütleri dinleniyor, yerine getiriliyor, maddi bir ihtiyaç tatmin olunuyor, felaket uzaklaştırılıyordu.

O, ağır yüklerinin ve bütün gönül tokluğunun, biricik avuntu ve mükâfatını, ailesinin her ferdinin böyle kalkınıp yükselmesinde buluyordu. Apfelmayer ailesi sosyal bakımdan bir derece bile yükselse, o da onunla birlikte yükseliyordu.

O, ağır işinin mükâfatını bunda bulduğu gibi, ilerdeki didinmeleri için de gerekli olan güç ve enerjiyi de orada topluyordu. Bazen Ekstra-Zimmer'den yukarı çıktığı zaman, öylesine yorgun ve bıkkın olurdu ki... Kendinde ne mektup yazacak, ne de hesaplarına bakacak gücü bulabiliyordu. O zaman küçük pencerenin önüne gider, alt katın havasından büsbütün başka olan ırmağın serin havasını ciğerine çeker ve gözleri, bütün ufku kaplayan zarif ve güçlü taş kemerin altında hızla akan suya daldı.

İster günün bol ışığında, ister güneş doğarken ya da batarken, ister kışın donuk ay ışığında, ister yıldızların tatlı aydınlığında olsun, kemer hep aynı kemerdirdi! İki yanı birbirine doğru kıvrılır, sivri bir kubbe ile birleşir, kusursuz ve sarsılmaz bir denge ile birbirine dayanırdı. Yıllar geçtikçe bu kemer, biricik bildik ufku olmuştu. Bu kemer, bu iki cepheli Yahudi kadınının, serinlemek ve dinlenmek istediği zaman, daima bir başına çözmeye alıştığı kişisel ya da ailevi işlerin bir çıkmaza girdiği zaman dertlerinin sessiz bir tanığı oluyordu. Ama bu dinlenme anları hiç uzun sürmezdi. Çünkü muhakkak aşağıdan gelen bir gürültü onu yarıda bırakırdı. Bu, ya onu çağıran yeni bir müşterinin sesi, ya da yeni ayılıp tekrar içki vermelerini, lambaları yakmalarını, çalgı çal-

malarını isteyen birinin haykırışı olurdu. O zaman sığınağını bırakır, özel bir anahtarla kapısını kilitler, müşteriye karşılamak ya da sarhoşu, o kendine özgü gülümseyişi ve sözleriyle yatıştırmak üzere aşağıya iner, onu, yeni uyanmış bir çocuk gibi kandırarak tekrar şarkı söylemeye, içmeye, eğlenmeye ve para harcamaya başlayacağı masasının başına oturturdu.

O yokken aşağıda işler karışmış, müşteriler kavga etmeye başlamışlardır. Tısrınceli sarı benizli, yabancı bakışlı genç bir bey, getirdikleri bütün içkileri yere dökmüş, her şeye bir kusur bularak müşterilerle, garsonlarla kavga etmeye başlamıştır. O bazı, kısa aralıklardan sonra gelir, otelde günlerce içer, Lotika'ya kur yapardı. Ama öyle bir içişi vardı ki, onu buna sürükleyen şeyin, Tarnovalı güzel Yahudi'ye karşı duyduğu karşılıksız aşk ve kıskançlıktan daha derin bir keder olduğu anlaşılıyordu.

Lotika hiç çekinmeden neşeli ve tabii bir tavırla ona yaklaşıp:

– Ne oluyor Eyüp... Neden böyle bağırıyorsun canım?.. diye sorardı.

Sarhoş, gözlerini kırpıştırarak, sanki bir hayalet görmüş gibi ona bakardı. Ağırlaşmış bir dille:

– Neredeydin?.. derdi. Nerede olduğunu bilmek istiyorum. Bana burada içki değil, zehir veriyorlar, beni zehirliyorlar. Ama bilmiyorlar ki eğer istersem... Ben...

– Bilirim, bilirim Eyüp... Senden daha iyi olanı bilmem ama, seni çok iyi bilirim.

– Hım!.. Kiminleydin söyle bakayım?..

Aklı başında kadınla sarhoşun, pahalı bir şişe şarapla iki bardağın önünde, konuşması böyle başı sonu olmadan ve bir sonuca varmadan sürüp giderdi. (Lotika'nın bardağı daima dolu kalıyor, öbürü boyuna dolup boşalıyordu.) Genç serseri, içkiden ağırlaşmış diliyle, ölümden, ilacı olmayan aşk illetinden, daha buna benzer saçma sapan şeylerden söz edip dururdu... (Lotika bunları çok iyi bilmektedir. Çünkü aşağı yukarı her sarhoş aynı şeyleri tekrarlar.) Genç kadın yerinden kalkar ve her akşam sürekli olarak orada toplanan başka müşterilerin masasına giderdi.

Masalardan birinde yeni yeni kahvelere çıkmaya ve içmeye başlayan genç zenginler vardı. Bunlar Zaria'nın meyhanesini artık çok yavan ve sıkıcı bulan, bu otelde henüz sıkılğanlığı bırakmayan taşralı züppelerdi.

Başka bir masada da memurlar, yabancılar, bir de subay oturuyordu. Bu gecelik subay gazinosunu bırakarak sivillere mahsus olan bu otele gelmeye tenezzül etmişti. Çünkü Lotika'dan biraz borç para istemeye niyetlenmişti.

Üçüncü masada, ormandan geçen, odun taşımaya yarayan tren yolunu yapmakta olan mühendisler oturuyordu. En köşede de, genç ama zengin emlak sahiplerinden, bir şeyler hesaplamakta olan Pavlo Rankoviç ile demiryolunda çalışan Avusturyalı bir müteahhit vardı. Pavlo alaturka giyinmişti, başında da kahvede çıkarmadığı kırmızı bir fes vardı. Şişman soluk yüzünde, iki yarığa benzeyen siyah çekik gözleri bir zafer ya da sevinç anında inanılmayacak bir biçimde açılıyor ve şeytanca bir pırıltı ile gülüyordu. Müteahhit, gri spor bir kostüm, ayağına da dizine kadar çıkan bağlı sarı botlar giymişti. Gümüş bir zincire takılmış, altın yaldızlı bir kalemle yazıyordu. Oysa Pavlo'nun elinde kısacık bir kalem vardı. Onu da, beş yıl önce mağazasından çivi satın alan askerî bir marangoz bırakmıştı.

Demiryolunda çalışan işçilerin yiyeceği üzerine anlaşmaya çalışıyorlardı. Tamamen işlerine dalmışlardı. Çarpıyor, bölüyor, topluyor, sayıları sıralıyorlardı. Bu sayıların kimisi, birbirlerini aldatmaya yarayacak olan kâğıtların üzerine yazılmış duruyordu. Kimisi, zihnen hesapladıkları görünmez rakamlardı. Her birisinin kendisi için gizli kâr imkânlarını hesapladığı sayılardı bunlar.

Lotika herkese uygun bir söz buluyor, tatlı, cömert bir gülümseyiş, ya da anlayış dolu sessiz bir bakışla her birinin gönlünü alıyordu. Sonra tekrar gürültücü ve kavgacı olmaya başlayan genç beyin yanına dönüyordu.

Uzun gece boyunca kafaları tütsüleyenlerin, o çok iyi bildiği fırtınalı, heyecanlı, sert, hatta bazen ağlamakla biten sahnelerine rağmen... sakinleştikleri bir anı bularak tekrar odasına çekilebilecekti. Aşağıdan yeni patırtılar onu çağırınca kadar, por-

selen lâmbasının beyaz ışığı altında dinlenebilecek ya da mektup yazabilecekti...

Ertesi günü, yine aynı hikâye başlayacaktı. Sefahat düşkünü aynı bey ya da bir başkası... aynı şeyleri tekrarlayacak, Lotika da güler yüzle karşılaması gereken aynı üzüntüler... ve hoppa görünmek zorunda olduğu aynı görevle karşı karşıya kalacaktı.

Lotika'nın gecesini ve gündüzünü dolduran bu çeşitli işlere dayanabilmesine ve içinden çıkabilmesine kimse akıl erdiremiyordu. Çünkü bütün bunlara ne bir kadın kurnazlığı, ne de erkek gücü yeterdi. Buna rağmen hiç yakınmadan hepsi-ne yetişiyordu. Kimseye bir şey anlatmıyor, bir iş yapıldığı zaman ne yapıldığından veya bundan başına ne gelebileceğinden söz etmiyor... Vaktinin bu kadar dolu olmasına ve her şeye rağmen, yine bir gün, Ali Bey Paşiç'e ayıracak bir saat buluyordu...

Kasabada söylenenlere bakılırsa o, Lotika'nın çıkara dayanmayan, gerçek sevgisini kazanmayı başarmış olan biricik insandı. Ama aynı zamanda o, kasabanın en kapalı, en duygulu adamıydı. Dört erkek kardeşin en büyüğüydü, hiç evlenmemişti. (Kasabada bunun sebebinin Lotika olduğunu söylüyorlardı.) Hiçbir işle uğraşmıyor, kasabanın genel yaşamına karışmıyordu. İçmiyor, akranlarıyla sefahat âlemleri de yapmıyordu. Her zaman birdi, kim olursa olsun herkese karşı aynı derecede nazik ve çekingendi. Kendi içine kapalı olmasına rağmen toplumdaki ve sohbetten kaçınmazdı. Ama kasabada onun bir sözünü veya fikrini tekrarlayan hiç olmamıştır. Kendi kendine yetiyordu. Başkalarının kendisi üzerine besledikleri kanıdan memnundu. Olduğundan başka türlü olmak ya da görünmek heveslisi de değildi. Zaten kimseden de fazla bir şey beklediği yoktu. Soyluluğunu, bütün hayatını kaplayan ağır bir unvan gibi taşıyan adamlardan. Bu, insanın doğuştan sahip olduğu öyle saygıdeğer bir asalettir ki!.. Manasını da yalnız kendinde bulur... ve ne tarif... ne inkâr... ne de taklit edilebilir!..

Lotika'nın, büyük salonun müşterileriyle pek alışverişi yoktu. Burası garson Malçika ile şef garson Gustav'ın dünyasıydı. Malçika bütün kasabada, yırtıcı hayvan terbiyecisine benzeyen

akıllı bir Macar kadını olarak tanınmıştı. Gustav, Bohemyalı bir Almandı. Kızıl saçlı, kısa boylu, öfkesi burnunda, gözleri kanlı, bacakları ayırık, düztaban bir adamdı. Onlar, bütün müşterileri, hatta bütün kasabalıları tanırlardı. Kimin düzgün para verdiğini, her birinin sarhoşluk halinde neler yaptığını bildikleri gibi, kimi soğuk... kimi candan karşılamak ve kimi içeri sokmamak gerektiğini de biliyorlardı. (Çünkü onlar otele lâyık olmayan kimselerdi.) Bunlar, bol içki içilmesine, düzgün para ödenmesine ve her şeyin de patırtısız, rezaletsiz geçmesine dikkat ediyorlardı.

Lotika'nın prensibi buydu. "Nur kein skandal – Aman olay çıkmasın." Ama bazen müstesna olarak, şarap beklenmedik bir biçimde birinin başına vuracak veya başka meyhanelerde içtikten sonra biri zorla girecek olursa, Milan adlı uşak ortaya çıkarırdı. Milan, uzun boylu, iri kemikli, geniş omuzlu bir adamdı. Liçalı olan bu adam Herkül gibi kuvvetliydi. Az konuşur, her çeşit işi yapardı. Her zaman bir otel garsonuna yakışır biçimde giyinirdi. (Çünkü Lotika her şeye dikkat ederdi.) Daima ceket-sizdi. Beyaz bir gömlek üstüne kahverengi bir yelek giyerdi. Önünde yeşil keten bir önlük vardı. Kış yaz gömleğinin kollarını dirseklerine kadar sıvalı olurdu. Tüylü kollarının alt yanı iki fırça gibi ortaya çıkardı. İnce uçlu küçük bıyıkları vardı. Siyah ve dümdüz olan saçlarına subayların kullandıkları kokulu pomatlardan sürerdi.

Milan her rezalet ihtimalini daha yumurtada iken boğan bir adamdı. Bu işin çok iyi hazırlanmış ve yürürlüğe konmuş bir usulü vardı. Gustav patırtıcı müşteriyi, Milan gelinceye kadar oyalamaya çalışırdı. Milan'ın arkasından yaklaştığını görünce birden çekilir ve Liçalı, sarhoşu bir eliyle belinden, bir eliyle yakasından kavrar, bunu öylesine becerikli ve çabuk yapardı ki... Kimse onu nasıl kavradığını görüp anlayamazdı. Kasabanın en kuvvetli sarhoşu bile içi saman dolu bir bebekmiş gibi uçar, Malçika'nın tam zamanında açtığı kapıdan doğruca sokağa fırlardı. Şapkasını, bastonunu ve kalan eşyasını da Gustav arkasından atardı. Milan da bütün hızıyla sıçrayarak demir kepenkleri indirirdi. Bütün bunlar göz açıp kapayıncaya kadar

olup biterdi. Bunlar öyle bir anlaşma ve düzen içinde yapılırdı ki, müşteriler dönüp bakıncaya kadar istenmeyen müşteri so-kağı boylamış olurdu. Bu azgın sarhoş bile demir kepengi kâh bıçakla, kâh taşla dövmekten başka bir şey yapamazdı. Kepengin üstünde bunların izleri daima görünürdü. Bu da artık otelde değil, sokakta olan bir rezaletti. Ona da her zaman otelin ci-varında bulunan polis karışırdı.

Adamın masalara, iskemlelere asılarak onları devirdiği, ya da bir çift öküzün bile çekip alamayacağı biçimde ayakları ve elle-riyle kapıya sarıldığı hiç görülmemişti. Milan bu işi yaparken ne aşırı bir çaba gösteriyor, ne öfkeleniyor, ne dövüşüyor, ne de gururlanıyordu. Onun için de işini daima çabuk ve başarıyla bitiriyordu. Müşteriyi dışarı attıktan sonra, sanki hiçbir şey ol-mamış gibi tekrar mutfığa veya ofise dönerdi. Yalnız bu arada Gustav güya bir rastlantı olarak Ekstra Zimmer'den geçer, da-ha kibar müşterilerle bir masada oturan Lotika'ya bakarak göz-lerini açıp kapardı. Bu "bir olay geçti ama çözümlendi" demek-ti. Lotika da konuşmasını kesmeden ve yüzündeki tebessüm si-linmeden birden iki gözünü kapardı. Bu da "Anladım. Teşek-kür ederim... Sonuna kadar dikkatli olun!" demekti.

Artık geriye sadece sarhoş müşterinin içtiği ve kırdığı şey-lerin hesabını görmek kalırdı. Lotika, akşam geç vakit kırmızı paravananın arkasında günlük hesabı görürken, Gustav'dan bunların hesabını sormazdı.

XV

Bu patırtıcı müşteri böylece kapı dışarı edildikten sonra, eğer hemen hapse gitmezse, otelin önünden birkaç türlü ayrılabilirdi: Ya sendeleyerek, Kapiya'ya kadar sürüklenir, orada ır-maktan ve dağlardan gelen serin rüzgâr aklını başına getirir-di, ya da meyhane değiştirir, oraya yakın belediye meydanın-da olan Zaria meyhanesine gider, istediği gibi dişlerini gıcır-datır, onu alçakça otelden dışarı atan o görünmez ele bol bol söver, sayar... Küfreder, tehditler yağdırırdı. Sadece belli sa-

yıda içkilerini (gıdalarını)* almak üzere oraya gelen aile reisleriyle iş adamları hava kararırken evlerine dönerlerdi. Onun için de burada rezalet olmaz ve olamazdı. Herkes Zaria'dan niyet ettiği veya ödeyebileceği miktarı içer, yine istediği gibi konuşur ve davranırdı. Burada müşterilerden sarhoş olacak kadar para harcamaları ve sonra da hiç içmemiş gibi davranmaları istenmezdi.

Kısacası biri ölçüyü kaçırarak olursa, burada da Zaria ortaya çıkar, her zamanki asık suratıyla, sessiz sedasız en şiddetli kavgaları susturur ve sarhoşları yatıştırırdı. Kuvvetli kolunun ağır bir hareketiyle ve yavaş sesle:

– Kes bakalım bunu... Şu saçmalıkları bırak!.. Derdi.

Ne ayrı bir salonu, ne de garsonu olan (hizmet edenler Sancaklı köylülerdi. Onlar da kendi kıyafetleriyle iş görürlerdi) bu meyhnede bile eski geleneklerle yeniler birbirine karışırdı. Tanınmış rakı meraklıları, en karanlık köşeye çekilir, loş ve sessiz yerleri sever, gürültü veya patırtıdan nefret ederlerdi.

Rakı kadehlerinin önünde kutsal bir şeyin önünde oturmuş gibi oturdurlardı. Mideleri yanar, karaciğerleri tutuşur, sinirleri gevşerdi. Tıraş olmamış, üst baş ihmal edilmiş, dünyada bir şeye aldırış etmeyerek ve kendilerinden iğrenerek orada oturup içmeye devam eder ve vicdanlarında, kendilerini tamamen içkiye verenlerin vicdanını aydınlatan mucizeli ışığın yanmasını beklerlerdi. Bu, öyle bir ışıktı ki, onun uğruna acı çekmek, düşüp ölmek de tatlı gelirdi. Ama, ne yazık ki bu ışık gitgide seyrekleşiyor ve yıllar geçtikçe aydınlığı da azalıyordu.

Yeni içmeye başlayanlar, daha gürültücü, daha konuşkan oluyorlardı. Özellikle zengin çocukları... Bunlar tehlikeli bir yaşta olan gençlerdi. Kötülük yolunda henüz ilk adımlarını atıyorlardı. Ve böylece tembellik ve içki gibi kötü alışkanlıklara ödenen kefareti ödüyorlardı. Yalnız bu devre bazıları için daha uzun, bazıları için de daha kısa sürüyordu.

Bununla birlikte, çoğu uzun zaman bu yolda kalmazdı. Çabuk geri döner, bir aile kurar, kendini çalışmaya ve kazanç yolu-

(*) Sırpçada Türkçe olarak 'gıda' yazılmıştır.

na verir, tutkuların ılımlı olduğu ve sefahatin gizli yapıldığı burjuva yaşantısına dönerlerdi. Yalnız alinyazısının oraya sürüklediği küçük bir azınlık, bu yolda devam ederdi. Çünkü onlar hayat yerine, bu geçici dünyada, en kısa ve en aldatıcı hayalleri yaratan alkolü seçmişlerdi. Alkol için yaşıyorlar ve kendilerini mahvediyorlardı. Onlar da burada, o karanlık köşede oturan yüzü gözü şiş insanların durumuna düşünceye kadar içeceklerdi.

Bu yeni gelenekler (disiplinsiz bir hayat, saygısızlık, daha canlı bir ticaret ve daha bol bir kazanç) yerleştiğinden beri, otuz yıldır zurnası ile kasabasının bütün sefahat âlemlerine karışan çingene Sumba'dan başka şimdi Frants Furlan da akordeonu ile Zaria'nın meyhanesine sık sık gelmeye başlamıştı. Bu, sağ kulağında altın halka taşıyan sessiz, sıska bir adamdı. Mesleği marangozluktu ama müzik ve şarap meraklısıydı. Askerlerle yabancı işçiler onu zevkle dinliyorlardı. Çoğu zaman meyhaneye bir de Guslar* gelirdi. Fukaraca giyinmiş kupkuru bir Karadağlıydı. Kıyafetine rağmen duruşu dik, bakışları duruydu... Karnı aç olmasına bakmadan mağrur bir adamdı. Ama sadakayla geçinmek zorundaydı. Herkesten uzak bir köşeye çekilir, bir şey ısmarlamaz, önüne bakar, bir şey anlamıyor, bir şey umursamıyor gibi görünürdü. Oysa bambaşka şeyler düşündüğü belliydi. Herhalde, içinde çelişik, birbirleriyle bağdaşmayan duygular, özellikle büyük ruh asaletiyle, başkalarının önünde gizlemeye başaramadığı sefalet ve zaafı çarpışmaktaydı. Onun için de kendine güveni yoktu. Ve herkesin içinde daima sıkılgandı. Mağrur ve sabırlı, kendisinden bir şarkı istemelerini beklerdi. O zaman bile guslasını tereddütle torbasından çıkarır, üstüne üfler, telinin gevşeyip gevşemediğine bakar, bu teknik hazırlıklara kimsenin dikkatini çekmemeye çalışarak sazını akort eder, yayını telin üstünde gezdirince ilkin titrek bir ses çıkar, yağmurdan ıslanmış bir yol gibi... Sonra ağzı kapalı, genizden şarkı söyleyerek guslanın melodisine eşlik eder ve onu kendi sesiyle tamamlar... Bu iki ses, şikâyetli bir melodi halinde tamamen birbirine karışırdı. O zaman bu zavallı tamamen de-

(*) Guslar: Kemençeye benzeyen guslasının eşliğinde şarkılar söyleyen bir halk şarkıcısı.

gişir, o acıklı sıkılğanlığı geçer, iç dünyasındaki çelişmeli duygular silinir, dış görünüşü ve acıları unuttur, mütevazi maskesini yüzünden fırlatıp atan bir adam gibi doğrulurdu. Artık ne olduğunu ve ne yaptığını gizlemenin gereği kalmamıştır. Hiç beklenmeyen yüksek bir sesle şarkıya başlar, daha doğrusu giriş mısralarını okurdu.

*“Küçük fesleğen birden başladı ağlamaya,
Tatlı şebnem... neden üstüme dökülmüyorsun?”*

O zamana kadar onu farketmemiş gibi duran ve konuşmaya devam eden müşteriler de birden susarlar. Daha ilk mısralarda hepsini, Müslümanları da, Hıristiyanları da aynı titreme alır. Çünkü hepsi de şarkıda yaşayan aynı şebneme susamıştır. Guslar daha yavaş sesle devam eder:

“O küçük fesleğen değildi.”

Artık kıyas perdesini açarak fesleğenle şebnemin altında Müslümanlarla Sırpların gönüllerinde gizlenen gerçek istekleri sayar döker. Dinleyicilerin duyguları ayrılır, yani başka başka yollara sapar, herkes içinde yaşayan istek ve inancın yoluna gider.

Buna rağmen, yazılmamış bir kanuna uyarak, hepsi de şarkıyı, düşüncelerinden bir şey belli etmeden memnun ve ciddi, sonuna kadar dinlerler... Sadece önlerindeki küçük rakı kadehine bakarlar... Ve orada... rakının duru yüzünde arzulanan zaferleri... Dünyanın hiçbir tarafında olmayan savaşları ve o savaşların şanlı, şerefli kahramanlarını görürler.

Genç patronlarla zengin çocukları fazlaca kafayı çekip sarhoş olunca meyhane canlanır. Ve işte o zaman Sumba'ya, Frants Furlan'a, Tekgöz'e ve çingene karısı Şaha'ya iş çıkar.

Şaha, şaşı bir çingene, küstah, erkekleşmiş bir kadındır. Parasını verebilen herkesle içer; ama asla sarhoş olmazdı. Onun açık saçık şakaları olmadan bir sefahat âlemi düşünülemezdi. Onlarla eğlenen insanlar değişir ama Tekgöz, Sumba ve Şaha daima oradadır. Onlar, çalgı, rakı ve şakalar sayesinde yaşarlar. Onların işleri başkalarının kazancı ve aylaklığı ile ilgiliydi. Baş-

kalarının parasını israf etmekle geçinirlerdi. Gerçek yaşamları gece başlardı, özellikle mutlu ve sağlıklı insanların uyudukları saatte. O zamana kadar tutulan içgüdüler rakının etkisiyle gürültücü bir hal alır, hep aynı olduğu halde daima yeni ve daha güzelmış gibi görünür. Beklenmedik taşkınlıklar ortaya çıkar. Bu adamlar para ile tutulmuş tanıklardır. Önlerinde kimse olduğu gibi görünmekten çekinmez. Sonunda utanmaz, pişman olmaz. Bir Sırp-Hırvat ata sözüne göre: “Derisinin altındakikanı gösterir.” Onların yanında ve onlarla beraberken, halkın gözünde rezalet ve aile arasında suç sayılan şeyler mübah olur.

Onları eğlendirenlerden sorumlu olmayarak va asaletlerinin himayesine sığınarak bu paralı, itibarlı iyi aile babaları ve oğulları, bir an için, kimseye görünmeye cesaret edemedikleri biçimde, tam oldukları gibi görünürler ve arada bir gerçek benliklerini ortaya koyarlar.

İsterlerse onları döver, onlarla alay edebilirler. Bu zalimlerin işidir. Korkaklar onlara hakaret edebilir. Eli açıklar hediyeler verebilir... Kendini beğenmişler dalkavukluklarını, melânkolik ve kaprisli olanlar şakalarını ve çılgınlıklarını; sefişler cüretlerini ve hizmetlerini satın alabilirler.

Onlar, iç dünyalarını gizleyen ve olduğundan başka türlü görünen kasabalıların, itiraf edilmedik ebedî ihtiyaçlarını karşılarlar. Onlar, sanatın ne olduğu bilinmeyen bir yerdeki sanatçılara benzerler. Bu çeşit, kadın-erkek, şarkıcı, çalgıcı, soytarı ve orijinal kişilere kasabada her zaman rastlanır. İçlerinden biri yıpranıp ölürse yerini bir başkası alır. Tanınmış ve ün salmışların yanında yeni kuşakların vakitlerini geçirecek ve onları neşelendirecek yenileri türer.

Ama Tekgöz Salko* gibisinin ortaya çıkması için uzun bir süre geçmesi gerek.

Avusturya işgalinden sonra kasabaya ilk sirk gelince, Tekgöz orada ip üstünde dans eden bir kıza vurulmuştu. Onun yüzünden ne delilikler, ne çılgınlıklar yapmış, hatta hapse bile girmiş, dayak yemişti. Onun başını döndürüp onu bu çeşit davranışla-

(*) Salko, Salih demektir.

ra sürükleyen zenginler ise büyük para cezaları ödemek zorunda kalmışlardı.

O günlerin üstünden birkaç yıl geçmiş, halk çok şeye alışmıştı. Artık yabancı çalgıcıların, cambazların, hokkabazların gelişi genel bir heyecan yaratmıyordu. Ama, Tekgöz'ün cambaz kıza olan aşkından hâlâ söz ediliyordu.

Gündüzleri her işi yaparak herkese yardım eden, geceleri de beyleri, zenginleri eğlendirmek için, içip gürültü çıkaran Tekgöz uzun süredir kendini böyle yıpratıp duruyor ve bu, kuşaktan kuşağa sürüp gidiyordu. Bir kısmı zehrini döküp uslandıktan ve evlenip durulduktan sonra, aynı yolun yolcusu olan yeniler, gençler geliyordu. Tekgöz artık vaktinden önce ihtiyarlamış ve yorulmuştu. Vaktinin çoğunu çalışmaktan çok meyhanede geçiriyor, kazancından ziyade zenginlerin ona verdikleri sadaka, içki ve artıklarla geçiniyordu.

Sonbaharın yağmurlu bir gecesinde Zaria'nın meyhanesine gelenler, can sıkıntısı içinde bunalıyorlardı. Bir masanın önüne birkaç zengin oturmuştu. Düşünceleri, ağırlaşmış, zevksiz ve hazin şeyler çevresinde dönüyor, konuşmaları ağır, sinir bozucu ve bomboş geliyordu. Yüzlerinde soğuk, dalgın ve şüpheli bir anlatım vardı. Rakı bile keyiflerini yerine getiremiyordu. Tekgöz, meyhanenin bir köşesinde uyukluyordu. Rutubetli sıcağın, yorgunluktan ve yuvarladığı rakı kadehlerinden bitkin bir haldeydi. Bugün tâ Okolişte'ye kadar bazı şeyler taşımış, kemiklerine kadar ıslanmıştı.

O sırada zenginlerin masasında, canı sıkılan zenginlerden biri, güya bir rastlantıyla, Tekgöz'ün mutsuz aşkından ve sirkteki dansözlerden laf açtı. Herkesin gözleri köşeye çevrildi. Ama Tekgöz hiç kımıldamıyor, uyuyor gibi görünüyordu. Ne isterlerse söylesinlerdi! O artık kesin kararını vermişti. Hem de ağır mahmurluktan başının fena halde ağrıdığı bir sabah bu kararı vermişti. Onların acı alaylarına ve şakalarına artık cevap vermeyecekti. Zenginlerin bir gece önce ona oynadıkları o zalim oyun gibi bir oyun daha oynamalarına asla izin vermeyecekti. İçlerinden biri:

– Hâlâ mektuplaştıklarını sanıyorum, dedi.

Başka biri de ekledi:

– Şu orospu çocuğuna bak, bir kadın kucağında iken bir başkasıyla mektupla âşıkdaşlık ediyor ha!

Tekgöz kımıldamamak için kendini zor tutuyordu. Ama kendi üzerine olan bu konuşma, güneş yüzünü gıdıklıyormuş gibi ona tuhaf bir heyecan veriyordu. Gözü zorla açılmak istiyor, yüzüne mutlu bir gülümeseme yayılıyordu. Artık susamayacaktı. Eliyle fütursuz bir işaret yaparak:

– Bütün bunlar artık geçti!.. dedi.

– Geçti ha?.. Dostlarım, bu tek gözlü adam bir haindir. Biri orada, tâ uzaklarda... Yabancı diyarlarda onun hasretiyle cayır cayır yanarken, biri de onun yüzünden aklını oynatıyor. Biri geçmiş... Öteki geçecek!.. Gelsin üçüncüsü!.. Böyle hepsini birbiri peşinden deli ettikten sonra, nasıl ruh teslim edeceksin?..

Tekgöz ayağa kalkmıştı bile... Masalarına yaklaşıyordu. Yorgunluğunu da, uykusunu da, sabah, lafa karışmamak için verdiği kararı da unutmuştu. Elini kalbine koymuş yemin ediyordu. Hiç de söyledikleri gibi kadınları ayartan biri değildi. Elbisesleri hâlâ nemli, yüzü kirli ve ıslaktı. Fesinin de, cinsi adı olduğundan rengi uçmuştu. Yüzü heyecanlı bir mutlulukla gerilmiş, zenginlerin masasının yanına oturdu. Tombul ve çevik bir Yahudi olan Santo Papo hemen:

– Tekgöz'e bir rom!.. diye haykırdı.

Santo Papo, Mente'nin oğlu ve tanınmış hırdavatçı Mordo Papo'nun torunuydu.

Tekgöz son zamanlarda rakıdan çok, buldukça rom içiyordu. Bu yeni içki onun gibiler için icat edildi denilebilirdi... Daha kuvvetliydi. Daha çabuk etkiliyordu. Ve rakıdan daha hoştu. Yarım litrelik şişelerde satılıyordu. Üstelik de, başında bir hasır şapka, kulağında altın halkalar, kalın dudaklı, gözleri ateşli bir melek kadının resmi vardı. Altında kırmızı harflerle *Jamaika* yazılı idi. "Alkolden çıldırma raddelerine gelmiş Boşnaklar için bu ekzotik içki Slovenski Brod'da Eisler Sirowatka ve Ortaklarınca hazırlanıyordu". Tekgöz bu melez kadının yüzünü görür görmez, hemen içkinin kokusunu, ateşini duyar gibi oluyordu. Ve hemen düşünüyordu ki... Bir yıl önce ölmüş olsaydı

yeryüzünün bu nimetini bilmeyecekti. (Dünyada daha bunun gibi ne güzelşeyler vardı!..) Onun için ne zaman bir rom şişesi açsa, bir süre dalar dururdu. Bu düşüncenin ona verdiği zevkten sonra da içkinin verdiği zevk başlardı.

Şimdi de dar şişeyi yüzüne yaklaştırmış, sanki okşayıcı bir dille onunla konuşuyordu. Ortaya lafı atıp onu konuşmaya zorlayan adam sert sert:

– Söyle bakalım! dedi. Bu genç kıızı ne yapmak niyetinde-sin? Onunla evlenecek misin? Yoksa ötekiler gibi eğlenip geçecek misin?

Söz konusu olan kız, Duçeli Pâşâ, kasabanın en güzel kızıdır. Annesi gibi nakış işleyerek geçinmektedir. Yazın yaptıkları birçok gezinti ve içki âlemlerinde, gençler, Pâşâ'dan, onun eşsiz güzelliğinden söz açarak ona şarkı söylerlerdi. Tekgöz de farkına varmadan, niçin ve nasıl olduğunu anlamadan onlarla birlikte heyecanlanmaya başlamıştı. Bu da şakalara yol açmıştı. Bir cuma günü gençler onu, kapıların ve kafeslerin ardından genç kızların konuşmaları ve kahkahaları duyulan bir mahalleye götürdüler. Pâşâ'nın arkadaşlarıyla birlikte bulunduğu bu avludan Tekgöz'ün ayağı dibine bir demet çiçek atıldılar. Tekgöz, çiçekleri çiğnememek için durdu. Heyecanlanmıştı. Onları yerden almaya cesaret edemiyordu. Onu oraya sürükleyen gençler, omuzuna vurarak talihinden ötürü onu kutluyorlardı. Bu kadar kişinin içinde Pâşâ onu seçmişti, şimdiye kadar kimseye göstermediği bir iltifatta bulunmuştu. O gece hepsi ırmak kıyısındaki Meزالin'de, cevizin altında sabaha kadar içtiler... Tekgöz, ateşin yanında, dimdik ve ciddi oturuyor, kâh dalgın, düşünceli... kâh cezbeye tutulmuş gibi görünüyordu. O gece ona iş gördürmediler. Kahve ile, yemekle meşgul olmasını istemediler.

– “Zavallı!.. Bir genç kız eliyle fırlatılan bir demet çiçeğin anlamı nedir biliyor musun?.. Bununla sana: “Sen için bir kuru yaprak gibi soluyorum! Ve sen bana ne evlenme teklifinde bulunuyor, ne de başkasıyla evlenmeme izin veriyorsun!” İşte Pâşâ sana bunları söylemek istedi.

Ve hepsi birden Pâşâ'dan söz etmeye başladılar. Eşsiz güzelliğinden, namusundan, beyaz teninden, duvarı tırmanarak onu

koparacak olan eli bekleyen olgun bir salkım gibi dalgalanarak yürüyüşünden söz ettiler. Bu beklediği de Tekgöz'lüsünün ta kendisiydi.

Zengin çocukları, güya içerlemiş gibi söyleniyorlardı. Nasıl olmuştu da böyle bir kız ona göz koymuştu! Ötekileri de onu savunuyorlardı. Tekgöz durmadan içiyordu. Kâh bu mucizeye inanıyor, kâh onu imkânsız görerek reddediyordu. Zenginlerin yalanlarına karşı kendini savunmaya çalışıyor, artık çekiciliği olmayan yaşlanmış zavallının biri olduğunu ileri sürüyor... Ama yine de, sessizlik anlarında Pâşâ'yı, güzelliğini ve onun verebileceği mutluluğu hayal etmekten kendini alamıyor... Ve bunun kabil olup olmadığını hiç düşünmüyordu.

Bu şahane yaz gecesinde, rakının, şarkıların ve çayırdaki yanan ateşin yarattığı sonsuzluk içinde her şey kabildi. Hiçbir şey gerçek olmadığı gibi, hiçbir şey de inanılmaz ve imkânsız olamazdı. Zenginler şakalarıyla onu gülünç bir hale sokuyorlardı. Bunu bilmiyor değildi... Ama beyler gülmeden yaşayamazlardı. Mutlaka birine takılmaları, onu soytarınları yapmaları gerekti. Bu her zaman böyle olmuştu... Şimdi de böyleydi.

Bunların hepsi bir şaka olsa bile, harikulâde bir kadın üzerine olan rüyası, ömrü boyunca hayal ettiği ve hâlâ hayalinde yaşattığı o erişilmez aşkı şaka değildi. Tıpkı hayalinde olduğu gibi aşkı hem yalan, hem gerçek; kadını, hem yakın, hem uzak gösteren bu şarkılar da yalan değildi.

Ama bu zengin insanlar için her şey... hatta bu bile eğlence konusu oluyordu. Olsun! Onun için bir gerçektir ya!.. Bu, zenginlerin alaylarıyla, şarkılarla, içkiyle, hatta Pâşâ'yla bile ilgisi olmayan ve her zaman tâ içinde yaşayan kutsal bir şeydi!

Bunların hepsini biliyor... ve yine kolaylıkla hepsini unutuyordu. Çünkü onda ruh eriyor, akıl ise su gibi dökülüp yayılıyordu.

İşte Tekgöz sirk artistine olan büyük aşkından ve bu Avusturyalı kadınla olan rezaletli macerasından üç yıl sonra tekrar yeni bir aşkın büyüüne tutulmuştu. İş gücü olmayan zenginler de yeni bir oyun bulmuşlardı. Bu, onlara aylarca, yıllarca neşe verecek kadar zalim ve heyecan verici bir oyundu.

Bu; yaz ortalarında olmuştu. Sonbahar geçmiş, kış gelmişti. Tekgöz'ün güzel Pâşâ'ya olan aşkı yüzünden doğan şakalar ve alaylar gençlerin gecelerini dolduruyor, günlerini kısaltıyordu. Artık Tekgöz'ü, ya "âşık" ya da "genç damat adayı" diye çağırıyorlardı. Gündüzleri mahmur* ve uykusuz, dükkânların bü-yük, küçük işlerini görür, eşya taşır, sağa sola koşarken onu böyle çağırdıkları için şaşar, kızar ve omuz silkerdi. Ama akşam olup Zaria'nın meyhanesinde lamba yanınca biri:

– Tekgöz'e bir rom!.. diye bağırır, başka biri de güya rastlan-tıyla:

Akşam geldi güneş battı

*Ama senin yüzünde hâlâ parlıyor. ***

şarkısını mırıldanmaya başlayınca birden her şey değişirdi. Artık ne taşıyacak yük kalıyor, ne de omuz silkmeler; ne kasaba... ne meyhane... ne de soğuktan donmuş, tıraşı uzamış ve başka-larının verdiği paçavralara sarınmış Tekgöz.

Sadece batmak üzere olan güneşin aydınlattığı ve asımların süslediği veranda ile bir demet çiçek fırlatacağı adamı bekleyen bir genç kız kalıyordu.

Şüphesiz etrafında gürültülü kahkahalar, türlü türlü takıl-

(*) Çeviride geçen "Mahmur" ve "Mahmurluk" sözleri, kitabın aslında da Türk-çedir.

(**) Aslında Türkçe "Akşam geldi" sözleriyle başlayan bu Bosna türküsünün ikinci mısraı, "Drina Köprüsü"nün, gerek 1953 yılında yapılan Sırpça; gerek 1958 yılında yapılan Hırvatça baskılarında:

Na tvom licu više ne sja,

biçiminde çıktığı için, biz de aslına sadık kalarak, bu türküyü, bundan önce-ki bütün baskılarımızda,

Akşam geldi, güneş battı

senin yüzünde artık parlamıyor,

diye dilimize çevirmiştik.

Ne var ki, bu türkünün aslını ve doğrusunu özellikle Bosna folklorunu iyi bilen Bosnalı dostlarımızın uyarmasıyla, türküdeki ikinci mısranın, daha ince bir anlam taşıyan:

Na tvom licu jošte cja

yani:

Senin yüzünde hâlâ parlıyor,

biçiminde olması gerektiğini öğrendik ve çevirimizin altıncı baskısında bunu düzelttik.

malar, kaba şakalar da vardı... Ama bütün bunlar.. uzaklarda sisler içinde kayboluyordu. Şarkı söyleyen ise... yanı başında, kulağının dibinde yaşıyordu.

“Isınabilseydim eğer”

“Güneş batarken yanında.”

Bu batan güneşin ışığı, onu her gün kasabanın üstünde dogup batan gerçek güneşten daha çok ısıtıyordu.

– Tekgöz’e bir rom!..

Kış geceleri işte böyle geçti. Kışın sonuna doğru Pâşâ evleniverdi! Nakış işleyerek geçinen Duçeli fakir kız, o güzellikle, henüz tamamlanmayan on dokuz baharıyla, kalenin arka tarafında oturan Hacı Ömer’le evleniyor, elli beş yaşındaki bu zengin ve itibarlı adamın ikinci karısı oluyordu.

Hacı Ömer otuz yıldan beri evliydi. Karısı tanınmış bir ailenin kızıydı. Zekâsı ve becerikliliği ile çevrede ün salmıştı. Kalenin ardında adeta koskoca bir köy olan malikâneleri çok zengin ve verimliydi.

Kasabadaki dükkânları sağlam malzemeye yapılmış ve büyük bir gelir sağlamaktaydı. Bütün bunlar, günde iki defa kaleden kasabaya atla gidip gelmekten başka bir şey yapmayan ağır hareketli, sakın Hacı Ömer’den çok hanımının eserleriydi. Kasabada ve civardaki bütün Müslüman kadınları için onun bir sözü, onun düşüncesi, birçok meselelerde bir ölçü yerine geçerci.

Hacı Ömerler, her bakımdan kasabanın en iyi ve en itibarlı ailesiydi. Ama artık yaşlanmış olmalarına rağmen, çocukları olmamıştı. Hacı Ömer Kâbe’ye gitmiş, karısı tekkelere, fakirlere bağışlarda bulunmuştu. Yıllar geçmiş, malları artmış, gelişmiş ama esas noktada Allah’ın lütfuna mazhar olamamışlardı. Hacı Ömer’le çok akıllı olan karısı bu mutsuzluğu sabır ve tevekkülle karşılamışlardı. Ama artık evlat sahibi olmak umudu da kalmamıştı. Kadın 45 yaşına gelmişti. Hacı Ömer’in arkasında bırakacağı zengin miras tehlikeye düşmüştü. Mesele sadece kalabalık olan akrabalarını değil, bütün kasabayı meşgul ediyordu. Akrabalar çiftin çocuksuz kalmasını diliyorlardı. Ama kasabalılar böyle bir adamın çocuksuz ölmesine ve bütün malının

birkaç akrabaya dağılmasına üzülmüyorlardı. Bundan ötürü onu, genç bir kadınla evlenmek için kandırmaya çalışıyorlardı. Bu meselede şehrin Müslümanları ikiye ayrılmıştı. Meseleyi çözen yine Hacı Ömer'in kısır karısı oldu.

Her şeyde olduğu gibi azimli ve kararlı bir tavırla kocasıyla açıkça konuştu:

– Rabbime bin şükür, bize her şey ihsan etti. Anlaşma, sağlık ve zenginlik... Yalnız bir fakirde olan şeyi vermedi. Kendi çocuğumuzu görmeyi ve bütün bunların kime kalacağını bilmedi. Allahın takdirine boyun eğmek zorundayım, ama sen değilsin. Görüyorum ki, kasabalılar üzüntümüzü benimseyerek seni evlendirmeyi kafalarına koymuşlar. Madem ki seni evlendirmek istiyorlar... Ben bunu kendi elimle yapmak isterim. Çünkü senin en yakın dostun benim!

Bunun üzerine ona planını anlatıyor: Madem ki, çocukları olamıyordu. Umutları da kalmamıştı. Başka bir kadın, çocuğu olabilecek bir kadın alması gerekiyordu. Kanun da ona bu hakkı veriyordu. Kendisi tabiidir ki, evini idare etmekte devam edecekti. Evin yaşlı hanımefendisi olarak her şeyin düzgün idare edilmesine dikkat edecekti. Hacı Ömer itiraz etti. Ondan daha iyi bir arkadaş istemediğini, daha genç bir kadına ihtiyacı olmadığını söyledi. Ama Hacı Ömer'in karısı sadece direnmekle kalmadı. Ona seçtiği kadının kim olduğunu da söyledi... Madem ki çocuğu olmak için evlenecekti, ona genç güzel, sağlıklı ama fakir bir kız... Ömrünün sonuna kadar talihine şükredecek birini bulmak gerekti. Onun için Duçeli, nakış işleyen kadının kızı güzel Pâşâ'yı seçmişti.

Hacı Ömer, yaşlı karısının yardım ve isteğiyle güzel Pâşâ ile evlendi. On bir ay sonra da nurtopu gibi bir çocukları dünyaya geldi. Böylece Hacı Ömer'in miras sorunu çözümlendi. Ve böylece kalabalık akrabaların umutları da suya düştü. Ve yine böylece kasaba halkının da ağzı kapandı.

Pâşâ mutluydu. Evin yaşlı hanımefendisi memnundu. İkisi, ana kız gibi geçinip gidiyorlardı.

Bu mutlu sonuç Tekgöz için büyük acıların başlangıcı oldu. O kış Tekgöz'ün Pâşâ'nın evlenmesi yüzünden çektiği acı Za-

ria'nın meyhanesindeki işsiz güçsüzleri çok eğlendirdi. Hayal kırıklığına uğrayan âşık, eskisinden de çok içiyordu. Zenginler içtiklerinin parasını ödüyorlar, buna karşılık da gözlerinden yaşlar gelinceye kadar gülebiliyorlardı. Alaycılar ona Pâşâ'dan uydurma haberler getiriyorlardı. Gece gündüz ağladığını, derdini kimseye açmadan onun yüzünden eriyip bittiğini söylüyorlardı. Tekgöz de deli oluyordu. Ağlıyor, şarkı söylüyor, bütün sorulara büyük bir ciddiyetle, ayrıntılı cevaplar veriyor, onu bu kadar cazibesiz ve zayıf yapan alinyazısından yakınıyordu. Zenginlerden biri soruyordu:

– Söylesene Tekgöz, Hacı Ömer'den kaç yaş küçüksün?

O acı acı:

– Daha genç olmam neye yarar ki!.. diye söyleniyordu.

Bir başkası lafa karışıyordu:

– İnsanları aşkları ve kalpleri ile ölçselerdi, Hacı Ömer sahip olduğu şeyleri elde edemez.. Tekgöz'ümüz de şimdi bulunduğumuz yerde bulunmazdı!..

Tekgöz'ü heyecanlandırmak ve üzmek için daha fazla söylemek gerekmezdi. Bardağına üst üste rom dolduruyor ve ona sadece Hacı Ömer'den daha genç, daha yakışıklı ve Pâşâ'ya daha layık olmakla kalmadığını, sanıldığı gibi fakir de olmadığını söylüyorlardı.

Bu işi gücü olmayan insanlar, uzun kış gecelerinde, rakı kadehlerinin başında başlı başına bir hikâye uydurmuşlardı: Babası hiç tanımadığı bir Türk askeri idi. Biricik vârisi olan Vişegrad'daki meşru oğluna Anadolu'da pek çok mal bırakmıştı. Ama oradaki akrabaları bu vasiyetnameye itiraz etmişlerdi. Bu dolandırıcı akrabaların hile ve planlarını bozmak için onun uzak ve zengin Bursa şehrinde bir görünmesi yeterdi. O zaman Hacı Ömer'i bütün servetiyle birlikte satın alabilirdi.

Tekgöz onları dinliyor, içini çekiyor ve sadece içmekle yetiniyordu. Bütün bunlar onu üzüyor ama, aynı zamanda kasabada kendisini, tanımadığı babasının uzak ve güzel ülkesinde büyük mirasa konmuş, hakkı yenmiş ve aldatılmış bir adam gibi hissetmek hoşuna gidiyordu. Şimdi etrafındakiler güya onun Bursa'ya gitmesini sağlamaya çalışıyorlardı.

Bu en ince ayrıntılarına kadar hazırlanmış, uzun, zalim bir şakaydı. Bir gece, sözde seyahat için hazır bir pasaport getirmişlerdi. Meyhanede onu itiyor, dürtüyor, eviriyor, çeviriyor, muayene ediyor ve kahkahalar içinde güya pasaportuna belirli vasıflarını kaydediyorlardı.

Başka bir gece Bursa'ya gitmesi için kaç paraya ihtiyacı olacağını, nasıl yolculuk edeceğini ve geceleri nerede konaklayacağını hesaplıyorlar, böylece zaman, farkına varmadan akıp gidiyordu. Tekgöz, içmedikçe kendini savunuyor, bu söylenlere hem inanıyor, hem inanmıyordu. Ama, sarhoş olur olmaz inanıyormuş gibi davranıyor, başı dumanlı iken hangisinin yalan, hangisinin gerçek olduğunu sormuyor... İkinci rom şişesini de devirdikten sonra o erişilmez güzel Bursa'dan gelen kokuları duyuyor, o yemyeşil bahçeleri, beyaz binalarını bile görüyordu. Gerçekten doğduğu günden beri talih ona hiç gülmemiş, hep aldatılmış mutsuzun biriydi. Hem de her şeyde aldatılmıştı!.. Ailesinde, mallarda... Aşkında.

Ona fenalık etmişler, öylesine çok fenalık etmişlerdi ki... Allahı da, kulu da ona borçluydu. İçtiği her kadehle, bunu çevresindekilere haykırmak ihtiyacı da içinde adeta bir işkence halini alıyordu. Onun gözünde apaçık olan bir gerçeği ispat etmenin ne kadar güç olduğunu bilmiyor değildi. Buna rağmen romun daha ilk kadehini yuvarlar yuvarlamaz kesik kesik cümlelerle ve sarhoşluk göz yaşları arasında, bunu herkese ayrı ayrı anlatmaya çalışıyordu. O anlatmak için çırpındıkça çevresindekiler daha çok alay ediyorlardı. O kadar çok ve o kadar zevkle gülüyorlardı ki... Artık belleri ağrıyor, nefesleri kesiliyordu. Gülmek bulaşıcı ve dayanılmaz bir şeydir... Her çeşit içkiden, her çeşit yiyecekten tatlıdır. Tekgöz ile eğlenirken uzun kış gecelerinin sıkıntısını unutuyorlar ama, onlar da ölçüsüz bir biçimde içmeye başlıyorlardı.

Tekgöz'ü herkesten çok coşturmasını bilen, ciddi görünüşlü ve soğuk tavırlı saraç Mehağa'ydı.*

– Öldür kendini, diyordu. Madem ki Pâşâ'yı bu kötürüm**

(*) Mehmet Ağa.

(**)Aslında, Türkçe olarak "cuturum" diye yazılmıştır.

Hacı Ömer'in elinden alamadın... Yaşamaya lâayık değilsin... Git kendini öldür... Sana tavsiyem budur!..

– “Öldür kendini!.. Öldür kendini!..” hiç düşünmedim mi sanıyorsun?.. Drina'ya atlamak üzere yüz kere Kapiya'ya gittim. Her seferinde bir şey beni geri çekti.

– Seni alıkoyan nedir? Korkudan başka bir şey değil... Korkudan altına ediyorsun da ondan!..

– Hayır, korku değil... Vallahi korku değil!..

Tekgöz gülüşmeler, gürültüler arasında yerinden sıçradı. Koynundan çıkardığı bir parça ekmeğı kopardı. Mehağa'nın burnuna dayadı.

– Bunu görüyor musun?.. İşte bu nimet hakkı için korku degildir.

Tam o sırada, biri hafif sesle bir şarkı mırıldandı:

“Ama, senin gözünde hâlâ parlıyor.”

Hep birden şarkıyı tekrarladılar ve Mehağa'nın Tekgöz'e:

– Öldür kendini!.. diye bağırın sesini bastırdılar.

Ve böylece şarkı söyleyerek bu zavallıyı sürüklemek istedikleri heyecana, kendileri kapıldılar. Çılgın bir sefahat âlemi başladı.

Bir şubat gecesi, Tekgöz'ün çılgınlığına kapılarak sabahı ettiler ve kendi çılgınlıklarının kurbanı oldular. Meyhaneden hep birlikte çıktıkları zaman gün ağarmıştı.

İçleri kızışmış, içkiden damarları şişmiş, adeta kendilerinden geçmiş bir halde, incecik bir buz tabakasıyla kaplı olan köprüye geldiler. Tek tük köprüden geçenlere aldırış etmeden gürültülü kahkahalar ve bağırışmalar arasında bir bahse tutuştular. İncecik bir buz tabakasıyla örtülü olan daracık korkuluğun üstünde köprüyü geçmeğe kim cesaret edebilirdi?..

Sarhoşun biri:

– Bu cesareti ancak Tekgöz gösterebilir!.. dedi.

– Tekgöz mü, amma yaptın ha!..

Tekgöz eliyle göğsüne vurarak:

– Kim cesaret edemezmiş? Ben mi?.. diye bağırdı. Ben, bu dünyada, hiçbir canlının yapmaya cesaret edemeyeceğini yapabilirim.

- Yapamazsın!.. Sıkıysa çık ortaya.
- Vallahi yaparım!..
- Tekgöz yapar, yapar.
- Cesaret edemez, yalan!..

Zilzurna sarhoş olan bu adamlar bağrıışmakta ve caka satmakta birbirleriyle yarışıyorlardı. Oysa bu geniş köprünün üstünde bile zorla ayakta durabiliyor, birbirlerinin üzerine yıkılıyorlardı.

Tekgöz'ün ne zaman korkuluğun üstüne sıçradığını gören olmadı. Birden onun, başlarının üstünde sallanmakta olduğunu farkettiler.

Sarhoş ve perişan olmasına rağmen, dengesini koruyarak taşların üstünde ilerlemeye çalışıyordu.

Bu korkuluk ancak iki karış enindeydi. Tekgöz, kâh sağa kâh sola eğilerek yürüyordu; sağında köprü vardı ve orada ayaklarının dibinde her adımını izleyen, ona anlaşılmaz bir uğultu gibi gelen, seçemediği sözler söyleyen bir sarhoş alayı... Ama, sonunda, boşluk vardı. Bu boşlukta bir yerde, görülmeyen ırmak uğulduyordu. Ve oradan, sabahın ayazında beyaz bir dumana benzeyen kalın bir buhar yükseliyordu. Köprüden tek tük geçenler, gözleri şaşkınlıktan büyümüş, dehşet içinde, bu daracık, kaygan duvarın üstünde ilerlemeye çalışan adama bakıyorlardı. Tekgöz, çaresizlik içinde kollarını sallayarak boşluğun üstünde dengesini sağlamaya uğraşıyordu. Bu sarhoş güruhundan biraz daha akli başında olanlar, korkudan sapsarı kesilmiş, oldukları yerde donup seyreliyorlardı. Öbürleri, tehlikeyi göremeyenler, dengesini bulmak için boşluğun üstünde adeta dans eden sarhoşu bağrışarak izliyorlardı.

Tehlikeli durumuyla Tekgöz birden kendini arkadaşlarından ayrılmış buldu. Şimdi onların başları üstünde dev bir canavara benziyordu. İlk adımları yavaş ve ihtiyatlı oldu. Ağır pabuçları buzla örtülü taşların üstünde her saniye kayıyordu. Ve ona sanki ayakları kendiliklerinden koşuyormuş gibi geliyordu. Altındaki derinlik, onu karşı konulmaz bir biçimde çekiyordu. Hemen düşecek, düşüverecekmiş gibi oluyor, ama büyük tehlikenin yakınlığı ona, o zamana kadar bilmediği yepyeni bir güç, bir kuvvet veriyordu.

Dengesini sağlamak için kıpırdanırken gitgide hızlanarak, hafif hafif sıçırıyor, gittikçe de dizlerine doğru daha fazla eğiliyordu. Farkına varmadan, yürüyeceği yerde küçük adımlarla dans etmeye başladı. Sanki buzla kaplı daracık bir duvarın üstünde değil de, geniş, yeşil bir çayırın üstündeymiş gibi. Bazen, rüyada olduğu gibi birdenbire kendini hafiflemiş ve çevikleşmiş hissetti. Sanki ağır ve yorgun vücudu ağırlığını kaybetmişti. Sarhoş Tekgöz... Artık kanatlanmış, boşluğun üstünde dans ediyor, uçuyordu. Ona öyle geliyordu ki, dans ettiği düzlüğün ahengiyle birlikte vücuduna, ona dengesini sağlayan ve güven veren neşeli bir güç akıyordu. Dans onu alelâde bir yürüyüşün hiçbir zaman ulaştıramıyacağı yerlere götürüyordu. Artık tehlikeyi, düşmek ihtimalini düşünmeden, kâh bir ayağının, kâh öbür ayağının üstünde sıçırıyor, şarkı söylüyor ve kendisine dümbelekle eşlik ediliyormuş gibi de kollarını oynatıyordu:

– Tiridam... tiridam... tiridiridam... tiridam... tiridam... hay, hay, hay!..

Tekgöz, kendine bir makam uydurmuş, o makama uyarak tehlikeli yolunu dans ederek güvenli adımlarla geçiyordu. Dizlerini büküyor, başını kâh sağa kâh sola sallıyor:

– Tiridam, tiridam, hey... hey...

Hepsinin başı üstünde, bu müstesna ve tehlikeli durumda o artık kasabanın ve meyhanenin eğlencesi olan Tekgöz değildi.

Ayaklarının altındaki, binlerce defa ekmeğini kemirerek üstünden geçtiği, dalgalarının arasında tatlı bir ölüm hayal ettiği, Kapiya'sının gölgesinde uyuduğu köprünün dar ve kaygan duvarı değildi! Hayır artık o, her gece ona meyhanede kaba şakalar ve alaylar içinde sözünü ettikleri o uzak ve aşılmaz yolculuğa çıkmıştı. Büyük girişimlerin, istenen parlak yoluydu bu. Ve bu yolun sonunda, hakkı olan mirasıyla imparatorluğun o güzel ve zengin Bursa şehri vardı. Pâşâ ile çocuğu vardı. Kendi karısı ile kendi çocuğu! Böyle kendinden geçmiş bir halde dans ederek, duvarın, sofanın etrafını çeviren ve ırmağa doğru uzanmış olan bölümünü geçti. Sonra da köprünün öbür yarısını! Sonuna gelince, şosenin üstüne sıçradı ve maceranın bu biçimde bitişinden hayran ve kendini Vişegrad'ın o kadar iyi ta-

nıdığı güvenli yolu üstünde bulmaktan şaşkın, heyecanla etrafına bakındı.

Onu teşviklerle, alaylarla, bağırışmalarla izleyen güruh şimdi heyecanla karşılıyordu. Dehşetle donup kalmış olanlar da koşarak geliyorlardı. Kimi onu kucaklıyor, kimi yüzünü ve rengi solmuş fesini okşuyordu.

– Aferin Tekgöz!.. Aferin sana şahin yavrusu!

– Gaziye* aferin!

Santo Papo, onu haça geriyorlarmış gibi kollarını açarak ve kendini meyhanede sanarak boğuk sesle:

– Tekgöz’e bir rom!.. diye bağırıyordu.

Bu genel itişme, kakışma ve bağırışmalar arasında biri, hiç ayrılmamalarını, eve dönmemelerini ve Tekgöz’ün şerefine içmelerini teklif etti.

Uzaktaki okullarına yetişmek için buzlu köprüyü acele acele geçen sekiz dokuz yaşındaki çocuklar durup bu tuhaf sahneyi seyrettiler. Hayretle açılan küçük ağızlarından beyaz bir duman çıkıyordu. Sıkı sıkı giyinmişlerdi. Kar tahtalarını ve kitaplarını koltuklarının altında taşıyan bu küçükler, büyüklerin oyununa akıl erdiremiyorlardı. Ama, o kadar iyi tanıdıkları bu adamın, kimsenin yürümediği ve yürünmesi yasak olan bir yerde sihirli bir elle sürükleniyormuş gibi neşe ve cüretle sıçrayarak yürüyen hayali, doğdukları kasabanın köprüsüyle birlikte, ömürleri boyunca gözlerinden silinmeyecekti.

XVI

Sarı boyalı Avusturya arabalarının köprüünün üstünden ilk geçtiği günden bu yana yirmi yıl kadar olmuştu.

İşgal altında yirmi yıl!.. Çok uzun bir ay ve gün dizisi. Bu günlerin ve ayların her biri, ayrı ayrı bakılacak olursa, insana şüpheli, kararsız ve geçici şeyler gibi gelir. Ama, bir bütün olarak bakılınca; kasabanın hiç hatırlamadığı kadar uzun bir barış

(*) Kitabın aslında “gazi” olarak yazılmıştır.

ve maddi gelişme çağı olduğu görülür ve işgâl anında henüz yirmi yaşına basmamış olan kuşağın yarı ömrünü oluşturur.

Bunlar öyle bir bolluk ve kazanç yıllarıydı ki, anneler oğullarından söz ederken:

– Allah oğluma uzun ömür, sağlık ve bol kazanç versin! derlerdi.

Bütün ömrü yokluk ve sefalet içinde geçmiş olan, şimdi de ayda yirmi florin karşılığında belediyenin sokak fenerini yakan Uzun Ferhad'ın karısı kocasından söz ederken:

– Şükür Allaha, kocam belediyede aylıklı olarak çalışıyor! derdi.

19. yüzyılın son yılları işte böyle geçti. Büyük olaylara sahne olmadan heyecansız geçen yıllar, döküleceği bilinmeyen yere gelmeden akan durgun ve taşkın bir ırmak gibi... Bu yıllara baktıkça insana öyle geliyor ki, acıklı şikâyetler, köprünün yanındaki küçük kasabada olduğu gibi, Avrupa halkının hayatından da silinmeye başlamıştı.

Dünyanın bir ucundan bazen böyle sesler yükselecek olsa bile, ya bize kadar gelmiyor, ya da uzak ve anlaşılmaz şeyler gibi görünüyordu.

Bir yaz günü, bunca yıl sonra, Kapiya'da tekrar beyaz bir kâğıt üstünde resmî bir bildiri görüldü. Bu seferki bildiri kısaydı. Ve etrafı kalın siyah bir çizgi ile çerçevelenmişti.

Majesteleri İmparatoriçe Elizabeth'in Cenevre'de iğrenç bir suikaste kurban gittiği ve Lucceheni adlı bir İtalyan anarşisti tarafından öldürüldüğü bildiriliyordu. İlan bundan sonra Avusturya-Macaristan krallığının ve bütün ahalinin derin üzüntü ve nefretini belirtiyor, halktan sadık bir tebaası olarak imparatorluğun etrafında daha sıkı kenetlenmelerini istiyordu. Onların bu davranışı, kaderin zalim bir darbesini yiyen hükümdara en büyük avuntu olacaktı. Bu bildiri de, Türk yazılarının bulunduğu taşın alt yanına, vaktiyle General Filipoviç'in şehrin işgâl edildiğini bildiren ilanının bulunduğu yere yapıştırılmıştı. Bir imparatoriçeden ve bir kadından söz edildiği için halk bunu heyecanla okudu. Ama yakın bir ilgi ve büyük üzüntü göstermedi.

Bu olay, kasabada yalnız bir kişinin üstünde büyük bir etki yaptı. Vişegrad'da bulunan biricik İtalyan, Pietro Sola'ydı. O hem müteahhit, hem duvarcıydı. Taş kırar, boya yapardı. Kısacası, kasabanın kalifiye bir ustasıydı. Kasaba halkının Petro Usta diye çağırıldığı bu adam, işgal zamanında gelmiş ve Stana adlı pek de iyi şöhreti olmayan fakir bir kızla evlenmişti. Kadın kızıl saçlı, şişman, adamdan iki kat uzundu. Ağır elli ve sivri dilli olarak tanınmıştı. Onunla hiç kavga etmemek daha hayırlı olurdu.

Pietro Usta'ya gelince, ufak tefekti. Biraz eğik yürüyen yumuşak huylu, sarkık bıyıklı bir adamdı. İyi çalışır ve çok para kazanırdı. Zamanla gerçek bir Vişegradlı olmuştu. Yalnız o da Lotika gibi Sırpcayı ve düzgün konuşmayı iyice öğrenememişti. Bir peri kadar becerikli olan elleri ve iyi huyu sayesinde kendini sevdirmişti. Bir atlet gibi kuvvetli olan karısına gelince, ona bir çocuk gibi hem sert, hem şefkatli davranırdı. Pietro Usta, taşların tozundan üstü başı bembeyaz ve renk renk boya içinde, Kapiya'ya gelip ilanı okuyunca, şapkasını gözlerinin üstüne geçirdi. Her zaman dişlerinin arasına sıkıştırdığı piposunu bütün gücüyle sıktı. İleri gelenlerden birine rastlayınca İtalyan olduğu halde Lucceheni ve iğrenç cinayetiyle hiçbir ilgisi olmadığına onları inandırmaya uğraşıyordu. Onu dinliyor, ona inandıklarını söylüyor ve onu yatıştırmaya çalışıyor, zaten böyle bir şey düşünmemiş olduklarını söylüyorlardı.

Ama o yine yaşamaktan usandığını, hayatında bir tavuk bile kesemediğini anlatıyordu. Bir insana, üstelik de bir kadına, hem de bu kadar yüksek bir kişiye nasıl kıyabilirdi. Nihayet bu korku onda gerçekten bir hastalık halini aldı. Kasabalılar onun bu telaşıyla; cinayeti işleyenle, anarşistlerle bir ilgisi olmadığını ispata çalışmasıyla alay etmeye başladılar. Kasabanın çocukları da hemen hain bir oyun icat ettiler. Bir tahtaperdenin arkasına gizleniyor ve tam onun oradan geçtiği sırada:

– Lucceheni! diye bağırıyorlardı.

Biçare adam da, eşek arılarının hücumuna uğramış gibi kendini savunmaya çalışıyordu. Şapkasını gözlerinin üstüne kadar indiriyor ve karısının geniş göğsünde rahat rahat ağlayabilmek için, acele evine dönüyordu. Acı içinde:

– Utanıyorum!.. Utanıyorum!.. diye sızlanıyordu. Kimsenin yüzüne bakamıyorum.

– Haydi sersem!.. Neden utanacakmışsın. Bir İtalyan, imparatoriçeyi öldürdü diye mi? Varsın İtalyan kralı utansın! Sen kimsin ki, utanabilesin?

Onu sarsarak, yüreklendirmeye çalışan ve çarşıdan, gözlerini yere eğmeden başı dik ve rahat geçmesini öğütleyen karısına o boyna:

– Utanıyorum işte!.. diye yakınıyordu.

O sırada yaşlılar da Kapiya’da oturmuş, gözleri yerde, hareketsiz, Avusturya imparatoriçesinin öldürülüşüyle ilgili gazete havadislerini dinliyorlardı. Bu haberler, taçlı başların ve büyük insanların alınyazıları üzerine bir konuşma açılmasına vesile oluyordu. Çarşının tanınmış ve itibarlı kimseleri olan meraklı bir topluluğa da, Müderris Hüseyin Efendi anarşistlerin kimler olduklarını anlatmaya çalışıyordu.

Bundan yirmi yıl önce, yine aynı Kapiya’da, çoktan beridir her biri kendi mezarlığında yatmakta olan Molla İbrahim ve Rahip Nikola ile birlikte Avusturyalıları karşıladığı zamanki gibi itinalı giyinmiş, dimdik ve tertemizdi. Yüzü tüysüz ve sakindi. Yüreği katı ve ruhu sert olanlar çabuk ihtiyarlamazlar. Kendisi hakkındaki yüksek kanaati, yirmi yıl içinde daha da derinleşmişti. Laf aramızda, bilgin diye ün almasına biraz sebep olan kitap sandığı hâlâ okunup bitirilmemişti. Kasabamızın tarihine yirmi yıl içinde topu topu dört sahifecik eklenmişti. Çünkü yaşı ilerledikçe kişiliğine ve geçmişine daha çok değer vermeye, çevresinde geçen olayları da o ölçüde önemsiz görmeye başlamıştı.

Bir takım karışık el yazılarını okumaya çalışıyormuş gibi, etkileyici, ciddî bir tavırla yavaş ve ağır bir sesle konuşuyordu. Başka dinden olan bir kraliçenin kaderiyle ilgilenmiyor, onu sadece konuşmak için bir vesile sayıyordu.

Onun yorumlamasına göre, (bu da kendi düşüncesi değildi. Eski hocası Arap Hoca’dan kalan kitaplarda okumuştı) anarşist denen kimseler her zaman vardı. Dünyanın sonuna kadar da bulunacaklardı. Çünkü insanoglunun alınyazısı böyle yazılmış, kadir ve mutlak Allah bunu böyle uygun görmüş-

tü. Her dirhem iyiliğin yanında iki dirhem kötülük vardı. Nefret olmadan iyilik, kıskançlık olmadan büyüklük olmazdı. Nitekim yeryüzünde küçük de olsa, gölge vermeyen bir şey yoktu. Bu, özellikle çok büyük, çok sofu, çok ünlü kişiler için kaçınılmaz bir şeydi. Cellatları da yanlarında şöhretleriyle paralel olarak gider ve fırsat kolları. Yalnız bazen daha erken, bazen daha geç yakalardı.

– İşte bir misal, diyordu. Çoktan beri yeri cennet olan hemşehrimiz Sadrazam Mehmet Paşa! Asaftan daha yetenekliydi ve üç padişaha hizmet etmişti. Bu, üstünde oturduğumuz taşı da gücü ve dinine bağlılığı sayesinde yaptırdı. Ama o da anarşistlerin bıçağı altında can verdi. Bütün yeteneklerine ve bütün gücüne rağmen, buna engel olamadı. Planlarının altüst olduğunu gören kişiler, güçlü bir parti kurmuşlardı. Meczup bir dervişin eline silah verdiler ve cuma namazından çıkarken onu vurmalarını söylediler. Derviş, sırtında cübbe, elinde tespih Sadrazam ile maiyetinin yolunu keserek boynu bükük bir tavırla sadaka istedi. Sadrazam ona para vermek için elini cebine sokunca, bıçağı sapladı. Mehmet Paşa böylece şehit oldu.

Adamlar, sigaralarının dumanlarını savurarak onu dinliyor, kâh üstünde Türkçe yazılar olan dikilitaşa, kâh siyah çerçeveli beyaz bildiriye bakıyorlardı. Müderris'in her sözünü ve açıklamasını pek iyi anlamadıkları halde onu dikkatle dinliyorlardı. Ve gözleriyle sigara dumanlarını izlerken, duvardaki yazılarla bildirinin ötesinde bir yerde, bambaşka bir hayat hayal ediyorlardı. Büyük yükselişleri ve büyük düşüşleri olan bir hayat!.. Büyüklüğün facia ile karıştığı bir hayat! Ve bir şekilde, Kapiya'daki bu sakin ve monoton hayatları, bu asalak hayatlarıyla denkleşiyordu.

Bugünler de gelip geçti ve Kapiya sohbetleri, şarkıları ve şakalarıyla yine eski yaşamına başladı. Az tanınmış yabancı bir imparatoriçenin ölümünü bildiren bildiri de güneşin, yağmurun ve tozların altında renk değiştirdi. Nihayet rüzgâr onu yırttı, parçalarını kıyılara savurdu.

Yaramazlar bir süre daha Pietro Usta'nın arkasından "Lucceheni" diye bağırmakta devam ettiler. Niçin bağırıldıklarını ve

bunun ne demek olduğunu bilmiyorlardı. Bunu sırf, çocukluğun saf ve duygulu kişilere takılmak, acı vermek isteğiyle yapıyorlardı. Daha bir süre bağırıp sonra sustular. Çünkü başka bir eğlence bulmuşlardı.

Meydanlı Stana'nın, en yaygaracı iki çocuğu yakalayıp bir temiz dövmesi de buna yardım etmişti.

Bir iki ay sonra imparatoriçenin de anarşistlerin de adını ağzına alan kalmadı. Yüzyılın son yıllarında hayat, artık tamamen uslanmış, durulmuş gibi görünüyordu. Geniş ve monoton akışıyla insanlarda umut uyandırıyor, önlerinde, gözlerin erişemeyeceği kadar uzak bir geleceğe yönelen sakin bir çalışma asrını açılıyormuş izlenimini veriyordu.

Yabancı hükümetin bu durup dinlenmek bilmeyen çalışması, kazanç ve bolluk getirmesine rağmen bizimkilerin güçlkle kabul ettikleri bu çalışma, kasabanın dış görünüşünde de, halkın giyiniş ve geleneklerinde de birçok değişiklikler yapmıştı. Bu değişikliklerin nihayet, profili sonsuzluğa kadar aynı kalan köprüye de bulaşacağı çok tabiidir.

Mutlu bir yüzyılın sonu ve bir çoklarının duygu ve tahminlerine göre de daha mutlu bir yüzyılın başlangıcı olan 1900 yılı geldi. O sırada köprüyü gözden geçiren yeni mühendisler göründü. Halk artık onlara alışmıştı. Cepleri renk renk kalemlerle dolu, bu deri ceketli adamların bir binanın ya da bir tepenin çevresinde dolaşmasının ne demek olduğunu çocuklar dahi biliyorlardı. Herhalde, yıkılacak, kazılacak ve değişecek bir şey vardı. Yalnız daha köprüden ne istediklerini kimse anlamıyordu. Kasaba halkı için o... sonsuz olarak değişmeyen bir şeydi. Tıpkı üzerinde yürüdükleri toprak... ve başlarının üstünde uzanan gökyüzü gibi...

Mühendisler köprünün çevresinde döndüler, dolandılar, ölçüler aldılar, sonra çıkıp gittiler ve her şey unutuldu. Ama yaz ortalarında sular en alçak düzeye indiği zaman, birden müteahhitlerle işçiler göründü. Ve aletlerini koymak için iğreti barakalar kurmaya başladılar. Köprünün üstüne eşya taşıyan vinçli aletler yerleştirildi. Onları harekete getirerek işçiler ufak bir tahta balkon içinde sütunların çevresinde dolanabiliyor ve el-

lerindeki çekiçlerle çatlaklara ve aralarında ot fışkıran yerlere vuruyorlardı.

Otlar yolundu, en küçük delikler bile kapatıldı. Kuş yuvalarını çıkarıldı. En sonra suların zamanla kemirdiği temellere el atıldılar. Suyun akıntısı kesildi, başka yana çevrildi, öyle ki, siyahlanmış, yenmiş taşlar meydana çıktı. O iri meşe kazıkların da birkaçı eskimişti. Üç yüz otuz yıl kaldıkları suyun içinde küfekten taş gibi olmuşlardı. Vinçler durmadan işliyor, çimento ve taş dolu kasaları indiriyor ve böylece akıntıya en çok uğrayan üç orta sütun çürük dişler gibi dolduruluyordu. O yaz halk gelip Kapiya'da oturamadı. Köprünün çevresindeki yaşantı da durdu. Çünkü her taraf çimento ve kum taşıyan yük arabalarıyla dolmuştu. Her yandan işçilerin sesleri, ustabaşların emirleri duyuluyordu. Kapiya'nın üstü de bir tahta deposu haline gelmişti. Halk köprünün üstünde yapılan bu işleri seyrediyor ve şaşıyordu. Kimi şaka edip geçiyor, kimi eliyle belirsiz bir işaret yaparak yoluna devam ediyordu. Ama hepsi de inanmıştı ki, yabancılar bunu da bir iş yapmış olmak için yapıyorlardı. Çünkü başka türlü yaşayamazlardı. Bunu kimse açıkça söylemediği halde, herkes böyle düşünüyordu.

Kapiya'da oturmaya alışmış olanlar şimdi gidip Lotika'nın otelinde, Zaria'nın meyhanesinde, ya da dükkânların tahta kepenkleri önünde oturuyorlardı. Bir yağmurun, bir afetin geçmesini bekler gibi, köprüye yapılan saldırının sona ermesini, Kapiya'nın serbest kalmasını bekliyorlardı.

Taş Han'la Zaria'nın meyhanesi arasına sıkışmış olan Ali Hoca'nın dükkânının önünde de (köprü orada yandan görülüyordu), sabah erkenden, işsiz güçsüz iki Müslüman oturmuştu. Şundan bundan, özellikle köprüden konuşuyorlardı. Ali Hoca üzgün, üstünde işçilerin karıncalar gibi kaynaştığı köprüye bakıyor, bir yandan da onların söylediklerine kulak kabartıyordu. Bu son yirmi yıl içinde üç sefer evlenmişti. Şimdi kendisinden çok genç bir karısı vardı. Mahallenin dedikoducuları onun bu yüzden sabahları aksi olduğunu iddia ediyorlardı. Bu üç kadından hayatta kalan on dört evladı vardı. Evde o kadar gürültü yapıyorlardı ki, insanın kulakları uğulduyordu. Çarşıda şaka ola-

rak: “Hoca çocuklarının hepsinin adını bilmez” derlerdi. Hatta bir hikâye bile anlatırlardı. Güya Hoca bir gün bir yan sokakta çok sayıdaki çocuklarından birine rastlamış, çocuk elini öpmek isteyince Hoca da başını okşayarak:

– Sağ ol, sağ ol!.. demiş. Sen kimlerdensin bakayım?..

Hoca görünüşte çok değişmemişti. Yalnız daha şişmanlamış, yüzünün o kırmızılığı kalmamıştı. Artık eskisi kadar çevik adımlarla yürüyemiyor ve meydanın yokuşunu daha yavaş tırmanıyordu. Çünkü bir zamandan beri soluğu tıkanıyordu. Hatta uykuda bile rahatsız olduğundan gidip kasabanın doktoruna, Dr. Marovski'ye kendini baktırmıştı. Dr. Marovski, yeni gelenler arasında, görüştüğü ve değer verdiği biricik insandı. Doktor da ona hastalığı geçirmeyen ama dayanılır bir hale getiren haplar vermişti. Hastalığının Latince adını da öğrenmişti: Anjina pektoris.

Hoca, yabancıların kasabaya getirdikleri değişikliklerin hiçbirini kabul etmeyen nadir Müslümanlardan biriydi. Ne giyinişinde, ne anlayışında, ne dilinde, ne de ticaretle. Bir zamanlar umutsuz bir savunmaya karşı çıktığı gibi, şimdi de aynı inatla Avusturyalı ve yabancı olan her şeye, çevresinde gördüğü her gelişmeye karşı geliyordu. Bu yüzden bazen kavga bile etmiş, para cezası ödemişti. Şimdi artık hayalleri kırılmış ve yorulmuştu. Ama karakteri Karamanliya ile Kapiya'da tartıştıkları zamankinin aynı idi. Her şeyde, her yerde tuhaf düşünceleri olan inatçı bir adamdı.

Yalnız o ünlü açık sözlülüğü zamanla bir acılık, mücadele-ciliği de karanlık bir keder halini almıştı. Öyle ki, artık en şiddetli kelimeler bile onu tatmin etmiyor, ancak yalnız ve sessizlik içinde sükün bulabiliyordu. Zamanla bu hal Hoca'da artıyor ve büsbütün dalgın, düşünceli oluyordu. Ama ister mahallenin aylak insanları, ister genç karısı, ister sesleriyle evi dolduran çocukları olsun, artık kimseye ihtiyaç duymuyor, insanların varlığı bile onu sıkıyordu.

Güneş doğmadan evden çıkıyor, öteki tüccarlardan önce dükkânını açıyor, namazını kılıyor, kahvaltısını ediyor; dükkânın önünden geçenlerden ve işten sıkıldığı zaman dükkânın ke-

pengini indiriyor, “tabutum” dediği küçük odaya çekiliyordu. Burası dükkânın arkasında, loş, daracık bir yerdi. Hoca içine süzülünce vücudu hemen hemen bütün odayı kaplıyordu.

Orada, üstü halı ile örtülü, küçük tahta bir sedir vardı. Dizlerini büküp üstüne ancak oturabilecek kadar bir şey: Bir de üstüne boş kutuların, eski dirhemlerin ve dükkânda yeri olmayan çeşitli eşyaların sıralandığı birkaç raf!

Bu karanlık daracık yerde, duvarlar ince olduğundan, çarşının gürültüsü, atların tepinmeleri, satıcıların sesleri hep duyulurdu. Ona bütün bu sesler sanki başka bir dünyadan geliyormuş izlenimini veriyordu. Hatta bazen, dükkânının önünden geçenlerin kendisi için söyledikleri iğneleyici ve alaycı sözleri de duyardı. Onları büyük bir sükûnetle dinlerdi. Çünkü onlar, onun gözünde henüz sükûnet bulmamış ölülerdi. Bütün bunları ıstır ve daha saniyesinde unutturdu. Burada, birkaç tahtanın arasında, çoktan beri bozulmuş ve kötü yola sapmış olan bir hayattan büsbütün uzak, tamamen kendi düşünceleriyle çevrilmiş bir sığınakta bulunuyordu.

Hoca burada kendine gelirdi. Dünyanın kaderi, insanların gidişatı üzerine olan düşüncelerine dalıyor, gerisini, çarşığı, borçlarının ve kölelerinin ona verdikleri üzüntüleri, ona borcu olanları, güzelliği ve gençliği birdenbire bir cehennem huyusuzluğu haline giren fazla genç karısını; hatırladıkça, korktuğu ve bir sultan hazinesine bile ağır gelecek olan çocuk sürüsünü unutuyordu.

Dinlenip kendini topladıktan sonra, Hoca, sanki yeni geliyormuş gibi, tekrar kepengi kaldırır ve dükkânı açardı.

Şimdi de iki komşunun manasız sohbetini böylece dinliyordu. Çarşının ünlü işsiz güçsüzlerinden biri, Hoca'nın ısmarladığı kahveyi yudumlarken:

– Allahın kudreti ve zaman neler yapıyor görüyorsun ya!.. dedi. Pabuç çorabı aşındırır gibi, taşı bile aşındırıyor... Ama Avusturyalılar buna da izin vermiyorlar. Her bozulanı hemen onarıyorlar.

Arkadaşıyla aynı ayarda olan öteki de:

– Haydi canım!.. dedi. Drina, Drina oldukça, köprü de köp-

rü olarak kalacaktır. Zaten ona ilişmeseler de o yine dayanacağı kadar dayanacaktı. Bu kadar masraf, gürültü patırtı hep boşuna!..

Eğer Ali Hoca sözlerini kesmeseydi, konuşmalarını daha bu biçimde sürdüreceklerdi.

– Ben de köprüye dokunmakla iyi etmiyorlar diyorum size! Bakın görürsünüz! Bunun sonu iyi çıkmaz. Onu bugün onardıkları gibi, yarın yıkarlar. Rahmetli Molla İbrahim bana anlatmıştı. Bir kitapta okumuş, canlı suya dokunmak, akıntısını değiştirmek çok günahmış. Ama Avusturyalılar bir şey çakıp bir şey yıkmazlarsa, rahat edemezler. Ellerinden gelse yeryüzünün bile altını üstüne getirirler.

Adamlardan biri köprüyü tamir etmelerinin hiç de fena olmadığını söyledi. Bu köprünün ömrünü uzatmasa bile, bir zarar da vermezdi.

Hoca öfkeyle sözünü kesti:

– Zarar gelmeyeceğini nereden biliyorsun?.. Sana kim söyledi? Bir kelimeyle şehirlerin yıkıldığını bilmiyor musun? Bu dünya Allah'ın sözüyle kurulmuştur. Eğer yazman okuman olsaydı (ki yok) bu yapının başka yapılara benzemediğini anlardın. Onlar Allah sevgisiyle, Allahın inayetiyle yapılmış şeylerdir. Bir çağ gelir onu bazı insanlar yapar, yine bir çağ gelir, başkaları yıkar. Taş Han üzerine ihtiyarların neler anlattıklarını biliyor musun? Koskoca imparatorlukta bir eşi daha yokmuş, buna rağmen onu kim yıktı? Yapılıştaki ustalıklı ve o sağlamlıkla daha bin yıl durabilirdi. Oysa balmumundan yapılmış gibi ortadan siliniverdi. Şimdi de onun bulunduğu yerde domuzlar homurdanıyor. Nemseli'nin borazanı ötüyor.

Öteki savunmaya kalktı:

– Ama ben... diyorum ki... Düşünüyorum ki...

Hoca:

– Yanılıyorsun! diye bağırdı. Senin aklın sıra ne bir şey yapılır, ne de yıkılır. Bunu senin aklın almaz! Yalnız yine söylüyorum ki, bütün bunlar hayra alâmet değil! Ne köprü, ne kasaba, ne de bunları gözleriyle gören bizler için.

Öteki haince, Kapiya'da hocanın başına gelenleri ima ederek:

– Doğru... Doğru... dedi. Bu köprü'nün ne olduğunu Hoca kadar kimse bilemez!..

– Bilmiyorum sanma! dedi ve herkesin alay ettiği ama yine de hem de bir kaç defa seve seve dinlediği hikâyelerinden birini anlatmaya başladı:

– Rahmetli babam, dünyada ilk köprü'nün nasıl kurulduğunu Şeyh Dede'den dinlemiş, bana çocukken anlatmıştı: Kadiri mutlak, dünyayı yarattığı zaman, dünyanın yüzü, nakışlı güzel bir tabak gibi dümdüz ve parlakmış. Şeytan, Allah'ın Âdemoğlu'na bu bağışını kıskanmış ve henüz yeryüzü sertleşmemiş ve bir hamur gibi yumuşakken Allah'ın topraklarını uzun tırnaklarıyla kabil olduğu kadar derin tırmalamaya başlamış... Hikâyeye rivayet eder ki, insanlarla ülkeleri birbirinden ayıran uçurumlar, ırmaklar böylece meydana gelmiş ve Allah'ın Âdemoğlu'na gıdasını sağlayacak bir bahçe gibi hediye ettiği dünyada onların bir yerden başka bir yere gitmelerini imkânsız bir hale sokmuş. Allah bu mel'unun yaptığı işleri görünce, gazaba gelmiş ama, şeytanın bozduğu bu işi baştan yapamayacağından, insanlara yardım etmeleri ve her şeyi kolaylaştırmaları için meleklerini yollamış. Melekler zavallı insanların bu derinlikleri ve uçurumları aşamadıklarını, işlerini göremediklerini, bir kıyıdan öbür kıyıya seslenerek boşuna vakit kaybettiklerini görünce, bu yerlerin üstüne kanatlarını germişler, insanlar da bir yandan öbür yana kolayca geçebilmişler. Âdemoğlu da köprü'nün nasıl yapıldığını işte bu meleklerden öğrenmiş. Onun için köprü yaptırmak çeşme yaptırmaktan sonra en büyük sevaptır. Her köprü'nün ne biçim olursa olsun, ister bir selin üstüne uzatılan bir ağaç kütüğü, ister Mehmet Paşa'nın güzel eseri gibi olsun, başında daima bir melek bekler. Ve Cenabı Hak ona ne kadar ömür verdiyse o kadar dayanır.

Dinleyenler nezaketle:

– Oh Allahım!.. Allahım!.. diye hayretlerini gösterdiler.

Böyle konuşarak zamanı kısaltıyorlardı. Oysa günler geçiyor, orada köprü'nün üstünde el arabalarının gıcırtiları, kumla çimentoyu karıştıran makinenin gürültüleriyle birlikte işler de ilerliyordu.

Her zaman her tartışmada olduğu gibi, söz yine Hoca'da kaldı. Çünkü onunla bir tartışmayı sürdürebilecek, ya da sürdürmek isteyecek kimse yoktu. Hele bunlar gibi şimdi kahvesini içmiş olan, yarın da vakitlerinin bir bölümünü onun dükkânında geçireceğini bilen kişiler, böyle bir işe hiç kalkışmazdı. İşte Hoca, dükkânın önünden geçen ya da bir iş için dükkâna gelenlerle böyle konuşuyordu. Hepsi de onu alaycı bir anlama merakı, ya da dikkatle dinliyordu. Ama kasabada onun gibi düşünen hiç yoktu. Kötümserliğini, kendisinin bile lâıkiyle açıklayamadığı o karanlık duygularını da kimse anlamıyordu. Zaten onu çoktan beri, herkesten ayrı düşünen inatçı bir adam olarak kabul etmişlerdi. Şimdi yıllar, geçim zorlukları, genç karısının huysuzlukları da onun her şeyi daha karanlık görmesine sebep oluyordu. Onun için de her şeye uğursuz ve mistik bir anlam veriyordu.

Halkın çoğu, yabancıların yıllardan beri kasaba ve dolaylarında yaptığı şeylere olduğu gibi, köprüde yapılan işlere de ilgisiz davranıyordu. Çoğu da kum, tahta ve işçilere yiyecek taşımakla hayatını kazanıyordu.

Yalnız çocuklar, işçilerin tahta iskelelerin arasından geçerek orta sütundaki o "Karanlık oda" dedikleri deliğe girdiklerini görünce, hayal kırıklığına uğradılar. Çünkü onların inancına göre orada bir Arap yaşıyordu. Oysa bu delikten çıkan işçiler ırmağa sepet sepet kuş pisliği atmışlardı ve hepsi de bu kadarla kalmıştı. Arap görünmemişti. Arabın deliğinden çıktığını, karşısına ilk çıkan işçinin göğsüne bir yumruk indirdiğini görmek için boş yere kıyıda bekleyip okula geç kalmışlardı. O öyle bir şiddetle vuracaktı ki... İşçi büyük bir kavis çizerek sallanan iskelenin üstünden uçup doğru ırmağın içine yuvarlanacaktı! Bekledikleri olmadığı için kızıyorlardı. Küçüklerden bazıları böyle bir şey gördüklerini anlatmaya çalıştılar ama, kimseyi kandıramadılar. Çocuklar onlarla alay ettiler. Yeminleri de boşa çıktı.

Köprünün onarımı biter bitmez suyun getirilmesi işi başladı. O zamana kadar kasabanın tatlı su akan iki çeşmesi vardı. Onlar da Meydan'da bulunuyordu. Öteki çeşmelerin hepsi de aşı-

ğı kasabada olduğundan suları Drina ve Rzav'ın sularıyla karışıyor, bulanık akıyor, sıcakta ırmağın suyu azalınca da büsbütün kuruyorlardı. Mühendisler bu suyu sağlığa uygun bulmadılar. Yeni su dağdan, Kabernik'in altından, Drina'nın öbür yakasından getiriliyordu. Boruların şehre gelmesi için köprüden geçmesi gerekiyordu. Köprüde yeniden telaş ve bağrıışmalar başladı. Taşları söktüler, borular için yollar kazdılar. Maltızlar yakarak üzerinde zift ısıttılar, kurşun erittiler. Halk ötekileri olduğu gibi bu çalışmalarını da şüpheli bir gözle ve merakla seyrediyordu. Dükkânına kadar uzanan dumandan rahatsız olan Ali Hoca kaşlarını çatıyor ve dinsizlerin getirdikleri bu sudan küçümseyerek söz ediyordu. Onun düşüncesine göre bu su ne içmeye, ne de abdest almaya elverişliydi. Eğer eskisi gibi saf kan atlar bulunsaydı bu suyu onlar bile içmezdi. Oteline su getirmiş olan Lotika ile alay ediyordu. Ve onu dinlemek sabrını gösterenlere, borularla getirilen bu suyun, kasabanın, ergeç başına gelecek olan görülmez felaketlere bir belirti olduğunu söylüyordu. Ertesi yazın sonlarına doğru bu iş de ötekiler gibi sona erdi. Boruların yerleştirilmesi bitti. Yeni demir musluklardan, kuraklıkla ya da suyun yükselişiyle hiç ilgisi olmayan bol ve temiz bir su akıyordu. Kasabalıların büyük bir kısmı evine su getirtti. Bazısı yalnız avlusuna kadar aldı.

O yılın sonbaharında demiryolu yapmaya başladılar. Bu daha uzun sürdü, daha önemli bir teşebbüs oldu. Önceleri hiç köprü ile bir ilgisi yokmuş gibi göründü. Ama bu sadece bir görünüşten ibaretti.

Demiryolu dedikleri bu daracık yol, gazete makalelerinde ve resmî yazışmalarda "Doğu Demir Yolları" diye adlandırılıyordu. Bu yol, Vardişte'de, Saraybosna'yı Sırbistan'a, Türk sınırı olan Sancak ve Novi Pazar ile de Uvats'da bağlayacaktı. Bu yol, en önemli istasyonu olan Vişegrad'dan geçecekti.

Bu yolun stratejik ve politik öneminden bütün dünyada çok söz edilmişti. Hatta Bosna Hersek'in ilhak edileceğine ve Avusturya Macaristan'ın Sancak'tan geçerek Selânik'e kadar uzatılmak isteğine dair de söylentiler çıkmış ve bunların doğuracağı karışıklıklar da tartışılmıştı. Ama burada, kasabada, henüz her

şeyin çekici ve zararsız bir görünüşü vardı. Yeni müteahhitler, yeni işçiler geliyor ve birçokları için de yerler ayrılıyordu.

Bu sefer her şey büyük ölçüde oluyordu. Bu 166 kilometrelik yolun üstünde yüz kadar köprü ve kemerli köprü, aşağı yukarı 130 tünel vardı. Devlete yetmiş dört milyon krunaya* mal olmuş, yapılması dört yıl sürmüştü. Halk, bu yüksek rakamları söylerken, hiçbir rakama sığmayan bu altın dağını görmek istiyormuş gibi dalgın dalgın uzaklara bakıyordu. Bazı Vişegradlılar, sanki avuçlarının içinde saymış gibi anlayışlı bir tavırla yetmiş dört milyon... diye tekrarlıyordu. Üçte ikisi hâlâ doğululuğunu koruyan bu uzak kasabada bile insanlar sayıların esiri olmaya ve istatistiklere inanmaya başlamışlardı. Yetmiş dört milyon! .. "Yani kilometre başına aşağı yukarı yarım milyona yakın bir para; 445.782,12 kruna." Bu ağız dolusu sayıları tekrarlıyor ama ne daha zengin, ne de daha akıllı oluyorlardı.

Demiryolunun yapılışı sırasında, halk ilk defa olarak bunun işgal yıllarının kaygısız, kolay ve emin kazancına benzemediğini anlamıştı. Bu son yıllar içinde eşya ve erzak fiyatlarında hayli yükselme olmuştu. Fiyatlar yükseliyor, bir daha da inmiyordu. Kâh daha uzun, kâh daha kısa süren bir zaman sonra yeniden bir yükselme oluyordu. Para kazanılıyordu, gündelikler dolgundu. Yine de kazanç, ihtiyaçtan yüzde yirmi eksikti. Bu her gün sayısı artan bir sürü insanın hayatını zehirleyen çalgın ve sinsi bir oyundu. Buna karşılık yapılacak bir şey de yoktu. Çünkü kökü tâ uzaklardaydı. İlk yılların bereketinin geldiği o aynı erişilmez kaynaklardan geliyordu. İşgalden hemen sonra zengin olmuş birçok patron, aradan on beş yirmi yıl geçmeden fakirleşti. Çoğunun oğlu şimdi başkalarının yanında çalışıyordu. Tabiidir ki yeni gelenler arasında da para yapanlar vardı. Ama, para, sonunda insanın avucunu boş, namusunu da kirlenmiş olarak bulduğu bir hayal oyunu gibi onların avucundan da akıp gidiyordu.

Şimdi kazançların ve hayata getirdiği kolaylığın birçok sıkıntılı yanları olduğu da meydana çıkıyordu. Para ve onu elinde

(*) Bir kruna beş gümüş kuruş karşılığı idi. 20 kruna, bir Türk lirası ederdi.

tutanlar, kurallarını kimsenin gerektiği gibi bilmediği, sonucu belirsiz bir oyuna yatırılan bir paraya benziyordu. Farkına varmadan hepimiz bu oyuna ortak oluyor, kimimiz az, kimimiz çok bir yatırımla tehlike karşısında bulunuyorduk.

Dördüncü yılın yazında ilk tren, yapraklar ve yeşilliklerle süslü olarak kasabadan geçti. Bu, genel bir eğlentiye sebep oldu. İşçilere fıçı fıçı biralarla bir öğle yemeği verildi. Mühendisler ilk lokomotifin yanında resim çektirdiler ve o gün yolcuları bedava taşıdılar. Bu ilk trene binenlerle alay eden Ali Hoca:

– Bir gün bedava, ama ömür boyu paralı!.. diyordu.

Tren bir kez işlemeye başlayınca köprünün ve kasabanın yaşamında oynayacağı rol de anlaşıldı.

Yol, Meydan'ın altındaki dik yamaç boyunca uzanıyordu... Dağın üstünde kazılan yol, kasabayı dolaşüyor ve Drina'yı keserek Rzav'ın kıyısında, son evlerin yanına kadar iniyordu. İstasyon oradaydı.

İster insan olsun, ister eşya, Saraybosna ve Saraybosna yoluyla bütün Batı dünyasına yapılan her türlü taşıma işleri, o günden sonra artık Drina'nın sağ kıyısından yapılmaya başladı. Sol kıyı ve onunla birlikte köprü de felce uğramıştı. Artık köprüden sadece sol kıyıda oturan köylülerin yük taşıyan atlarıyla, ormanlardan istasyona odun taşıyan öküz ya da at arabaları geçiyordu. Köprüden sonra Lieska tepesini geçerek Semeç'e, oradan da Glasinats ve Romania'dan geçerek Saraybosna'ya giden yolu, eskiden arabacıların şarkı sesleri ve hayvanların boyunlarındaki çingirakların yankılarıyla inleyen yolu, bazı evlerle yolların son demlerini süsleyen ot ve yosunlar kaplamaya başlamıştı. Artık yolculuklarda köprü kullanılmıyor, kimse oradan uğurlanmıyor, orada vedalaşmıyor, yolcular atlarla uğurlanmıyor ve geceleri at üstündeki yolcuların arkasından su dökülmüyordu.

Yük beygirleri, üstü muşamba örtülü yük arabaları ve eskiden Saraybosna'ya gitmek için kullanılan yolcu arabaları işsiz kalmışlardı.

Yolculuk, geceyi Rogatitsa'da geçirerek iki gün sürmüyordu. Dört beş saat içinde sona eriyordu. Bu, herkesi düşündürüyor ve hemen hızın getireceği kârları hesaplıyorlardı.

Bir iş için sabah Saraybosna'ya gidenlerin akşam evlerine dönmelerini tuhaf karşılıyorlardı. Yalnız Ali Hoca, şüpheli, inatçı, fazla açık sözlü, daima herkesten ayrı düşünen Ali Hoca müstesna tabî. Şimdi işlerini çok çabuk bitirdiklerini, hem zamandan hem paradan kâr ettiklerini söyleyenlere, Hoca, ters ters:

– Önemli olan insanın kazandığı zamanı hesap etmek değil, o zamanı nasıl harcadığını bilmektir, diyordu. Eğer bu zaman kötülük yapmaya harcanırsa onu iktisat etmek bin kere hayırlı olur. Gene önemli olan bir insanın çabuk gitmesi değil, nereye gittiğini ve ne yapmaya gittiğini bilmesidir. Onun için tüccara da, acı acı şunları söylüyordu:

“Eğer gittiğin bir cehennemse daha ağır gitmek daha hayırlı olur. Eğer Avusturyalılar'ın bu makineyi senin gideceğin yere çabuk gitmen ve işini daha çabuk görmes için icat ettiğine inanıyorsan aptalın birisin. Sen yalnız bir yerden öbür yere gittiğini görüyorsun. Ama makinenin seninle birlikte, senin gibilerden başka neler getirip götürdüğünü hiç sormuyorsun!.. Trenle yolculuk et dostum... İstedığın kadar et... İnşallah bir gün seni büyük bir hayal kırıklığına uğratmaz! Bir gün gelecek Avusturyalılar seni, trenleriyle istemediğin ve gitmeyi hiç düşünmediğin yerlere de sürükleyecekler.”

Taş Han'ın üst yanından tren düdüğünü her duyduğunda, Hoca kaşlarını çatıyor, dudaklarından anlaşılmaz kelimeler dökülüyordu. Dükkânından yandan görünen köprüye bakarak yine o eski düşüncelerine dalıyordu. En büyük yapıların bir tek sözle yapıldığını, şehirlerin ve şehirlilerin sulh ve sükunlarının da belki bir tren düdüğüne bağlı olduğunu düşünüyordu. Ya da bu, vücudu çökmüş ve birden ihtiyarlamış olan adama öyle geliyordu.

Ali Hoca her yerde olduğu gibi, bu düşüncesinde de yalnızdı. Herkes ona tuhaf bir adam gözüyle bakıyordu.

Doğruyu söylemek gerekirse, köylüler de şimendifere öyle kolay alışmamışlardı. Ona biniyor ama, bir türlü onunla kaynaşamıyor, âdetlerini, saatlerini öğrenemiyorlardı. Güneş doğmadan dağdan iniyor ve güneş doğarken kasabaya geliyorlar-

dı. Daha ilk dükkânların önüne gelince hemen endişe ile soruyorlardı:

– Makine gitti mi?

İşi gücü olmayan, yalancı, vicdansız dükkân sahipleri:

– İhtiyar, senin dünyadan haberin yok galiba!.. O gideli çok oldu!.. diyordu.

– Allah aşkına?..

– Yarın bir başkası kalkacak merak etme!

Arkasından gelen çocuklarla kadınlara bağırarak ve acele acele giderek her önüne gelene aynı şeyi soruyordu. Ve böyle konuşarak istasyona geliyorlardı. Orada bir memur onlara aldatılmış olduklarını, trenin kalkmasına daha üç saat vakit olduğunu söylüyordu. O zaman rahat bir nefes alarak istaasyonun duvarı dibine oturuyor, torbalarını açarak kahvaltılık ediyor, konuşuyor, uyukluyorlardı. Ama kulakları da hep tetikteydi. Bir yerden marşandiz düdüğü işitildi mi, hemen ayağa fırlıyor, eşyalarını sürüklüyor:

– Haydi kalkın makine geldi!.. diye bağırıyorlardı.

Platformdaki memur onları dışarı iterek söyleniyordu:

– Deli misiniz? Size trenin kalkmasına daha üç saat var demedim mi?..

Kuşku ve güvensizlik içinde tekrar yerlerine dönüyorlardı. Ama bir düdük sesi duyulunca yine fırlıyor, itişerek, kakışarak koşuyorlardı. Memur yine söylenerek onları geri yolluyordu. Bir türlü makinenin ne olduğunu anlayamıyorlardı. Onlar için o, süratli, esrarlı ve sinsi bir şeydi. Dikkat edilmezse, göz açıp kapayıncaya kadar insanın elinden kaçardı. O sadece köylüyü nasıl aldatıp kaçacağını düşünürdü..

Bütün bunlar hocanın tersliği ve köylünün aptallığı gibi saçma şeylerdi.

Halka gelince, trenle alay ediyor ama daha kolay daha hoş olan bütün modern buluşlara alıştığı gibi, ona da alışıyordu.

Köprüye yine eskisi gibi gidip Kapiya'da oturuyor, günlük işler için köprüden geçiyor, ama yolculuğa gelince, yine zamanın gösterdiği tarzı ve yolu benimsiyordu.

Halk, köprünün o eski köprü olmadığına, köprüden geçen

yolun artık batı ile doğuyu birleştirmedigine inanıyor ve bunu kolayca kabul ediyordu. Daha doğrusu bunu düşünmüyordu bile.

Kusursuz bir anlayışın ve büyük bir sanatın eseri olan köprü ise... ihtiyarlık ve değişiklik nedir bilmeden, geçici şeylerin kaderini paylaşmadan, yine her zamanki gibi ölümsüz gençliği içinde uzanıyordu.

XVII

Ama, orada, köprünün yanı başında, kaderin kendisini bağladığı kasabada, yeni zamanların meyveleri olgunlaşmakta devam ediyordu.

1908 yılı geldi ve onunla birlikte büyük bir endişe ve karanlık bir tehdit gölgesi de kasabanın üstüne çöktü. Aslında bu değişiklik daha önce, aşağı yukarı yüzyılın ilk yıllarında ve demiryolu yapıldığı sıralarda başlamıştı.

Fiyatların yükselmesi, kâğıt paranın, hisse senetlerinin ve paranın anlaşılmayan, ama kendini hissettiren o iniş çıkışları yüzünden, politikadan daha çok konuşulmaya başlanmıştı.

O zamana kadar kasabalılar, sadece bildikleri ve yakından ilgilendikleri kazançları, sağlıkları, eğlenceleri, aileleri, mahalleleri ve dinsel toplumları gibi şeylerle uğraşırlardı. İleriye geriye bakmadan sadece onlara ilgi gösterirlerdi. Şimdi kendi ufuklarını aşan ve uğraşı çevrelerinin dışına çıkan konular üzerinde de konuşuyorlardı.

Saraybosna'da partiler; dinî, millî birlikler ve örgütler kuruldu. Hemen sonra da bunların kasaba örgütleri meydana geldi. Saraybosna'da yeni çıkan gazeteler Vişegrad'a geliyordu.

İlkin Sırp, sonra Müslümanlar, en sonra da Museviler okuma salonları açtılar, korolar meydana getirdiler. Lise öğrencileriyle Prag ve Viyana Üniversiteleri'nde okuyanlar tatillerini burada geçiriyor, yeni kitaplar, broşürler ve yeni bir konuşma biçimi getiriyorlardı. Yaşlıların daima tekrarladıkları gibi, dilini tutmanın ve düşüncesini kendine saklamanın doğ-

ru olmadığını göstererek gençlere örnek oluyorlardı. Yeni adlarla yeni kurumlar meydana çıktı, daha geniş temellere dayanan atak amaçları olan kurumlar... Arkalarından da işçi birlikleri kuruldu... İşte o zaman ilk defa olarak “grev” kelimesi duyuldu. Genç çıraklar daha ciddi bir hal almışlardı. Akşamları Kapiya’da başkalarının anlayamadıkları şeylerden konuşuyor, birbirlerine “Sosyalizm nedir?”, “Sekiz saat çalışma, sekiz saat dinlenme, sekiz saat kültür”, “Dünyada işçi sınıfının amacı ve yolu” gibi tuhaf adlar taşıyan, ciltsiz bir takım broşürler veriyorlardı.

Köylülere, tarımsal sorunlardan, köylü haklarından, devlet topraklarından söz ediyorlardı. Köylüler de bunları sonradan düşünüp aralarında konuşmak için zihinlerine yerleştirmek istiyormuş gibi kaşlarını çatarak, bıyıklarını hafifçe oynatarak ve başka yana bakarak dinliyorlardı. Kimi vatandaşlar dilde ve düşüncedeki bu yenilikleri kabul etmiyor, kimileri tedbirli davranarak susmayı tercih ediyordu. Ama, gençler, fakirler ve işsizler, bu sözleri şimdiye kadar gizledikleri ihtiyaçlara cevap veren, hayatlarına o zamana kadar yoksun oldukları büyük bir şey, bir heyecan katan bir müjde gibi karşılıyorlardı. Partiler ve dinsel toplumlar tarafından yayınlanan makaleleri, konuşmaları, memorandumları okudukça içlerinde sanki bağlı olan bir şey birden bağlarını koparıyor, ufuklarda olan başka insanlar ve başka güçlerle birleşiyordu. O vakit birbirlerine şimdiye kadar hiç bakmadıkları bir yönden bakıyorlardı. Kısacası hayat daha zenginleşmiş ve o zamana kadar kapalı olan imkân ufukları artık herkese açılmıştı. Aslında ne yeni bir şey elde ettikleri, ne de yeni bir şey gördükleri vardı. Ama gözleri kasabadaki gündelik yaşamlarının ötesine de erişebiliyor ve heyecan verici bir genişlik, güç hayal edebiliyorlardı.

Gelenekleri değişmemişti. Yaşayış biçimleri ve aralarındaki ilişkiler yine aynı idi. Yalnız, eski gelenekleri içinde oturmuş, kahvelerini, sigaralarını içer, rakılarını yudumlarlarken, aralarına yeni bir konuşma biçimi, atak sözler ve fikir tartışmaları giriyordu. Halk bölünmeye ve gruplara ayrılmaya başlamıştı. Yeni ülkelere ve yeni inançlara göre ya birbirlerine yaklaşıyor,

ya da birbirlerinden uzaklaşıyorlardı. Ama, daima o eski tutkular ve atalardan kalma tepkiler altında.

O sıralarda kasabaya dış olayların yankıları da gelmeye başladı. 1903'de* Sırbistan'da, taht değişikliği, arkadan da Türkiye'de rejim değişikliği oldu. Sırbistan'ın sınırı üstünde, Türkiye'nin de sınırları yakınında olan ve her iki ülkeye de derin ve görülmez bağlarla bağlı olan kasabalar bu değişikliklerden etkilendi. Ne düşündüğünü, ne duyduğunu kimseye söylemediği halde bütün bu olayları yaşıyor ve yorumlamaya çalışıyorlardı.

Şehirde ilkin sivil, sonra askerî otoritelerin baskısı duyulmaya başladı. Bu, şimdi büsbütün başka biçimde uygulanıyordu. Önceleri herkesin ne yaptığına, nasıl davrandığına dikkat ediyorlardı. Şimdi ise herkesin ne düşündüğünü, ne biçim konuştuğunu öğrenmeye çalışıyorlardı. Sınır boylarındaki köylerde jandarmaların sayısı gittikçe artıyordu. Mahallî komutanlığa, özel haber alma servisinden Likalı bir subay geldi. Polis, yasak olan Sırça şarkıları söyleyen ya da patavatsızca konuşan gençleri yakalıyor, onlardan para cezası alıyordu. Şüpheli gördükleri yabancıları yurt dışına çıkarıyorlardı. Vatandaşlar içinde fikir münakaşaları yüzünden kavga edip dövüşenler vardı.

Şimendiferin yapılması ile sadece yolculuk ve ulaşım hızlanmadı, hemen aynı tarihte olaylar da hızlandı. Bu hızlanma derece derece olduğundan ve onlar da bunun akışına kapıldıklarından kasabalılar bunu pek hissetmiyorlardı. Halk artık heyecanlı şeylere de alışmıştı. Heyecanlı havadisler onlara işitilmedik müstesna şeyler gibi gelmiyordu. Tersine, bu, sanki günlük bir gıda, gerçek bir ihtiyaçtı. Hayat bir tarafa yöneliyor ve birden hızlanıyordu. Tıpkı engellere çarpıp kayaları aşan ve çağılayan haline gelen bir sel gibi.

İlk trenin geçişinden ancak dört yıl kadar sonra bir ekim sabahı Kapiya'nın karşısındaki terasa, Türkçe yazıların altına tekrar beyaz bir bildiri yapıştırıldı. Bu çok uzun bir şeydi ve onu mahallî hükümetin memurlarından Drago yapıştırmıştı. İlkin

(*) Kral Alexandre ile karısının Belgrad'ta bir subay grubu tarafından öldürülmesi üzerine (10 Haziran 1903) Sırp tahtı Obrenoviçlerden Karageorgeviç sülâlesine geçti. Ve Pierre I kral oldu. 1908'de de Türkiye'de Abdülhamit çağı sona erdi.

işsizlerle çocuklar, sonra da halk toplandı. Okuma yazma bilenler bu yabancı deyimleri ve yabancı sözleri yüksek sesle hecelelemeye çalışıyorlardı. Ötekiler gözleri yerde dinliyorlardı. Hepsini dinledikten ve birkaç saniye durduktan sonra, sanki ağızlarından çıkmak isteyen bir sözü silmek istiyorlarmış gibi elleriyle sakallarını, bıyıklarını sıvazlayarak gözlerini yerden kaldırmadan oradan uzaklaşıyorlardı. Öğleden sonra, Ali Hoca da, dükkânın kapalı olduğunu göstermek için kepengini indirerek oraya geldi. Bu sefer bildirinin Türkçesi yoktu. Hoca da Sırpça okumasını bilmiyordu. Bir oğlan çocuk, sanki okuldaymış gibi yüksek sesle okuyordu:

Bildiri

Bosna Hersek Halkına

“Biz Avusturya İmparatoru, Bohemya Kralı ve ilh... Macaristan’ın Katolik hükümdarı ve Bosna ve Hersek halkına:

“Bundan bir kuşak önce ordularımız ülkenizin sınırlarını aştı...”

Ali Hoca sarığının altında, sağ kulağının karıncalandığını hissetti. Karamanliya ile tartışması ve her şey, sanki daha önce olmuş gibi gözünün önüne geldi... Ona uygun görünen o hakaret, yaşlı gözleri önünde titreyen o Kızılhaç... Nemse askerinin çiviye kulağından itina ile çıkarışı... Halka hitap eden beyanname siyle beyaz bildiri... ve her şey...

Çocuk okumaya devam ediyordu:

“Düşman olarak gelmediğimize... Yıllarca vatanımızı ağır-lığı altında ezen acıları dindirmeye azmetmiş bir dost nite-liğiyle geldiğimize de... da da... dair size teminat vermiştik. Bu kritik and.a.. ve... ve ve... verilen söz.”

Bu beceriksiz okuyucuya her yandan itirazlar yükseldi. Çocuk da kıpkırmızı kesilerek kalabalığın arasında gözden kayboldu. Onun yerine tanımadıkları, deri ceketli biri geldi. Sanki çoktan bu anı bekliyordu. Ezberlenmiş bir duayı tekrarlar gibi makine hızıyla okumaya başladı:

“Bu kritik anda sizlere verilen söz şerefle tutuldu. Hükümetimiz barış ve adalet içinde çalışarak yurdumuzu daha iyi bir geleceğe doğru götürmeye çalıştı, memnunlukla ve açıkça söyleyebiliriz ki, çürük bir toprağa atılan tohumlar, zengin bir ürün verdi. Sizin de bunu Allah'ın bir lütfü gibi karşılamanız gerek... Zulmün yerini düzen ve güven aldı. İşler ve hayat durmadan gelişti. Çeşitli bir kültürün yükseltici izleri belirdi. Düzenli bir idarenin himayesinde herkes çalışmasının meyvesini gördü.

Bıkmadan bu yolda yürümek hepimizin ödevidir. Bu amacı göz önünde tutarak bu ülke halkına, politikadaki olgunluğuna olan güvenimizi gösterecek bir delil vermek istiyoruz. Her iki ülkeye de, içinde bulundukları şartlara ve çıkarlara uygun olan meşrutî bir idare vermesini ve böylece isteklerinin ve çıkarlarının kanunî bir temele dayanmasını istedik. Şimdiye kadar olduğu gibi, şimdiden sonra da ayrı bir hükümete sahip olmakta devam edecek olan yurdumuzun iyiliği hakkında kararlar verdiğimiz zaman sizin de sesleriniz işitilecek. Ama bu Anayasa'nın yerleşmesi için zorunlu olan şartlardan birincisi: Her iki ülkenin hukukî durumunun açık ve emin bir biçimde belirtilmesidir. Bu prensibe dayanarak ve Macaristan tahtını işgal etmiş olan şerefli seleflerimizle ülkemiz arasındaki çok eski bağlara saygı göstererek hükümdarlık hakkımızı Bosna Hersek'e kadar uzatıyoruz. Ve sülâlemize tanınan veraset sırasının memleketimize de uygulanmasını istiyoruz.

Böylelikle, her iki ülke halkı da, aramızdaki bağların sürekli olarak güçlenmesinden doğacak olan her nevi iyilikten faydalanabilecek ve bu yeni durum, kültür ve refahın memleketimizde de emin bir şekilde yerleşmesinin garantisi olacaktır.”

Boşnaklar ve Hersekliler:

“Tahtımızı çevreleyen çeşitli dertler arasında sizin, maddi ve manevî refahınızı düşünmek sonuncu derdimiz olmayacaktır. Herkesin kanun önünde bir tutulması, ülkenin ida-

resine ve kanunların yapılmasına katılması... Bütün dinlerin, bütün dillerin ve bütün millî özelliklerin aynı derecede korunması idealimizdir. Bütün bu iyiliklerden de bol bol yararlanacaksınız.

Fertlerin özgürlüğü ve ortaklaşa çalışmanın faydaları... her iki memleket için hükümetimize yol gösteren yıldız olacaktır!"

Ali Hoca başını hafifçe eğmiş, ağzı aralanmış... bu sözleri dinliyordu. Çoğu anlaşılmayan ve bilinmedik sözlerdi bunlar... İçlerinde teker teker anladığı kelimeler de vardı. Ama bu metinde, onlar bile tuhaf ve anlaşılmaz şeyler gibi geliyordu.

"Çürük toprağa atılan tohumlar...", "Anayasanın yerleşmesi için zorunlu olan şart...", "Hükümetimize yol gösterecek yıldız..." Evet... bütün bunlar yine İmparatorluk sözleriydi!.. Her birini ayrı ayrı düşünen Hoca'nın iç dünyasının önüne kâh tehlikeli ve tuhaf bir manzara seriliyor, kâh gözlerinin önüne kurşunî kara bir perde çekiliyordu.

Onun için de ya hiçbir şey göremiyor, ya da anlamadığı ve iyiye yoramadığı bir takım şeyler görüyordu. Hayatta, olmayan şey yoktu. Her türlü mucize olabilirdi. İnsanın bazen dikkatle dinlediği halde ayrıntılarıyla anlayamadığı bir şeyi, bir tüm olarak kavradığı da olurdu. Bu tohumlar... bu yıldız... bu taht üzüntüleri. Bütün bunlar varsın yabancı bir dilde söylenmiş olsun... Hoca yine onların ne demek, nereye varmak istediklerini anlar gibi oluyordu. Çünkü imparatorlar... Otuz yıldan beri, milletlerin, şehirlerin, ülkelerin ötesinden birbirlerine sesleniyorlardı. Ve her imparatorun her bildirisinin ve her sözünün ağır sonuçları oluyordu. Çünkü ülkeler parçalanmışlardı. Ve bu ülkelerde imparatorluk sözleri yüzünden başlar uçardı. Tohum, yıldız, taht endişeleri gibi sözler gerçeği gizlemek, her şeye gerçek adını vermemek için söylenen şeylerdi. Bu sözler ülkede, eyaletlerde neler döndüğünü ve onların, içinde yaşayanlarla birlikte bozuk para gibi elden ele geçtiğini, hak dinine sahip iyi niyetli bir insanın dünya yüzünde barışa ve rahata kavuşamadığını, durumunun, mallarının isteme-

diği halde değiştiğini ve buna karşı elinden bir şey gelmediğini anlatmak içindi.

Ali Hoca dinliyordu ve tekrar otuz yıl önceki sözleri işitiyormuş gibi oluyordu. O kurşun gülle tekrar göğsüne oturmuştu. Osmanlı devrinin kapandığı ve meşalesinin söndüğünü haber veren bir mesajdı bu!.. Bunu onlara tekrarlamaları gerekti... Çünkü ne durumu görmek, ne de anlamak istiyor, bilmemezlikten gelerek kendi kendilerini aldatmaya çalışıyorlardı.

“Buna karşılık size gösterilen güvene lâyık olmağa çalışacaksınız ki Devlet’in ilerlemesinin en değerli teminatı olan, halkla hükümdarlar arasındaki o asil ahenk, daima ortaklaşa çalışmalarımızla birlikte yürüsün!..

Başşehrimiz ve Kraliyet makamımız olan Budapeşte’den verilmektedir.

*François Joseph e.p.”**

Deri ceketli adam okumasını bitirir bitirmez beklenmedik bir sırada:

– “Yaşasın!.. İmparatorumuz!.. diye bağırdı.

Belediye fenerlerini yakan Uzun Ferhat da, ısmarlama bir iş yapar gibi:

– Yaşasın... diye tekrarladı.

Halk aynı saniye, sessizce dağıldı; aynı gün, daha iyice karanlık basmadan bu bildiri yırtılıp Drina’ya atılmıştı bile.

Ertesi günü, şüphelendikleri birkaç Sırp gencini suçlu diye yakaladılar ve tekrar Kapiya’ya bir bildiri yapıştırdılar. Yanına da bir belediye memurunu nöbetçi diktiler.

Bir hükümet, bir bildiri ya da ilan vasıtasıyla halka barış ve refah vaat etti mi, tam tersini beklemek gerekti.

Ekim sonlarında, ordu gelmeye başladı. Hem yalnız trenle değil, terkedilmiş eski yoldan da geliyorlardı. Yine otuz yıl önceki gibi, Saraybosna’dan gelen o kestirme dik yoldan iniyor ve köprüyü geçerek bütün donatım ve araçlarıyla şehre giriyor-

(*) e.p. = kendi elinden demektir.

lardı. Süvariden başka her cins asker vardı. Bütün kışlalar dolmuştu. Çadırlarda kamp yapanlar bile oluyordu. Durmadan yeni birlikler geliyordu. Birkaç gün kasabada kalıyor, sonra Sırbistan'a karşı olan sınır boyunca uzanan köylere dağılıyorlardı... Gelenlerin çoğu, çeşitli milletlerden yedek erlerdi. Bol para alıyorlardı. Küçük dükkânlara girip alışveriş ediyor, sokak köşelerinden meyve ve şeker satın alıyorlardı. Fiyatlar artmaya başladı. Samanla arpa büsbütün tükendi. Kasabayı çevreleyen tepeler üstünde tahkimat yapmaya başladılar. Köprünün üstünde de tuhaf bir çalışma görülüyordu. Kasabadan gelip sol kıyıya giderken köprünün tam ortasında, Kapiya'yı hemen geçince, özellikle bu iş için getirilen işçiler, sütunlardan birine bir metrekafe büyüklüğünde bir delik açıyorlardı. Çalışanlar yerin üstüne yeşil bir çadır germişlerdi. Çadırın altında, gittikçe derinden gelen çekiç sesleri duyuluyordu. Sökülen taşlar da korkuluğun üstünden ırmağa fırlatılıyordu. Ne kadar gizli çalışsalar, köprüye bir lağım kazdıklarını herkes biliyordu. Yani sütunun içinde tâ dibine kadar inen bir delik açmışlardı. Ve buraya patlayıcı maddeler yerleştireceklerdi. Bir savaş çıkar da köprüyü uçurmak gerekirse diye bunu yapıyorlardı. Bu deliğin içine uzun demir merdivenler indirdiler ve her iş bitince de deliği demir bir kapakla örttüler. Birkaç gün sonra tozlanan bu kapak, taşlardan ayırt edilmez olmuştu. Üstünden arabalar geçiyor, atlar koşuyor, yayalar da acele acele işlerine gidiyorlardı. Kimsenin ne lağımı, ne de patlayıcı maddeleri düşündüğü vardı. Yalnız okul çocukları, buraya gelince duruyor... Ve bu kapağın üstüne vuruyor, içinde ne saklandığını tahmine çalışıyorlardı. Belki de yeni bir Arap vardı!.. Patlayıcı maddelerin ne olduğu üzerine tartışmaya tutuşuyorlar, ne gibi bir etki yapacağını... böyle bir yapıyı havaya uçurup uçuramayacağını anlamaya çalışıyorlardı.

Büyüklerden, onun çevresinde dolanıp onu inceleyen bir Ali Hoca Müteveli vardı. Çalışmalar sırasında ilkin yeşil çadırı şüpheli gözlerle muayene etmişti. Şimdi de deliğin üstündeki demir kapağı inceliyordu. Etrafta söylenenlere daima kulak kabartıyordu. Bu sütunda kuyu gibi bir delik açtıklarını ve içine

patlayıcı maddeler yerleştirdiklerini, bunların bir elektrik teliyle kıyıya bağlı olduğunu ve komutanın, canı istediği an, köprüyü, taştan değil de şekerden yapılmış gibi orta yerinden ikiye ayırabileceğini söylüyorlardı.

Hoca dinliyor, başını sallıyor... düşünüyordu. Gündüzleri tabutuna, geceleri yatağına girince hep bunu düşünüyordu. Kâh olabileceğine inanıyor, kâh dine imana sığmayan böyle çılgınca bir şeyi kabul etmiyor... ama durmadan dinlenmeden hep onu düşünüyordu. O kadar ki... bazen rüyasında kendinden öncekileri... Mehmet Paşa Vakfı'nı idare edenleri görüyor... Ve ona sertlikle neler olduğunu, köprüye ne yaptıklarını soruyorlardı. Onun kafasında da bu sorular, boyuna dönüyordu. Kimseye de akıl danışmıyordu. Çünkü akıllı bir insanın, akıl danışabileceği bir kişinin bulunmadığına çoktan inanmıştı. Zaten bu alanda kiminle insan gibi tartışabiliyordu ki... Kimisi aklını ve şerefini kaybetmiş, kimisi de kendisi gibi şaşkın ve üzgündü. Ama yine de bir gün bu mesele üzerine bilgi edinme fırsatı eline geçti.

Tsırnıçalı Brankoviçlerden olan Mehmet Bey Viyana ordusunda hizmet ediyordu. Askerlik ödevini yaptıktan sonra askerde kalmış, başçavuşluğa kadar yükselmişti. (İşgalden sonra Tsırnıça'ya kapanarak kederinden ölen şemsi Bey'in torunuydu. Yaşlılar hâlâ onu ahlâkça en üstün aşamaya ulaşmış ve öyle de davranmış olgun bir insan örneği olarak gösteriyorlardı.) Mehmet Bey o yıl izinli gelmişti. Uzun boylu, kızıl saçlı, şişman bir adamdı. Üstünde sarı şeritler ve kırmızı püsküllerle süslü, kusursuz mavi bir üniforma vardı. Yakasında küçük gümüş yıldızlar göze çarpıyordu. Ellerinde kar gibi beyaz eldivenleri ve başında kırmızı fesi hiç eksik değildi. Nazik, güleryüzlü, son derece temiz ve çok terbiyeli idi. Uzun kılıcını taşlara sürerek çarşıda dolaşır, imparatorun ekmeğini yiyen, kendinden şüphesi olmayan ve kimseden çekinmeyen bir adam olarak herkeşe karşı itimat ve nezaket gösterirdi. Mehmet Bey, dükkânında Hoca'yı görmeye gelince ona sağlığını sordu. Ve bir kahvesini içmek üzere biraz oturdu. Hoca bu fırsattan yararlanmak istedi. Vişegrad'dan uzakta oturduğu ve imparatorun adamı oldu-

ğu için onu üzen mesele hakkında ondan bilgi istedi. Ona köprüde olanları ve kasabada söylenenleri anlattı. Ve böyle bir şeyin mümkün olup olamayacağını sordu. Herkesin yararına olan böyle bir hayratın bir plan gereğince tahrir edilmesine imkân var mıydı?..

Konunun ne olduğunu anlar anlamaz, başçavuş birden cildileşti. Yüzünden gülümseme silindi. Tıraşlı kırmızı yüzü karardı. Bir geçit resminde “Dikkat!..” emrini alan bir er gibi bir an şaşkın sustu. Sonra yavaş sesle:

– Bütün bu söylentilerde gerçeğin de bir payı var, dedi. Sana ne düşündüğümü söylememi istersen... En iyisi bu konuda hiçbir şey sormamak... hatta söylememektir. Bu savaş hazırlıkları ile ilgili bir şeydir... Askerî sır... ilh... ilh...

Hoca yeni deyimlerden nefret ediyordu. Hele bu ilh... lerden. Bu deyim sadece sinirine dokunmakla kalmıyor, yabancıların dilinde gizlenen gerçeğin yerini aldığı için de kızılıyordu... Sanki o ana kadar söylenen şeylerin hiç değeri yokmuş gibi...

– Allah aşkına benim önümde bu ilh... ilh... deyimini kullanma!.. dedi. Ve kabilse bana köprüye ne yapıyorlar onu anlat. Bu bir sır olamaz. Sana sorarım... Okul çocuklarının bile bildiği bir şey nasıl sır olabilir?..

Ve Hoca öfkeyle ekledi:

– Köprünün onların savaşlarıyla ne ilgisi olabilir ki?

Brankoviç tekrar güler yüzlü halini almıştı:

– Elbette var!.. Hem de nasıl!.. dedi.

Ve ona nezaketle... Çocuğa seslenir gibi anlattı. Bütün bunlar askerî tüzüğe bağlıdır. Bu işleri yapmak için ayrıca köprü ve kazı işleri ile uğraşan erler vardır. İmparatorluk ordusunda herkes ödevini ve işini bilir. Başkalarının işine karışmaya ve buna üzölmeye lüzum yoktur.

Hoca yüzüne bakıyor, onun söylediklerinden bir şey anlamıyordu.

– Anladık... anladık... Hepsi güzel ama... Bunlar... Bu köprünün bir vezirin hayratı olduğunu bilmiyorlar mı?.. Onu Allah sevgisiyle ve ruhunun istirahatı için yaptırmış olduğunu, onun bir taşını bile sökmenin günah olduğunu bilmiyorlar mı?

Başçavuş bir şey söylemeden kollarını açtı, omuzlarını silketti. Dudaklarını sıkıp gözlerini kapadı. Yüzü kör, sağır, terbiyeli, kurnaz bir anlatım aldı. Bu, uzun süre o kokmuş eski bürolarda çalışanların edindikleri bir anlatımdı. Bu yerlerde sıkı dillilik, duygusuzluk, itaat, alçaklık biçimini almıştı. Şimdi bu çehrenin ihtiyatlı susuşu karşısında beyaz bir kâğıt parçası bile daha konuşkandı. Hemen biraz sonra, imparatorun adamı gözlelerini açtı. Kollarını sarkıttı. Yüzündeki kırışıklar kayboldu... Yine o her zamanki güven verici güler yüzlü görünüşünü aldı. Bu, Müslüman terbiyesi ile Viyana sadeliğinin iki su damlası gibi birbirine karışmasından gelen bir görünüşü.

Sonra konuyu değiştirdi. Seçkin sözlerle sağlığından ve genç görünüşünden ötürü Hoca'ya komplimanlar yaptı. Ve sonra geldiğinde olduğu gibi... o sonsuz nezaketiyle veda edip gitti. Hoca da fena halde bozulmuş ve şaşkın, orada kaldı. Üzüntüleri hiç azalmamıştı. Dükkânın önünde oturmuş, martın ilk gününün parlak güneşini seyrediyordu. Yandan, o sonsuz olarak aynı olan köprü görünüyordu. Beyaz kemerleri arasında Drina'nın gürültücü, aydınlık, yeşil suları güneşte pırl pırl iki renkli tuhaf bir gerdanlığa benziyordu.

XVIII

Dünyanın "İlhak Krizi" diye andığı ve köprü ile yanı başındaki kasabaya kadar uğursuz gölgesini düşüren o gerginlik birdenbire gevşedi.

Tâ... uzaklarda, bütün diplomatik yazışmalarla ilgili başşehirler arasında yapılan konuşmalar sayesinde bir çözüm yolu bulunmuştu.

Sınır, o her zaman çabucak tutuşan sınır bu sefer alev almadı. Sınır boyundaki şehirlerle köyleri dolduran taburlar, ilkbaharın ilk günlerinde azalmaya ve çekilmeye başladı. Yalnız, yine her zamanki gibi bu krizin getirdiği değişiklikler olduğu gibi kaldı. Şehirde yerleşen garnizon bu sefer, geçen seferkinden daha büyüktü. Köprü hâlâ dinamitli duruyordu. Ama Ali Hoca

Mütevelli'den başka bunu hiç düşünen yoktu... Köprü'nün solunda, eski duvarın üstünde uzanan teras da, eski meyve bahçesi de askerî birliklerce işgal edilmişti. Meyve bahçesinin ortasındaki ağaçlar kesilmiş, oraya tek katlı güzel bir ev yapılmıştı. Bu yeni Orduevi idi. Yukarda Bikovats tepesindeki eski Orduevi, sayısı her gün artan subaylara dar geliyordu.

Şimdi köprü'nün sağında Lotika'nın oteli, solunda da askerî mahfel vardı. Birbirine benzeyen bu iki beyaz binanın arasında etrafı dükkânlarla çevrilmiş çarşı meydanı uzanıyordu. Çarşının üst yanında, biraz tepede büyük kışla yükseliyordu... İzi bile kalmadan ortadan kaybolan, Mehmet Paşa'nın yaptırdığı kervansarayaya beslediği saygı ile, halk kışlaya da "Taş Han" diyordu.

Geçen sonbaharda askerin gelmesiyle birden yükselen fiyatlar değişmemişti. Ama, düşmeye değil, daima yükselmeye eğilimliydi.

O yıl, iki tane de banka açıldı. Biri Sırların, öteki Müslümanların. Halk bonoları ilâç gibi kullanıyordu. Ama para ne kadar bol olursa ihtiyaç da o ölçüde çoğalıyor, herkes kolayca borçlanıyordu. Yalnız hesapsız para harcayanlarla, kazancından çok masraf edenler için hayat kolay ve güzel olmakta devam ediyordu. İş adamlarıyla tüccarlar üzüntülü görünüyorlardı. Malların ödeme vadeleri gittikçe kısalıyordu. Paralı, güvenli müşteriler azalıyordu. Fiyat bakımından herkesin alamayacağı kadar pahalı olan mallar da gittikçe çoğalıyordu. Artık tüccar işi perakendeciliğe dökmüştü. Boyuna daha ucuz mal arıyordu. Bol keseden mal alanlar hep şüpheli müşterilerdi. En sağlam iş, orduya ya da devlet kurumlarına mal ve erzak sağlamaktı. Ama bu siparişleri almak herkese nasip olmazdı. Devlet vergisi ve belediye resmi gittikçe çoğalıyor, ağırlaşıyordu. Vergi alma zamanı sertlik artıyordu. Borsa değerlerinde tehlikeli iniş çıkışlar göze çarpıyordu. Bu durumun doğurduğu kârlar görünmez elere geçiyor, oysa kayıplar, krallığın en uzak köşelerine kadar gidiyor... Küçük ticaret sahipleriyle, ikinci elden satış yapanların halka da zararı dokunuyordu.

Küçük kasabanın halkı da fazla bir huzur ve sükûn içinde değildi. Gerginliğin azalması ne şehirdeki Müslümanları, ne de

Sırpları rahatlığa kavuşturabilmişti. Birinde güvensizlik ve korku yaratmış, ötekinde gizli bir hayal kırıklığı bırakmıştı.

Görünürde bir sebep olmadığı halde herkes, tekrar büyük olayların arifesinde olduğuna inanmaya başlamıştı. Halk hem bir şey umut ediyor... hem yine bir şeyden korkuyordu. (Doğrusunu söylemek gerekirse, kimileri umutlanıyor, kimileri korkuyordu.) Ve her şeyi bu bakımdan, bu bekleyişe göre inceliyor ve kabul ediyordu. Açıkçası insanların yürekleri üzüntüyle doluydu. Hatta okuma yazma bilmeyenlerin, cahillerin, safların ve gençlerin bile. Yıllardan beri süregelen bu biteviye hayat, artık kimseyi tatmin etmez olmuştu. Herkes daha fazlasını daha iyisini istiyor, daha kötüsünden de korkuyordu.

İhtiyarlar, gerek genel, gerek özel hayatın en mükemmel biçimi saydıkları, Türklerin zamanındaki o tatlı huzuru arıyorlardı. Ama onların sayısı azdı. Ötekileri, hepsi de, gürültücü, heyecanlı bir hayat peşindeydiler. Hep heyecan arıyor, hiç değilse başkalarının heyecanının yankısını duymak istiyorlardı... Yalancı bir heyecan veren gürültülü patırtılı hayata da razıydılar. Bu istek, sadece ruh hali üzerinde değil, kasabanın dış görünüşü üzerinde de etki yapıyordu. Kapiya'nın üstündeki o eski düzenli yaşayış, o zararsız şakalar, aşk şarkıları, gökyüzünün, suların ve dağların arasında geçen yaşam, o bile değişmeye başlamıştı.

Kahveci bir gramofon getirmişti. Bu, ağır bir tahta kutuydu. Üstünde mavi çiçeğe benzeyen bir borusu vardı. Oğlu durmadan iğne ve plak değiştiriyor ve çığırtkan aleti kuruyordu. Gramofon Kapiya'yı haykırışlarıyla titretiyor, yankıları her iki kıyından duyuluyordu. Bunu, rakiplerinden geri kalmamak için getirtmişti. Çünkü şimdi yalnız okuma salonunda ve kurumlar da değil, vaktiyle önündeki ıhlamurların altında, çayırın üstünde veya teraslarda oturup yavaş sesle ve az sözle konuştukları en mütevazı meyhanelerde bile gramofon vardı. Her yerden tarazlı cırtlak sesleriyle, müşterilerin isteğine göre çaldıkları Türk marşları, Sırp millî marşları ya da Viyana operetleri duyuluyordu. Çünkü halk, artık yalnız gürültü, hareket ve neşe olan yerlere gidip para harcıyordu. Gazetelere, gelip geçerken me-

rakla bir göz atıyor ama, sadece birinci sayfalarda iri puntolarla heyecanlı başlıklar bulunan gazeteleri satın alıyorlardı. Küçük puntolarla kenarlara yazılmış makaleler alıcı bulmuyordu. Her olay, gürültü ve büyük sözlerle karşılanıyordu. Akşamları yatarken duydukları ve gördükleri şeylerle kulakları çınlamaz, gözleri parlamazsa kendilerini yaşamış saymıyorlardı.

Kasabanın ağaları ve beyleri, görünüşte ilgisiz ve sakin, Trablus'taki Türk İtalyan savaşıyla ilgili gazete haberlerini öğrenmek için Kapiya'ya geliyorlardı. İtalyanlara darbeler indiren ve Sokulluların, Köprülülerin torunu gibi Padişah topraklarını savunan Türkiye'nin genç ve yiğit binbaşı Enver Bey üzerine gazetelerde yazılanları büyük bir merakla dinliyorlardı. Gramofonun gürültücü sesi duyulunca, düşüncelerini rahatsız ettiği için kaşlarını çatıyorlar ve bu uzak Afrika köşesindeki Türk toprağının sonucu üzerinde duydukları candan endişeyi belli etmemeye çalışıyorlardı.

Bir rastlantı olarak o sırada köprüden, işinden dönmekte olan İtalyan Pietro geçti. Pietro Usta'nın keten elbisesi toz, boya ve nefit yağı içindeydi. İhtiyarlamış, daha fazla kamburlaşmış, daha da çekingen ve korkak olmuştu. Lucchiani'nin imparatoriçeyi öldürdüğü zamanki gibi... Yine anlaşılmaz bir mantıkla, çoktan beri hiçbir ilgisi kalmadığı İtalyan vatandaşlarıyla birlikte, yeryüzünün bir köşesinde işlenen bilinmedik bir cinayet yüzünden kendisini de suçlu buluyordu.

Müslüman gençlerinden biri onu görünce seslendi:

– Vay namussuz!.. Şimdi de Trablus'u mu istiyorsun? Al sana Trablus!.. diyerek ona dirseğini gösterdi ve çirkin bir takım işaretler yaptı. Pietro Usta çok yorgundu. Büsbütün öne doğru eğildi. Şapkasını gözlerinin üstüne çekti. Piposunu dişlerinin arasına sıkıştırdı. Araçlarını koltuğunun altına yerleştirdi. Ve acele acele yukarı Meydan'daki evine doğru gitti. Karısı Stana onu orada bekliyordu. O da ihtiyarlamış ve kuvvetten düşmüştü ama, bağırıp çağırması yerindeydi. Dili de tatlılaşmıştı. Pietro karısına acı acı dert yandı. Müslüman gençleri ondan, daha birkaç gün öncesine kadar, adını bile bilmediği Trablus'u istemiş ve yakışık almayan sözler söylemişlerdi. Stana yine eski

Stana'ydı. Ona acımak ve onu anlamak istemedi. Her zamanki gibi bu davranışlara layık olduğunu tekrarlardı.

– Eğer gerçekten erkek olsaydın –ki değilsin– taşçı kalemini veya çekici pis suratlarına indirirdin serserilerin de, bir daha sana hakaret etmek akıllarından bile geçmezdi. Tersine köprüden geçerken, karşında divan bile dururlardı.

Pietro sakın ve biraz mahzun:

– Ah Stana... Stana... Bir insan nasıl kıyar da hemcinsinin göğsüne bir çekiç indirir?.. dedi.

Bu yıllar da böylece, büyük ve küçük heyecanlar içinde, da-ima da heyecan arayarak geçti. 1912 yılı, sonra da 1913 Balkan Savaşı ve Sırpların zaferi geldi. Kaderin tuhaf bir cilvesi olarak, köprünün, kasabanın ve orada yaşayanların alinyazıları için önemli olan olay, sessiz sedasız ve dikkati çekmeden oldu.

Mısırların toplanmasını, yeni rakı ürününü bekleyen kasabada ekim günleri... Sabahları ve akşamları kızıl, öğleleri yaldızlı olarak geçiyordu. Öğleden sonraları güneşte Kapiya'da oturmak hâlâ zevkliydi. Zaman sanki, kasabanın üstündeki hava esintilerini bile durdurmuştu. İşte bu... tam o zaman oldu.

Gazetelerin verdikleri birbiriyle çelişen havadisler arasında, Osmanlılar ile dört Balkan devleti arasında savaş patlamış ve Balkanların eski yolları üstünde harekete bile geçilmişti. Bütün dünya, bu savaşın anlamını kavrayıp, önemini ölçünceye kadar, Sırpların ve Hristiyanların zaferiyle sonuçlanmıştı...

Bütün bunlar tâ uzaklarda... sınırdan top ve silah sesleri gelmeden, Kapiya'da hiçbir ses kesilmeden olmuştu. Para ve ticarette olduğu gibi büyük olaylarda da her şey uzakta ve çarçabuk geçiyordu.

Dünyanın bir tarafında bir yerde, bir piyango çekiliyor, savaş yapılıyor ve hepimizin alinyazısı da böylece uzaklarda belirleniyordu.

Kasaba dıştan sakın ve değişmemiş görünse dahi, bu olaylar, düşüncelerde büyük fırtınalar... hayranlık kasırgaları ve çok derin üzüntüler uyandırmıştı.

Bu son yıllar içinde, dünyada her geçen şey gibi bu olaylar da kasabada, Müslümanlarla Sırplar tarafından birbirlerine zıt duy-

gularla karşılandı. Yalnız iki taraf da bu olayların şiddeti ve derinliği üzerinde birleşiyordu. Bu olaylar, bir kısmının umutlarını aşmış, ötekilerinin endişelerini gerçekleştirmişti.

Yüzyıllardan beri tarihin ağır yürüyüşü önünde uçuşan emeller şimdi artık onun en çılgın umutları gerçekleştirme yolundaki uçuşuna ayak uyduramıyor, hatta ona yetişemiyorlardı.

Kaderin hükmünü vermiş olduğu bu savaş hakkında kasabanın görebileceği ve hissedebileceği şeyler, son süratle ve büyük bir sadelik içinde akıyordu.

Uvats'da, Avusturya Macaristan ile Türkiye arasındaki sınırın ayrıldığı yerden, aynı adı taşıyan bir çay geçiyordu. Çayın üstündeki köprü ise Avusturya ile Türk karakolunu birbirinden ayırıyordu. İşte bu köprü'nün başında bir Türk subayı ile bir bölük asker görüldü ve Avusturya tarafına geçti. Subay teatral bir jestle kılıcını köprü'nün korkuluğuna vurarak kırdı, sonra da Avusturya jandarmalarına teslim oldu.

Aynı anda tepeden aşağı grili Sırp piyadeleri indi... Bosna ile Sancak arasındaki eski hudut boyuna yerleşti. Eski biçim donatılmış Türk askerinin yerini aldı. Artık Avusturya, Türkiye, Sırbistan arasındaki sınır noktası kaybolmuştu. Daha dün Vişegrad'ın on beş kilometre ötesinde bulunan Türk sınırı bin kilometreden fazla gerilemiş, Edirne'nin ötesinde bir yere çekilmişti. Bu kadar kısa bir zamanda böylesine çok, böylesine büyük olayların geçmesi, kasabayı temellerinden sarsmıştı. Bu sarsıntı Drina'nın üstündeki köprü için felaket oldu.

Tren yolu şehri Saraybosna ile birleştirdikten sonra, köprü'nün Batı dünyasıyla ilişkisinin hiçe indiğini daha önce görmüştük. Şimdi göz açıp kapayıncaya kadar Doğu ile de ilintisi kesilmişti.

Daha dün oracıkta olan ve onu yaratan Doğu... son zamanlar çok sıkışmış, kemirilmiş olmasına rağmen daimî ve gerçek olan Doğu, şimdi bir hayalet gibi birden kayboluvermişti. Artık köprü, şehrin iki yanı ile... Drina'nın iki yanındaki yirmi kadar bucak ve köyden başka bir yeri birleştirmiyordu.

Vezir Sokollu'nun dindarca teşebbüsüyle imparatorluğun iki parçasını birleştirerek, doğu ile batıya gelip gitmeyi kolaylaş-

tıracak olan büyük taş köprünün şimdi cidden hem batı, hem doğu ile olan bağlantısı kesilmiş, batık vapurlar ve içine ayak basılmayan tapınaklar gibi kendi haline bırakılmıştı. Üç yüz yıl boyunca her şeye katlanmış, her çeşit olayı atlatarak yaşamaya devam etmişti. Ve hiç değişmeden ödevini sadakatle görmüş, ama insanların ihtiyaçları başka yönler almış ve dünyada her şey değişmişti. Şimdi, ödevi ona ihanet ediyordu.

Bu büyüklük, bu güzellik, bu sağlamlıkla daha yüzlerce yıl üstünden ordular geçebilir, kervanlar birbirini izleyebilirdi. Ama işte insan ilişkilerinin o beklenmedik sonsuz oyunu yüzünden vezirin bu büyük eseri de birden bir kenara atılmış, hayatın akışının dışında kalmıştı. Köprünün bugünkü rolü, ölçülerindeki o ahenge, o sonsuz gençliğine hiç yakışmıyordu... Ama hâlâ, vezirin kapalı gözleri altında, iç dünyasında onu gördüğü gibi, mimarının yarattığı gibi, her çeşit değişikliğe ilgisiz, sağlam, güzel ve güçlü olarak yükseliyordu.

Burada birkaç satırla anlatılan ve birkaç ay içinde olup biten şeyleri kasabalıların anlamaları için çok çaba ve zaman harcamaları gerekmişti. Rüya da bile sınırlar bu kadar çabuk yer değiştiremezlerdi.

İnsanların içinde, bu köprü gibi eski, dilsiz ve hareketsiz uyuklayan ne varsa... birden canlanmış, günlük hayatı, kamuoyunu ve her ferdin alını yazısını etkilemeye başlamıştı.

1913 yılının ilk günleri yağmurlu ve ılık geçti. Kasabadaki Müslümanlar, kederli ve üzgün gelip Kapiya'da oturuyorlardı. Yaşlı başlı on kişi, bir gencin çevresine toplanmış; gazete okumasını, yabancı deyimleri çevirmesini, alışılmamış sözcükleri yorumlamasını, coğrafya üzerine bilgi vermesini bekliyorlardı.

Hepsi de sigarasını içerek sakın sakın önüne bakıyor ama üzüntü ve acılarını gizleyemiyorlardı.

Balkan Yarımadası'nın bölünüşünü gösteren haritanın üstüne eğilmiş, bu yılan kavi çizgilerde bir şey göremiyor ama, iç güdülerıyla her şeyi anlıyorlardı. Çünkü coğrafyayı kanlarında yaşıyor, dünyanın biçimini biyolojik bir biçimde hissediyorlardı.

İhtiyarlardan biri gazete okuyan gençlerden birine sordu:

– Üsküp kimin olacak?..

– Sırbistan'ın.

– Ah...

– Ya Selânik?..

– Yunanistan'ın.

– Ah... Ah...

– Ya Edirne?..

– Herhalde Bulgaristan'ın.

– Ah!.. Ah!.. Ah!..

Bunlar, kadınlarda ve zayıf insanlarda olduğu gibi gürültücü ve hüznü sızlanmalar değil, sigara dumanıyla birlikte bıyıkların arasından geçerek yaz havası içinde dağılan boğuk ve derin iç çekişlerdi. Bu ihtiyarların çoğu yetmişini geçkindi.. Çocukluklarında Türk egemenliği, Lika'dan,* Kordum'dan İstanbul'a kadar; İstanbul'dan da tâ o uzak ve erişilmez Arabistan'ın çöllerle kaplı belirsiz sınırlarına kadar uzanıyordu. (Türk egemenliği demek... Muhammed dininin birleştirdiği yıkılmaz, parçalanmaz büyük bir topluluk demekti. Yeryüzünde müezzinlerin müminleri namaza çağırdıkları bütün yerleri içine alan topraklar demekti.) Bunu çok iyi hatırlıyorlardı. Ama hayatları süresince, Türk egemenliğinin Sırbistan'dan Bosna'ya, Bosna'dan da Sancak'a doğru çekildiğini de hatırlıyorlardı. İşte şimdi de bu egemenlik, gözlerinin önünde, heves ve keyfine bağlı gelgit suları gibi azalmış ve birdenbire gözlerinden uzak yerlere çekilmişti. Ve onlar da sular çekildikten sonra karada kalan su bitkileri gibi... aldatılmış... terkedilmiş, kendi alınyazılarıyla baş başa kalmışlardı.

Şüphesiz ki, her gelen Allah'tan geliyordu. Bütün bunlar da ilâhî takdire bağlı ama, insanlar için anlaşılması güç şeylerdi. İnsanın soluğu tıkanıyor, vicdanı bulanıyor, aynı zamanda ayaklarının altındaki toprağın, bir halı gibi sinsice kaydığını hissediyordu. Devamlı ve sağlam olması gereken sınırlar deği-

(*) Lika: Velebit sıra dağlarının arkasındaki yaylalardan meydana gelen bir yerdir. Kordum: Lika'nın kuzey batısında birtakım tepelerdir. Bu yerde, Avusturyalılar Türklere karşı bir kordon kurmuşlardı.

şiyor... hareketleniyor ve ilkbahardaki dereler gibi gidip uzaklarda kayboluyordu.

İşte, Kapiya'da oturup dalgın dalgın gazetelerin yazdıklarını dinleyen ihtiyarların duyguları bunlardı. Sessizce dinliyor, gazetelerin imparatorluklar, devletler üzerine kullandıkları sözleri küstah, çılgın ve yersiz buluyorlardı. Bu biçim yazılar ezeli kanunlara ve hayatın felsefesine uymayan çirkin şeylerdi.

Bu artık düzelemeyecek, ama anlayışlı ve namuslu bir insanın da tevekkülle kabul edemeyeceği bir şeydi. Sigara dumanları başlarının üstünde döne döne yükseliyordu. Yukarda, gökyüzünde, yağmurlu bir yazın parçalanmış beyaz bulutları uçuyor... Yeryüzüne, hızla kayıp giden iri gölgelerini döküyorlardı.

Geceleri geç saatlere kadar aynı Kapiya'da Sırp gençleri gelip oturuyorlardı. Hiçbir ceza görmeden, para cezası ödemedi avaz avaz ve küstahça Sırpça şarkılar söylüyorlardı. Aralarında sık sık üniversitelilerle ortaöğrenim öğrencileri de görölüyordu. Çoğu soluk benizli zayıf gençlerdi. Uzun saçlarının üstüne geniş kenarlı, yassı hasır şapkalar giyiyorlardı. Okullar açılmış olmasına rağmen bu sonbahar sık sık geliyorlardı. Bunlar Saraybosna'dan trenle bir çok tavsiyelerle geliyor, geceyi burada, Kapiya'da geçiriyorlardı. Gece kasabada kalmıyorlardı. Çünkü Vişegrad'lı gençler, onları belli yollardan Sırbistan'a geçiriyorlardı.

Yaz ayları gelip tatil de başlayınca hem kasabada, hem Kapiya'da hayat canlanıyordu. Çünkü öğrenciler ve üniversiteliler evlerine dönüyorlardı. Ve bu, kasabanın bütün yaşamını etkiliyordu.

Haziran sonlarında Saraybosna'dan liseliler, temmuz ayının ilk yarısında da Viyana, Prag, Graz ve Zagreb üniversitelerinde tıp, hukuk ve felsefe okuyanlar yavaş yavaş dönüyordu. Artık Kapiya'da olsun, çarşıda olsun hep genç ve değişik, tuhaf yüzlü insanlar görölüyor, davranışları ve giyinişleriyle... eski alışkanlık ve daima aynı olan geleneklerini bırakmayan kasaba halkından tamamen ayrılıyorlardı. Daima koyu renk ve yeni biçim kostümler giyiyorlardı. Bu, bütün Orta Avrupa'da son moda olan en yüksek zevk örneği sayılan "Glockenfaçon"du. Şapka-

ları yumuşak Panama hasırındandı. Kenarları inikti. Altı renkli bir kordela ile süslenmişti. Ayaklarında burunları küt ve kalık, iri Amerikan kunduraları vardı. Çoğu kalın bambu bastonlar taşıyordu. Ceketlerinin yakalarında Sokol teşkilatının ya da bir öğrenci birliğinin rozeti vardı.

Üniversiteliler, yeni sözler, yeni şakalar, yeni şarkılar ve Viyana'da bir kış önceki baloların danslarını, özellikle Sırpça, Almanca, Çekçe yeni kitaplarla yeni şiirler getiriyorlardı. Eskiden de, işgalin ilk yıllarında da kasabalı gençlerin okumak için dışarı gittikleri olurdu. Ama hiçbir zaman sayıları bu kadar çok olmaz, böyle yeni düşünceler, yeni ithamlarla dolu gelmezlerdi. İlk yirmi yıl içinde birkaç kişi Saraybosna Öğretmen Okulu'ndan çıkmıştı. İki üç kişi de Viyana'da Hukuk ve Felsefe Fakülteleri'ni bitirmişti. Ama bunlar seyrek kişilerdi. İmtihanlarını sessiz sedasız geçirmiş, öğrenimleri bitince de devlet bürokrasisinin o kalabalık gri ordusuna karışıp kaybolmuşlardı. Ama bir zamandan beri şehirde üniversite öğrenimi yapanlar çoğalmıştı. Şimdi kültürel ve millî birliklerin yardımıyla küçük esnaf ve köylü çocukları da gidip okuyabiliyorlardı. Öğrencilerin düşünce ve karakterleri büsbütün değişmişti.

Artık onlar eski öğrenciler, o ilk işgal yıllarının sırf okudukları konu ile ilgili saf, sıkılgan öğrencileri değillerdi. Daha eski çağların o zevk ve sefa düşkünü ilgisiz, neşeli gençleri de değillerdi. Hayatlarının belli bir çağında gençliklerinin bütün taşkınlık ve çılgınlığını Kapiya'da geçiren ve ailelerinin "onları evlendirelim de şarkı söylemekten vazgeçsinler..." dedikleri o geleceğin patronları da değillerdi. Bunlar, yepyeni gençlerdi. Değişik devletlerde ve değişik etkiler altında okuyan gençlerdi.

Öğrenimlerini tamamladıkları bu büyük şehirlerden, üniversiteler ve liselerden, tamamlanmamış bir bilginin verdiği o kendini beğenmişlik ve cüretkârlıkla dolu, insan hakları, milletlerin özgürlüğü, ferdin mutluluğu gibi yüksek düşüncelerle gözleri kamaşmış olarak geliyorlardı.

Her tatilde sosyal ve dinî meseleler üzerine liberal düşünceler... ve canlanmış bir milliyetçilik heyecanı getiriyorlardı. Bu heyecan hele son yıllarda, Sırplar'ın Balkan Savaşı'ndaki zafer-

lerinden sonra, ortaklaşa bir inanç haline gelmişti ve onlara kişisel fedakârlıklar yapma isteğini veriyordu.

Asıl toplantı yerleri Kapiya idi. Akşam yemeğinden sonra oraya geliyorlardı. Karanlıkta, yıldızların altında ya da ay ışığında, gürültüyle akan ırmağın üstünde, gecenin sessizliği içinde, şarkıların, şiirlerin, heyecanlı konuşmaların, bitip tükenmek bilmeyen tartışmaların yankıları duyuluyordu. Üniversiteli gençlerin arasına, onlarla birlikte ilkokula gitmiş arkadaşları da katılıyordu. Onların kimi çıraklık ediyor, kimi belediye de mütevazı bir sekreter, kimi de bir ticarethane veya herhangi bir müessesede memur olarak çalışıyordu. Bunlar da ikiye ayrılıyorlardı. Bir kısmı kaderinden, her zaman kalacağı kasabadaki hayatından memnundu. Okumuş arkadaşlarını merakla, sempatiyle dinliyor, kendilerini onlarla kıyaslamak ya da onları kıskandırmak akıllarından geçmiyordu. Onları takdir ediyor, adeta mesleklerine ve gelişmelerine yardım ediyorlardı. Öteki kısmı, rastlantıların zoru ile kalmaya mecbur olduğu kasaba hayatıyla bir türlü bağdaşamamıştı. Daha yüksek ve daha iyi tahayyül ettiği bir şeyi özlüyor, ellerinden kaçan ve her geçen günle biraz daha uzaklaşan ve erişilmez olan bir şeyi... Üniversiteli arkadaşlarıyla dost kaldıkları halde bu gençler, kaba alayları ve düşmanca susuşlarıyla onlardan ayrılıyorlardı. Çünkü onların konuşmalarına ayak uyduramıyor, bunun için de aşagılık duygusunun verdiği üzüntü içinde, samimi olmayan aşırı ve kaba eleştirilerle ya daha talihli olan arkadaşlarının yanında cehaletlerini ortaya koyuyor, ya da bilgisizliklerinin içinde her şeyle acı acı alay ediyorlardı.

Her iki şekilde de kıskançlıklarını belirli olarak hissettiriyorlardı. Ama gençlik en kötü duyguları bile sabırla karşılar ve onların arasında serbestçe hareket eder, yaşar.

Kasabanın üstünde yıldızlı geceler, şahane yıldız kümeleri, güzel mehtaplar daima görüldü ve görülecek de... Ama, bu gibi konuşmalar, düşünceler, duygularla Kapiya'da sabahlayan gençler hiç olmamıştır, bundan sonra da olup olmayacağını Allah bilir.

Bu kuşak asi melekler kuşağıydı. Ve şimdilik, meleklerin bü-

tün gücüne, bütün haklarına, aynı zamanda asilerin ateşli gururuna sahip oldukları o kısa dönem içinde bulunuyorlardı.

Bir köşede kalmış küçük bir Boşnak kasabasından gelen bu köylü, tüccar ve esnaf çocuklarına kader, hiçbir çaba göstermeden, uçsuz bucaksız dünyaya bir giriş kapısı açmış ve büyük bir özgürlük ideali vermişti.

Doğuştan kendilerinde olan o taşralı nitelikleriyle dünyaya dağılıyor, öğrenimlerinin konusunu, eğlencelerinin cinsini, tanıdıkları arkadaşların çevresini, yeteneklerine, durumlarına, ya da rastlantıların kaprisine göre kendileri seçiyorlardı. Çoğu gördüğü şeylerden fazla bir şey kavrayamıyor, yararlanmasını bilmiyordu ama, içlerinde her istediğini yakalayabileceğine ve yakaladığı şeyin onun olacağına inanmayan, emin olmayan yoktu. Hayat... (Bu söz konuşmalarda olsun, devrin edebiyatında veya politikasında olsun sık sık geçiyor ve saygı gereğince büyük harflerle yazılıyordu.) Hayat önlerinde bir amaç, özgürlüğe kavuşan duyguları için bir hareket alanı, entelektüel meraklarını tatmin edecek bir zemindi. Önlerindeki yol sonsuzluğa kadar açıktı. Bu yolların çoğuna ayak basmasalar bile (nazarı de olsa) istedikleri yolu serbestçe seçebilecek ve birinden ötekine atlayabileceklerdi. Hayatın baş döndürücü zevki de bundaydı.

Başka adamların, başka ırkların, başka çağlarda ve başka ülkelerde yüzyıllar boyunca yaptıkları çabalar sayesinde, hayatları pahasına, hatta hayatlarından da değerli fedakârlık ve feragatlar pahasına yaratmayı ve elde etmeyi başardıkları şeylerin hepsi, kaderin tehlikeli bir hediyesi veya rastlantıyla ele geçen bir miras gibi şimdi önlerine serilmiş bulunuyordu.

Bu, insana inanılmaz, tuhaf bir şey gibi geliyordu, ama gerçektir. Ferdin veya toplumun ahlâk kurallarının uzaklara, cinayet sınırlarına kadar dayandığı bu bunalım yıllarının, her grubun, her ferdin bütün bunları serbestçe kabul veya reddettiği bir dünyada gençliklerini diledikleri gibi harcayabiliyorlardı... İsteklerini söyleyebiliyor, her şey üzerine serbestçe, ölçüsüz yargılarda bulunabiliyor, istediklerini söylemeye cesaret edebiliyorlardı. Birçokları için bu sözler hakaret yerine geçiyordu. O, atalardan kalma duygularını, kahramanlık ve şöhrat, zulüm ve yıkıcılık duygularını

tatmin ediyordu. Hem de bir şeyler yapmak, söylediklerinin sorumluluğunu taşımak zorunda olmadan.

İçlerinde en yeteneklileri, öğrenmeleri gerekli şeyleri küçümsüyor, yapacakları şeyleri de küçük görüyorlardı. Yalnız, bilmedikleri şeylerle övünüyor, güçleri yetmeyen şeylere hayran kalıyorlardı.

Hayata girmek için bundan daha tehlikeli bir biçim, müstesna davranışlara, ya da tam bir bozguna götüren bundan emin bir yol olamazdı.

İçlerinde güçlü, en iyi olanlar tam bir fakir fanatizmiyle kendilerini hareket alanına atıyor, küçük sinekler gibi yanıp kavruluyor, sonra da çağdaşları tarafından hemen kahraman ve aziz (azizleri bulunmayan hiçbir kuşak yoktur) mertebesine yükseltiliyor, topuğuna varılmaz örnekler tabanı üzerine oturtuluyorlardı.

Her kuşağın kendine göre hayalleri vardır. Uygarlığa gelince: Kimi onun hızlanmasına yardım ettiğine, kimi onun çöküşüne tanık olduğuna inanır. Genellikle gerçek olan bir şey varsa o da: Bizim ona baktığımız açığa göre alevlenir, için için yanar ve söner. Şu dakika, Kapiya'nın üstünde, yıldızların altında, felsefi, sosyal ve siyasal problemleri kurcalayan kuşak da, ötekilerden sadece hayal bakımından daha zengindir, başka noktalarda tıpkı onun gibidir. O da yeni bir uygarlığın ilk meşalesini yaktığına ve sönmek üzere olan bir uygarlığın da son alevlerini söndürdüğüne inanmaktadır. Onun üzerine özel olarak yalnız şunu söyleyebiliriz: Hayattan, zevk ve özgürlükten böylesine cüretle sözeden, onu bu biçimde hayal ettiği halde ondan az nasip alan, onun kadar ağır bir esaret yükü taşıyan ve acı çeken bir kuşak olmamıştır.

Ama 1913 yılının yazında, daha bunlar henüz cüretle söz edilen belirsiz şeylerdi. Bu eski köprü'nün üstünde her şey insana yeni ve heyecanlı bir oyun gibi geliyordu. O köprü ki, haziran ayının mehtaplı gecelerinde tertemiz çizgileriyle, ebediyen genç, ebediyen aynı... kemâle ermiş bir güzellik ve sağlık içinde, zamanın getirebileceği her şeyden sağlam ve insanların düşünüp yapabileceği her şeyden de güçlü, bembeyaz uzanıyordu.

XIX

Ağustos ayının sıcak bir gecesi nasıl öteki gecesine benzerse kasabalı öğrencilerle üniversitelilerin konuşmaları da, her zaman aynı idi, ya da birbirine benziyordu.

İştahla yenilen acele bir akşam yemeğinden sonra (çünkü gün, su ve güneş banyolarıyla geçmiştir) birer birer Kapiya'ya geliyorlardı. İlkın Yanko Stikoviç geldi. Bu, Meydanlı bir terzi-nin oğlu idi. Dört sömestirden beri Graz Üniversitesi'nde Tabii Bilimler Fakültesi'ne gidiyordu. Keskin profilli, düz siyah saçlı, alıngan, kibirli, zayıf bir gençti. Ne kendinden, ne de çevresindekilerden hoşnuttu. Çok okuyor ve makaleler yazıyordu. Prag'da ve Zagreb'te çıkan devrimci gençlik gazetelerinde takma adla tanınmıştı. Aynı zamanda şiir de yazıyor ve onları başka bir takma adla yayımlıyordu. Küçük bir şiir kitabı hazırlamıştı ve "Şafak"da (Millî yazıları basan yayınevi) basılacaktı. Bundan başka iyi bir konuşmacıydı. Öğrenci toplantılarında ateşli bir tartışmacıydı. Velimir Stevanoviç, sağlıklı ve iri yarı bir gençti. Bir aile tarafından evlat edinilmiş, aslı belli olmayan bir çocuktı. Alaycı, realist, tutumlu ve çalışkandı. Prag'da Tıp Fakültesi'ni bitirmek üzereydi.

Yakov Herak, Vişegrad'da çok sevilen saf, temiz yürekli bir posta dağıtıcısının oğluydu. Hukukçuydu. Esmer, ufak tefek, keskin bakışlı, çabuk çabuk konuşan, mücadeleci zihniyeti olan, iyi kalpliliğinden utanan, duygularını gizlemeye çalışan sosyalist bir gençti.

Ranko Mihayloviç ise, sessiz ve nazikti. Zagreb'te hukuk okuyordu. Şimdiden memurluk hayatına atılmayı düşünüyordu. Arkadaşlar arasında, aşk, politika, hayat ve sosyal düzen üzerine yapılan tartışmalara pek az karışırdı. Ana tarafından, başı, ağzında bir sigara ile bu Kapiya'da kazığa geçirilen Başpiskopos Mihaylo'nun torununun oğluydu.

Orada Saraybosnalı birkaç lise öğrencisi de vardı. Daha yaşlı olan arkadaşlarının, büyük şehirlerin yaşamı üzerine anlattıklarını dinliyor, genç çocukların gizli emelleriyle gururunu

kamçılayan bir hayal etme gücüyle de hepsini olduğundan ve olabileceğinden daha büyük, daha güzel buluyorlardı. Orada, fakirliği, sağlığının bozukluğu ve başarısızlıkları yüzünden lise dördüncü sınıftan ayrılarak Vişegrad'a dönmek zorunda kalan Nikola Glasinçanın de vardı. Soluk benizli, sert bir gençti. Odun ihraç eden bir Alman firmasında kâtip olarak çalışıyordu. Okolişte'nin, servetini kaybetmiş zengin bir ailesinden-di. Büyük babası Milan Glasinçanın, işgalden sonra Saraybosna'da bir akıl hastanesinde ölmüştü. Varlığının büyük bir bölümünü, gençliğinde kumarda kaybetmişti. Babası Piyer Glasinçanın de aynı yıl içinde ölmüştü; güçsüz, iradesiz, otoritesi olmayan, hastalıklı bir adamdı. Nikola şimdi bütün gününü dere kenarında, ağır çam kütüklerini yuvarlayarak tahta bir tren gibi birbirine bağlayan işçilerin başında geçiriyor, odunların kaç ster* geldiklerini listeye kaydediyordu. Basit insanlar içinde geçen ve ilerisi, geleceği olmayan bu iş ona utanç ve acı veriyordu. Durumunu değiştirmek ve düzeltmek umudu olmayışı da bu hassas genci, vaktinden önce ihtiyarlayan ve az konuşan öfkeli bir insan yapmıştı. Boş saatlerinde boyuna okuyor, ama bu manevi gıda onu ne yükseltiyor, ne de huzura kavuşturuyordu. Çünkü artık onda her şey buruk bir tat bırakıyordu.

Mutsuzluk, yalnızlık ve acıları, gözünü açmış ve zihnini birçok noktada inceltmişti. Ama en güzel düşünceler, en değerli bilgiler ona umutsuzluk ve acı vermekten başka bir işe yaramıyordu. Çünkü hayattaki başarısızlığını, küçük kasabadaki geleceğini daha açık bir biçimde gösteriyordu.

Bir de Vlado Mariç vardı. Mesleği çilingirlikti. Neşeli ve mert bir gençti. Yüksek okullara giden arkadaşları onu çok seviyor, daima çağırıyorlardı. İyiliği ve içtenliği kadar güzel bariton sesine de değer veriyorlardı. Bu çilingir kasketli, kuvvetli genç, kendi kendine yeten alçak gönüllü kişilerdendi. Kimse ile boy ölçüşmeyen, hayatın ona verdiği şeyleri sessizce, minnetle karşılayan, elinde olan ve elinden gelen her şeyi veren kimselerdendi.

İçlerinde iki de kadın öğretmen bulunuyordu. Zorka ile Za-

(*) Ster: Odun ölçüsü. 1 metreküpe eşit.

gorka... İkisi de Vişegradlıydı. Bütün bu gençler onlardan yüz bulmak için yarışmaktaydılar. Önlerinde ve etraflarında o saf, karmaşık, parlak ve acılı aşk oyununu oynuyorlardı.

Geçmiş zaman erkeklerinin, hanımların önünde at oyunlarına girdikleri gibi, şimdi de onlar fikir tartışmalarına girişiyordu. Sonra da onların yüzünden Kapiya'da oturup yalnız başına sigara içiyor, ya da o zamana kadar bir yerde içip kafaları tüt-sülemiş bir grupla birlikte şarkı söylüyorlardı. Yine onların yüzünden arkadaşlar arasında gizli kinler, beceriksizce saklanan kıskançlıklar ve açık rekabetler oluyordu.

Onlar saat ona doğru evlerine dönüyorlardı. Gençler daha bir süre kalıyor, ama Kapiya'da hüküm sürmekte olan o neşe birden sönüyor... O genel konuşma yarışı hafifliyordu.

Her zaman konuşmalarda başrolü oynayan Stikoviç de sigara içerek susuyordu. İç dünyasında bir hoşnutsuzluk vardı. Bütün duygularını sakladığı gibi, şimdi bu hoşnutsuzluğunu da gizlemeye çalışıyor, ama yine de büsbütün başaramıyordu. Bu gün öğleden sonra öğretmen Zorka ile ilk randevusuna gitmişti. Zorka, dolgun vücudu, soluk yüzü ve ateşli gözleriyle ilginç bir kızdı. Stikoviç'in ısrarı üzerine, küçük bir kasabada bir genç kızla delikanlı için yapılması en güç olan şeyi yapmışlardı. Kimsenin bilmeyeceği, görmeyeceği gizli bir yerde buluşmuşlardı. Tatilde, tamamen boş ve ıssız olan, genç kızın ders verdiği okula gitmişlerdi.

O, yan bir sokaktan ve bahçeden, genç kız da ön kapıdan içeri girmişti. Tavana kadar sıralar dolu, tozlu, yarı karanlık bir odada buluşmuşlardı. Aşk böyledir. Çoğu zaman gözden uzak, çirkin yerleri arar. Ne oturabiliyor, ne uzanabiliyorlardı. İkisi de heyecanlı ve beceriksiz... fazlasıyla arzu dolu ve ateşliydiler. Genç kızın o kadar iyi tanıdığı bu eski sıralardan birinin üstünde oturup seviştiler. Öpüştüler... Çevrelerinde hiçbir şey görmüyor, fark etmiyorlardı. Bu sarhoşluktan ilk ayılan Stikoviç oldu. Bütün gençlerin yaptıkları gibi, hiçbir şey söylemeyi gerekli görmeden, kabaca elbiselerini düzeltmeye çalışıyor, gitmeye hazırlanıyordu. O sırada, genç kız ağlamaya başladı. Karşılıklı hayal kırıklığına uğramışlardı. Genç adam onu biraz ya-

tıstırdıktan sonra adeta kaçarcasına yan kapıdan dışarı fırladı. Eve gelince postacıya rastladı. Ona (Balkanlar, Sırbistan ve Bosna Hersek) adlı bir dergi getirmişti. İçinde makalesi vardı. Bu makaleyi tekrar okumak, zihnini bu yeni maceradan uzaklaştırıyordu. Ama makale de onda hoşnutsuzluk yarattı. Dizgi yanlışları vardı, kimi yerlerini gülünç buldu. Şimdi artık değiştirmek imkânı da yoktu. Kimi cümleler ona sanki daha açık, daha güzel söylenebilirdi gibi geliyordu.

İşte bu akşam da Kapiya'da oturup, bütün gece Zorka'nın önünde, onun makalesini münakaşa etmişlerdi. Baş rakibi de o güzel konuşan, mücadeleci Herak'tı. Her şeyi sosyalist ve bağnaz bir açıdan eleştiriyor ve inceliyordu. Ötekiler, tartışmaya arada sırada katılıyorlardı. Öğretmenler susuyor, galip gelene gürültüsüzce bir zafer çelengi hazırlıyorlardı.

Stikoviç kendini çok zayıf savunuyordu. Çünkü şimdi kendisi de birdenbire makalede çok zayıf ve mantıksız yanlar buluyordu. Ama bunu ne pahasına olursa olsun ötekilerin önünde itiraf etmek istemiyordu. Üstelik, boğucu tozlu sınıfta o gün öğleden sonra geçenlerin hatırası da ona acı veriyordu. O sıradaki ateşli arzularının amacı, güzel öğretmenin yanındaki o ateşli ısrarlarının nedeni, şimdi ona pek bayağı ve çirkin görünüyor, kendini genç kıza karşı suçlu ve borçlu hissediyordu. (Genç kız da oturduğu yerden bu yaz gecesinin içinde parıldayan gözlerle ona bakıyordu.) O gün okula gitmemiş olması... ve genç kızın şimdi burada bulunmaması için çok şey feda etmeye hazırdı.

Bu ruh hali içinde Herak ona, insanın kendini güçlkle koruyabileceği bir eşek arısı etkisi yapıyordu. Sanki ona sadece makalesi için değil... bu akşamüstü okulda geçenler için de cevap vermek zorundaydı. Şimdi her şeyden çok istediği şey, buradan uzaklarda olmak... Yalnız kalmak ve rahat rahat, genç kızla ve makalesiyle bir ilgisi olmayan şeyleri düşünmekti. Ama işte onu, onu kendini savunmaya zorluyordu. Stikoviç, Tsyviyiç* ile

(*) Ivan Tsyviyiç = Sırbistanlı büyük bir coğrafyacı ve etnograf. 1914'den önce, Milli Yugoslav idealinin en ateşli savunucusu. Hırvat Stros Mayer ise Djakovo'nun piskoposu idi. O da Güney Slavlar'ın birleşmesinin hatta bütün Slavların anlaşmasının ateşli bir taraflısıydı.

Strosmayer'in, Herak da, Kautski ile Bebel'in düşüncelerini ileri sürüyordu.

Herak, Stikoviç'in makalesini çözümleyerek:

– Sen, sabanı öküzlerin önüne koyuyorsun!.. diye bağırdı. Her çeşit dert ve sefalet içinde bocalayan Balkan köylüsü ile hiçbir yerde ve hiçbir durumda sağlam ve sürekli iki devlet teşkilatı kurulamaz. Bağımsız devletlerin kurulması için gerekli olan koşulları, ancak, sömürülen sınıfların, köylü ve işçinin, yani çoğunluğun önceden iktisadi bir özgürlüğe kavuşması ile sağlanabilir. İzlenecek yolun tabii seyri işte budur. Bunun tersi değil!.. Onun için millî kurtuluş ve birlik ancak sosyal durumu düzeltmek ve kurtarmakla olabilir. Yoksa, köylü, işçi ve küçük burjuvazi, yeni politik kurtuluşa öldürücü, bulaşıcı bir hastalık gibi, fakirlikleriyle esaret duygularını da birlikte getirir. Öte yandan azınlıkta olan sömürücüler ise asalak, gerici görüşle antisosyal hislerini katarlar ki, bununla ne sürekli bir devlet, ne de sağlam bir topluluk kurulabilir.

Stikoviç:

– Bütün bunlar... Kitaplarda yazılan ve yabancı bir ideolojiden gelen sözlerdir azizim! dedi. Uyanan millî güçlerin canlı taşkınlıkları karşısında kaybolup giderler. İlk Sırpların, sonra da Hırvatlarla Slovenlerin, uyanan bu güçlerin hepsinin amacı birdir. Olaylar, Alman nazariyecilerinin kehanetlerine göre gelişmiyor. Tersine, tarihimizin derin anlamı ve ırıkımızın ilhamıyla elele yürüyor. Balkanlarda sosyal problemler, millî kurtuluş hareketleriyle ve savaşlarıyla çözülüyor. Ve her şey mantık çerçevesi içinde gelişiyor. Küçükten büyüğe... bölgeden, kabileden, devlete, millete intikal ediyor. Kumanova ve Bregalni-se'deki zaferlerimiz aynı zamanda ileri düşüncenin, sosyal adaletin de zaferi olmadı mı?

Herak:

– Daha belli değil! Göreceğiz bakalım!.. dedi.

– Onu şimdi göremeyen, hiçbir zaman göremeyecek demektir. Biz inanıyoruz ki...

Herak:

– Siz, inanıyorsunuz... Biz bir şeye inanmıyoruz... Biz ancak,

olumlu delillere ve gerçek olaylara inanmak istiyoruz, diye cevap verdi.

– Türklerin çekilmesi ve Avusturya Macaristan'ın zayıflaması (ortadan silinmesine doğru ilk adım) gerçekten esaret altına alınmış sınıflarla güneş altındaki yerini tekrar elde etmeye çalışan küçük demokrat milletlerin zaferi değil mi?

– Eğer millî emellerin gerçekleşmesi, sosyal adaletin de gerçekleşmesi demekse... O halde büyük sosyal problemler kalmadı demektir. Artık millî ideallerin çoğunu gerçekleştirmiş ve bu bakımdan tatmin olunmuş olan Batı Avrupa devletlerinde, artık, ne büyük sosyal problemlerin, ne de bir hareket ve çatışmanın olmaması gerekirdi. Oysa, hiç de böyle olmadığını görüyoruz. Tam tersine.

Stikoviç, biraz yorgun cevap verdi:

– Ben de sana tekrar ediyorum ki, millî birliğe dayanan bağımsız devletler kurulmadıkça... ferdin ve toplumun özgürlüğü çağdaş anlama göre gerçekleşmedikçe, sosyal kurtuluştan söz edilemez. Çünkü bir Fransızın dediği gibi; ilkin siyaset.

Herak:

– İlkini mide!.. diye sözünü kesti.

Bu noktada hepsi bağışmaya başladı. Zararsız bir öğrenci tartışması bir gençlik kavgası biçimine girmişti. Hep bir ağızdan konuşuyor, birbirlerinin sözünü kesiyorlardı. Ortaya atılan esprili bir sözle kavgada dindi ve kahkahalar duyuldu.

Bu, Stikoviç için, yenilgi ve geri dönme hissini vermeden tartışmayı kesmek ve susmak için bir vesile oldu.

Zorka ve Zagorka, Ranko ve Velimir'in eşliğinde saat ona doğru evlerine dönünce ötekiler de dağılmaya başladılar. En sonraya Stikoviç ile Nikola Glasinçanın kalmıştı.

İkisi de aynı yaştaydı. İkisi de bir zamanlar birlikte liseye gitmiş ve Saraybosna'da da birlikte kalmışlardı. Birbirlerini çok yakından tanıdıkları için birbirlerini doğru olarak değerlendirmesini ve birbirlerini gerçekten sevmesini bilmiyorlardı. Yıllar geçtikçe aralarındaki uçurum da açılmış, derinleşmişti. Her tatilde bu küçük kasabada buluşuyor, birbirlerini ölçüyor ve ayrılmaz iki düşman arkadaş gibi görünüyorlar-

dı. Şimdi üstelik o güzel öğretmen Zorka da aralarına girmişti. Çünkü uzun kış aylarında Glasinçanın ile Zorka arasında içten bir yakınlık kurulmuş, delikanlının kıza olan aşkı ve düşkünlüğü gizlenemez bir hale gelmişti. O, bu aşka, hayatlarından hiç memnun olmayanların bütün acılığıyla atılmıştı. Ama yaz ayları gelip de öğrenciler akın edince, Zorka'nın Stikoviç'e gösterdiği ilgi, hassas Glasinçanın'ın gözünden kaçmamıştı. Onun için aralarındaki gizli gerginlik, son zamanlarda büsbütün artmıştı. Bütün tatil süresince daha hiç baş başa kalmamışlardı. Şimdi ilk defa olarak böyle yalnız kalınca her ikisinin de ilk düşüncesi hemen kaçıp gitmek oldu. Tatsız bitmeye mahkûm olan bir sohbeta başlamak istemiyorlardı. Ama gençliğe özgü anlamsız bir ihtiyatlılık duygusu isteklerini yerine getirmelerine de engel oluyordu.

Bu zor durumda bir fırsat onlara yardım etti. Ve hiç olmasa ikisini de sıkran ağır sessizliğin yükünü bir süre hafifletti. Karanlıkta köprüde gezinen iki kişinin sesi geliyordu. Yavaş yürüyorlardı. Gelip Kapiya'da, korkuluğun köşesinde durdular. Sofada oturan Stikoviç ile Glasinçanın onları görmüyor ama seslerini işitiyorlardı. Bu sesleri tanımışlardı. Gelenler kendilerinden genç iki arkadaşlarıydı. Toma Galus ile Fehim Bahtiyaroviç. Her gece Stikoviç ile Herak'ın çevresinde toplanan liselilerden, üniversiteliler grubundan biraz uzakta durmuşlardı. Galus ondan küçük olmasına rağmen millî hatip ve şair olarak Stikoviç'in rakibiydi. Onu sevmiyor ve beğenmiyordu. Bahtiyaroviç'e gelince... Az konuşan, kibirli, güzel bir gençti. Tam bir bey torunu.

Toma Galus, uzun boylu, kırmızı yanaklı, mavi gözlüydü. Babası Alban Galus (Alban Von Gallus) Burgenland'ın eski bir ailesinin son evladıydı. Kasabaya işgalden sonra memur olarak gelmişti. Yirmi yıl "Sular ve Ormanlar Muhafaza Müdürlüğü" etmiş... şimdi emekliye ayrılmıştı. Daha ilk zamanlar Vişegrad'da kasabanın en zenginlerinden Hacı Toma Stankoviç'in kızıyla evlenmişti. Kız, güçlü kuvvetli, iradeli ve biraz geçkindi. Üç tane çocukları olmuştu. İki kız, bir oğlan. Üçü de Sırp Kilisesi'nde vaftiz edilmiş ve Vişegradlı çocuklar gibi, tam Hacı

Toma'nın torunları gibi büyümüşlerdi. İhtiyar Galus uzun boy-luydu. Vaktiyle çok yakışıklıydı. Kibar bir gülüşü ve şimdi be-yazlaşmış olan gür saçları vardı. Çoktan gerçek Vişegradlı ol-muştu. Kasabanın Mösyö Albosu'ydu. Yeni kuşak onun, sonra-dan gelme bir yabancı olduğunu aklına bile getirmezdi. Onun, kimseye zarar vermeyen iki tutkusu vardı. Av ile pipo! Sırp ol-sun, Müslüman olsun, pek çok dost edinmişti. Onları avcılık tutkusu bağlıyordu.

Çünkü onlarla birlikte doğup büyümüş gibi özelliklerinin çoğunu benimsemişti: Özellikle neşe dolu sükunetleriyle, sa-kin sohbetlerini.

Galus bu yıl Saraybosna lisesinde bakalorya imtihanını ver-mişti. Sonbaharda öğrenimine devam etmek üzere Viyana'ya gidecekti. Bu konuda aile içinde görüş ayrılığı vardı. Baba-sı onun teknik bilimleri ya da ormancılığı tercih etmesini is-tiyordu. Ama kendisi edebiyat fakültesine girmek niyetindey-di. Çünkü Toma babasına sadece dış görünüşüyle benziyordu. Eğilimleri ve hevesleri tamamen ters bir yöne gidiyordu. Çok iyi bir öğrenciydi. Alçak gönüllü ve her şeyde örnek olacak bir öğrenci... İmtihanlarını adeta oyun oynar gibi kolaylıkla veri-yor, ama aslında biraz karışık ve dağınık olan manevi emelle-rini gerçekleştirmek için çırpınıyordu. Bu emeller, okul çevre-sini ve resmî program çerçevesini aşan şeylerdi. Saf, temiz yü-rekli, ama zihni daima endişeli ve mütecessis olan öğrenciler-dendi. Kendi yaşındaki birçok gencin geçirdiği, cinsel hayatın o acı ve tehlikeli krizlerini bilmiyordu. Ama buna karşılık, en-telektüel endişelerini de pek güç yatıştırabiliyordu. Bu tip in-sanlar çoğu zaman hayatta, her işi bir kez deneyen ama belli bir yolu ve sürekli bir işi olmayan, orijinal ve enteresan kişiler ola-rak kaldılar.

Gençler, sadece gençlik ve olgunluk çağının tabii ihtiyaçla-rına boyun eğmekle kalmazlar. Aynı zamanda çağdaş düşünce akımlarına, moda-yı, gençlerin üzerinde geçici olarak egemenlik kuran zamanın geleneklerine de uymak, onların da kefare-tini ödemek zorundadırlar. Galus da, hem şiir yazıyor, hem ih-tilâlcî millî gençlik örgütlerinde faal üyelik yapıyordu. Beş yıl-

dan beri ve isteğe bağı Fransızca derslerine gidiyordu. Özel olarak edebiyat ve felsefe ile uğraşıyordu. Yorulmak bilmeden, tutkuyla okuyordu. Pek çok yabancı eser okumuştı.

Saraybosna lisesindeki o devrin gençleri, tanınmış ve önemli bir Alman yayınevi olan *Reclam's Universal-bibliothek*in, kitaplarını okurlardı. Bunlar, küçük puntolarla yazılmış sarı kaplı, ucuz, küçük kitaplardı ve o çağ gençlerinin başlıca manevi gıdası yok. Onların sayesinde sadece Almanca eserleri değil, bütün dünya edebiyatının şaheserlerini de Almanca çevirilerinden okuyabiliyorlardı. İşte Galus, modern Alman filozoflarını, özellikle Nietzsche ve Stirner'i böylece tanımış ve Milyatska* kıyılarında uzun gezintiler sırasında, soğuk ve neşeli bir tutkuyla onlar üzerine bitip tükenmeyen tartışmalara girişmişti. Çoğu gençlerin yaptığı gibi bilgisiyle kişisel hayatını asla karıştırmazdı. Böylece vaktinden önce olgunlaşmış, çeşitli bilgilerle fazla yüklenmiş liselilere o devirde çok rastlanıyordu. İyi bir öğrenci ve bozulmamış bir genç olan Galus'da, gençliğin o serbestliği ve aşk taşkınlıkları, atak düşünceler ve aşırı bir okuma hevesiyle kendini gösteriyordu.

Fehim Bahtiyaroviç, sadece annesi tarafından Vişegradlıydı. Babası Rogatitsalıydı. Hâlâ da orada kadılık ediyordu. Ama annesi, buranın en soylu ailesinin olan Osmanagiçlerdendi. Çocukluğundan beri yaz tatillerini annesinin ailesinin yanında geçiriyordu. İnce, narin, tığ gibi bir gençti. Mafsalları ince ama güçlüydü. Onda her şey ölçülü, sönük ve örtülüydü. Sanki güneşte kalmış gibi yanık bir teni, ince, çekik bir yüzü vardı. Yanık renkli esmer teninde koyu mavi çizgiler görünüyordu. Az ve kısa hareketler yapardı. Siyah gözlerinin etrafı mavi gölgelerle çevrilmişti. Kalın, çatma kaşları, güzel, biçimli dudakları vardı. Bu dudakların üstünde de henüz terleyen, siyah, incecik bıyıklar görünüyordu. Böyle yüzlere Acem minyatürlerinde rastlanır. O da bu yaz bakaloryasını vermiş, Viyana'da Doğu dillerine çalışmak için hükümetten bir burs bekliyordu.

İki genç başlanmış bir konuşmayı sürdürüyorlardı. Konu,

(*) Milyatska: Saraybosna şehrinin içinden geçen bir çay.

Bahtiyaroviç'in seçtiği branştı. Galus, Orientelisme'i seçmekle yanıldığını ona anlatmaya çalışıyordu.

Galus her zaman arkadaşından daha çok ve daha heyecanlı konuşuyordu. Çünkü kendini dinletmeye alışmıştı. Konferans vermesini de pek severdi. Oysa Bahtiyaroviç, az ve kısa konuşuyordu. Kendisine özgü inançları olan ve başkalarının etkisi altında kalmayan kişilerdendi.

Galus, okumuş gençlerin çoğu gibi, söylediği sözlerden, kullandığı deyimlerden, yaptığı pitoresk karşılaştırmalardan memnundu ve her şeyi genelliğe dökmekten hoşlanıyorlardı. Oysa arkadaşı, soğuk, ilgisiz ve kısa cevaplar veriyordu.

Taş sıranın üstünde bir kenara büzülmüş oturan ve karanlıkta kalan Stikoviç ile Glasiñanın susuyordu. Köprünün üstündeki arkadaşlarının konuşmasını dinlemek için sanki anlaşıyorlardı. Galus ateşli ateşli konuşuyordu:

– Bu çeşit sorunlarda sizler, bey oğulları, çoğu zaman yanılıyorsunuz. Yeni zamanlar düzeninizi bozduğu için dünyada artık kendinizi rahat hissetmiyorsunuz! Sizler için doğu gelenekleri ve düşüncesi, yüzyıllarca egemenliğinizin temelini meydana getirmiş olan sosyal ve hukuk düzenine sıkıca bağlıdır. Bunu anlıyorum ama bu, Orientalisme'i bir bilim olarak kavradığınıza delil olamaz. Doğulusunuz. Kabul... Ama bunun için Orientalist olmak zorunda olduğunuzu sanıyorsanız yanılıyorsunuz. Genel olarak bilime istidadınız yok... Gerçek bir eğiliminiz de yok.

– Ya?..

– Hayır, yok... Bunu kesin olarak söylerken sizleri kıracak, fenanıza gidecek bir şey söylemiyorum. Tam tersine, bu toprakların biricik efendilerisiniz... Ya da daha doğrusu idiniz! Yüzyıllar boyunca, egemenliğinizi genişlettiniz, güçlendirdiniz. Onu kâh kılıçla, kâh kitapla, dinî, hukukî ve askerî bakımdan savundunuz! Bu da sizi savaşı, idareci, devlet adamı yaptı. Bu sınıfa giren insanlar dünyanın hiçbir yerinde soyut bilimlerle uğraşmazlar. Ekonomi, politika, hukuk öğrenimi sizin içindir. Çünkü sizler olumlu bilgiler için yaratılmış insanlarsınız. Egemen sınıftan olanlar her yerde ve her zaman böyledirler.

– Yani kültürsüz kalmamız gerekiyor demektir.

– Hayır, bu... ne iseniz o kalmanız gerekiyor demektir. Daha doğrusu ne idiysemeniz demek gerek. Buna zorunlusunuz... Çünkü hiç kimse hem olduğu gibi kalıp hem de onun tersi olamaz.

– Ama bugün artık egemen sınıf değiliz. Bugün hepimiz eşitiz.

Bahtiyaroviç bunları gurur ve alayla karışık bir acılıkla söylemişti.

– Değilsiniz... Tabii ki değilsiniz.. Vaktiyle sizi olduğunuz gibi yapan koşullar çoktan değişti. Ama bu demek değildir ki sizler de aynı hızla değişebilirsiniz. Sosyal bir sınıfın temeli yıkıldığı halde kendisinin aynı kaldığı ilk defa görülmüyor. Hayat şartları değişir ama bir sınıf insan ne ise öyle kalır. Çünkü ancak böyle kalmakla yaşayabilir ve yine böyle kalarak ölür.

Görülmeyen gençlerin konuşması bir an kesildi. Konuşma Bahtiyaroviç'in susmasıyla kesilmişti.

Açık gökyüzünde, ufkun sonunda, siyah dağların üstünde, fırtınaya tutulmuş gibi çarpık bir ay görüldü. Üstünde Türkçe yazılar bulunan mermer levha mavi karanlıklar içinde, hafif ışıklı bir pencere gibi aydınlandı.

Bahtiyaroviç bir şeyler söyledi ama öylesine yavaş konuşuyordu ki Stikoviç ve Glasinçanın ancak tek tük... birbirini tutmayan kelimeler işitebiliyordu. Gençler, konuşurken, bir düşünceden ötekine kolaylıkla atlar, başka bir konuyla meşgul olmaya başlarlar. Doğru dilleri etüdünden, önlerindeki beyaz mermerin üstündeki yazılara geçtiler. Şimdi köprüden ve onu yaptırandan söz açmışlardı.

Galus'un sesi çok daha yüksek ve anlamlıydı. Bahtiyaroviç'in böyle anıtlar yaptıran Sokullu Mehmet Paşa ile Osmanlı idaresi üzerine söylediği övücü sözleri doğrulamakla birlikte Sırp milletinin, geleceği, geçmişi, kültürü ve uygarlığı üzerine milliyetçi görüşlerini ateşli ateşli anlatıyordu. Çünkü bu öğrenci sohbetlerinde herkes kendi düşüncesini izler. Galus da:

– Hakkın var, diyordu. Herhalde bir dâhi olması gerek. Bizim kanımızdan olup yabancı bir imparatorun hizmetinde yükselenlerin ne birinci, ne de sonuncusudur. Biz İstanbul, Roma

ya da Viyana'ya, devlet adamı, asker ve sanatçı olarak bu ayar-
da yüzlerce insan verdik!.. Milletimizin büyük gücü ve modern
bir devlet biçiminde birleşmesinin anlamı şudur ki: Şimdiden
sonra değerlerimiz ülkemizde kalacak... Burada gelişecek ve
genel kültüre yardımını yabancı merkezlerden değil, buradan
ve bizim ismimizle yapacak.

– Bu merkezlerin bir rastlantıyla kurulduğunu ve istenildi-
ği zaman istenildiği yerde yenilerinin kurulabileceğini mi sa-
nıyorsun?..

– Rastlantı ya da değil!.. Bugün mesele o değil. Nasıl kurul-
duklarının önemi yok, önemli olan şey bugün bozulmaları,
sönmeleri, ortadan kalkmaları ve yerlerini tarih sahnesine çı-
kacak yeni merkezlere bırakmalarıdır. Milletin kendini dolay-
sız gösterebileceği genç ve hür merkezlere.

– Demek Sokollu Mehmet Paşa, yukarda Sokoloviç'te bir köy-
lû olarak kalsaydı yine bu mertebeye yükselecek... ve şu dakika
üstünde konuştuğumuz köprüyü yaptıracaktı, öyle mi?..

– O çağda elbette hayır!..

Bahtiyaroviç susuyordu. Onun bu manalı susuşu, şiddetli bir
muhalafet gibi Galus'u büsbütün çileden çıkarıyor, sesi yükse-
liyor ve gittikçe sertleşiyordu. O devirde millî edebiyatta çok
kullanılan kelimelerle ve yaradılışındaki şiddetle ihtilâlcî genç-
liğin planlarını ve ödevlerini sayıp döküyordu.

– Irkın uyanan canlı güçlerinin hepsi harekete geçecek... ve
onun darbeleri altında halkın zindanı olan Avusturya Macaris-
tan İmparatorluğu elbette yakında yıkılacak. Bugün millî atılış-
larımıza engel olan, onları uyutup parçalayan milliyetçilik aley-
hindeki o geriletici güçler zayıflayacak, yenilecek. Bunların hep-
si de gerçekleşecek, çünkü yaşadığımız çağın zihniyeti en bü-
yük müttefikimizdir. Çünkü esaret altında bulunan öteki küçük
milletlerin çabaları bizimle aynı yöne gitmektedir. Zamanımız-
daki milliyetçilik çeşitli dinlerin, modası geçmiş inançların etki-
lerini de alt edecek ve milleti yabancıların sömürsünden kur-
taracak. İşte millî bir devlet o zaman doğacak!..

Galus bu sefer de bu yeni devletin güzelliğini ve üstünlü-
ğünü saymaya başladı. Bu devlet bütün Güney Slavları'nı, bir

kurtarıcı rolünü oynayan Sırbistan'ın etrafına toplayacaktı. Bu devlet vatandaşın eşitliğini, millî haklarını, dinî inançlarını korumak temelleri üzerine kurulacaktı. Konuşmasında, bugünün ihtiyaçlarını belirten sözlerle, anlamı belirsiz atak deyimler birbirine karışıyordu. Bir ırkın, daima bir istek olarak kalacağı tahmin edilen, derinden ve içten gelen istekleriyle gündelik hayatın gerçekleşebilecek olan ihtiyaçlarından, kuşaklar boyunca olgunlaşan, ama yalnız gençlerin görüp anlatabildikleri büyük gerçeklerden, mitolojik bir meşale gibi gençlikten gençliğe geçen, hiç sönmeyen, ama hiçbir zaman da gerçekleşemeyen ezelî hüylalardan söz ediyordu. Genç adamın sözlerinde tenkide dayanamayacak olan düşünceler bulunduğu gibi, tecrübeye gelemeyecek olan teoriler de vardı. Ama aynı zamanda taze bir nefes... İnsanlık ağacını gençleştiren ve yaşatan değerli bir özsü da vardı.

Bahtiyaroviç susuyordu.

Galus sanki bu, hemen o gün ya da ertesi gün olacak bir işmiş gibi arkadaşını inandırmaya çalışıyordu.

– Bak göreceksin Fehim!.. diyordu. İnsanlığın ilerlemesine en büyük yardımı yapacak olan bir devlet kuracağız. Öyle bir devlet ki, orada harcanan her çaba makbul, her fedâî bir aziz olacak, her orijinal düşünce bizim dilimizle söylenecek, her hareket bizim adımızı, mührümüzü taşıyacak. O zaman, serbest çalışmamızın meyvesi olan dehamızı belirten eserler meydana getireceğiz, öyle eserler ki, onların yanında, yabancı idarecilerin yüzyıllar boyunca yaptıkları şeyler, bir çocuk oyuncağı gibi saçma kalacak. En büyük uçurumların, en derin ırmakların üstüne köprüler kuracağız. Ve daha güzel, daha büyük yeni köprüler kuracağız. Hem bunu, yabancı merkezleri esirleşmiş milletlerle birleştirmek için değil, kendi topraklarımızı, kendi devletimizi dünyanın öbür yanlarıyla birleştirmek için yapacağız. Bizden önce gelen kuşakların özledikleri şeyleri yapmak şüphe yok ki bizim ödevimizdir. Özgürlük içinde doğan, adalete dayanan bir devlet, tanrısal düşüncenin yeryüzünde gerçekleşen bir damlası gibidir.

Bahtiyaroviç susuyordu. Galus'un sesi alçalmaya başlamış-

tı. Düşüncesi yükselme çıkıkça sesi kısılıyor, boğuklaşıyor, ateşli ve güçlü bir mırıltı haline geliyordu. Nihayet gecenin o büyük sessizliği içinde büsbütün kaybolup gitti. Artık her iki- si de susuyordu. Buna rağmen havada Bahtiyaroviç'in sessizli- ğinin ağırlığı vardı. Sanki bu susuş, karanlıklar içinde aşılmaz bir duvar gibi yükseliyor... ve gerçekten varmış izlenimini veri- yor... ve bu varlık... ağırlığıyla Galus'un sözlerini yalanladığı gi- bi dilsiz ve sessiz, düşüncesini de belirtiyordu:

“Dünyanın kurallarını, hayatın ve insan ilişkilerinin temelleri- ni belirten yüzyıllardır. Ama bu, değişmeyecekler demek de ğil- dir. Yalnız insan hayatıyla ölçölünce, sonsuz gibi görünürler... Onların devamı ile bir insan ömrü arasındaki ilişki, tıpkı bir ır- mağın yüzündeki dalgalı su ile dibindeki durgun görünen suya benzer... Biri dalgalı, hareketli ve hızlı, ötekisi hiss olunmayacak kadar ağır akar. Ve bu, merkezleri de ğiştirme düşüncesi bile za- rarlı bir şeydir. Bu, büyük ırmakların kaynaklarını, dağların yer- lerini de ğiştirmeye benzer. Ani de ğişiklikler iste ği ve onları kuv- vet zoru ile gerçekleştirmek düşüncesi, insanda ço ğu zaman bir hastalık gibi belirir, daha çok kafasında güçlenir. Yalnız ş u var ki, bu kafalar iyi düşünemezler. Sonunda bir sonuca varamaz. Ç o ğu zaman da omuzları üstünde kalmazlar. Çünkü dünyayı yürüten ve idare eden insanların istekleri de ğildir. İstekler, rüzgâra ben- zer... Tozları bir yandan alıp öbür yana götürür, bazen bütün uf- ku karartır. Ama sonunda sakinleşir. Yatışır ve arkasından dün- yayı yine o sonsuz biçimiyle bırakır... Yeryüzündeki sürekli eser- ler Allah'ın iradesiyle meydana gelir. İnsan, ona körü körüne bo- yun e ğen bir âletten başka bir şey de ğildir. Arzudan, insan o ğlu- nun iste ğinden doğan bir eser, ya gerçekle şemez, ya da sürekli olamaz. Demek ki iyi de ğildir. Gece Kapiya'da, karanlık gökyü- zünün altında söylenen bütün bu co şkun ve cüretkâr sözler de bir şey de ğiştirecek de ğildir. Onlar da dünyanın büyük ve sürekl- i gerçeklerinin üstünden aşarak, gidip arzuların ve rüzgârların sükûnet buldukları o yerlerde kaybolacaklar. Gerçek olan ş u ki, büyük adamlar ve büyük yapılar, insan gururunun o boş ve geçi- ci istekleriyle bir ilgisi olmayarak daima tanrısal iradenin onlara belirtti ği yerlerde yetişip yükseleceklerdir.”

Ama Bahtiyaroviç bu sözlerin hiçbirini söylemedi. Bu Müslüman çocuğu gibi felsefelerini kanlarında taşıyanlar, onunla yaşar ve onunla ölürlər. Onu sözlerle anlatmayı bilmez, bunu gerekli görmezler.

Uzunca bir sessizlikten sonra Stikoviç ile Glasiñanın duvarın arkasındaki görünmeyen arkadaşlarından birinin sigarasını attığını ve onun, uçan bir yıldız gibi büyük bir kavis çizerek köprüden Drina'ya düştüğünü gördüler, aynı zamanda iki arkadaşın yavaşça ve sessizce çarşıya doğru uzaklaştığını işittiler. Arkalarından ayak sesleri de kesildi. Yalnız kalınca, tekrar sıçrayarak kendilerine geldiler. Sanki yeni karşılaşmış gibi bakıştılar. Ayın zayıf ışığında yüzleri, karanlıklarla ışığın oynaşp birbirini kestiği düzeylere benziyor ve onlara olduklarından daha yaşlı bir görünüş veriyordu. Sigaraları birden fosforlu gibi parladı. Her ikisi de durgundu. Sebepleri ayrı olmakla birlikte aynı derecede perişandılar. Her ikisinin bir isteği vardı: Kalkıp eve gitmek. Ama ikisi de, günün sıcağından hâlâ ılık kalan taşın üstünde adeta mihlanmış gibi duruyordu. Görülmeden dinledikleri genç arkadaşlarının konuşmaları her ikisi için de bir nimet olmuştu. Birbirlerine hesap vermek, açıklamalarda bulunmak zorunluluğunu geride bırakmıştı. Ama artık hesap vermekten kaçınılmazdı. Söze ilkin Stikoviç başladı:

– Herak'ın az önceki iddialarını işittin mi? Ama hemen durumunun ne kadar zayıf olduğunu anladı ve sustu.

Duruma hâkim olduğunu hisseden Glasiñanın cevap vermedi.

Stikoviç sabırsızlanarak devam etti:

– Rica ederim... Bugün bizim için ihtilâl yolu ile gerçekleştirilecek millî bir kurtuluş ve millî birlik en ön planda gelirken, sınıflar arasındaki mücadeleden söz etmek, bir takım manasız tavsiyelerde bulunmak, gülünç değil mi?

Stikoviç'in sesinde konuşmaya davet eden bir çağırış... ve sollar vardı. Ama Glasiñanın yine cevap vermedi. Düşmanlık ve intikam duygularıyla dolu bu sessizliğin içinde bir müzik sesi yükseldi. Bu, sol kıyıdan, Orduevi'nden geliyordu. Birinci ka-

tın pencereleri aydınlık ve ardına kadar açıktı. Piyanonun eşliğinde bir keman çalınıyordu. Keman çalan alay doktoru (Regimentsarzt) Doktor Balaş'a, garnizon komutanı Albay Bauer'in karısı eşlik ediyordu. Schubert'in piyano ve keman için bir sonatının ikinci bölümünü çalıyorlardı. Çok iyi anlaşılarak çalmaya başlamışlardı. Ama, yarıya gelmeden piyano ileriye gidiyor, keman makamı bozuyordu. Kısa bir süre sustuktan sonra (herhalde o güç pasaj üzerine konuşular) parçayı yeni baştan aldılar. Her gece böyle çalışıyor, geç vakte kadar çalışıyorlardı. Albay'a gelince: O da başka bir odada çoğu zaman o bitip tükenmeyen kumar partilerine dalıyor, bazen de bir Avusturya sigarası içiyor ya da bir şişe Mostar şarabı yanında uyukluyordu. Genç subaylar da, aralarında, âşık müzisyenler üzerine şakalar yapıyorlardı.

Gerçekten de Madam Bauer ile genç doktor arasında aylardan beri karmaşık ve güç bir macera gelişmeye başlamıştı. En keskin zekâlı subaylar bile aralarındaki ilişkinin mahiyetini anlayamamıştı. Bazıları bu ilişkinin tamamen platonik olduğunu söylüyor, (tabiatıyla bu nazariyeye gülüyorlardı) bazıları ise vücudun da ona düşen rolü oynadığını iddia ediyorlardı.

Her ne ise, bu ikisi hiç ayrılmıyordu. Ve tabii, bu, aslında iyi bir adam olan, ama görevinin ağırlığı, yılların yükü, şarabın ve sigaranın etkisiyle sersemleşen Albay'ın babaca rızasıyla oluyordu.

Bütün kasaba ikisini bir çift olarak tanıyordu. Zaten subayların herkesten ayrı, özel bir yaşantıları vardı. Sade Vişegrad'ın yerlileriyle değil, yabancı memurlarla bile temas etmiyorlardı. Nadide çiçekleri olan yuvarlak ve yıldız biçimi tarhlarla süslü parklarına girerken bir tabela vardı. Üstünde, köpeklerin ve sivillerin içeri girmesi yasak olduğu yazılıydı. Eğlenceleri de, işleri de, üniformasız olanlara yasaktı. Gerçekten de bütün hayatları; güçlerinin en büyük yaratıcısıymış gibi hayatlarının herkesten ayrı kalmasına dikkat eden, kendi içine kapanan, hayatın insanlara verdiği her şeyi: Şerefi ya da felaketi, acılığı veya tatlılığı parlak ve sert bir görünüş altında gizleyen ayrıcalı, büyük, kendi içine kapalı bir kastın hayatıydı.

Ama hayatta öyle şeyler vardır ki, nitelikleri gereğince gizli kalamazlar. En sağlam çerçeveleri bile çatlatır, en sıkı korunan sınırları bile aşarlar. Osmanlılar der ki: “Üç şey saklanamaz: Aşk, öksürük ve fakirlik.” Bu sevişen çift için de durum böyle idi. Kasabada genç, ihtiyar, ya da çocuk, onlara rastlamayan kimse yoktu. Çevrelerindeki her şeye karşı kör ve sağır, sadece kendi dünyalarına dalmış olarak Vişegrad’ın تنها yollarında dolaşıyorlardı. Çobanlar bile onlara alışmıştı. Tıpkı mayısta yol boyunca yaprakların altında çiftler birbirine sokulmuş olarak görülen böcekler gibi... Onlara günün her saatinde her yerde rastlamak mümkündü. Drina ve Rzav’ın etrafındaki eski kalenin duvarları dibinde, şehirden çıkan yolda, Strajiste civarında, her yerde... Kâh atlar üstünde, kâh araba içinde geçiyorlar, ama çoğu zaman yaya geziyor ve yalnız birbiri için yaşayan iki kişinin ağır adımlarıyla yürüyorlardı. Bunlar... dünyada birbirlerine söyleyeceklerinden başka hiçbir şeyle ilgileri olmadığını gösteren insanlardı.

Erkek, Macarlaşmış bir Slovak’tı. Fakir bir memurun oğluydu. Devlet hesabına okumuştı. Gençti, gerçekten bir müzisyendi. Zengin ve soylu Avusturyalı ve Alman subaylarla kendini aynı ayarda hissedememekten acı duyan haris ve hassas bir adamdı. Kadın kırkını aşkındı. Ondan sekiz yaş büyüktü. Ama uzun boylu, sarışın, ilerlemiş yaşına rağmen pembe tenli, güzel bir kadındı. İri parlak gözleri vardı. Tavrı ve edasıyla, genç kızları öylesine hayran bırakan kraliçe resimlerine benziyordu. Her ikisi de, gerçek ya da hayali birtakım sebepler yüzünden hayatlarından memnun değillerdi. İkisinin de ortaklaşa bir şikâyetleri vardı. Çoğu havai ve basit olan subayların arasında, bu küçük kasabada kendilerini sürgündeymiş gibi mutsuz hissediyorlardı. Onun için de ikisi kazaya uğrayanlar gibi birbirlerine sokuluyor, birbirlerinin varlığı içinde eriyor, uzun sohbetlerde veya şimdiki gibi müziğin büyüdü dünyasında kaybolarak kendilerini unutupyorlardı.

Müziğiyle, iki gencin arasında sürüp giden acı sessizliği dolduran görülmeyen çift işte bunlardı.

Gecenin sessizliği içine dökülen müzik melodileri, bir an

tekrar birbirlerine karıştı ve bir süre için kesildi. Ortalığı kaplıyan sessizlikte Glasinçanın katı bir sesle konuşmaya başladı. Stikoviç'in son sözlerine cevap veriyordu:

– Gülünç mü dedin? Eğer doğru söylemek gerekirse, bu tartışmada gülünç olan çok şey var.

Stikoviç birden ağzından sigarasını çekti. Glasinçanın yavaş, ama kesin bir sesle düşüncesini anlatıyordu. Bu düşüncenin, bu gecenin ilhamı olmadığı belliydi. Herhalde onu çoktan beri üzen bir şeydi.

– Bütün tartışmaları dinliyorum... Sizin ikinizinkini de... Kasabanın öteki okumuş gençlerinininkini de... Hepsini dinliyorum. Gazeteleri, dergileri okuyorum. Sizi dinledikçe daha çok anlıyorum ki, yazılı ya da sözlü, bütün bu tartışmaların hayatla, hayatın gerçek problemleri ve ihtiyaçlarıyla hiçbir ilgisi yok. Çünkü hayatı, gerçek hayatı, elden geldiği kadar yakından inceliyorum... Onu başkalarında görüyor, kendimde hissediyorum. Belki de yanıliyorum... maksadımı anlatamıyorum. Ama, çoğu zaman şöyle düşünüyorum: Teknik ilerlemeler dünyada nispi bir yarış, bir çeşit durgunluk, özel bir atmosfer, gerçek olmayan sahte bir hava yarattı, bundan yararlanan bir sınıf halk da, aydın dediklerimiz de, dünyaya ve hayata bakışları ve düşünceleriyle eğlenceli bir tembel oyunu oynamak imkânını buldular. Bu... içinde egzotik çiçekler yetişen sahte iklimli bir çeşit kış bahçesine benzer... Ama bir yığın canlının üstünde kımıldadığı gerçek ve sağlam temelle... yani toprakla hiçbir ilgisi olmayan bir fikir bahçesine, bu yığının alinyazısını ve ona belirttiğiniz amaca ulaşması için atılacağı mücadeledeki davranışını tartıştığınızı sanıyorsunuz. Ama gerçekte: Kafanızda dönen tekerleklerin ne bu yığının yaşantısıyla, ne de genel olarak hayatla bir ilgisi var. İşte... Oyununuzun tehlikeli olduğu nokta da bu... Hem başkaları için, hem de sizin için tehlikeli olabilir.

Glasinçanın sustu. Bu iyi düşünülmüş uzun konuşma, Stikoviç'i bir hayli şaşırttı. Ne ona cevap verebildi, ne de onu susturabildi... Sadece "tehlikeli" sözünü işitince eliyle alaycı bir işaret yaptı. Bu Glasinçanın'i sinirlendirdiği için daha büyük bir şiddetle devam etti:

– Vallahi insan sizi dinleyince, bütün meseleler başarıyla çözüldü, bütün tehlikeler sonsuz olarak uzaklaştırıldı, bütün yollar düzelip açıldı; artık üstünde yürümekten başka yapılacak bir şey kalmadı sanır. Oysa hayatta, kesin olan bir şey yoktur. Hiçbir şey kolayca çözülmediği gibi, onu tamamen çözmek umudu da yoktur. Tam tersine, her şey güç ve karışıktır. Amacı ile uygun olmayan tehlikelerle karşı karşıyadır ve insana pahalıya mal olur. Ortada ne Herak'ın atılan tasavvurlarından, ne de senin büyük hayallerinden bir iz var!.. İnsanoğlu bütün ömrü boyunca üzüldür durur ve hiçbir zaman, ne ona gerekli olanını, ne de istediğini elde etmeyi başaran. Sizin nazariyeleriniz gibi nazariyeler sadece onun kumar zevkini tatmin eder... Gururunu okşar ve hem kendini, hem başkalarını aldatır. İşte gerçek bundan ibaret... Veya bana öyle geliyor.

– Hiç de öyle değil... İnsanoğlunun ilerleyişini, mücadelesindeki anlamı, dolayısıyla bu mücadeleye yön veren nazariyeyi anlamak için tarihin çeşitli çağlarını birbiriyle karşılaştırmak gerek.

Bu sözler Glasiñçanın'e yarıda kalmış öğrenimine bir ima gibi geldi ve her zamanki gibi onu ürpertti:

- Ben tarihle uğraşmıyorum, dedi.
- Belli!.. Uğraşsaydın görürdün...
- Ama sen de tarihle uğraşmıyorsun.
- Nasıl ben?.. Yâni... Elbette uğraşıyorum.
- Tabii bilimlerin yanı sıra mı?

Sesinde hain bir titreyiş vardı. Stikoviç bir an şaşaladı. Sonra ölü bir sesle cevap verdi:

– Madem ki öğrenmek istiyorsun... Evet... Tabii bilimlerden başka politika, tarih ve sosyal sorunlarla da uğraşıyorum.

– Hepsini yetiştirebiliyorsan aşkolsun!.. Çünkü bildiğime göre üstelik hatip, propagandacı, şair ve âşıksın da.

Stikoviç, canı sıkılmış bir tavırla gülümsedi. Boş sınıfta geçirdiği öğleden sonrayı hatırladı. Ve bu, zihninden uzak ama acı bir hatıra gibi gelip geçti. O zaman, kendisi kasabaya gelmeden önce, Zorka ile Glasiñçanın arasında sıkı bir samimiyet bulunduğu birden hatırladı. Sevmeyen bir adam ne başkasının

aşkın büyüklüğünü, ne kıskan lı ının gücünü, ne de içinde gizlenen tehlikeyi anlayabilir.

İki gencin konuşması zaten ba ından beri havada bulunan bir düşmanlık, kişisel ve zehirli bir kavga biçimine döküldü. Bu kavgadan ikisi de kaçınmadı. Tıpkı aralarında kaba ve   kelili oyunlar oynayan genç hayvanlara benziyorlardı.

– Ben ne yaparsam yapayım, ne olursam olayım, bu nihayet kimseyi ilgilendirmez! Ben senin kerestelerine, tartılarına kar  yor muyum?..

Durumunu ima eden en küçük bir söz Glasinçanın'ı daima   kelendiriyordu.

– Benim tartılarımlı şimdi bir yana bırakalım! dedi. Onların sayesinde yaşıyorum ama onlarla ihtik r yapmaya kalkı mıyorum. Ne kimseyi aldatıyor, ne de kimseyi baştan çıkartıyorum!..

– Ben kimi baştan  ıkarmı ım?..

– Baştan  ıkarılmalarına izin verenleri.

– Yalan söylüyorsun!..

– Doğru söylüyorum... Bunun doğru olduğunu sen de pek   bilirsin. Madem ki bana meydan okuyor, beni k  kırtıyorsun... Sana kim olduğumu söyleyeceğim!..

– Hiç meraklı değilim!..

– Ben yine de söyleyeceğim... İnsan bütün gün oyunların   t nden atlasa bile yine görmeye, hissetmeye ve düşünmeye vakit bulabilir. Senin o çeşitli u ra ların, tutkuların, o atılğan nazariyelerin, hatta şiirlerin ve a kların üzerine ne d   nd  m  de söyleyeceğim!

Stikoviç kalkacakmı  gibi bir hareket yaptı, ama yine oturdu. Orduevi'nden çoktandır piyano ile keman sesi geliyordu. (Sonatın neşeli, canlı, üçüncü parçasını çalıyorlardı) ve bu sesler... gecenin karanlığında ve ırmağın g r lt  s  arasında kaybolup gidiyordu.

– Teşekkür ederim... Senden daha çok zeki olanları dinledim ben...

– Hayır, hayır, onlar ya seni benim kadar yakından tanımı or, ya sana yalan söylüyor, ya da benim gibi düşünüyor ve su-

suyorlar. Bütün nazariyelerin... Bütün o düşüncelerin, uğraşlarının, tıpkı aşkların ve dostlukların gibi ihtirasından kaynaklanıyor. İhtirasın da yalancı ve zararlıdır. Çünkü o da gururundan doğuyor.. Sadece gururundan...

– Hah!.. Hah!..

– Evet, öylesine ateşli ateşli vaaz ettiğin o milliyetçi düşüncelerin de gururunun belirtisinin başka bir biçimidir. Çünkü sen ne ananı sevebildin, ne kardeşlerini... Bir düşüncüyü ise daha da hiç... Seni ancak gururun, iyi yürekli, yüksek ruhlu ve fedakâr yapabilir. Çünkü seni harekete geçiren biricik güç odur!.. Kendinden de fazla sevdiğin biricik şey!.. Seni iyi tanımayan, çalışmalarına, ateşli mücadelene, milliyetçilik idealine, bilgine, şii-rine ve insan kişiliğini aşan her yüksek gaye için çırpınışına bakarak kolayca aldanabilir. Ama sen uzun zaman ne bu gayeye hizmet edebilir, ne de bir kimsenin yanında kalabilirsin. Ona da gururun engel olur. Gururun söz konusu olmadığı dakika, bütün bunların senin için hiçbir anlamı kalmayacak ve uğurlarına küçük parmağını bile kaldırmak istemeyeceksin, o yüzden de kendi kendine ihanet etmiş olacaksın!.. Çünkü sen de çağının bir esiri olmaktan başka bir şey değilsin!.. Sen ne kadar gururlu olduğunun farkında değilsin ama, ben seni çok iyi bilirim. Kendini ne kadar beğenmiş bir canavar olduğunu yalnız ben bilirim.

Stikoviç cevap vermiyordu. İlk zamanlar arkadaşının, bu düşünölmüş taşınılmış ateşli sözleri onu şaşırtmıştı. Birden karşısına hiç beklemediği bir rolde çıkmış ve onu bambaşka bir ışık altında görmeye başlamıştı. Kullandığı deyimler tabii ki yüregine işliyor, ona acı veriyordu, ama karakterini böyle derinden çözümleyişi de gururunu okşuyor, adeta hoşuna gidiyordu. Onun gibi bir gence canavar demek... küstahlığını ve gururunu kıskırtmaktan başka bir şey değildi.

Glasinçanın'ın bu çözümlemesine devam etmesini, gizli kişiliğine ışık tutmasını istiyordu. Çünkü bunda, müstesna niteliklerini, üstünlüğünü ispat eden yeni deliller buluyordu. Sert bakışları, karşısındaki kırmızı taşın üstünde büsbütün göze çarpan beyaz mermere takıldı. Bu Türkçe yazılara dikkatle bak-

tı. Sanki yanında oturan bu insafsız arkadaşın iyice düşünerek dokunaklı bir biçimde söylediği sözlerin gerçek anlamını orada görüp okumaya çalışıyordu.

– Sen her şeye karşı ilgisizsin! Ne seviyor, ne de nefret ediyorsun! Çünkü her ikisi için de biraz olsun benliğinden çıkmak, gururunu yenmek gerekir. Ve sen... bunu yapamazsın!.. Yapmak elinde olsa bile sana bunu yaptıracak güç yoktur. Başkasının sefaleti sana dokunmadığı gibi, üzüntü de vermez. Hatta gururunu okşamadıkça kendi sefaletine bile kayıtsız kalabilirsin. Ne bir şey arzular... ne bir şeye sevinirsin. Kıskaç değilsin. Ama bu iyiliğinden değil, hudutsuz egoistliğinden ileri gelir. Başkalarının ne mutluluğunu, ne felaketini görürsün. Hiçbir şey seni etkileyip harekete geçiremez. Ama hiçbir şey de seni durduramaz. Bu da cesaretinden değil... İçindeki iyilik duygularının nasırlaşmış olmasından ileri gelir. Senin için gururundan başka bir şey yoktur. Ne kan bağları, ne içgüdüler... Ne Allah... ne dünya... ne aile, ne de arkadaş... Kendi yeteneklerini bile anlamaktan âcizsin!.. Seni vicdanın değil, ancak kırılan gururun etkileyebilir. Çünkü sadece o, her zaman ve her şeyde, senin ağzınla konuşur ve davranışlarını idare eder.

Stikoviç birdenbire sordu:

– Zorka'yı mı ima etmek istiyorsun?

– Madem ki istiyorsun, öyle olsun! Ondan da konuşalım! Evet Zorka'yı ima ediyorum... Onu sevmiyordun. Bir nebze bile sevmiyordun... Yalnız, bu... her ne olursa olsun... bir saniye sana zaaf gösteren.. gururunu okşayan hiçbir şeyin karşısında kendini tutmak elinde olamayışından ileri geldi, evet, heyecanlı ve tecrübesiz zavallı öğretmeni elde ettin. Tıpkı, makalelerini yazdığın, konferanslarını verdiğin... konuşmalarını yaptığın gibi. Onları elde eder etmez, canın sıkılmaya başlıyor. Gururun sıkıntıdan esniyor, doymayan gözlerin uzaklarda başka bir şey arıyor, hiçbir yerde durmasını bilmiyor, hiç doymuyor ve tatmin olmuyorsun. Bu da senin cezan! Her şeyi gururuna feda ediyorsun ama onun başlıca kölesi ve en büyük kurbanı sensin! Belki daha bir çok şöhret ve başarılar elde edeceksin... Al-datılan kadınların zaafıyla elde ettiklerinden daha büyük başarı-

ların da olacak... Ama seni hiçbirisi tatmin etmeyecek, çünkü gururun daima daha ileriye gitmesini... daima fazlasını isteyecek... Çünkü o her şeyi yutuyor... Sonra da çabucak unutuyor, yalnız ne kadar küçük, ne kadar önemsiz olursa olsun her başarısızlığı, her hakareti daima hatırlıyor. Bir gün nihayet, etrafındaki her şeyi kemirdikten, kırdıktan, kirlettikten, alçalttıktan, dağıttıktan ve yok ettikten sonra, bu çölün ortasında gururunla karşı karşıya yapayalnız kalacaksın. Artık ona verecek bir şeyin de olmayacak. O zaman kendi kendini yiyeceksin! Ama bunun da sana bir yardımı olmayacak. Çünkü daha iyi parçalara ayrılmış olan gururun yiyecek olarak seni beğenmeyecek ve fırlatıp atacaktır!.. İşte başkalarının gözüne başka türlü görünmene... sen de kendini başka türlü düşünmene rağmen sen böylesin... ve seni çok iyi bilirim.

Glasiñanın birden sustu.

Kapiya'da gecenin serinliği duyulmağa başlıyor, ırmağın sonsuz gürültüsüyle ona eşlik eden sessizlik de çevreyi kaplıyordu. Kıyıdan gelen müziğin sustuğunu fark edememişlerdi. Gençler, nerede olduklarını ve ne yaptıklarını büsbütün unutmuşlardı. Her ikisi de gençliğe özgü o derin düşüncelere dalmıştı. Kıskaç ve mutsuz olan "tartılar adamı" kaç sefer kuvvet, şiddet ve ihtirasla düşündüğü halde bir türlü dile getiremediği şeylerin hepsini söylemişti. Duygularını dile getirecek kelime bulamazken bu gece, kolaylıkla, heyecanla, acıyla konuşmuştu.

Stikoviç, gözü bir sinema perdesi gibi mermerin üstündeki yazılara takılmış, hiç kımıldamadan dinlemişti. Glasiñanın'ın her sözü hedefe isabet etmişti. İğnenin her batışını hissetmişti. Yalnız karanlıklar içinde arkadaşının söylediklerinde artık hakareti bir söz bulamıyordu. Tehlikeli bir şey de görmüyordu. Tam tersine sanki Glasiñanın'ın her sözüyle biraz daha büyüyor, heyecanla, süratle ve cüretle görünmez kanatlar üstünde sessizce uçuyordu. Sanki yeryüzünde kalmış insanların bağlarının, kanunlarının ve duygularının çok üstünde... Bir başına... mağrur, mutlu (ya da mutluluğa benzeyen bir duygu ile) yükseliyor... Ve her şeyin üstünde uçuyordu. Sanki bu ses... hasmının bu sözleri... suların şırıltısı, aşağılarda bir yerde kalan gö-

r nmez dünyanın g r lt s yd . Varsın o dünya ne d   n rse d   ns n... ne söylerse söylesin... Bir bölgenin üstünden uçan bir kuş gibi... Onun üstünden de uçup gidiyordu.

Glasinçanın'ın bir an susması her ikisini de kendine getirdi. Birbirlerine bakmaya cesaret edemediler. O sırada köprünün üstünde birkaç sarhoş belirmeseydi, bu kavga ne biçim alırdı Allah bilir.

Sarho lar, ba ı sonu olmayan şarkılar söylüyor, naralar atıyorlardı. Tenor bir ses hepsini bastırıyor, çok tizden, bir türlü sonu gelmeyen eski bir  arkı söylüyordu.

*Çok güzel, çok akıllısın
Güzel Fato Avdagina*

Gelenleri seslerinden tanımışlardı. Zengin aile çocukları genç tüccarlardı. Birkaçı ağır ağır, dümdüz yürüyor... Birkaçı ise zikzaklar çizerek sendeliyordu. Yaptıkları  akalardan “Kavaklar altında” denilen evden geldikleri anlaşılıyordu. Bundan  nceki hik yelerimizde, kasabadaki bir yeniliğe işaret etmeyi unutmu tuk. (Tabii siz de fark etmi sinizdir ki, insan sevmediği şeyi çabuk unuttur.) On be  yıl kadar önce, daha demir yolu yapılmadan, Vişegrad'a karısı ile birlikte bir Macar gelmişti... Soyadı Terdik'ti. Karısının adı ise Yulka. Novi Sadlı olduğu için Sırpça biliyordu. Kasabada halkın dilinde yeri olmayan bir müessese açmak için geldikleri hemen duyulmu tu. Gerçekten de kasabanın bir ucunda böyle bir ev açtılar. Strajiste da ının eteğinde yükselen kavak ağaçlarının dibinde, bir Beyin eski kona ını satın alarak tamamen de i tirdiler. Orası kasabanın kötü tanınan bir yeri oldu. Bütün gün bu evin pencereleri kapalı, perdeleri inik dururdu. Ama gece olur olmaz antresinde beyaz bir ışık yanardı. Bu, sabaha kadar yanan bir madenci lambasının ı ı ıydı. Birinci kattan daima  arkı ve laterna sesleri gelirdi. Gençlerin ve sefahate d   n n olanların ağzında Terdik'in getirtmi  olduğu kadınların adları dolaşıyordu. İlk zamanlar yalnız dört taneydiler. Irma, Ilna, Frida, Aranka. Her cuma “Yulkina'nın kızları”nı, iki fayton ile haftalık muayeneleri için hastahaneye giderken g r-

mek mümkündü. Yüzlerini kırmızı ve beyaza boyuyor... şapkalarına çiçekler takıyor, ellerinde etrafları volanlarla süslü uzun şemsiyeler taşıyorlardı. Bu faytonlar geçerken kasabanın kadınları, kızlarını hemen muhafaza altına alıyor ve yüzlerinde utanç, tiksinti ve acıma karışımı bir anlatımla başlarını başka tarafa çeviriyorlardı. Demiryolunun yapılmasıyla para ve işçi akını da başlayınca, kadınların sayısı da artmıştı. Terdik, eski Müslüman konağının yanına planlı yeni bir bina yaptırmıştı. Damında kırmızı kiremitler vardı ve tâ uzaktan görülüyordu. Bu bina üç bölüktü. Bir genel salon, bir “extra-zimmer”, bir de “Offiziersalon” (subay salonu) vardı. Bu salonların fiyatları da, müşterileri de başka başkaydı. Vaktiyle Zaria’nın meyhanesinde ve daha sonraları Lotika’da içenlerin oğulları ve torunları kazandıkları veya miras yedikleri paraları şimdi gelip kasabalıların “Kavakların altında” dedikleri yerde yiyorlardı. Orada bol para yeniyor, kaba şakalar yapılabiliyor, bol bol içiliyor, duygusal dramlar oynanıyor, çok ünlü kavgalar oluyordu. Birçok kişinin veya ailenin felaketi de oradan kök alıyordu.

Gecenin ilk saatlerini Kavaklar altında geçirdikten sonra şimdi serinlemek üzere Kapiya’ya gelen sarhoş grubunun en önemli kişisi, Nikola Petsikoza adlı iyi yürekli, salak bir gençti. Zengin çocukları onu içirir, sonra da onunla istedikleri gibi eğlenirlerdi. Kapiya’ya gelmeden, bir süre köprü’nün korkuluğu önünde durdular. Gürültü, sarhoş kavgaları duyuluyordu. Petsikoza, korkuluğun üstünde, köprü’nün sonuna kadar yürüyeceğini iddia ediyordu ve iki litre şarabına bahse giriyordu. Pazarlık bitince delikanlı korkuluğa çıktı ve kollarını açarak yürümeye başladı. İhtiyatla, bir ayağını ötekinin önüne atarak bir uyur gezer gibi ilerliyordu. Kapiya’ya gelince geç vakte kadar orada kalan iki genci gördü. Onlara bir şey söylemedi, ama şarkı söyleyerek ve sarhoş gibi sendeleyerek tehlikeli yoluna devam etti. Neşeli arkadaşları da arkasından geliyorlardı. Ayın zayıf ışığında kocaman gölgesi köprü’nün üstünde dans ediyor... ve karşı korkulukta kırıliyordu. Sarhoşlar, aptalca sözler ve çığırın bağırışmalar içinde gürültüyle geçtiler. Orada oturan iki

genç de sessizce yerinden kalktı ve selamlaşmadan her biri değişik yönlerdeki evinin yolunu tuttu.

Glasinçanın Drina'nın sol kıyısındaki karanlıklar içinde gözden kayboldu. Evinin bulunduğu Okolište'ye çıkan yola oradan gidiliyordu.

Stikoviç ağır adımlarla ters yöndeki çarşı meydanına doğru yollandı. Kararsız bir eda ile yürüyordu. Kasabadan daha serin ve daha aydınlık olan bu yerden ayrılmak istemiyordu. Köprü'nün korkuluğunun önünde biraz durdu. Bir şeye dokunmak... bir yere dayanmak ihtiyacını hissediyordu.

Ay, Vidovo tepesinin ardında bitmişti. Delikanlı köprü'nün sonundaki korkuluğa dayanarak şehrin tek tük ışıklarıyla büyük gölgelerini seyretti. Orduevi'nin iki penceresi aydınlıktı, artık müzik sesi gelmiyordu. Belki orada mutsuz çift, doktorla albayın karısı, aşktan... müzikten... ve aralarında bir türlü bağdaşıp sükûna varamayan alinyazılarından konuşuyorlardı.

Köprüde, bulunduğu yerden, Lotika'da da bir pencerenin aydınlık olduğunu gördü. Köprü'nün iki yanındaki aydınlık pencerelere sanki beklediği bir şey varmış gibi baktı. Yorgun ve mahzundu. Bu çılgın Petsikoza'nın tehlikeli gezisi, birden gözlerinin önünde bir çocukluk anısını canlandırmıştı.

Küçüklüğünde, sisli bir kış sabahı okula giderken bodur Tekgöz'ün aynı korkuluğun üstünde dans edişini seyretmişti. Çocukluk anıları daima onda tedirginlik ve hüzün yaratırdı.

Glasinçanın'in insafsız ve ateşli sözleriyle yarattığı o her şeyin, herkesin üstündeki çekici ve tehlikeli uçuş... sanki bütün büyüklüğünü kaybetmişti... Sanki şimdi yükseklerden düşmüş ve ötekiler gibi o da karanlık toprakların üstünde sürünüyor. Öğretmenle aralarında geçmemesi gereken şeyler ona ayrıca üzüntü verdiği gibi (sanki onun adına bir başkası hareket etmişti) zayıf ve hatalı bulduğu makaleleri de rahatını kaçırıyordu. (Sanki isteğine karşı onları da bir başkası yazıp imzalamıştı.)

Glasinçanın'in söyledikleri de ona şimdi kin, öfke, hakaret ve tehdit dolu sözler gibi geliyordu. Birden ürperdi. Bu hem ırmaktan yükselen serinlikten, hem de tâ içten gelen bir ürperişti.

Kendine gelir gibi oldu. Ancak o zaman Orduevi'ndeki aydınlık pencerelerin de kararmış olduğunu gördü. Binadan son müşteriler çıkıyor, karanlıkların içinden uzun kılıçların şakırtısı, gürültülü ve sahte kelimelerin yankıları geliyordu.

Delikanlı istemiye istemiye duvardan ayrıldı. Oteldeki aydınlık pencereye, uyuyan kasabanın bu son ışığına bir kez daha baktı ve ağır adımlarla yukarda... meydandaki fakir evine doğru yollandı.

XX

O gece kasabada, son hayat belirtisi gibi kalan biricik aydınlık pencere, otelin birinci katında, Lotika'nın odasındaki o küçük pencereydi. Bu gece de Lotika, her zamanki gibi, üstü kalabalık küçük masanın önünde oturuyordu. Tıpkı bundan yirmi küsur yıl önce otelin kalabalığından ve gelip gideninden bir saniye olsun kurtulabilmek için bu küçük odaya sığındığı gibi. Yalnız bu gece aşağısı karanlık ve sessizdi.

Daha saat ona doğru Lotika odasına çekilip yatmaya hazırlandı. Ama, yatağa girmeden ırmaktan gelen serinliği içine çekmek için bir kere daha pencereye gitti ve köprü'nün, hafif bir ay ışığının aydınlattığı sonuncu kemerine, penceresinin hep aynı ve ebedî manzarasına baktı. O sırada eski bir hesap aklına geldi, onu aramak üzere masasına oturdu. Senetleri, hesap pusulalarını bir kere karıştırmaya başlayınca, vaktini de, uyku ihtiyacını da unuttu. İki saatten fazla masanın başında kaldı.

Vakit gece yarısını çoktan geçmişti. Ama artık Lotika'nın uykusu kaçmıştı. Birbiri peşi sıra sayılar sıralıyor... sayfeler çeviriyordu.

Lotika yorgundu. Gündüzleri işine bakar, sohbet ederken hâlâ canlı, çevik ve konuşkandı ama geceleri bir kere yalnız kaldı mı... yılların ve yorgunluğunun bütün yükünü duymaya başlıyordu. Lotika çökmüştü. Eski güzelliğinin yalnız izleri kalmıştı. Zayıflamış, yüzünde sarı bir renk başlamış... O parlak saçları tepesinde seyrelmiş, dişleri... vaktiyle o dolu tanesi

gibi sert ve pırl pırl dişleri sararmış, aralarında boşluklar peydah olmuştu. Her zaman pırl pırl yanan siyah gözlerinde şimdi sert, bazen de hüzünlü bir anlatım vardı.

Lotika yorgundu. Ama bu... vaktiyle büyük bir kazanç ve büyük bir çalışmadan sonra biraz dinlenip gönül rahatlığına kavuşabilmek için onu bu odaya koşturan o tatlı yorgunluk değildi. Artık ihtiyarlık gelmiş, zor günler de başlamıştı.

Onu kelimelerle anlatmaktan, kendine bile açıklamaktan acizdi ama, zamanın bozulduğunu her adımda hissediyordu. Hele sadece kazancını ve ailesinin iyiliğini düşünen bir insan için... Otuz yıl önce Bosna'ya gelip işe başladığı zaman... hayat ona topyekûn bir iş gibi görünmüştü. Her şey onun istediği yolda gidiyordu. İş de, ailesi de ... her şey ve herkes yerli yerindeydi. Ve herkes için de yer vardı. Her şeyin üstünde de bir kanun, bir düzen egemendi. Sert bir kanunla yerleşmiş bir düzen!.. İşte Lotika'ya dünya böyle görünmüştü. Ama şimdi her şeyin yeri değişmiş... hepsi altüst olmuştu.

İnsanlar sanki sebepsiz ve mantıksızca birbirine düşman oluyor, birbirlerinden ayrılıyorlardı. Kazanç ve kayıp kanunu, insanların davranışlarını daima idare eden o harikulâde kanun artık hükümsüz kalmışa benziyordu. Çünkü bir sürü insan, anlamsız ve maksatsız bir sürü şey söylüyor ve yapıyordu. Bunlardan felaket ve zarardan başka ne gelebilirdi? Hayat kırıklanıyor, dağılıp dökülüyordu. Bugünkü kuşaklar daha çok hayatla değil de, hayat üzerine görüşleriyle meşguldü. Bu anlaşılmaz saçma bir şeydi ama böyle idi. Onun için de hayat değerini kaybediyor... kelimelerle harcanıp gidiyordu. Lotika bunu açıkça görüyor ve her adımda da hissediyordu.

Eskiden gözlerinin önünde neşeli bir koyun sürüsü gibi kaynaşan işler şimdi durulmuş... ağırlaşmıştı. Tıpkı Yahudi Mezarlığı'ndaki kocaman mezar taşları gibi cansız yatıyordu.

Otel on yıldan beridir iyi işlemiyordu. Kasabanın çevresindeki ormanları kesmişlerdi. Balta sesleri ile birlikte otelin en iyi müşterileri, kazançları da uzaklaşıyordu.

Terdik denilen o adi, utanmaz ve küstah herif, kavaklar altındaki "Ev"ini açmış, Lotika'nın birçok müşterisini çekmiş-

ti. Çünkü ne kadar para verirlerse versinler Lotika'nın otelinde böyle şeyler bulamazlardı.

Lotika bu ayıp ve çirkin rekabetle uzun zaman mücadele etmişti... Artık dünyanın sonunun geldiğini... ne düzen, ne kanun kaldığını, hayatını namusluca kazanmanın mümkün olmadığını tekrarlayıp duruyordu. İlk zamanlar, bir kez hırsından, Terdik'i "muhabbet tellâllığı" ile itham etmişti. O da şikâyet ettiğinden namusa hakaret suçu ile mahkûm olan Lotika para cezası ödemek zorunda kalmıştı. Bugün de ona aynı adı veriyordu. Yalnız kimin önünde konuştuğuna dikkat ediyordu.

Yeni Orduevi'nin de bir lokantası, zengin bir şarap mahzeni, itibarlı yabancıların gelip yattıkları temiz odaları vardı. Gustav; o kurnaz, sessiz, ama becerikli ve sadık Gustav bile bunca yıl sonra Lotika'dan ayrılarak, şehrin ortasında tam ticaret yerinde bir kahve açmış, onun yardımcısı iken vicdansız bir rakibi oluvermişti. Gördüğümüz gibi, son yıllar içinde kasabada açılan koro topluluklarının ve çeşitli okuma salonlarının da kahveleri vardı ve bir sürü de müşteri topluyorlardı.

Artık büyük salonda o eski canlılık kalmamıştı. "Extra-Zimmer"de ise durum daha da kötüydü... Sadece birkaç bekâr memur gelip yemek yiyor, gazete okuyor ve kahve içiyordu.

Her gün öğleden sonra Ali Bey Paşîç bir kere uğrardı. Lotika'nın o ateşli ve az konuşan gençlik dostu! Sözleri ve davranışları yine her zamanki gibi çekingen ve ölçülüydü. Daima derli topluydu. Üstüne başına yine eskisi gibi itina ediyordu. Yalnız davranışları ağırlaşmış ve saçları ağarmıştı. Yıllardan beri çektiği şeker hastalığı yüzünden ona sakarinli kahve pişiriyorlardı. Sakin sakin sigarasını içer ve her zamanki gibi Lotika'nın anlattığı şeyleri dinlerdi. Saati gelince kalkar ve yine sessiz, sakin Tsrniça'daki evine dönerdi.

Lotika'nın komşusu zengin Pavle Rankoviç de her gün gelirdi. Millî kıyafetinden çoktan vazgeçmişti. Artık vücuda sıkıca oturmuş bir şehir kostümü giyiyordu. Yalnız kırmızı, yassı fesini çıkarmamıştı. Hâlâ, göğsü kolalı, yakası sert gömlekler giyiyor ve kol kapaklarına sayılar yazıyordu. Vişegrad'ın ticaret dünyasında birinci yeri alalı çok olmuştu. Durumu adamakıllı düzelmişti.

Bununla birlikte o da bazı güçlükler ve endişelerle karşılaşmaktaydı. Hali vakti yerinde olan bütün yaşlılar gibi o da, yeni yaşayış biçimi, yeni düşünce akımı, yeni düşünceler ve deyimler karşısında şaşırıyordu. O... bunların hepsini bir kelime ile adlandırıyordu: “Politika!..” İşte onu rahatsız eden, sinirlendiren de buydu. Bunca yıllık çalışmalardan, tutumdan ve gönül tokluğundan sonra tam huzur ve rahata kavuşacağı zaman hayatı zehirliyorlardı. Vatandaşların çoğunluğundan ayrılmak istemiyordu. Ama görünüşte de olsa barış ve huzur içinde yaşamak istediği otoritelerle de bozuşmak istemiyordu. Bu da güç, hemen hemen imkânsız bir şeydi. Kendi oğullarıyla bile iyice anlaşılamıyordu.

Onları da öteki gençler gibi şaşırtıcı ve anlaşılmaz buluyordu. (Buna rağmen zorunluktan ya da zaafıtan gençlere uyan yaşlılar da çoktu.) Bu gençlik, dünyası, davranışı ve hareketiyle ona âsi bir gençlik gibi geliyordu... Sanki hayatı bu haliyle yaşanmaya değmez görüyor... ve dağdaki bir haydutun hayatını bile ondan iyi buluyorlardı. Bu gençlik ne söylediğine dikkat ediyor, ne yaptığının farkına varıyor, ne harcadığını hesaplıyor, ne de kendi işiyle uğraşıyordu. Onun nereden geldiğini düşünmeden ekmeğini yiyor, sadece konuşuyor, konuşuyor... konuşuyordu. Pavle’nin, oğullarıyla çatıştığı zaman söylediği gibi “yıldızlara havlıyorlardı.”

Sonu gelmeyen bu düşünceler, bu ölçsüz konuşmalar, bu her çeşit hesaba düşman hesapsız hayat, onu... onun gibi bütün hayatı hesap etmek ve o hesaba göre yaşamakla geçmiş bir adamı umutsuzluğa sürüklüyordu.

Onları dinlediği ve onlara baktığı zaman içini bir üzüntü kaplıyordu. Sanki o ihtiyatsız ve havai davranışlarıyla onun gözünde en kutsal, en değerli bir şeye, hayatın temellerine dokunuyorlardı. İçini rahat ettirecek, onu inandıracak açıklamalar yapmalarını isteyince de mağrur ve küçümseyen bir tavırla birtakım anlamsız kelimeler sıralıyorlardı: Bağımsız, gelecek, tarih, bilim, şeref, büyüklük gibi. Bu mecazî sözleri işittikçe tüyleri ürperiyordu... Oysa oturup Lotika ile bir kahve içmek hoşuna gidiyordu. Onunla işler ve olaylar üzerine konuşabilirdi. Politikadan ve bir şey anlaşılmayan o tehlikeli, büyük sözler-

den uzak, rahat rahat konuşabilirdi. Konuşurken çoğu zaman eline bir küçük kalem alırdı. (Bu yirmi beş yıl önceki kalemi değil ama yine onun kadar küçük ve parlaktı) ve söylenenleri sayıların o yanılmaz ölçüsüne vururdu. Kimi zaman Lotika ile, kişileri belki de çoktan ölmüş olan eski bir olayı, ya da eski bir şarkıyı anarlardı. Sonra Pavle iki kat endişeli bir tavırla karşıya geçer, çarşıdaki dükkânına gider, Lotika da üzüntüleri ve hesapları ile baş başa kalırdı.

Lotika'nın yatırımları da otelinden daha iyi bir durumda değildi. İşgalin ilk yıllarında herhangi bir işin hisse senedini almak, iyi bir yatırım yapmak demekti. O zaman sadece ne kadar para getireceği düşünülürdü. Ama o zaman otel daha yeni açılmıştı. Ve Lotika'nın yeteri kadar parası olmadığı gibi henüz kredisi de yoktu. Kredi ve para sahibi olunca da piyasanın durumu değişmişti.

19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarındaki çağ değişikliği krizleri en çok Avusturya Macaristan İmparatorluğu'nu sarsmıştı. Lotika'nın hisse senetleri rüzgârdaki toz zerrelere gibi dans ediyordu. Her pazar "Le Mercure Viennois" gazetesinin borsa sütunlarını okurken hırsından ağlardı. O çağda henüz iyi işleyen otelin bütün geliri bu değerlerin düşüşünden meydana gelen açığı kapatmaya yetmiyordu. O sıralarda tam iki yıl süren bir sinir krizi geçirmişti. Ne konuşulanları anlıyor, ne de kendi söylediklerinin farkına varıyordu. İnsanların yüzüne bakıyor ama onları görmüyor, sadece Mercure gazetesinin küçük sütunlarını görüyordu. O sırada piyango biletleri de almaya başlamıştı. Madem ki her şey rastlantı ve şans eseri idi... Öyle ise sonuna kadar oynayalım! diyordu. Her ülkenin o zamanki büyük piyngolarına katılıyordu. Hatta bir seferinde İspanyol piyngosunun Noel biletinin dörtte birini almayı bile başarmıştı. Büyük ikramiyesi 15 milyon "peceta" idi. Çekiliş sırasında heyecandan tir tir titriyor, kazanan numaraları okudukça hırsından ağlıyordu. Bir mucize yaratması ve büyük ikramiye kazanması için Allah'a dua ediyordu. Ama bir şey kazanamıyordu.

Yedi yıl önce Lotika'nın eniştesi Tsaler, iki emekli ile ortaklaşa, kasabada bir "Modern sütçü" dükkânı açmıştı. Yatırılan ser-

mayenin beşte üçünü Lotika vermişti. Bu işe büyük umut bağlamışlardı. Kazanacaklarına öylesine güveniyorlardı ki... Sermayedarların, ilk başarılarından sonra kasabadan, hatta belki de Bosna'dan bile ayrılacaklarını düşünüyordu.

Müessese henüz kritik anlarını yaşarken işgal krizi ortaya çıkmış, yeni sermaye bulmak umutları da suya düşmüştü... Sınıra yakın olan bu bölgelerde güven öylesine azalmıştı ki, yatırılan sermaye bile erimeye başlamıştı. Şirket iki yıl sonra tasfiye olundu. Sermaye tamamen erimişti. Lotika en sağlam, en güvendiği hisse senetlerini, Saraybosna bira fabrikasıyla Tuzla'daki Solvay soda fabrikasının hisse senetlerini de satmak zorunda kalmıştı.

Aile sıkıntıları da bu felaketlerle paralel gidiyordu. Malî felaketlerin yanı sıra aile kederleri de yer alıyordu. Tsaler'in kızlarından İrena, hiç beklenmedik iyi bir evlenme (drahomasını Lotika vermişti) yapmıştı ama büyük kızı Mina evde kalmıştı. Nişanlılarından yana şansı yardım etmemiş, küçük kardeşinin düğününden sonra da büsbütün hırçınlaşmış, huysuz bir evde kalmış kız haline gelmişti. O da hayatı bir kat daha güçleştiriyordu.

Hiçbir zaman canlı ve hareketli olmayan Tsaler büsbütün ağırlaşmış, kararsız olmuştu. Evde durgun ve dilsiz bir misafir gibi yaşıyordu. Debora hastalıklı ve yaşı ilerlemiş olmasına rağmen, bir çocuk doğurmuştu. Bu çocuk güç büyüyordu ve sakatı. On yaşına geldiği halde ne ayakta durabiliyor, ne de konuşabiliyordu. Tuhaf sesler çıkararak evin içinde emekliyordu. Ama bu mutsuz çocuk çok iyi yürekli ve sokulgandı. Anasından çok sevdiği teyzesinin eteğine öyle bir yapışıyordu ki, Lotika işlerine ve üzüntülerine bakmadan onunla uğraşır, onu yatırıyor, giydiriyor, uyutuyordu. Bu yarım çocuğu gördükçe her gün yüreği sızlıyordu. İşlerinin iyi gitmediğine ve onu Viyana'ya götürüp büyük doktorlara gösteremediğine, bir hastahaneye yatıramadığına çok üzülmüyordu. Sadece hayır işlemek, dua etmek ve Allah'ın takdirini kazanmakla ya da bir mucize ile felçlilerin iyi olamayacağını düşündükçe kahroluyordu.

Lotika'nın koruduğu Galiçyalılara gelince: O kazanç yıllarında okuttuğu, evlendirdiği bu kişiler de ona ayrı bir üzüntü kay-

nağı oluyorlardı. İçlerinde aile kurmuş, işini geliştirmiş ve zengin olmuş kişiler vardı. Lotika onlardan düzenli olarak haber alıyordu. Tebrikler, minnettarlık duygularıyla dolu mektuplar yazıyorlar ve ailelerinden haber veriyorlardı. Ama hayata atılmalarına yardım ettiği, okuttuğu, işe yerleştirdiği bu Apfelmayyerler, Galiçya'da doğup yetişen yeni fakir akrabalara yardım etmiyor, yabancı şehirlere yerleşmiş sadece kendilerini ve çocuklarını düşünüyorlardı. Sanki bütün başarı istekleri, çalışıp didinmeleri... doğup büyüdükleri ve Allah'ın inayetleriyle kurtuldukları Tarnovo ile o fakir ve dar çevreyi unutmak, tamamen hafızadan silmek içindi.

Lotika ise artık bu zavalılara yardım etmek için bir başına para yetiştiremiyordu. Kendinden bir kimsenin Tarnovo'da... O çok yakından bildiği ve ömrü boyunca mücadele ettiği yüz kızartıcı cehalet ve sefalet içinde süründüğünü düşündükçe kalbinin sızlamadığı bir gün yoktu. Hayata atılmalarına yardım ettiği kişiler arasında da şikâyetler eksik değildi. İçlerinden en iyileri büyük başarılar kazanıp umut verdikten sonra ya yanlış bir adım atmış ya da sonunu getirememişlerdi.

Lotika'nın yardım ve teşvikiyle Viyana'da konservatuvarı bitirip yetenekli bir piyanist olan yeğenlerinden biri, en parlak ve şöhretli zamanında kendini zehirlemiş, sebebi de hiç bilinmemişti. Yine yeğenlerinden bütün ailenin öğündüğü bir çocuk olan Albert, liseyi, sonra da fakülteyi parlak olarak bitirdikten sonra, sırf Yahudi olduğundan ne kraliyet diploması, ne de imparatorluk halkası alabilmişti. Oysa Lotika onu en azından Viyana'da veya Lwow'da ünlü bir avukat olarak tahayyül etmişti. (Musevi olduğundan Lotika'nın istediği gibi yüksek bir memurluğa giremezdi) ama hayalinde onu parlak bir avukat olarak görmekle de yaptığı fedakârlığın mükâfatını almış olacaktı. Ama onu büyük bir hayal kırıklığı bekliyordu. Genç hukuk doktoru gazeteci olmuş, sonra da Sosyalist Partisi'ne girmişti. Üstelik de Viyana'daki 1906 genel grevinde kendisinden söz ettiren aşırı kanadında yer almıştı.

Başşehir temizlemek için yabancıların ve bozguncuların uzaklaştırılmasına karar verilince, ünlü fesatçılardan Yahudi

doktor Apfelmayer de 20 günlük bir hapis cezası yedikten sonra şehir dışı edilmişti. Bunu Lotika kendi gözleriyle Viyana gazetelerinde okumuştı. Bu... Vişegrad dilince haydut oldu demektir. Birkaç ay sonra sevgili Albert'inden Buenos Aires'ten bir mektup geldi. Oraya göç edip yerleşmişti.

Bu felaket günlerinde kendi küçük odasında bile huzura kavuşamıyordu. Mektup elinde doğru ablasına ve eniştesine koşmuş ve çılgın gibi ablasının üstüne atılarak bağırıyordu:

– Ne olacağız... sorarın sana... ne olacağız?.. Kimse kendi başına kalkınamıyor, yürüyemiyor. Kolundan tutmadınız mı hemen düşüyor. Sonumuz ne olacak? Lânetli bir milletiz!.. Hepsi bundan ibaret...

Zavallı Dëbora nohut tanesi gibi yaşlar dökerek Lotika'nın sorularına:

– Gott... Gott!.. Gott!.. diye cevap veriyordu. Başka ne söyleyebilirdi? Lotika bile bu soruların cevabını veremiyordu. Sadece ellerini kavuşturuyor, Dëbora gibi ağlayarak değil, ama korku, keder ve umutsuzlukla gözlerini havaya kaldırıyor:

– Sosyalist olmuş, Sos-ya-list... Sanki Yahudi olmak yetmiyormuş gibi... Üstelik bir de bu!.. Hey büyük Allahım!.. Biricik Allahım!.. Sana ne yaptım ki beni böyle cezalandırıyorsun?.. Sosyalist!.. diye söylendi.

Albert'e, bir ölünün arkasından ağlar gibi ağladı ve bir daha adını ağzına almadı. Üç yıl sonra yine yeğeni... Albert'in kız kardeşi Peşte'de parlak bir evlenme yaptı. Lotika genç kızın çeyiziyle ilgilenmekten başka, çocuklarından ve lekesiz bir dinî gelenekten başka bir zenginliği olmayan Tarnowalı Apfelmayerler arasında bu düğünün yarattığı manevi bunalımı yatıştırmakta da en büyük rolü oynadı. Bu yeğenin evlenmek zorunda olduğu adam çok zengin bir borsacıydı. Yalnız Calvinist bir Hristiyandı. Ve genç kızın da Hristiyan olmasını şart koşmuştu. Aile buna razı olmuyordu. Ama Lotika ailenin çıkarını düşündüğünden bu kadar çok volta vurup yolunu şaşırmamasına imkân olmadığını ve herkesin selameti namına yükün bir kısmını denize atmak gerektiğini söylüyordu. Genç kızın tarafını tuttu ve nihayet onun sözü üstün

geldi. Genç kız vaftiz oldu ve evlendiler. Lotika, bu damadın yardımı ile yetişmiş olan yeğenlerinden hiç olmazsa birini Peşte'nin iş çevresine yerleştirebileceğini umuyordu. Ama talihsizliğe bakın ki, bu zengin damat evlendikten bir yıl sonra öldü. Bu felaket genç kadının aklına dokundu. Aylar geçiyor ama üzüntüsü hafiflemiyordu. Üstünden dört yıl geçtikten sonra bile... Sakin delilikten başka bir şey olmayan hastalıklı üzüntüsüyle Peşte'deki evinde kapalı yaşıyordu. Zengin bir biçimde döşenmiş olan apartmanının her yerine siyah kumaşlar kaplamıştı. Her gün düzenli olarak kocasının mezarına gidip başucunda oturuyor ve ona yavaş sesle o günkü borsa haberlerinin listesini okuyordu. Onu bundan ve uyuşukluktan vazgeçirmeye çalışanlara yumuşak ve tatlı bir sesle: Kocasının bunu her şeyden çok sevdiğini, bunun ona tatlı bir müzik gibi geldiğini iddia ediyordu.

İşte bu küçük odada birçok insanın kaderi toplanmış, Lotika'nın o dallı budaklı ve çok önemli muhasebesinden bir çok hesap silinmiş ama çalışma prensibi hep aynı kalmıştı.

Lotika yorgundu ama cesaretini kaybetmemişti. Her başarısızlıktan, her kayıptan sonra dişlerini sıkıyor, tekrar mücadeleye atılıyordu. Son yıllarda çabaları hep savunma cephesinde kalmıştı. Ama gözünün önünde hep aynı amaç vardı. Vaktiyle onu zenginleştirip yükselten aynı inatla kendini savunuyordu.

Otelde evin erkeği, kasabanın da Lotika teyzesi idi. Lotika, yorgun mu, değil mi, bunu kimse düşünmüyordu. Hâlâ ondan bir yardım... bir öğüt... hiç değilse tatlı bir söz bekleyen bir sürü insan vardı. Oysa Lotika gerçekten yorgundu... Tahmin edilemeyecek kadar yorgun... O kadar ki... yorgunluğunun derecesini kendisi bile fark edemiyordu.

Duvardaki tahta saat biri çaldı. Lotika belini tutarak güçlkle doğruldu. Küçük tahta masanın üstündeki yeşil lambayı dikkatle söndürdü. Ve ihtiyar bir kadının küçük adımlarıyla, odasında yalnız kaldığı zaman yürüdüğü kesik adımlarla gidip yattı.

Karanlık, uyuyan şehrin üstüne tekdüze bir perde gibi kapandı.

En sonunda 1914 yılı, onunla birlikte de Drina'nın üstündeki köprü hikâyesinin son yılı geldi. O da, bundan önceki yıllar gibi, yeryüzünde olan her şey gibi ağır ağır geldi. Yalnız, dalgalar gibi yuvarlanan ve insana daima yeni, daima tuhaf gelen olayların büyük gürültüsünü de birlikte getirdi.

Köprünün yanındaki kasabanın üstünde de nice yıllar geçmiş, daha nice yıllar geçecekti. Yılın her çeşidini görmüş, daha da her çeşidini görecekti ama 1914 yılı daima onlardan ayrı kalacaktı. Ya da o yılı yaşamış olanlar böyle düşünüyorlardı. Onlara öyle geliyordu ki, yazılan ve söylenen her şeye rağmen, insanlığa, zamanın ve olayların altında gizlenen alinyazısı üzerine neler gördüğünü kimseye anlatamayacak veya anlatmaya dili varmayacaktır.

Yığınları bir anda saran ve canlılardan cansızlara, onlardan da ülkelere ve binalara yayılan o ortaklaşa ürpertiği kim tarif edebilir?

İnsanları sessiz ve hayvanca bir korkudan intihar çılgınlığına, en adi ve kanlı içgüdülerden, adi bir çapulculuktan, en soy-lu ve herkesi fedakârlıklara sürükleyen ve insanı kendi gücü üstüne bile çıkararak onu bir an için başka kanunların egemen olduğu başka dünyaların yüksek kürelerine ulaştıran o ortaklaşa heyecan dalgası nasıl anlatılabilirdi?

Bunlar hiçbir zaman söylenemeyecek şeylerdi. Çünkü onları görüp sağ kalanların dilleri tutulurdu. Ölüler ise konuşamazlardı.

Bunlar öyle şeylerdi ki söylenemez ama unutulurdu. Eğer unutulmazsa nasıl tekrarlayabilirdi?

1914 yılı yazında, insanlığın kaderini idare eden efendiler Avrupa'da yaşayanları genel bir oy hakkı alanından alıp önceden hazırlanmış olan genel savaş arenasına sürüklerken, ilkin Avrupa'ya, sonra da bütün dünyaya bulaşacak olan bir hastalığın ilk mütevazı belirtisi Vişegrad'da görüldü.

İnsanlık, tarihin iki çağını birleştiren bir zamana rastlıyor-

du. Başlamak üzere olan çağdan çok kapanmak üzere olan çağın sonu daha açık görülüyordu. O çağda hâlâ zulüm ve şiddeti haklı gösterecek sebepler aranıyor ve bunlara, geçmiş yüzyılların söz hazinelerinden bir ad bulmaya çalışıyorlardı. Her geçen olayda henüz bir yenilik çekiciliği, vakarlı bir görünüş vardı. Bu tarihe sığmayan, geçici ve korkunç çekicilik sonradan öylesine kayboldu ki, onu kuvvetle duymuş olanlar bile hatırlayamaz oldular. Bunlar sadece geçerken andığımız şeylerdir. Onu ancak gelecek çağın şairleri ve bilginleri inceleyecek... Bizim bilmediğimiz özgürlük ve sükûnetle yorumlayıp canlandıracaklardır. Belki de o acayip yılları açıklamaya da muvafak olacaklar ve onun dünya tarihinde, insanlığın gelişmesinde alacağı yeri belirteceklerdir. Burada, bu kitapta bizim için o, her şeyden önce Drina'nın üstündeki köprüye uğursuzluk getiren yıldır.

1914 yılı yazı, burada yaşamış olanların anılarında, yaşadıkları en güzel ve en ışıklı bir yaz olarak kalacaktır.

Gerçekten de o yaz çok güzel, ondan önceki yazlardan çok daha parlak başlamıştı. Erikler uzun zamandan beri görülmemiş bir bolluk ve güzellikteydi. Tahıl, çok bereketli olacağı benziyordu. On yıl süren bir sinirlilik ve sarsıntıdan sonra her nedense herkes, sakın ve güzel bir yıl, bundan önceki yılların zarar ve ziyanını bol bol çıkaracak verimli bir yıl bekliyordu. İnsan zaafının bu en acıklı, en feci yanı, şüphesiz ilerisini görmek yeteneğinden yoksun oluşudur. Allah vergisi bilgi, sanat ve istidatla taban tabana çelişen bir kabiliyetsizlik...

Kimi zaman öyle müstesna yıllar olur ki! (bu yıl olduğu gibi...) güneşin sıcaklığıyla toprağın rutubeti en uygun bir biçimde birleşir ve Vişegrad'ın geniş vadisi, taşan bir gücün altında bereketini dökmek ihtiyacı ile titrer. Toprak şişer, içinde hayatla ilgili ne varsa yeşerir, tomurcuklanır... Yüzlerce yaprak ve çiçek verir. Bu bereket solğunun, her toprak izinden ve kümesinden ılık bir buhar gibi yükselip titrediği görülür. Keçiler ve inekler, dolgun ve şişkin memeleri yüzünden art bacaklarını ayırarak yürür ve bu onlara salına salına bir yürüyüş verir. Her yaz başında Rzav'dan sürüler halinde inen tatlı su kefalları öy-

lesine bol akın eder ki... Çocuklar onları sığ yerlerde kovalarla toplayarak kıyıya atarlar. Köprü'nün gözenekli taşı yumuşar ve sanki canlıymış gibi topraktan taşan bereketin gücüyle şişer, bu bereket, neşeli, uğurlu bir eyyamı bahur gibi kasabanın üstünü kaplar ve onun altında her şey çabucak soluk alır ve daha büyük bir güçle büyür.

Vişegrad vadisinde böyle yazlara sıklıkla rastlanmaz. Ama böyle bir yaz geldi mi de, halk geçirdiği kötü günlerin hepsini unuttur. Gelecek felaketleri düşünmez ve üzerine tanrısal bir bereket yağan bu vadinin üç kat güçlenmiş olan hayatını yaşar. Çünkü kendisi de rutubetin, sıcaklığın ve taşan hayat özünün, bu üçlü oyunun bir parçasıdır. Her zaman bir şikâyet konusu bulan köylü bile yılın iyi başladığını kabul eder. Yalnız her umut verici söze: "Eğer böyle sürerse..." cümlesini eklemeyi unutmaz. Çarşıdaki tüccarlar da başları önlerinde, tıpkı çiçeklerin koynuna dalan bal ve yaban arıları gibi tutkuyla işlerine dalarak henüz çiçek halindeki eriklerle, başak halindeki buğdaya fiyat biçmek için şehrin çevresindeki köylere dağılırlar.

Bu kurnaz müşteri bolluğundan ve bu görülmemiş bereketten şaşkına dönen köylü, meyvelerin ağırlığıyla eğilen ağaçların altına ya da dalgalanan tarlanın yanı başına oturur ve zahmet edip ayağına kadar gelen şehirliye karşı son derece ihtiyatlı ve çekingen davranır. Bu ihtiyat ve çekingenlik, yüzüne gergin ve endişeli bir anlatım verir.

Bu da kıtlık yıllarında köylülerin yüzünü kaplayan hüznün maskesinden pek farklı değildir.

Daha önemli ve tanınmış olan tüccarların ayağına köylü gider. Pazar kurulduğu günler, Pavle'nin dükkânı paraya ihtiyacı olan köylülerle dolar. Santo Papo'nun dükkânı da aynı durumdadır. Çünkü Vişegrad'ın en hatırı sayılan Yahudisidir. (Kasabada çoktan beri bankalar bulunduğu ve rehin karşılığı kredi almak kabil olduğu halde, köylüler, hele yaşlılar, yine eski biçimde borçlanmayı... babalarının da vaktiyle borçlandığı zenginlerden hem mal, hem para almayı tercih ediyorlardı.)

Santo'nun dükkânı, Vişegrad çarşısının en sağlam ve en yüksek mağazalarından biriydi. Sert bir taştan yapılmıştı. Duvarları

kalın, yerleri taş döşenmişti. Kapıları ve kepenkleri oyma demirdendi. Dar uzun pencerelerinde sık ve kalın parmaklıklar vardı.

Dükkânın ön tarafı mağaza bölümüydü. Duvarlarında, tahatta geniş raflar göze çarpıyordu. Üstleri emaye mutfak takımları ile doluydu. Tavanı çok yüksekti... Öylesine yüksekti ki... Karanlıklarda kaybolan bu tavanlara astıkları hafif eşyalar salkım salkım sarkıyordu. Uzun tezgâhın yanında üst üste yığılmış çimento, çivi, alçı kasaları duruyordu. Renk renk ibrikler... kazmalar, kürekler... sapsız kazmalar, tellerin üzerinde ağır bir kolye gibi sallanıyordu. Köşelerde, gaz, boya, petrol yağı ve cila tenekeleri bulunuyordu. Bu dükkân yazın ortasında bile serin, öğle vakti bile gölgeliydi.

Ama, malların büyük bir kısmı, mağazanın arkasındaki depoda duruyordu. Oraya, 'alçak bir demir kapıdan giriliyordu. Ağır eşyaların hepsi oradaydı. Mesela demir sobalar gibi. Ondan başka kirişler, manivelâlar... büyük çapalar ve çeşitli eşyalar da vardı. Hepsi de öyle bir biçimde üst üste yığılmıştı ki... Aralarında ancak dar bir geçit kalmıştı... Tıpkı iki duvar arasından geçer gibi. Burası sonsuz karanlıklarla kaplıydı. Fenersiz oraya girilemezdi.

Kalın duvarlardan, taş döşemeden ve üstüste yığılmış demir eşyadan etrafa öyle soğuk bir hava yayılıyordu ki, onu hiçbir şey dağıtamaz ve ısıtamaz. Bu hava, birkaç yıl içinde, canlı, kırmızı yanaklı cırıkları, az konuşan soluk benizli, şiş suratlı, ama becerikli ve ömür boyunca tutumlu kalan bir tüccar kalfası yapıyordu. Şüphesiz bu, patron kuşakları için de aynı ölçüde zararlı ve acıydı, ama aynı zamanda malsahibi olmak duygusunu ve kazanç hevesini verdiği, zenginlik kaynağı olduğu için onlara tatlı ve değerli geliyordu. Şu anda karanlık ve soğuk mağazada, Vertheim markasını taşıyan kasanın yanında, bir masanın önünde oturan adam, bundan otuz yıl önce:

– Tekgöz'e bir rom!.. diye bağırان o içi içine sığmayan canlı Santo'ya hiç benzemiyordu. Yıllar ve dükkânda çalışmak onu tamamen değiştirmişti. Ağırlaşmış, şişmanlamıştı. Rengi solmuş, gözlerinin altındaki siyah halkalar yanaklarının yarısına kadar inmişti. Gözleri iyi görmüyordu. Maden çerçeveli kalın

camlı gözlüklerinin altından bakan kocaman açılmış gözlerine sert bir anlatım gelmişti. Hâlâ kiraz rengi bir fes giyyordu. Eski Türk kılığının son kalıntısıydı bu.

Seksen yaşını aşkın, ufak tefek bir ihtiyar olan babası Mento Papo hâlâ dinçti. Yalnız gözleri ona ihanet etmişti. Hava güneşli olunca dükkâna gelir... Kalın camların altından eriycekmiş izlenimini veren ve sulanan gözleriyle bir kasanın yanında oturan oğluna, bir de tezgâhın başında oturan torununa bakar, mağazanın havasını içine çeker ve sağ eliyle torununun oğlu olan on yaşındaki çocuğun omuzuna dayanarak ağır ağır evine dönerdi.

Santo'nun çoğu evli olan altı kızı ile beş oğlu vardı. Büyük oğlu Rafo'nun yetişkin çocukları vardı. O da mağazada babasına yardım ediyordu.

Rafo'nun çocuklarından biri, büyük babasının adını taşıyan, Saraybosna'da liseye gidiyordu. Sekiz yaşında iken okulunun akşam teneffüslerinde Zmaj'ın* şiirlerini mükemmel okuyan sarı benizli, miyop, cılız bir çocuktu. Buna rağmen iyi bir öğrenci değildi. Ne Sinagog'a gitmesini, ne de babasına dükkânda yardım etmesini severdi. Daima ya aktör olacağını, ya da başka bir biçimde şöhret yapacağını söylerdi.

Santo, oldukça kirli ve yağlı olan, kenarları alfabetik düzenle yapılmış kocaman muhasebe defteri üzerine eğilmişti... Yanı başında bir köylü, bir çivi sandığına ilişmiş oturuyordu. Bu Uzanitseli Ibro Cemaloviç'ti. Santo, Ibro'nun ona ne kadar borcu olduğunu, şimdi ona ne gibi şartlarla ne kadar para verebileceğini Ispanyolca hesaplıyordu. "Sinkuenta, sinkuenta i oço... Sinkuenta i oço, sesionta i tres..." Köylü sanki o son meteliğine kadar ezbere bildiği, uykularını kaçırın borcu hesaplamıyormuş da bir sihirbazlık yapıyormuş gibi ona endişe ve merakla bakıyordu. Santo hesabını bitirip borcun miktarını ve faizin tutarını söyleyince köylü yavaşça:

– Tamam mı acaba? diye mırıldandı. Maksadı kendi zihnî hesabıyla karşılaştırmak için vakit kazanmaktı. Santo bu gibi durumlar için hazırladığı formülü kullanarak:

(*) Zmaj: Ilvan Ivaniç Zmaj (1833-1904) tanınmış Sırp millî şairi. Özellikle çocuklar için manzumeler yazmıştır.

– Tamamdır. Ibraga... Başka türlü olamaz, dedi.

Borcun miktarı üzerinde böyle dostça anlaştıktan sonra köylü tekrar borç istedi. Santo da imkânları ve şartları üzerinde açıklamalar yaptı. Ama bu böyle çabucak olmadı. İlk aralarında uzun bir konuşma geçti. Bu, en küçük ayrıntılarına kadar yine bir hasat zamanı, Ibro'nun babasıyla Santo'nun babası arasında geçen konuşmanın tıpkısıydı. Bir şey anlatmayan gereksiz ve anlamsız bir söz kalabalığından sonra konuya geçiliyordu. Bilmeden onları dinleyen biri bu konuşmanın borçla ve para ile bir ilgisi olmadığına inanırdı. O an insanın edindiği izlenim buydu.

Santo:

– Erikler çok iyi... Meyve de hiçbir hasat mevsiminde olmadığı kadar bol, dedi. Çoktan görülmeyen bir bolluk yılı olacak...

Köylü:

– Evet, dedi. Allaha şükür ürün fena değil... Allah isterse meyve de, ekin de bol olacak... Bunun tersi söylenemez... Ama bakalım onlara ne fiyat verecekler... Başparmağı ile kaba ketenden yeşil çakşırının dikişini sıvazlıyordu.

Santo:

– Fiyatlar şimdiden bilinmez... Sen onları Vişegrad'a getirince belli olur. Bilirsin ya, fiyat sahibinin elindedir derler.

Köylü yine çekingenliğini bırakmayarak:

– Evet; eğer Allah onları korur ve olgunlaştırırsa... dedi.

– Elbette... Allah takdir etmedikçe ne bir şey alınır ve ne de ekilir. Allah nasip etmedikçe insan toprağı istediğı kadar ekip sürsün... bütün zahmetleri boşa gider...

Santo bunları söylerken eliyle demet demet çeşitli eşyanın sarktığı yüksek ve karanlık tavanı işaret ederek takdiri ilâhinin geldiğı yeri... Gökyüzünü gösteriyordu.

Ibro içini çekerek:

– Doğru söylüyorsunuz! dedi. Kul eker... diker ama bu Allahı Azimüşsanın yanında hepsini suya atmak gibi bir şeydir. İnsan toprağı beller... Otları ayıklar, budar, temizler... Ama eğer Allah kısmet etmemişse... Hepsi nafiledir. Hiçbir şey kâr etmez... Ama Allah bol bir ürün vermek isterse kimsenin eksiğı kalmaz.

Ve insan borcunu da öder. Yenisini de alır. Yeter ki Allah sağlık versin!..

– Evet... Sağlık!.. Her şeyin başı sağlıktır. Sağlık gibi var mı? Zavallı insanoglu böyledir işte... Ona her şey ver, sağlığını al... Hiçbir şey vermedin demektir.

Santo konuşmayı tamamen bu yöne çevirmişti. Köylü de sağlık üzerine düşüncelerini açıkladı. Hep genel, bilinen şeylerdi. Böylece konuşma bir süre, bir gevezelik halinde sürdü. Ama tam uygun zamanı gelince; sanki eski bir törene uyuyormuş gibi başladığı noktaya döndü. Bu sefer yeni borcun pazarlığına giriştiler. Borcun miktarını, faizini, vadesini ve nasıl ödeneceğini tartıştılar. Kâh ateşli ateşli... Kâh sükûnetle... Ama daima endişe ile uzun uzun maksatlarını anlattılar. En sonunda anlaşıp işlerini bitirdiler! O vakit Santo ayağa kalkarak cebinden bir zincire bağlı anahtarlarını çıkardı. İçinden anahtarı ayırmadan para kasasını açmaya başladı. Kasa ilkin gıcırdadı. Ve ağır ağır açıldı. Sonra da bütün kasalar gibi derin bir iç çekişini andıran madenî bir sesle kapandı. Köylüye paraları birer birer saydı. Bütün bunları biraz malızun bir törenle ve büyük bir dikkatle yapıyordu.

Sonra daha büyük ve ateşli bir sesle:

– Nasıl İbraga tamam mı?... Memnun oldun mu?... diye sordu.

Köylü yavaş sesle, düşünceli bir tavırla cevap verdi:

– Evet, sağol!..

– Haydi Allah kolaylık versin, işini rast getirsin. İnşallah yine sağlıklı ve dostça görüşmek nasip olur...

Torununa, gidip karşıdan yolun öbür tarafındaki kahveciden iki kahve getirmesini söyledi. Biri şekerli, biri sade...

Bir başka köylü de aynı iş ve aynı hesaplar için kapının önünde bekliyordu. Bu köylülerle, hasat ve ürün üzerine tahminlerle birlikte müstesna bir yılın ağır ve sıcak havası da Santo'nun dükkânının en karanlık köşelerine kadar süzüldü. Bu hava yeşil çelik kasanın üstünü bile buğulandırdı. Santo yumuşak, sarı ve yağlı boynunun etrafındaki gömleğin yakasını şahadet parmağıyla açtı ve mendiliyle buğulanan gözlük camlarını sildi. İşte yaz böyle başlamıştı.

Ama yine de yazın daha başlarında, geçici bir endişe ve keder gölgesi belirdi. Ilkbaharın ilk günlerinde Uvats'da, eski Osmanlı Avusturya, yeni Sırp Avusturya sınırı üstündeki küçük bir bucakta, bir tifüs salgını baş gösterdi. Bu yer tam sınırda olduğu ve jandarma kışlasında da iki vaka görüldüğü gibi Vişegrad'ın askerî doktoru doktor Balaş, yanında bir hastabakıcı ve gerekli ilâçlarla Uvats'a geldi... Kararlı ve becerikli bir adam olduğundan hastaları hemen ayırdı, gerekli tedbirleri aldı. Ve bakımlarıyla bizzat kendisi uğraştı. Böylece on beş hastadan yalnız ikisi öldü. Salgın da ileri gitmedi ve önü alınmış oldu.

Ama son hastalanan Dr. Balaş'ın kendisi oldu. Hastalığı aldığığının anlaşılmasa, hastalığının kısılığı, beklenmedik ihtilâtlar yapması ve ani ölümü, bütün bunlar müstesna bir facianın izlerini taşıyordu.

Bulaşma tehlikesi olduğundan doktoru Uvats'a gömdüler... Cenazesine Madam Bauer ile kocası ve birkaç subay geldi. Mezarına kaba taştan bir anıt konması için Madam Bauer para verdi. Olaydan sonra da hemen, hem şehri, hem kocasını bıraktı. Vişegrad'da, Viyana yakınlarında bir sanatoryuma girdiği söylentileri dolaştı. Daha doğrusu bu... şehrin genç kızları arasında fısıltı halinde dolaşan bir söylentiydi. Çünkü kasabanın yaşlıları, bulaşma tehlikesi geçince, alınan tedbirler de ortadan kaldırılınca doktoru da, albayın karısını da unuttular. Talihsiz ve tecrübesiz olan kızlarımız, sanatoryumun ne demek olduğunu bilmiyorlardı. Ama kısa bir zaman önce doktorla Albay'ın karısının yaptığı gibi dağdaki yollarda ve yokuşlarda iki kişinin baş başa dolaşmasının ne demek olduğunu çok iyi biliyorlardı. Genç kızlar, aralarında gizli konuşur, mutsuz çift üzerine bu yabancı kelimeyi kullanırken "sanatoryum" denilen yeri, güzel ve günahkâr kadınların gayrimeşru aşklarının kefareti için kapandıkları esrarlı, hazine bir yer olarak hayal ediyorlardı.

Olağanüstü bir güzellikte ve parlaklıkta olan bu yaz, tarlaların ve tepelerin üstünde, şehrin çevresinde büyüyor ve olgunlaşıyordu. Akşamları Orduevi'nin, köprü'nün yanındaki ırmağa bakan pencereleri yine bir yaz önceki gibi aydınlık ve ardına kadar açıktı. Ama artık keman ve piyano sesi duyulmuyordu.

Yazın boğucu sıcaklığının ve içtiği şarabın etkisiyle buram buram terleyen Albay Bauer, masasında, yaşlı subayların ortasında, saf ve mütebessim oturuyordu.

Kasabanın delikanlıları, sıcak gecede Kapiya'da oturmuş şarkı söylüyorlardı. Haziran sonu yaklaşıyor, her yaz gibi liselilerin, üniversitelilerin dönmeleri bekleniyordu. Böyle bir gecede Kapiya'da... insana zaman durmuş gibi gelir. Oysa hareket içinde taşan hayat... zengin, sonsuz ve kolay akar gider... Ve bunun ne kadar zaman böyle süreceğini kimse kestiremez.

Gecenin bu saatinde ana caddeler aydınlık içindedir. Çünkü ilkbahardan beri kasabaya elektrik gelmiştir. Bir yıl önce kasabadan iki kilometre ilerde, ırmağın kenarına elektrik gücü ile işleyen bir kereste fabrikası kurulmuştu. Ladin ağaçlarının ta- laşından reçine ve neftyağı çıkarıyorlardı. Fabrika belediye ile bir kontrat imzalamıştı. Bu kontrat gereğince fabrikanın elektrik santrali şehrin sokaklarını aydınlatacaktı.

Yeşil fenerler de içlerindeki gaz lambaları ile böylece ortadan kalkmıştı. Tabii onlarla birlikte, onları temizleyen, yakan Uzun Ferhat da. Şehir boyunca uzanan ana cadde, köprüden yeni mahalleye kadar puslu camlı kocaman lâmbalarla aydınlanıyordu. Oysa sağda ve solda Bikavats'ın etrafında dolana dolana Meydan'a ve Okalişte'ye çıkan ikinci derecedeki yollar küçük ve bayağı ampullerle aydınlanmaktaydı.

Düzgünce sıralanan bu ışıkların arasında düzensiz gölgeler göze çarpıyordu. Bunlar yokuşların üstünde kat kat uzanan büyük bahçelerle avlulardı.

Bu karanlık bahçelerden birinde, öğretmen Zorka ile Nikolay Glasiñanın baş başa oturuyordu. Bir yıl önceki tatilde, Stikoviç geldiği zaman aralarında peyda olan soğukluk uzun zaman, yeni yılın başına kadar sürmüştü. İşte o zaman her kış olduğu gibi "Sırp Ocağı"nda Aya Sava yortusu için konser ve tiyatro hazırlıkları başlamıştı. Zorka ile Glasiñanın de bu hazırlıklara yardım etmişlerdi. Provalardan dönerken geçen yazdan beri ilk defa olarak konuşmuşlardı. Önceleri bu konuşmalar kısa sürmüştü... mağrur ve çekingen bir hava içinde geçmişti. Ama görüşmekten vazgeçmemişlerdi. Çünkü gençler en

umutsuz ve acı aşk kavgalarını bile içinde hiçbir aşk oyunu ve düşüncesi bulunmayan bir hayata tercih ederler. Bu sonu gelmeyen kavgalar sırasında... nasıl olduğunu kendileri de anlamadan barışverişmişlerdi. Şimdi bu sıcak yaz gecelerinde sürekli olarak buluşuyorlardı. Ara sıra, orada bulunmayan Stikoviç yüzünden tekrar sonuçsuz bir kavgaya tutuştukları oluyordu ama... bu kavga onları birbirlerinden ayırmıyor... uzaklaştırmıyor... tam tersine, her kavgadan sonra biraz daha yaklaşıyorlardı.

Şimdi sıcak karanlıklar içinde, ihtiyar bir ceviz ağacının kökünde oturuyorlardı. İkisi de kendi düşüncesine dalmış, aşağıda, kasabada, biteviye bir gürültü ile uğuldayan ırmağın kenarında sıralanan küçüklü büyüklü ışıklara bakıyorlardı.

Glasinçanın az önce çok konuştuğu için bir an susmuştu. Bütün gece ağzını açmayan Zorka da sessiz oturuyordu. Kadınların her şeyden üstün, her şeyden güçlü buldukları aşk üzüntülerine daldıkları zamanki gibi susuyordu.

Bir yıl önce, hem de bu günlerde... Stikoviç geldiği zaman, önünde sonsuz bir mutluluk dünyasının; tam bir ahenk içinde birleşen duyguların, isteklerin ve düşüncelerin bir öpüş kadar tatlı olduğu, bir insan ömrü kadar uzun sürdüğü bir aşk cennetinin açıldığını sanmıştı. Ama bu hayali uzun sürmemişti. Bütün tecrübesizliğine ve aşk sarhoşluğuna rağmen, genç adamda ihtirasın çabuk alev alıp yine aynı çabuklukla söndüğünü farketmişti. O, sırf kendini ilgilendiren bir kanuna boyun eğmiş, ona önem bile vermemiş, onu görülmeyen bir yara gibi sızlayan bir şaşkınlık içinde bırakarak adeta veda etmeden çıkıp gitmişti... Ondan gelen mektup, edebî ustalığını gösteren bir kompozisyon şaheseriydi. Ama bir avukat düşüncesi gibi ölçülü ve hesaplı, boş bir cam kâse gibi de saydam ve beraktı. Aşklarından, sanki yüzyıllardan beri mezarlarında yatan şanlı ölümler gibi söz ediliyordu. Kızın, buna karşılık olarak gönderdiği içten gelen o ateşli mektubuna da sadece bir kartla cevap vermişti.

“Başımı döndüren, bana huzur ve rahat vermeyen işlerim arasında seni, ırmağın gürültüsüyle, görülmeyen bitkilerin ko-

kusuyla dolu Vişegrad'ın sakin bir gecesi gibi düşünüyorum.” diyordu. Hepsi bu kadar.

Suların mırıltısıyla görülmeyen bitkilerin kokusunu boşuna hatırlamaya çalışmıştı. Onun, aralarında geçen her şeyi unuttuğu gibi kendisi de belki bunları unutmuştu. Aldandığını ve aldatıldığını düşündükçe fenalıklar geçiriyordu. Sonradan kendi kendine açıklayamadığı bir şeyle de avunuyordu. Bir mucizeden daha güç inanılır gibi bir şeydi bu.

“O anlaşılmas bir adamdı. Soğuk, egoist ve kaprisliydi. Belki de müstesna yaradılıştaki olan her insan böyledir” diye düşünüyordu. Kısacası, bütün bu şeyler aşktan çok acıya benziyordu.

İç dünyasındaki çöküntüsünde, ruhunun derinliklerinde kınlan şeyden hissediyordu ki, onun uyandırdığı aşkın bütün ağırlığı sadece kendi omuzlarına yükleniyor ve gerçek adını vermeye cesaret edemediği bir sis tabakası içinde uzaklarda kayboluyordu. Seven bir kadın... bütün umutları sönse bile... aşkını, doğması nasip olmayan bir çocuk gibi sever. Çok acı çekmiş, ama kendine hâkim olabilmiş ve ona cevap vermemişti. İki aylık bir susuştan sonra bir kart daha gelmişti. Alplerin, yüksek bir tepesinden yazıyordu: “2000 metrelik bir yükseklikte, etrafım çeşitli diller konuşan kozmopolit bir halkla çevrilmiş... Ufkun sessizliğini seyrediyor, geçen yazı ve seni düşünüyorum.”

Gençliğine ve tecrübesizliğine rağmen bu ona yetmişti. Eğer “seni sevmedim, sevmiyorum... ve hiç de sevmiyeceğim!” demiş olsaydı bundan daha açık konuşamaz ve ona bundan fazla acı veremezdi. Çünkü, söz konusu olan belirsiz uzak hatıralar, mektup yazdığı yerin yüksekliği, etrafını çeviren insanların dilleri değil, aşktı. Ama işte aşk yoktu.

Zorka öksüz olduğundan buradaki akrabalarının evinde büyümişti. Saraybosna'da öğretmen okulunu bitirince onu Vişegrad'a tayin etmişler ve tekrar, hiçbir hissi bağı olmayan o zengin insanların yanına dönmüştü.

Zorka gitgide sarardı... zayıfladı ve kendi içine kapandı. Kimseye derdini söylemedi. Noel Yortusu'nda gönderdiği karta da cevap vermedi. Bu da ötekiler gibi kusursuz bir stille yazılmış, kısa, soğuk bir karttı. İşlediği suçun, ayıbın kefaretinin, kimse-

nin avutmasına ve yardımına muhtaç olmadan kendi kendine ödemek istiyordu. Ama genç, cahil, tecrübesiz, zayıf ve bitkindi. Yaşlanmış duyguların, ateşli isteklerin ve kendi düşüncelerinin (Stikoviç'in o insanlıktan uzak, anlaşılmaz davranışları gibi) karma karışık olan ağına büsbütün takılıp kalıyordu.

Derdini birine açabilse, bir akıl danışabilse, herhalde rahatlardı. Ama utancı ona engel oluyordu. Zaten ona öyle geliyordu ki; bütün kasaba halkı onun hayal kırıklığını biliyor, önlerinden geçerken onu alaycı ve insafsız bakışlarıyla süzüyorlardı. Ne kitaplar, ne insanlar ona her şeyi açıklayamadıkları gibi, kendisi de bir şey açıklayacak halde değildi. Onu gerçekten hiç sevmediyse... bu komedinin, geçen yaz onu kandırmak için söylediği o ateşli sözlerin gereği neydi? Okul sıraları üstünde oynanan sahneye ne gerek vardı? O sahneyi ancak aşk mâzur gösterebilir... Onsuz, katlanılmaz bir hakaret, küçüklük olurdu.

Böyle bir oyunla gönlünü eğlendirecek... hem kendini, hem başkasını bu derece alçaltacak kadar saygısız insanlar da dünyada vardı demek? Eğer aşk değilse, onları böyle bir davranışa sürükleyen duygu ne olabilirdi? O yakıcı bakışların... O sıcak ve kesik nefeslerin... O ateşli öpüşlerin anlamı neydi?.. Bütün bunlar aşk değilse neydi? Muhakkak ki aşk değildi. Bunu git tikçe daha iyi anlıyor... daha açık görüyordu ama, bir türlü kabul edemiyordu. (Kim böyle bir şeyi tevekkülle kabul edebilmişti ki.) İçini parçalayan bu acıyı dindirmenin bir çaresi vardı. O da ölümdü. Daima... mutluluk hülyalarımızın yanı başında bekliyen ölüm!..

Zorka, "Ölüm..." diye düşünüyordu. Kapiya'nın üstünden ırmağın serin sularına süzülürmek... Sanki bir kazaymış gibi... Ne mektup, ne vedâ... ne itiraf... ne de alçalmak!

Evet, "Ölmek" diye düşünüyordu. En ateşli sohbetlerin ortasında, herkesin maskesi altında gizlenen o gülümsemelerini görmemek için uykuya yatmadan önce, uyanır uyanmaz... Gönlünde her şey bunu tekrarlıyordu. Ölmek... ölmek... ölmek... Ama insan ölmüyordu işte... Acısıyla ve dayanılmaz düşüncesiyle yaşıyordu. Avuntu ona da ummadığı yerden geldi. Noel tatili yak-

laştığı sırada acısı artık son haddini bulmuştu. Bu düşünceler... Bu cevapsız kalan sorular insanı hastalıktan da beter zehirliyor, mahvediyordu. Artık herkes onu değişmiş bularak üzüyor ve kendine baktırmasını öğütüyordu. Akrabaları, çok çocuklu ve neşeli bir adam olan müdürü ve arkadaşları bile.

Mutlu bir rastlantı olarak konser provaları da o sırada başladı ve kaç aydan sonra tekrar Glasiñanın ile konuşmak fırsatını elde etti. Delikanlı, uzun zaman onunla karşılaşmamak ve onunla konuşmamak için elinden geleni yapıyordu. Ama o temiz ve samimî tiyatro ve müzik eğlenceleri dolayısıyla böyle küçük yerlerde hüküm süren heyecan... birlikte eve döndükleri o serin ve berrak geceler, arası çok açık olan iki genci birbirine yaklaştırmıştı. Genç kızı buna sürükleyen acısını hafifletmek ihtiyacıydı. Ötekinin de aşktı. Samimî ve derin olduğu zaman her şeyi unutan ve affeden aşk.

İlk görüşmeleri, pek tabii olarak soğuk ve anlamlı sözlerle ve bir güvensizlik havası içinde geçti. İlk uzun ve açıklamalı konuşmaları sonuçsuz kaldı. Buna rağmen bunlar bile genç kızı yatıştırıyordu. İlk defa olarak canlı bir varlığa, acı ve yüz kızartıcı ayrıntılara girişmeden gönlündeki acıdan söz edebilirdi. Glasiñanın onun onurunu incitmemeye çalışarak, sıcak ve renkli deyimlerle uzun uzun ve sıcak konuşuyordu. Stikoviç'den söz ederken gerektiğinden çok ağır sözler kullanıyordu. Açıklamaları o gece... Kapiya'da söylediklerine benziyordu. Kısa, kesin ve insafsızdı. Stikoviç, yaradılışı gereğince, sırf kendini düşünen bir canavardı. Ömründe hiçbir şahsı, hiç kimseyi sevmemiş, kendinden memnun olmadığı için acı çekmiş ve onun için de ona yaklaşan ve aldananlara da acı vermiş bir insandı.

Glasiñanın aşktan çok az söz ediyordu. Ama o... her sözünde, davranışında, her bakışında kendini belli ediyordu.

Genç öğretmen onu, çoğu zaman susarak dinliyordu. Bu konuşmaların her saniyesinden hoşlanıyordu. İlk defa olarak içindeki huzursuzluğun hafiflediğini hissediyordu. İlk defa olarak kendini değersiz bulmaktan kurtuluyordu.

Delikanlının aşk ve saygı dolu sözleri ona, çaresiz bir biçimde mahvolmadığını, o derin umutsuzluğun bir hayalden ibaret

olduğunu gösteriyordu... Tıpkı bu yaz gibi... Rüyasının bir hayalden ibaret oluşu gibi.

Delikanlı onu, içinde kendini kaybetmeye başladığı o karanlık dünyadan çekip çıkarıyor ve her şeye bir ilâç ve bir çare bulunduğu insan hayatının gerçeklerine doğru sürüklüyordu. Bu sohbetler Aya Sava yortusundan sonra da sürdü. Kış geçti. Bahar geldi. Her gün buluşuyorlardı. Zaman geçtikçe, genç kız da kendini topladı, güçlendi, şifa buldu. Ve gençliğe özgü o hızla değişti. O heyecanlı ve bereketli yaz da böyle geçti. Artık herkes Zorka ile Glasinçanın'e sık sık buluşan iki genç gözü ile bakıyordu.

Oysa, doğrusunu söylemek gerekirse, kız, Glasinçanın'ın evvelce dikkatle dinleyip ilâç gibi içtiği sözlerini artık ilginç bulmamaya başlamıştı. Kimi zaman bu karşılıklı dertleşme ve içini dökme ona ağır geliyordu. Aralarında bir samimiyetin nasıl doğduğuna şaşıyor, kendine adeta kızıyordu. Kimi zaman ruhunu kurtarmış olduğunu hatırlayarak bu sıkıntıyı yenmeye çalışıyor, onu elinden geldiği kadar dikkatle dinliyordu. Tıpkı borcunu bilen minnettar bir borçlu gibi.

Bu yaz gecesi de genç kızın elini elinin içine almıştı. (Bu temiz duygularının son cüretiydi) ve bu temasla gecenin zengin ılıkılığı ruhuna doluyordu. Böyle anlarda, bu kadında ne büyük hazinelerin saklı olduğunu anlıyor ve hayatındaki acılığın ve hoşnutsuzluğun bereketli bir güç halini aldığını hissediyordu. Öyle bereketli bir güç ki, iki varlığı en yüksek amaçlara kadar sürükleyebilirdi... Yalnız yeter ki aşk onları birleştirsin... onlara destek olsun.

Karanlıkta, içi bu duygularla dolup taşarken, o artık Vişegrad'ın büyük bir müessesesinde çalışan küçük bir memur değil, gündüzki Glasinçanın değil, hayatını ve geleceğini serbestçe düzenleyen, kendine güvenen bir insandı.

Çünkü samimi bir aşkla seven bir insan, bu aşk karşılıklı olmasa bile önünde... becerikli ama ihtiraslı ya da egoist bir kişiye sonsuz olarak bilinmedik ve kapalı kalacak olan yolların, imkânların ve ufukların açıldığını görür. Şimdi de yanındaki kadına söylüyordu:

– Aldanmadığımı sanıyorum... Bu seni aldatmama imkân olmadığına bir delildir. Kimi konuşur ve saçmalarken... kimi iş görür. Mal satın alırken onları dikkatle inceliyor ve izliyorum. Ve burada hayat olmadığını gittikçe daha iyi görüyorum. Daha uzun zaman burada ne rahat, ne düzen, ne de kazançlı bir iş bulmak kabil olacak... Ne Heraklar, ne de Stikoviçler bir şey yapmayı başaracaklar. Durum yine gittikçe kötülecek, yıkılmak üzere olan bir evden kaçır gibi buradan kaçmaları; her adımda rastlanan, telâş içinde çırpınan bu kurtarıcılar... bir felakete doğru gittiğimizin en açık belirtileridir. Elden bir şey gelmeyince kaçmak gerekir.

Genç kız susuyordu.

– Sana hiç söz etmedim ama bunu çok düşündüm, biraz ilgilendim. Bilirsin ki Okolişte'den Boğdan Çuroviç adlı bir arkadaşım var. Üç yıl önce Amerika'ya gitmişti. Hatta bana gönderdiği fotoğrafını sana göstermiştim. Beni yanına çağırıyor, güvenli bir iş, yüksek bir maaş vaat ediyor, planı gerçekleştirmenin öyle kolay ve basit bir iş olmadığını biliyorum. Ama bence imkânsız da değil. Her şeyi düşündüm, hesapladım. Okolişte'de neyim var, neyim yoksa satacağım. Eğer seninle anlaşsaksak hemen evlenip Zagreb'e gideriz. Orada göçmenleri Amerika'ya gönderen bir büro var. Boğdan bize bir kabul fişi gönderinceye kadar orada bekler ve bu süre içinde İngilizce öğreniriz. Askerlik işimden ötürü bunu başaramayacağınızı anlarsam Sırbistan'a geçer oradan gideriz. Senin fazla zorlukla karşılaşmaman için ben elimden geleni yaparım. Orada... Amerika'da her ikimiz de çalışırız. Orada kendi okullarımız var ki onlara öğretmen gereklidir. Ben de kolayca iş bulurum. Çünkü orada işler açık ve herkes çalışabilir. Orada özgür ve mutlu oluruz. Bütün bunları gerçekleştireceğim, yeter ki sen benimle ol!

Delikanlı bir süre sustu. Zorka elini sıkarak:

– Teşekkür ederim Nikola!.. Çok teşekkür ederim. Sen çok iyi insansın! diye mırıldandı.

Gençlerin şarkıları Kapiya'dan onlara kadar geliyordu. Bunlar Vişegradlı gençlerdi. Belki Saray Bosna'dan liseliler de gelmişti. On beş güne kadar üniversiteliler de gelecekti. Zorka o

vakte kadar hiçbir şeye karar veremezdi. Her şey ona acı veriyordu... Bu adamın iyiliği ise her şeyden çok... Ama bu sırada ona evet diyemezdi... Onu parça parça etseler yine diyemezdi. Hiç umudu olmadığı halde, o, sevmesini bilmeyen adamı bir kere daha görmek istiyordu. Bir kere daha görsün... sonra ne olursa olsun!

Nikola beklerdi. Bunu biliyordu.

El ele tutuşarak kalktılar ve şarkının geldiği yere inen dik yokuşa saptılar.

XXII

Her yıl olduğu gibi bu yıl da Vidovdan yortusu için Sırp toplumu Meزالin'de bir kır eğlencesi düzenlemişti. Oraya, Rzav ile Drina ırmaklarının birleştiği yere, yüksek ve yeşil kıyının sık yapraklı ceviz ağaçları altına çadırlar kurdular... Orada içki satıyor, içerde de hafif ateşte kuzu çeviriyorlardı... Yemekleri ile gelen aileler gölgelik yerlere oturmuşlardı. Ağaç dallarından meydana gelen bir tünelin altından çalgı sesi geliyordu. Toprağı yatkın olan bir düzlükte sabahdan beri kolo oynuyorlardı. Sade işsiz güçsüz olanlarla gençler dans ediyorlardı. Bunlar kilise-deki ayinden sonra doğru Meزالin'e inerlerdi. Asıl bayram öğleden sonra canlı ve böylesine güzel olamazdı. Çünkü halk gelmeye başlayınca, evli kadınlar, tatmin olunmamış dullar ve çocuklar da dansa katılacaktı. O zaman kolo uzun ve neşeli, ama yer yer kesilen ve ahengini kaybeden bir zincir biçimini alacaktı. Oysa, içinde genç kızdan çok delikanlı bulunan bu kısa kolo çok canlı ve neşeliydi. Tıpkı havada dönen bir kement gibi uçuyordu. Çevresinde her şey, onunla birlikte dönüyor, dalgalanıyordu. Müziğin temposuna uyan hava... ağaçların sık dalları, yaz bulutları, her iki ırmağın duru suları, hatta ayaklarının altındaki toprak bile... Onlara sadece vücutlarının hareketini bu ahenge uydurmak kalıyordu.

Koloya girmek için gençler yoldan koşarak geliyorlardı. Genç kızlar bir an durup koloyu seyrederken tempo tutuyor,

sanki gizli bir gücün onları sürüklemesini bekliyorlardı. Sonradan soğuk suya atlar gibi başlarını eğerek dizlerini hafifçe bükerek kolonun içine dalıyorlardı. Yaz toprağından gelen güçlü bir akım, bu boşalmış ayaklara, oradan da zincirlenmiş sıcak ellere geçiyor ve bu zincir sanki aynı kanla canlanan, aynı ahenkle sürüklenen bir varlıkmış gibi titriyordu.

Delikanlılar başlarını arkaya atarak dans ediyorlardı. Yüzleri sararmış, burun kanatları titriyordu. Genç kızlar ise yanakları kızarmış... Dansın verdiği o şehvî haz bakışlarından okunmasın diye mahcup bir eda ile gözlerini yere eğiyorlardı.

Eğlence henüz başlarken Mezalin yaylasının üzerinde siyah üniformalı jandarmalar görüldü. Elbiselerinin kumaşı ve silahları öğle sonrası güneşinde parlıyordu. Fuarlarda ve eğlence yerlerinde dolaşan normal devriye kollarından daha kalabalıktılar. Doğruca çalgıların bulunduğu yeşil tünele doğru ilerlediler. Müzik aletleri birer birer sustu. Kolo biraz daha sallandı. Sonra o da durdu. Gençlerin itiraz sesleri duyuldu. Daha henüz hepsi el ele tutunuyordu. Bazısı kendini dansa ve ahenge öyle kaptırmıştı ki, olduğu yerde oynuyor, çalgının başlamasını bekliyordu. Ama çalgıcılar acele ayağa kalkmış, kemanlarıyla borularını muşamba torbalarına yerleştiriyorlardı. Jandarmalar, çayırlara dağılmış ailelerin ve çadırların yanına doğru ilerlediler. Her yerde jandarma çavuşu yavaş sesle bir şeyler söylüyor ve bu söz sihirli bir kelime gibi hemen bütün neşeyi söndürüyor... dansı durduruyor, konuşmaları kesiyordu. Birinin yanına yaklaştı mı, o kimsenin hemen tavrı değişiyor, yaptığı iş ne ise vazgeçiyor ve eşyasını çabucak toplayıp oradan uzaklaşıyordu. Genç kızlarla delikanlıların kolosu en son dağılan oldu. Onlar, çayırın üstündeki danslarını bırakmak istemiyor, neşelerinin ve eğlencelerinin büsbütün sona ermiş olduğunu akıllarına bile getirmiyorlardı. Ama jandarma çavuşunun sarı yüzü ve kanlı gözleri karşısında en ateşlileri bile gerilemek zorunda kalıyordu.

Hayal kırıklığına uğrayan ve şaşırان halk, geniş beyaz yolu izleyerek Mezalin'den dönüyor ve ilerleyip şehre yaklaştıkça korkulu ve yavaş bir sesle, o sabah Saraybosna'da Arşidük Fransua

Ferdinand ile karısına yapılan suikastten ve Sırlara karşı her tarafta hazırlanan kovuşturmadan söz edildiğini işitiyorlardı. Karargâhın önüne gelince, ilk yakalananları gördüler. Kolları bağlı olarak bekliyorlardı. İçlerinde genç Pope Milan da vardı. Jandarmalar onları hapse götürüyorlardı. Ve böylece bir neşe ve eğlence günü olarak başlayan bu yaz gününün öğleden sonrasını kederli bir hava kapladı. Acı ve korkulu bir bekleyiş başladı.

Kapiya'ya, o daimî neşe ve canlılık yerine, şimdi bir ölüm sessizliği çökmüş, bir nöbetçi bile konmuştu. Bu, yeni donatılmış bir erdi. Sofadan dinamitli sütunun ağzını kapatan demir kapağa kadar boyuna gidip geliyordu. Yorulmak bilmeden bu beş altı adımlık yerde gidiyor, geliyor ve her dönüşünde süngüsü, bir işaret verir gibi güneşte parlıyordu.

Ertesi sabah erkenden, üstünde Türkçe yazılar bulunan dikili taşın hemen üstünde beyaz bir ilan görüldü. İri puntolarla yazılmış ve geniş siyah bir çizgi ile çerçevelenmişti... Saraybosna'da veliahta yapılan suikasti halka haber veriyor, ve bu çirkin hareketin uyandırdığı üzüntü ve öfkeyi belirtiyordu.

Ama bir kişi bile durup onu okumadı. Herkes nöbetçinin önünden başını eyerek geçiyor ve mümkün olduğu kadar çabuk oradan uzaklaşıyordu.

Nöbetçi o günden başlayarak köprüde büsbütün kaldı. Ve bütün kasabanın hayatı da birden kesildi. Tıpkı Meزالin'deki kolo gibi... Neşeli bir bayram günü olarak başlayan o temmuz günü gibi.

Şimdi artık tuhaf günler birbirini kovalıyordu. Sessizce okunup birbirine uzatılan gazeteler, yavaş sesle konuşmalar, endişe ve tehlike dolu bir hava, Sırlar'ın ve şüpheli görülen yolcuların tutuklanması, sınırda askerî baskının artırılması... Günler hep bunlarla doluydu.

Yaz geceleri birbiri peşi sıra geçiyor, ama artık şarkı sesleri işitilmiyor, gençler Kapiya'da toplanmıyor, karanlıkta çiftlerin fısıltısı duyulmuyordu. Kasabanın içinde en çok askere rastlanıyordu. Akşam saat dokuzda Bikavats'daki barakaların ve köprünün yanındaki büyük kışlanın borazanları Avusturyalılar'ın yat borusunun hazin melodisini çalınca sokaklar

hemen tamamen boşalıyordu. Bu, sevişenler, buluşmak ve görölmeden konuşmak isteyenler için hazin bir dönemdi. Glasinçanın her gece Zorka'nın evinin önünden geçiyordu. Genç kız hayli yüksek olan birinci katın açık penceresi önünde bekliyor ve orada konuşuyorlardı. Ama kısaca... Çünkü delikanlı, karanlık bastırmadan köprüden geçerek Okolişte'deki evine dönmek için acele ediyordu.

Bu gece de böyle gelmişti. Sapsarıydı. Şapkası elinde, genç kızı kapıya çağırdı. Çünkü ona bir söyleyeceği vardı. Genç kız duraksayarak aşağıya indi. Ayakta, avluya çıkan kapının eşiği üstünde, delikanlı ile aynı boyda duruyordu. Glasinçanın heyecanlıydı. Bir mırıltı halinde gelen sesi güç işitiliyordu:

– Bu gece kaçmaya karar verdik, dedi. Vlado Mariç ile iki kişi daha var. Her şeyin iyi hazırlandığını ve geçebileceğimizi umuyorum. Ama eğer biz... bir şey olacak olursa Zorka!..

Genç adamın mırıltısı dindi. Zorka'nın hayretle açılan gözlerinde korku ve endişe görmüştü. Kendisi de çok heyecanlıydı. Gelip ona haber verdiğine adeta pişman olmuştu.

– Sana haber vermemin daha iyi olacağını düşünmüştüm, dedi.

– Teşekkür ederim!.. Bizim... Şeyden... Yani Amerika'dan bir şey yok!

– Hayır!.. “Bir şey yok” deme! Eğer bir ay önce sana evlenmemizi teklif ettiğim zaman kabul etmiş olsaydın... Şimdi belki de buradan çok uzakta bulunacaktık! Kimbilir... Belki de böyle olması daha iyi oldu... Şimdi durumu görüyorsun. Arkadaşlarla gitmeliyim. Orada savaş var ve hepimizin yeri şimdi Sırbistan'dır. Böyle yapmak gerek Zorka... Mutlaka yapmak gerek... Çünkü ödevimizdir... Ama... eğer sağ kalırsak... Özgürlüğümüze kavuşursak... Belki de denizler aşırı o Amerika'ya gitmemize lüzum da kalmayacak. Çünkü bizim de burada bir Amerikamız olacak... Çok çalışılan, namusuyla para kazanılan... serbest ve rahat yaşanan bir yurdumuz olacak. Eğer sen istersen... Yine orada ikimiz birlikte yaşayabiliriz... Bu sırf senin elinde... Seni düşünceğim Zorka... Seni daima düşüneceğim... Sen de... Bazen...

O an söyleyecek söz bulamayan delikanlı elini kaldırıp genç kızın kestane renkli gür saçlarını okşadı. Bu her zaman arzulanmış bir şeydi. İşte şimdi hüküm yiyen bir mahkûm gibi isteği yerine geliyordu. Ama genç kız birden ürkererek çekildi ve eli havada kaldı. Sonra kapı sessizce kapandı ve bir saniye sonra Zorka pencerede göründü. Solgundu. Gözleri büyümüş, parmakları birbirine kenetlenmişti. Glasiñanın pencerenin altından geçti. Başını arkaya atmıştı ve yüzü kaygısız, mütebessim... adeta güzeldi. Zorka sonra ne olacağını görmekten korkuyormuş gibi artık kararmış olan odasına çekildi. Odada şiltesinin üstüne oturdu. Başını eğdi ve ağlamaya başladı.

İlkin sessiz sessiz ağlıyordu. Sonradan ağlaması hızlandı... Çünkü bir çıkar yolunu bulamadığı bu durumun bütün ağırlığını omuzlarında duyuyordu. Ağladıkça... Ağlanacak sebepler çoğalıyor, üzüntüsü de artıyordu. Hep çaresizlik içindeydi. Ne bir çıkar yol bulabiliyor... ne de bir karar verebiliyordu. Bu uzaklara giden, namuslu ve iyi yürekli Nikola'yı hiçbir zaman lâıyk olduğu gibi sevmeyecekti. "Kimseyi sevmeyen" in onu sevdiği günü hiçbir zaman göremeyecekti. Daha geçen yıl, kasabanın üstünde pırıl pırıl yanan o neşeli ve güzel günler hiçbir zaman geri gelmeyecekti. Hiçbir zaman, içimizden hiç kimse bu karanlık dağ çerçevelerinden kurtulmayı, o Amerika'yı görmeyi, burada dedikleri gibi çok çalışılan, özgür ve rahat yaşanılan bir ülke yaratmayı başaramayacaktı.

Ertesi gün, Glasiñanın'ın, Vlado Mariç'in ve daha birkaç kişinin Sırbistan'a kaçmış olduğu duyuldu. Öteki Sırplar, aileleriyle ve bütün mallarıyla birlikte, bu kaynaşan vadide bir kapa kısılmış gibi kaldılar. Kasabanın üstündeki tehdit ve tehlike havası her gün biraz daha ağırlaşıyordu. Ve nihayet, temmuz sonlarında bir gün, zamanla bütün dünyaya yayılacak olan ve birçok ülkenin, şehrin, aynı zamanda Drina'nın üstündeki köprünün de alinyazısını belirleyecek olan fırtına sınırda patladı.

İşte o zaman Sırplar ve onlarla ilgili olan her şeyi izlemeye başladılar. İnsanlar ikiye ayrılmışlardı: İzleyenlerle izlenenler. İnsanın içinde yaşayan, ama gelenekler ve kanunlar denen o

engeller ortadan kalkmadıkça kendini göstermeye cesaret edemeyen o canavar... artık serbest kalmıştı. İşaret verilmiş, engeller kaldırılmıştı.

İnsanlık tarihinde çoğu zaman görüldüğü gibi, bütün şiddetli davranışlar, soygunculuk, hatta insan öldürme bile mübahtı. Yalnız bunun verilen bir parolayla olması, yüksek çıkarlar uğruna yapılması, ya da adları ve inançları belli küçük bir topluluğa uygulanması şarttı.

O çağda uyanık düşünceli ve görmesini bilen bir adam bir mucizeye şahit olabilir, koskoca bir toplumun bir gün içinde değiştiğini gözleriyle görebilirdi. İçinde daima nefretler, kıskançlıklar, kör inançlar, dinî tahammülsüzlükler, kabalık ve zalimlik gizleyen, ama yüz yıllık geleneğe dayanarak kalbinde insanlığa ve bütün düzenli ve ölçülü şeylere karşı da bir saygı ve merhamet besleyen çarşı mahallesi bir iki saniye içinde değişivermişti. Bütün bu kaba duyguları ve kötü alışkanlıkları, katlanılabilir bir sınır üzerinde koruyarak onları ortaklaşa hayat ve genel yarar uğruna yatıştırmayı ve idare etmeyi başaran duygular birden silinivermişti.

Kırk yıldan beri çarşıda sözü geçen insanlar bir gece içinde yok oluvermişlerdi. Sanki hepsi birdenbire ölüvermişti. Gelenekleriyle, inançlarıyla, temsil ettikleri kuruluşlarla birlikte.

Sırbistan'a savaş açıldığının ertesi günü, "Schutz Korps"* çeteleri kasabanın içinde dolaşmaya başladılar. Çabucak silahlandırılmış olan bu birlik, Sırpı yakalamak için hükümet adamlarına yardım edecekti. İçlerinde çingeneler, sarhoşlar ve her çeşit serseri vardı. Çoğu, toplumla arası açılmış kanundan kaçan insanlardı. Gençliğinde iğrenç bir hastalıktan burnu dökülmüş, işsiz güçsüz, namussuz bir çingene olan Huso Kokoşar, on kadar baldırı çıplığın başına geçmiş, uzun süngülü, eski sistem Werndl tüfeklerle, çarşı başında başlıca söz sahibi olmuştu.

Bu tehlikeden önce, Sırp kilise okul derneği başkanı Pavle Rankoviç yeni yönetim kurulunun dört itibarlı üyesiyle birlik-

(*) Schutz Korps: Muhafız birliği.

te kaymakam Sabliak'ı görmeye gitti. Kaymakam, dazlak kafalı, sarı benizli, göbekli bir adamdı. Vişegrad'a yeni tayin edilmişti. Aslen Hırvattı. Pek sinirliydi. Uykusunu yeteri kadar alamamıştı. Göz kapakları kızarmış, kansız dudakları kurumuştı. Ayağında çizmeler, yeşil avcı biçimi ceketinin yakasında da iki renkli (sarı siyah) bir işaret vardı.

Onları ayakta karşıladı. Oturmalarını bile teklif etmedi... Pavle Rankoviç'in yüzü sararmıştı. Gözleri mavi iki çizgi haline gelmişti. Yabancı ve boğuk bir sesle:

– Kaymakam Bey! dedi. Neler olduğunu ve neler hazırlandığını görüyorsunuz. Ve biliyorsunuz ki bizler... Vişegrad vatan-daşı olan biz Sırplar böyle bir şeyi asla istemezdik...

Kaymakam öfkeli bir tavırla sözünü kesti:

– Bir şey bilmiyorum, bir şey de bilmek istemiyorum, dedi. Şimdi görülecek önemli işlerim var. Masal dinlemeye vaktim yok... İşte size bütün söyleyeceklerim bu kadardır.

Rankoviç, sanki sükûnetiyle bu öfkeli ve heyecanlı adamı yatıştırmak istiyormuş gibi sakin sakin:

– Kaymakam Bey... dedi. Size hizmetimizi teklif etmeye sizi temin etmeye geldik ki...

– Hizmetinize ihtiyacım olmadığı gibi, bana teminat verecek bir şeyiniz de yok... Ne yapmak elinizden geldiğini Saray Bosna'da yeteri kadar gösterdiniz.

Rankoviç aynı sesle ve aynı inatla devam etti:

– Kaymakam Bey... Arzu ediyoruz ki, kanun çerçevesi içinde...

– Evet... Kanunlar şimdi aklınıza geliyor galiba!.. Hangi kanundan söz etmek cüretinde bulunuyorsunuz?..

– Devlet kanunlarından Kaymakam Bey... Herkes için yürürlükte olan devlet kanunlarından...

Kaymakam birden ciddileşti... Sanki biraz öfkesi geçmiş gibiydi. Pavle Rankoviç bu heyecanlı adamın sükûtundan yararlanarak:

– Kaymakam Bey... dedi. Size ailelerimiz, malımız, canımız emniyette mi diye sormak istiyoruz... dedi. Eğer değilse ne yapabiliriz?..

Kaymakam avuçlarını havaya çevirerek ellerini Rankoviç'e

doğru uzattı. Omuzlarını silkti, gözlerini kapadı ve renksiz, incecik dudaklarını sıkıttı.

Pavle Rankoviç, hükümet adamlarının zor durumlarda takındıkları bu karakteristik tavrı çok iyi biliyordu. İnsafsız bir kör sağır dilsiz anlatı mıydı bu!.. Artık bu görüşmeden bir sonuç çıkmayacağını anlamıştı.

Kaymakam kollarını yanına sarkıttı. Başını kaldırdı ve daha mülâyim bir sesle:

– Askerî otoriteler herkese ne yapacağını bildirecek! dedi...

Şimdi de kollarını açıp, gözlerini kapamak ve omuz silmek sırası Rankoviç'e gelmişti. Değişik ve ciddi bir sesle:

– Teşekkür ederim Kaymakam Bey! dedi.

Dört Meclis üyesi dimdik ve beceriksiz bir tavırla selâm verdiler ve hep birden hüküm yemiş insanlar gibi oradan çıktılar.

Çarşıda büyük bir kaynaşma vardı. Gizli toplantılar yapıyorlardı. Ali Hoca'nın dükkânında Osman Ağa Şabanoviç, Suliyaga Meziliç, Nail Bey Turkoviç, gibi şehrin ileri gelen Müslümanlarından birkaçı toplanmıştı. Hepsi de sapsarı kesilmiş ve endişeliydi. Yüzlerinde, beklenmedik olaylar, büyük değişiklikler karşısında daima kaybedilecek bir şeyi olan insanların yüzünde beliren o donuk ve ciddi anlatım vardı. Hükümet onlardan Schutz Korps'un başına geçmelerini istemişti. Onlar da ne yapacaklarını kararlaştırmak için buraya toplanmışlardı. Ama, bir raslantıyla buluşmuş izlenimini vererek dikkati çekmeme-ye çalışıyorlardı.

Bir kısmı kabul etmek taraflıydı. Ötekileri bundan çekiniyorlardı. Ali Hoca heyecan içindeydi. Burnu kızarmış, gözlerine o her zamanki parıltısı gelmişti. Schutz Korps ile işbirliği yapmak düşüncesini şiddetle reddediyordu. Eşraf olmak dolayısıyla silahlanıp, çingenelerin yerine geçmek ve Müslüman gönüllü bölüğünün kumandasını ele almak isteyen Nail Bey'e hücum ediyordu.

– Ben yaşadıkça böyle bir işe burnumu sokmam!.. diyordu. İki tutamlık aklın varsa sen de karışmazsın! Hristiyanların döğüşmek için bizi ileri sürdüklerini, sonra da bütün suçu bizim omuzlarımıza yükleyeceklerini daha anlamadın mı?

Eski günlerde, Kapiya'da, Karamanliya Efendi ile tartıştığı gibi, yine aynı cerbeze ile düşüncelerini savunuyor ve "Müslüman kulağına" hiçbir taraftan iyi bir ses gelmeyeceğini herhangi bir işe karışmanın zarardan başka bir şey getirmeyeceğini ispata çalışıyordu.

– Çoktan beri, kimse bize bir şey sormuyor, bizi hesaba katmıyor, Avusturyalılar Bosna'ya girdiler... Ne padişah, ne de imparator bize "Müslüman Beyleri ve efendileri izniniz var mı?" diye sormadılar. Sonra Sırplarla Karadağlılar... Daha dünkü reayalar ayaklandılar ve Müslüman mallarının yarısını ellerine geçirdiler. Kimse dönüp yüzümüze bile bakmadı. Şimdi de imparator Sırpları kovalıyor... yine kimse bize bir şey sormuyor. Sadece bize birkaç pantolonla birkaç silah vererek Şargan'a tırmanırken pantolonunu yırtmasın diye Avusturyalılara Sırp avcılığında öncülük etmemizi istiyorlar. Bunca yıldır bunca önemli işler oldu, kimse bize bir şey sormadı da şimdi koltuklarını kabartan bu dostluk nereden geldi? Hiç kendi kendine sordun mu? Ben sana söyleyeyim: Bunlar öyle kurnazca yapılmış hesaplardır ki... Burnunu sokmayan daha iyi eder. Burada sınırda birbirlerinin karnını deşmeye başladılar bile... Sonu nereye varacak Allah bilir? Sırbistan'ın arkasında mutlaka saklanan biri var. Başka türlü olamaz. Ama sen orada Nezuka'da pencereden sadece bir dağı görürsün, o taş yığınının ilerisini göremezsin! Gel başladığın bu işten vazgeç. Schutz-Korps'a girme! Başkalarını da kandırıp sürükleme! Elinde kalan on köleyi sıkıştırarak onlardan biraz yararlanmaya çalış!

Hepsi de ciddi ve hareketsiz susuyordu. Nail Bey ölü gibi sarmıştı. Belli etmemeye çalışıyordu ama fena içerlemişti. Kafası daima bir kararı evirip çevirmekle meşguldü. Hoca, Nail Bey'den başka hepsini caydırmış, soğutmayı başarmıştı. Sigaralarını içiyor ve yük taşıyan beygirlerle arabaların köprüden geçişini sessizce seyrediyorlardı.

Nihayet, birer birer kalkıp müsaade istediler. En son Nail Bey kalmıştı. Onun ilgisiz selâmına karşılık Hoca bir kere daha gözünün içine bakarak adeta mahzun bir tavırla:

– Görüyorum ki, gitmeye niyet ettin! dedi. Hayatını tehlike-

ye koymak istiyorsun... Çingenelerden daha az cesur görünmekten korkuyorsun! Yalnız eskilerin şu sözlerini unutma!.. “Şimdi ölmek zamanı değil, kendini göstermek zamanıdır,” işte o zaman geldi.

Hocanın dükkânını köprüden ayıran çarşı meydanı, arabalar, atlar, her çeşit silahlı askerler, polise kaydını yaptırmaya gelen ihtiyat erleriyle dolmuştu. Ara sıra jandarmaların, köylü ya da şehirli, eli kolu bağlı bir grup Sırpı götürdüğü görülüyordu. Hava toz içindeydi. Herkes gerektiğinden çok bağırarak konuşuyor, gerektiğinden çok hareket ediyordu. Kıpırmızı kesilen yüzlerinden terler akıyordu. Her dilden küfürler işitiliyordu. Alkolden, uykusuzluktan ve kanlı olaylarla tehlikeler yaklaştığı zaman insanları daima saran o acılı heyecandan gözleri pırıl pırıl parlıyordu.

* * *

Meydanın ortasında; tam köprünün karşısında, Macar ihtiyat erleri, üstlerinde yeni üniformalarla kazıklar yontuyorlardı... Çekiçler çabuk çabuk inip kalkıyor, testereler kesiyordu... Birden Meydan'ı bir mırıltı dolaştı. Bir darağacı yapıyorlardı... Etrafında çocuklar toplanıyorlardı. Ali Hoca dükkânının eşiginde oturmuş bakıyordu. İlk iki kazığı havaya diktiler... Sonra bıyıklı bir ihtiyat erinin tırmanarak üstlerine yatay durumda bir üçüncüsünü koyduğunu gördü. Sanki helva dağıtılıyormuş gibi halk oraya toplanmış, darağacının çerçevesinde canlı bir halka meydana getirmişti. Kalabalığın çoğu askerdı. Ama fakir İslâm köylüleri ile şehirli çingeneler de vardı. Bir an halk aralandı ve subayla kâtip için iki iskemle ile bir masa getirdiler. Daha sonra Schutz-Korps üyeleri ilkin iki köylü, sonra da bir şehirli getirdiler. Köylüler, Pozderççe ile Kamenitse sınır köylerinin muhtarlarıydı. Şehirliye gelince: Vayo adlı bir Likalıydı. Çoktan beri evlenip kasabada yerleşmiş olan bir müteahhitti. Üçü de bağlıydı. Yüzleri sapsarı, üstleri başları toz içindeydi. Davul hızla çalmaya başladı. Genel kaynaşma ve heyecan arasında, davulun sesi, uzaktan gelen bir gök gürültüsünü andırıyordu. Darağacının çevresindeki halkada büyük bir sessizlik hüküm sürü-

yordu. Bir Macar ihtiyat taburundan olan subay, Almanca yazılmış ölüm kararını yüksek sesle okudu. Bir çavuş da okuduklarını çeviriyordu. Harp divanı tarafından her üçü de ölüme mahkûm edilmişlerdi. Çünkü sınırdan Sırp sınırına ışıkla işaret verdiklerini görenler olmuş, tanıklar da bunu yeminle doğrulamışlardı. Hüküm, herkesin önünde, köprünün yanı başındaki meydanda yerine getirilecekti. Köylüler şaşkın şaşkın gözlerini kırptırarak susuyorlardı. Vayo, yüzünden su gibi akan teri siliyor... Yavaş ve mahzun bir sesle masum olduğunu iddia ediyor ve bunu acaba başka kimse tekrarlayabilir mi, diye gözlerini açarak etrafını araştırıyordu. Tam hükmün infazına başlanacağı sırada, çarpık bacaklı, kızıl saçlı, kısa boylu bir er, kalabalığı yararak telâşla ortaya atıldı. Bu, Lotika'nın otelinde garsonluk, sonra da çarşıda kahvecilik eden Güstav'dı... Üstünde yepyeni bir üniforma vardı. Onbaşı rütbesini taşıyordu. Yüzü kıpkırmızıydı. Gözleri eskisinden beter kan çanağına dönmüştü. Bir tartışma oldu. Çavuş onu uzaklaştırmaya çalışıyor, ama kavgacı garson ona engel olmak için bir sarhoş sesiyle avaz avaz Almanca bağırıyordu.

– On beş yıldır burada Millî Emniyet ajanlığı yapıyorum. En yüksek askerî makamın güvenini kazanmış bir adamım. İki yıl önce Viyana'da, zamanı gelince iki Sırbı elimle asınama izin vereceklerine bana söz verdiler... Siz kiminle konuştuğunuzu biliyor musunuz?.. Benim hakkımdır!.. Şimdi siz...

Halk arasında mırıldanmalar oldu. Çavuş şaşırmıştı. Güstav gittikçe öfkeleniyor, ne olursa olsun iki Sırbı kendi eliyle asmak istiyordu. Tam o sırada teğmen ayağa kaktı. Kibar görünüşlü, zayıf, esmer bir adamdı. Sanki mahkûm olan kendisiymiş gibi sararmış ve üzgündü. Güstav sarhoş olmasına rağmen savunmaya hazırlandı. Ama ince bıyıkları titriyordu... Ve gözleri fırlıdak gibi kâh sağa kâh sola dönüyordu. Subay sanki yüzüne tükürmek istiyormuş gibi ona yaklaştı.

– Şimdi hemen buradan defolup gitmezsen, seni bağlayıp hapse atmaları için emir veririm... Ve yarın da sorguya çekilirsin!.. Anladın mı?.. Haydi, öyleyse kır boynunu bakalım!..

Teğmen Macar şivesiyle Almanca konuşuyordu. Yavaş ko-

nuşmasına rağmen sesi bıçak gibi keskin ve sertti. Sarhoş kahveci birdenbire sindi. Durmadan askerce selâm vererek ve anlaşılmaz bir takım sözlerle özür dileyerek kalabalığın arasında gözden kayboldu. O zaman yine herkesin dikkati mahkûmlara çevrildi. Aile sahibi olan her iki köylü de aynı durumdaydı. Tir tir titriyorlardı. Kızgın güneşin ve kalabalıktan etrafa yayılan boğucu havanın etkisiyle gözlerini kırıştırıyor, kaşlarını çatıyorlardı. Sanki bütün üzüntüleri bundan ibaretmiş gibi.

Vayo, yalvaran, ağlamaklı bir sesle masum olduğunu iddia ediyordu. Ona rakibi iftira etmişti. Kendisi hiç askerlik yapmamış ve ışıkla işaret verilebileceğini de hiç duymamıştı. Biraz Almanca biliyordu. Kelimeleri teker teker söyleyerek umutsuz bir sesle bir gün öncesinden beri onu alıp sürükleyen ve ölüme götürmekle tehdit eden bu uğursuz akıntıyı durdurabilmek için kandırıcı sözler bulmaya çalışıyordu.

– Herr Leutenant, Herr Leutenant, um Gottes Willen... Jeh unschuldiger Mensch... viele kinder... Unschuldig! Lüge! Alles Lüge!* diyordu. Hep inandıracak ve gerçek hissini verecek olan kelimeleri seçmeye çalışıyordu.

Askerler ilk getirdikleri köylünün yanına gitmişlerdi. Adam kederle başlığını çıkardı. Kilisenin bulunduğu meydana doğru yüzünü döndürdü ve iki kere haç çıkardı. Subay gözüyle ilkin Vayo'nun işini bitirmelerini işaret etmişti. Sırası geldiğini gören Likalı adam umutsuzluktan kendini kaybetmişti. Kollarını havaya kaldırarak yalvarıyor ve avazı çıktığı kadar da bağınıyordu.

– Nein, nein, nicht, um Gottes Willen, Herr Leutenant Sie wissen... alles ist Lüge... Gott. Alles Lüge.**

Ama, askerler onu belinden ve bacaklarından yakalamış iplerin altındaki sehpaye sürüklüyorlardı. Halk da, bunu, sanki teğmenle mutsuz müteahhidin arasında bir oyunmuş ve kimin kazanıp kimin kaybedeceğini görmek için bekliyormuş gibi so-luk almadan merakla seyrediyordu.

(*) (Alm.) Teğmen Bey... Vallahi suçsuzum. Çok çocuğum var... Suçsuzum. Yalan. Söylenenlerin hepsi yalan!

(**) (Alm.) Hayır, hayır, Allah rızası için Teğmen bey... Biliyorsunuz ki... hepsi yalan... Allahım. Hepsi yalan!

O zamana kadar sadece anlaşılmaz bir takım konuşmalar duyan ve bu yoğun kalabalığın çemberi içinde neler geçtiğini görmeyen Ali Hoca o sırada halkın başı üstünde Vayo'nun korkudan deliye dönmüş yüzünü gördü. Askerî makamlar tarafından dükkânların açık kalması için kesin bir emir verildiği halde hemen koşup dükkânını kapadı.

Şehre boyuna hep yeni birlikler, donatım ve cephane geliyordu. Sadece tren yoluyla değil... Trenler fazlasıyla yüklü olduğundan Rogatitsa'dan geçen eski araba yoluyla da ulaşım yapılıyordu. Köprüden gece gündüz atlar... arabalar geçiyor ve şehre girerken ilk gördükleri şey sehpa üstünde sallanan bu üç adam oluyordu. Ve her zaman da kafilenin baş tarafı kalabalık sokaklarda tikanıp kaldığından, alt tarafı ya köprüde, ya daracacının dibinde durup yolun açılmasını bekliyordu.

Üstleri başları toz içinde, yüzleri kızarmış ve bağırmaktan sesleri kısılmış olan çavuşlar, atlar üstünde yükler, beygirlerle arabaların arasında dolaşıyor, elleriyle çaresizliklerini gösteren işaretler yapıyor, Avusturya Macaristan krallığında kullanılan her dilde bütün kutsal şeylere, bütün dinlere küfür ediyorlardı.

Dört ya da beş gün sonraydı. Sabah erken köprüden geçen askerî birlik, dar çarşıdan yavaş yavaş şehrin ortasına doğru uzanırken kasabanın üzerinde hiç alışılmamış keskin bir düdük sesi duyuldu ve Kapiya'nın tam yanı başında köprünün taş korkuluğuna bir mermi düştü. Etrafa sıçrayan taş ve demir parçaları hayvanlarla insanlara çarptı. Bir itişme kakışma oldu. Atlar şaha kalktı ve herkes kaçışmaya başladı. Halkın bir bölümü öne, şehrin merkezine doğru koşuyor, bir bölümü ise ters tarafa gidiyor ve geldiği yoldan dönüyordu. O sırada üç mermi daha düştü. İkisi suya ve bir tanesi köprünün üstüne, atlarla insanların arasına düşmüştü. Ve göz açıp kapayıncaya kadar köprünün üstü boşaldı. Boşalan meydanda sadece siyah gölgeler görülüyordu. Bunlar devrilen arabalar ve ölen atlarla insanların cesetleriydi.

Butko kayalarından ateş eden Avusturya'nın sahıra toplarının sesleri duyulmaya başladı. Köprünün her iki yanında pani-

ğe uğramış olan askerî birliği dağdan şarapnel yağmuruna tutan, Sırp bataryasını dövüyorlardı.

O günden sonra Panos'un sahra topları boyuna köprüyü ve yanı başındaki kışlayı dövmeye başladı. Birkaç gün sonra, doğudan Goleş tarafından başka bir gürültü geldi. Top sesleri uzaklaşmış, derinden gelmeye başlamıştı, ama mermiler şehrin üstüne daha sık yağıyordu. Bunlar obüs toplarıydı. Sadece iki taneydiler. İlk mermiler Drina'ya düşmüştü. Sonrakiler köprünün önündeki meydanlığa düşerek o civardaki evlere zarar verdiler. Bu arada Lotika'nın oteliyle Orduevi de zarar görmüştü. Sonra da düzgün aralıklarla köprüyü ve kışlayı dövmeye başladılar. Bir saat geçmeden kışla alev alev yanmaya başladı. Ateşi söndürmeye çalışan askerler Panos tepesinden ateş eden bataryanın şarapnelleri altında can verdiler. Nihayet kışlayı kadeiriyle baş başa bırakmak zorunda kaldılar. Tahta olan yerleri tamamen yanmıştı. Alev alev yanan enkazın üstüne ara sıra düşen mermiler binanın iç tarafını da yıkıyordu. Taş Han, böylece ikinci defa olarak bir yıkıntı haline geldi.

Bundan sonra Goleş'teki iki obüs topu köprüyü kendisine hedef tuttu. Özellikle ortasına nişan alıyorlardı. Mermiler kâh sağına, kâh soluna düşüyor, kâh kemerin taşlarına çarparak patlıyor... Kâh köprünün üstüne rastlıyordu. Ama orta sütundaki patlayıcı madde bulunan deliğin kapağı üstüne hiç biri düşmedi. On gün süren bu bombardıman köprüye büyük bir zarar vermedi. Mermiler sütunların düz yüzeyine, yuvarlak kemerlerine çarpıyor, geri geliyor, havada patlıyor ve taş duvarları üstünde birkaç beyaz sıyrıntıdan başka bir şey bırakmıyordu.

Şarapnel parçaları ise, duvarların parlak ve sağlam yüzüne dolu taneleri gibi çarparak sıcırdıyordu. Yalnız köprünün üstüne düşen mermiler pek derin olmayan çukurlar bırakıyor, bunlar da köprünün üstünden geçmedikçe belli olmuyordu.

Ve böylece... Şehrin üstünde patlayarak bütün eski gelenekleri altüst eden... canlı ve cansız her şeyi biçip geçen bu yeni kasırgayı da köprü yine her zamanki gibi sağlam, beyaz ve dokunulmamış olarak atlattı.

XXIII

Arkası kesilmeyen bombardıman yüzünden, gündüzleri köprüden sayısı az da olsa bir kafilenin geçmesine imkân kalmamıştı. Siviller serbestçe, askerler koşarak köprüyü geçiyor, ama biraz kalabalık bir grup göründü mü, Panos tepesinden şarapneller yağmaya başlıyordu. Birkaç gün sonra işler biraz düzene girdi. Halk ateşin ne zaman daha güçlü, ne zaman daha hafif olduğuna ve ne zaman büsbütün kesildiğine dikkat etmiş ve kendisini ona göre ayarlamıştı. Bir yerden bir yere gitmek ya da önemli bir iş görmek gerekince Avusturya devriyelerinin onları rahat bıraktıkları zamanı seçiyorlardı. Panos dağ bataryası yalnız gündüzleri ateş ediyordu.

Ama Goleşa'nın arkasındaki obüs topları, askerî birliklerin ve donatımın köprünün bir yanından öteki yanına geçmesine engel olmak için geceleri de çalışıyordu.

Kasabanın merkezinde ya da köprü civarında oturanlar, bu bombardımandan korunmak için aileleriyle, ya Meydan'a, ya da mahfuz olan başka yerlerdeki akraba ve dostlarının yanına sığınmışlardı. Çocuklarını ve en gerekli eşyalarını da yanlarına alarak kaçıyorlardı. Bu, büyük su baskınlarında birlikte geçirdikleri üzüntülü geceleri hatırlatıyordu.

Yalnız bu sefer, dinî ayrı olanlar, ortaklaşa bir felaket karşısında bir bütün olarak birleşmiyor, eskisi gibi tatlı sohbetlerle kaderlerini unutmaya, kendilerini oyalamaya çalışmıyorlardı.

Müslümanlar, Müslüman evlerinde, Sırplar da vebahılar gibi Sırp evlerinde toplanmışlardı. Böylece ikiye bölünmüş, ayrılmış olmalarına rağmen yine de aynı biçimde yaşıyorlardı. Kendilerinin olmayan evlere sığınmış, uzun saatleri nasıl geçireceklerini, endişeli ve üzüntülü düşünceler içinde ne yapacaklarını bilemiyorlardı. İşsiz, güçsüz, felakete uğramışlar gibi kollarını sallayarak dolaşıyor, hayatlarından endişe ediyor... mallarını emniyette görmüyor, çelişik duygular içinde bocalıyor, ve tabiatıyla da bu duygularını birbirlerinden saklamaya çalışıyorlardı.

Eskiden, büyük su baskınlarında olduğu gibi, her iki taraftan da yaşlılar sakin ve umursamaz görünerek, etrafındakileri şakalar ve hikâyelerle yatıştırmaya ve oyalamaya çalışıyorlardı. Ama böyle bir felaket karşısında o eski davranışın geçersiz kaldığı görülüyordu. Eski hikâyeler renklerini kaybetmişti. Şakaların tadı tuzu kalmamıştı. Yenilerini uydurmak hem zordu, hem vakit isterdi.

Geceleri herkes gözünü kırpmadığı halde uyuyormuş gibi görünüyordu. Daima yavaş sesle konuşuyorlardı. Başlarının üstünde her dakika kâh Sırların, kâh Avusturyalıların topları gürlerken böyle bir ihtiyata ne gerek olduğunu kendileri de bilmiyordu. “Düşmana işaret vermek” korkusu zihinlere öyle yerleşmişti ki... bir kibrit çakmaya bile korkuyorlardı. Oysa nasıl işaret verildiğini ve bu işaretlerin ne demek olduğunu kimse bilmiyordu. Sigara içmek için bile erkekler perdeleri sıkı sıkıya örtülmüş bir odaya kapanıyor veya başlarının üstüne bir şey örterek onun altında sigara içiyorlardı. Terden bunaldıkları halde kapıları, pencereleri sımsıkı kapalı tutuyorlardı. Kasaba, engel olamadığı bir tokattan korunmak için eliyle yüzünü kapayıp bekleyen bir zavallıya benziyordu. Evlerin hepsine sanki bir ölüm sürgüsü çekilmişti. Çünkü hayatta kalmak isteyen ölü taklidi yapmak zorundaydı. Bu bile her zaman yardım etmiyordu.

Müslüman evlerinde daha canlı bir hava vardı ve halk kendisini daha serbest hissediyordu. Eski cengâverlik duyguları alevlenmişti. Ama bu duygular kötü bir zamanda uyanmıştı. Başlarının üstünde toplanla düello eden bu iki Hristiyan kuvvet onları şaşırtmış, hareketten âciz bırakmıştı. Ama onların da gizli ve büyük dertleri vardı. Onlar da bir çözüm yolu, bir çıkar yol bulamadıkları felaketler içinde çırpınıyorlardı.

Ali Hoca'nın kale dibindeki evi gerçekten bir okula dönmüştü. Zaten sayısı kabarık olan çocuklarına şimdi bir de Muyaga Mutapsiç'in dokuz çocuğu katılmıştı. Bunların yalnız üçü büyük, ötekileri küçüktü. Boy boy olan bu çocuklar ancak birbirlerinin kulaklarına kadar geliyorlardı. Her dakika onları çağırmak, onlara bakmak zahmetine katlanmamak için hepsini bü-

yük ve serin bir odaya kapatmışlardı. Anneleriyle ablaları, bağışmalar, itişip kakışmalar arasında onları idareye çalışıyorlardı.

Ujitseli diye anılan Muyaga Mutapsiç, kasabanın eskilerinden biriydi. (Oraya nasıl, niçin geldiğini aşağıda göreceğiz) elisini aşkın, uzun boylu bir adamdı. Kemerli bir burnu, tamamen kırılmış saçları vardı. Yüzünde derin çizgiler görünüyordu. Sesi ağır ve ciddi, davranışları bir askerinki kadar sert ve kesindi. Ali Hoca'dan on yaş küçük olmasına rağmen ondan yaşlı duruyordu. Ali Hoca ile bütün gün evde oturuyor, durmadan sigara içiyor, az ve seyrek konuşuyordu.

Daima dalgın ve düşünceliydi. Düşüncelerinin ciddiliği yüzünden belli oluyordu. Yerinde bir türlü duramıyor, kalkıyor, evin önüne çıkıyor, bahçeden, ırmağın her iki tarafından kasabayı çevreleyen dağlara bakıyor, dimdik durarak havanın iyi olup olmayacağını anlamak istiyormuş gibi gözleriyle ufku araştırıyordu. Onu hiç yalnız bırakmayan, daima avutan ve yaştırtmak isteyen Hoca da arkasından gidiyordu.

Dik bir meyille aşağıya doğru uzanan güzel bahçede, yaz ortasının derin sessizliği hüküm sürüyordu. Soğanları kesip yere yaymışlardı. Ayçiçekleri bütün güzelliğiyle açmış, siyah göbeklerinde arılar vızıldıyordu. Kenarlarındaki küçük çiçekler tohum vermeye başlamıştı. Bu yükseklikten, aşağıda uzanan şehir, iki ırmağın, Rzav ile Drina'nın arasında bir çatalın iki dişi arasına sıkışmış gibi kalan kumsal ve çeşitli yüksekliklerde, başka başka görünüşteki tepeleriyle şehrin üstünde bir taç gibi duran dağlar görünüyordu. Kasabanın çevresindeki düzlüklerde ve dağların yamaçlarında yeşil mısır tarlalarıyla olgun arpa tarlaları alt alta uzanıyordu. Beyaz evler pırıl pırıl parlıyor, tepeleri kaplayan ormanlar karanlık kümeler halinde görünüyordu. Her iki tarafta da bombardıman hafiflediğinden insan aldaniyor, onları bir bayram gününün zararsız toplarına benzetiyordu. Veya göz alabildiğine uzanan toprakları ve tepesinde berrak gökyüzü ile henüz başlayan bu yaz gününün sessizliği içinde insan öyle düşünüyordu. Bütün sıkıntısına rağmen Muyaga'nın dili çözülmüştü. Hoca'nın güzel sözlerine cevap ve-

rerek hayatını anlatmaya başladı. Bunu Hoca bilmiyor değildi ama, burada... bu güneşin altında, boğazını sıkıan bu düğümü... mutlaka çözmesi, ondan kurtulması gerekti. Zaten bu alinyazısı bu yaz gününün her saniyesinde ve iki taraftan atılan her top sesinde tamamlanıyordu.

Türkler, Sırp şehirlerini terketmeye başladıkları zaman henüz beş yaşındaydı. Müslümanlar Türkiye'ye göç etmişler, ama babası Sulâga Mutapsiç, gençliğine rağmen Ujitse'nin en ileri gelenlerinden olduğu için ailesinin eski vatanı olan Bosna'ya göç etmeye karar vermiş ve böyle bir sırada evleriyle topraklarının satışından ne kadar para elde edebildiyse hepsini yanına alarak çocuklarını küfelere yerleştirmiş ve Ujitse'yi büsbütün terk etmişti. Onunla birlikte göç eden birkaç aile ile hâlâ bir Türk hükümeti bulunan Bosna'ya geçmişler ve orada Ujitseli Mutapsiçlerin bir kolu bulunan Vişegrad'a gelip yerleşmişlerdi.

Aradan on yıl geçmiş, tam durumu düzelip sağlamlaşmaya başladığı sırada Avusturyalıların işgali olayı ortaya çıkmıştı. Geçimsiz ve sert bir adam olduğundan, Sırp hükümetinden kaçarak başka bir Hristiyan hükümetinin idaresine girmekte bir mana olmadığını düşünmüş, bir yıl sonra tekrar çoluğunu çocuğunu alarak Sancakta Yeni Varoş'a yerleşmişti. Ömrünü çan çalınan bir şehirde geçirmek istemeyen birkaç aile de onunla birlikte gelmişti. Muyaga o zamanlar on beşini henüz geçmiş bulunuyordu. Sulaga ticaretine orada devam etmiş, öbür çocukları da orada doğmuştu. Ama Ujitse'yi unutamamış, Savaşın değişik hayatına ve insanlarına bir türlü alışamamıştı. O yüzden de vakitsiz ölmüştü. Kızlarının hepsi de güzel ve namuslu olduklarından iyi evlenmeler yapmışlardı. Oğulları da babalarından kalan malı geliştirmiş, büyütmüş ve birer birer evlenmişlerdi. Bu yeni çevrede de böyle sağlam bir biçimde yerleşince bu sefer de 1912 Balkan Savaşı çıkmıştı.

Muyaga Yeni Varoş civarında Sırplarla Karadağlılara karşı koyan Türk birliklerine katılmıştı. Direnme kısa sürmüştü. Ama başarısızlığa uğradığı söylenemezdi. Yalnız silahların ve binlerce insanın alinyazısı sanki orada değil de, her türlü direnişin dışında kalan uzaklarda bir yerde tâyin ediliyormuş gi-

bi Türk birlikleri birdenbire Sancağı boşaltmışlardı. Oturup da çocukken önünden kaçtığı ve şimdi de direnmeye çalıştığı ama başaramadığı bir düşmanın gelmesini bekleyemezdi. Başka bir ülkeye de kaçamıyacağı için Muyaga Bosna'ya, vaktiyle babasının terketmiş olduğu hâkimiyet altına dönmeye karar vermişti. Ve işte böylece üçüncü defa göçmen olarak çocukluğunu geçirdiği bir şehre dönmüştü.

Biraz parası olduğundan, biraz da içlerinde akrabaları bulunan Vişegradlı Müslümanlar yardım ettiğinden bu son iki yıl tekrar işlerini düzeltmeye çalışmıştı. Ama bu kolay bir iş değildi. Gördüğünüz gibi nankör ve güvensiz bir çağda yaşıyordu. Durumu sağlam olanlar için bile kazanç güçleşmişti. Daha çok hazır parayla geçiniyor, zamanın düzelmesini bekliyordu. Bu şehirde iki yıl bir göçmenin eziyetli hayatını yaşadktan sonra şimdi de yeni bir fırtına kopmuştu. Artık neye teşebbüs edeceğini, ne yapacağını bilemiyordu. Yapılacak şey: endişe ile durumun gelişmesini izlemek ve onun nasıl biteceğini korku içinde beklemektir.

Bütün bunları yavaş sesle ve dağınık bir biçimde anlatıyordu. Tıpkı çok iyi bilinen ve başından, ortasından, ya da sonundan, her neresinden başlanırsa başlansın yine anlaşılan şeylerden söz eder gibi.

Muyaga'yı son derece seven ve takdir eden Hoca onu yatıştırma ve avutmaya çalışıyordu. Derdine bir çare bulma imkânı olmadığına göre, hiç olmazsa bu namuslu ve talihsiz adamın, bu Müslüman adamın alinyazısına ortak olmak istiyor ve bunu kendine bir ödev biliyordu. Muyaga orada oturmuş sigarasını içerken kaderin yere çaldığı bir adam örneğiydi. Alnında ve şakaklarında iri ter taneleri boncuklanıyor, bir iki saniye orada öylece kalıyor, sonra irileşiyor... ağırlaşıyor, güneşte bir an parıldayıp buruşuk yanaklarından aşağı süzülüyordu. Ama Muyaga bunları hissetmiyor ve silmiyordu.

Donuk gözleri önündeki yeşilliklere takılmış, düşüncelerine dalmış.. sadece dünyasından geçenleri dinliyordu. Çünkü onlar, söylenen avutucu sözlerden de güçlü, top seslerinden de gürültücüydü. Yalnız arada sırada birkaç kelime söyleyerek

eliyle olumsuz bir işaret yapıyordu. Bu sözler etrafında geçen ve ona söylenenlerden çok gönlünden geçenlere bir cevaptı.

– Öyle bir durum geldi ki hocacığım... Allah bilir insan başını nereye sokacağını bilemiyor, rahmetli babamla ben... dinimize ve Müslüman geleneklerine sadık kalmak için elimizden geleni yaptık. Büyük babam Ujitse’de öldü. Bugün belki mezarının izi bile kalmamıştır. Babamı Yeni Varoş’da gömdüm. Mezarını şimdi Hıristiyan sürüsünün çiğnemediği ne belli? Hiç olmazsa ben... burada... ezan sesinin duyulduğu yerde öleceğimi umut ediyordum. Ama görünüyor ki alnımıza böyle yazılmış. İnsanların kaybolması, aile mezarlarının yeri bilinmemesi mukaddermiş... Bu da takdiri ilâhi değil mi? Görüyorum ki, artık gidilecek bir yer de kalmadı. Hak dinine dünya yüzünde yer kalmıyacağı söylenilen zamana geldik. Şimdi ben ne yapabilirim?.. Nail Bey’le birlikte Schutz Korpslar’a katılayın ve elimde bir Avusturya tüfeğiyle can verip hem bu dünyada hem öbür dünyada lânete mi uğrayayım?.. Yoksa burada oturup, Sırpların gelmesini bekleyip, elli yıldır diyar diyar kaçtığım bir şeyi mi kabul edeyim?

Ali Hoca ona umut ve cesaret verecek birkaç söz söylemeye hazırlanırken, Butko kayalıklarından gürleyen topların sesi sözünü yarıda bıraktı. Hemen arkadan Panos topları da ona cevap verdi. Topları başlarının üstünden ve oldukça alçaktan atıyorlardı, öyle ki çeşitli büyüklükteki mermiler hazin ve madenî bir sesle başlarının üstünde mekik dokuyor, gürültüleri, insanın tâ içine işleyerek damarlarını sızlatıyordu. Ali Hoca ayağa kalktı ve hiç olmazsa saçak altına sığınmalarını teklif etti. Muyaga da bir uyurgezer gibi arkasından gitti. Meydan’daki kilisenin etrafına toplanan Sırp evlerine gelince orada tersine, ne geçmişten bir şikâyet, ne gelecek üzerine bir endişe vardı. Orada sade bu ânin korkusuyla onun ağırlığı vardı.

Orada... Dehşet salan büyük bir korkunun ilk darbelerinden sonra muhakemesiz, kanunsuz tutuklamalar ve öldürmelerden sonra insanların üstüne çöken o derin ve dilsiz şaşkınlık vardı.

Ama, bu şaşkınlığın altında da gönüllerinde her zaman her

çağda yaşamış olan bir şey de vardı. Gizliden gizliye dinleyen bir kulak... Tıpkı bundan yüzyıl önce Panos tepelerinde isyancıların ateşi yandığı zamanki gibi... aynı umut... başka türlü olmazsa, her şeye katlanmak kararı... ve nihayet sonunda mutlu bir sonuca varmak inancı. Vaktiyle Karacorc'un aynı tepeden gelen top seslerinin hafif gürültüsünü duyabilmek için, ruhlarının en derin noktalarına kadar işleyen bir endişe, şaşkınlık ve heyecan içinde kulak kabartanların torunları ve torunlarının çocukları... Şimdi onlar gibi evlerine kapanmış... Karanlıkların içinde, Velotovo tepesinden gelen ve başlarının üstünde gök gibi gürleyen ağır topların sesini dinliyor... Ve seslerden hangisinin Sırpların, hangisinin Nemselilerin olduğunu bulmaya çalışıyorlardı. Bu seslerin kimini küfür, kimini sevgiyle karşılıyor ve onlara çeşitli adlar ve lâkaplar takıyorlardı. Ve bütün bunlar, mermiler yüksekte geçerek civara düştüğü zaman oluyordu. Top ateşi şehre inince, sözleri birden kesiliyor ve susuyorlardı. Ona öyle geliyordu ki... Bu derin sessizlik için... bunca mesafenin ortasında her iki batarya da onları ve evlerini topa tutuyordu. (Buna yemin edebilirlerdi.) Ve ancak top sesleriyle patlama gürültüsü dindikten sonradır ki değişik bir sesle tekrar konuşmaya başlıyor... merminin çok yakına düştüğünü... değişik ve çok tehlikeli bir cinsten olduğunu iddia ediyorlardı.

Çarşı mahallesindeki tüccarların büyük bir kısmı Ristiç'in evine toplanmıştı. Bu ev tam rahibin evinin üst yanında bulunuyordu ve ondan çok daha büyük, çok daha güzeldi. İki yanında uzanan meyilli erik bahçelerinin arasında top ateşinden daha korunmuş bir yerdeydi. Erkek azdı ama, kocası tutuklanan ya da rehin olarak alınan kadın pek çoktu. Hepsi çocuklarıyla birlikte buraya sığınmışlardı.

Bu, büyük, geniş ve zengin evde, sadece Mihaylo Ristiç, karısı ve dul gelini oturuyordu. Gelini, kocasının ölümünden sonra, ne evlenmek, ne de ailesinin yanına dönmek istemiş, burada kalmıştı. Çocuklarını bu iki ihtiyarın yanında büyütüyordu. Büyük oğulları iki yıl önce Sırbistan'a kaçmış, Bregalnitsa'da ölmüştü. On sekiz yaşındaydı.

Ihtiyar Mihaylo, karısı ve gelini, misafirlerini sanki isim günleriymiş gibi ağırlıyorlardı. Hele ihtiyar, yorulmak nedir bilmiyordu. Hiç alışık olmadığı halde başı açık geziyordu. (Kırmızı fesini başından hiç çıkarmazdı) ve gür kır saçları alnına, kulaklarının etrafına dökülüyordu. Alt yanları tütünden sararan gümüş rengindeki kocaman bıyıkları hiç silinmeyen bir tebessüm gibi dudaklarını çevreliyordu. Birinin başkalarından fazla sıkıldığını ve üzüldüğünü görecekt olursa, hemen yanına koşuyor... onu avutuyor, rakı, kahve, sigara ikram ediyordu. Henüz genç sayılan bir kadın, eliyle uzun beyaz boynunu göstererek:

– Çok teşekkür ederim... Baba Mihaylo... Ama imkânı yok. Boğazım tıkanıyor!... diye şikâyet ediyordu.

O, Okolişte'li Petr Gatal'ın karısıydı. Petr geçen gün bir iş için Saraybosna'ya gitmişti. Oradayken savaş patlamış ve bir daha ondan haber alınamamıştı. Onları asker evlerinden dışarı atınca da çoluğu çocuğuyla, kocasının ailesiyle aralarında sağdıçlık bağları olan Mihaylo Ristiç'in evine sığınmıştı. Bırakıp geldiği evini düşündükçe acı içinde kıvranıyordu. Kâh sinirli sinirli ellerini oğuşturuyor, kâh hıçkırıklarla ağlıyor, kâh derin derin içini çekiyordu. Mihaylo, gözlerini ondan ayırmıyor, sık sık yanına gidiyordu. Çünkü bu sabah Petr'i Saray-Bosna'dan dönerken rehin olarak yakaladıklarını ve Vardişte'ye götürüp orada yanlış bir ihbar yüzünden kurşuna dizdiklerini haber almıştı. Bu haberi henüz karısından saklıyorlardı ve Mihaylo, onu biraz alıştırmadan bu acı haberi vermemelerine dikkat ediyordu. Kadıncağız her dakika yerinden fırlıyor, avluya çıkıp Okolişte'ye bakmak istiyordu. Ama Mihaylo elinden geldiği kadar ona engel olmaya çalışıyordu. Çünkü Gataloviçlerin Okolişte'deki evlerinin yandığını çok iyi biliyor ve zavallı kadının hiç olmazsa bu manzarayı görmesini istemiyordu. Şaka ediyor, gülümsüyor, durmadan ona birşeyler ikram ediyordu.

– Al benim küçük Stanoyka'm. Al kuzucuğum... diyordu. Bir kadeh olsun al... Bu rakı değil, kederleri dağıtan iksirdir. Ve kadın söz dinleyerek içiyordu. Mihaylo, sonra bunu herkese doluşturuyor... Yorulmak bilmeyen, karşı konulmaz samimiyetiy-le herkesi avutmaya çalışıyordu. Sonra tekrar Petr Gatal'ın ka-

rısının yanına gidiyordu. Şimdi genç kadın biraz daha sakinleşmişti. Düşünceli düşünceli önüne bakıyordu. Ama Mihaylo yanından hiç ayrılmıyordu. Bütün bunların geçeceğini, Petr'in Saraybosna'dan sağ salim geleceğini ve birlikte Okolište'deki evlerine döneceklerini söyleyerek onu bir çocuk gibi oyalamaya çalışıyordu.

– Ben Petr'i çok iyi tanırım. Vaftizinde bile bulundum... Bu vaftiz uzun zaman söz konusu oldu. Sanki bugünmüş gibi hatırlıyorum. Yanko Gatal'in çocuklarının isim babası olan rahmetli babamla bu senin Petr'in vaftizlerine gittiğim zaman, ben de evlenme çağına gelmiş bir delikanlıydım. Ve o gece... Anlattıkları bu müstesna saatte hepsine yeni bir hikâye gibi geliyordu. Kadın, erkek şimdi etrafına toplanmış onu dinliyor ve dinlerken tehlikeyi unutuyorlar, top seslerine kulak vermiyorlardı.

– O eski güzel çağlardaydı. Vişegrad'ın papazı meşhur rahip Nikola sağdı. Yanko Gatal çoktan evlenmiş ve bir sürü kızdan sonra nihayet bir erkek evladı dünyaya gelmişti. Ertesi hafta vaftiz için çocuğu kiliseye götürdüler. Birkaç akraba ile birkaç komşu da mutlu babaya eşlik ediyordu. Okolište'den inerken sık sık durarak isim babasının büyük matarasından sıcak sıcak rakı içtiler. Köprüyü geçerek Kapiya'ya gelince de biraz durup dinlenmek ve birkaç yudum daha içmek için sofraya oturdular. Sonbaharın son günleriydi. Hava hayli soğumuştı. Kapiya'da ne kahveci kalmıştı, ne de kahve içmeye gelen kasabalı Müslümanlar. Onun için Okolişteliiler, oraya... kendi evlerindeymiş gibi rahat rahat yerleştiler ve torbalarını açarak bir şişe rakı ile öteberi çıkardılar. Can-ı gönülden birbirlerinin sağlığına içiyor... konuşuyor ve âyinden sonra çocuğu vaftiz edecek olan papazı unutuyorlardı. O çağda, 19. yüzyılın yetmişinci yıllarında, henüz kiliselerde çan çalmaya izin yoktu... Ve bu neşeli grup, zamanın geçtiğinin, ayının çoktan bittiğinin farkında bile değildi. Sohbetlerinde çocuğun geleceğinden, anasının babasının geçmişinden ateşli ateşli söz ediyor ve artık zaman kavramı kalmıyor... onu hiç hesaplamıyorlardı. Birkaç kere isim babası vakti hatırlar gibi olmuş... ve harekete geçmelerini söylemişti ama, onu hemen susturmuşlardı. İsim babası:

– Haydi dostlarım, artık gidelim... Dinimizin emrini yerine getirelim, diyordu.

Ötekiler:

– Haydi canım, diye söyleniyorlardı. Şimdi bizi rahatsız etmenin ne anlamı var? Kasabada şimdiye kadar kim vaftiz olmadan kalmış ki!.. diyerek birbirlerine mataralarından rakı ikram ediyorlardı. Baba da, arada gitmek için bir doğruluyordu ama, rakı nihayet hepsini susturmuş, barıştırmıştı. O zamana kadar çocuğu, soğuktan moraran kollarında taşıyan kadın onu usulca taş sırasının üstüne bıraktı. Ve üstüne alacalı bir şal örttü. Çocuk sanki beşiğindeymiş gibi rahat yatıyordu. Bazen uyuyor, bazen de bu neşeli havaya ortak olmak istiyormuş gibi gözlerini açıyordu.

İsim babası:

– Bakın bizim kasabanın çocuğu olduğu nasıl belli! dedi. O da toplum hayatını ve eğlenceyi seviyor...

Komşulardan biri:

– Sağlığına Yanko! diye bağırırdı. Allah oğluna uzun ömürler ve mutluluklar versin!.. İnşallah evlatların içinde onunla göğsün kabarır... Sıplar'ın sevgisini kazanır... Şan ve şöhret sahibi olur ve bolluk içinde yaşar... Ve inşallah...

Baba:

– Artık vaftize başlasak nasıl olur? diye sözünü kesti...

Hepsi birden:

– Vaftiz için hiç üzülme! diye bağıştılar. Ve rakı tekrar elden ele dolaştı. Komşulardan biri umumî kahkaha tufanı içinde:

– Ragib efendi Borotvats'a vaftiz yapılmadı ama, bu arslan gibi bir delikanlı olmasına engel olmadı. Altındaki at bile iki büküm oluyor.

Kapiya'dakiler artık zaman kavramını büsbütün yitirmişlerdi. Ama rahip Nikola yitirmemişti. Bir süre kilisenin önünde bekledi, sonra tilki kürkünü giyerek Meydan'dan şehre indi. Yolda rastladığı biri ona kalabalığın çocukla birlikte Kapiya'da olduğunu söyleyince, o tarafa yollandı. O, kendine özgü tavrıyla onları azarlamaya hazırlanıyordu. Ama onu öylesine büyük bir sevgiyle ve öylesine candan karşıladılar, özür dileyerek öy-

le güzel dileklerde bulundular ve öyle tatlı sözler söylediler ki, sert ve öfkeli bir adam olmasına rağmen kalben bir Vişegradlı olan rahip Nikola, olanı affederek mataradan bir yudum içti ve bir lokma bir şey yedi. Sonra çocuğun üstüne eğilerek ona güzel sözler söyledi... Çocuk da iri mavi gözleriyle bu gür kızıl saçlı, kızıl bıyıklı şiş yüze sakın sakın bakıyordu.

Çocuğun Kapiya'da vaftiz edildiği üzerine ortaya çıkan söylentiler gerçeğe uygun değildir. Ama uzun uzun sohbet edildiği ve birçok da sağlığa içildiği muhakkaktı. Bu neşeli grup ancak akşama doğru Meydan'ın yolunu tuttu. Kiliseyi açtırdı. Ve isim babası ağırlaşan diliyle kekeleyerek, şeytana uymayacağına ve onun manevralarına kanmayacağına dair yeni Vişegradlı adına yemin etti.

Mihaylo, hikâyesini şöyle bitirdi:

– İşte dostumuz Petr'i böyle vaftiz ettik. (Allah ona sağlık ve selâmet versin.) Şimdi artık kırkını geçti ve bir şeyden mahrum kalmadı.

Herkes sırayla birer fincan kahve ve birer kadeh rakı daha içti. Bu duruma katlanabilmek için gerçeği unutmak zorundaydılar. Hepsi şimdi daha rahat ve kolay konuşuyordu. Hayatta, bu karanlıklardan, bu top seslerinden ve bu korkudan daha başka şeyler... daha insanca ve neşeli şeyler de bulunduğunu görüyorlardı.

İşte bu gece de tehlike ve acı dolu, ama aynı zamanda ışıklı, sarsılmaz ve dürüst olan hayatları böyle geçti. Dedelerden miras kalma bir içgüdüyle, onu parçalıyor, onu ani duygulara.. içten gelme ihtiyaçlara bölüyor ve onun için de kendilerini unuttuyorlardı. Çünkü ancak böyle her saniyeyi ayrı ayrı yaşayarak, öne arkaya bakmayarak insan bu hayata katlanabilir ve kendini daha iyi günlere saklayabilirdi. Nihayet sabah oldu. Bu top ateşi şiddetlenecek, bu anlaşılmaz ve tükenmez savaş oyunu gün ışığında da devam edecek demektir... Çünkü artık günlerin adı ve anlamı kalmamıştı. Zaman, anlamını yitirmişti. Beklemek ve titremekten başka bir şey bilmiyorlardı. Bir otomat gibi çalışıyor, konuşuyor, düşünüyorlardı.

Eski kalenin dibinde ve yüksek mahallelerde işte böyle ya da

buna benzer bir yaşayış sürüyorlardı. Aşağıda, şehrin merkezinde kalan pek azdı. Savaşın daha ilk günü mağazaların açık kalması için kesin emir verilmişti. Geçici birliklerin ufak tefek ihtiyaçlarını sağlamak, özellikle halka, düşmanın uzak olduğunu ve şehrin tehlikede olmadığını göstermek istiyorlardı.

Bu emir, bombardımana rağmen yürürlükte kalmıştı. Ama herkes bir bahane bularak günün büyük bölümünde mağazasını kapalı tutuyordu. Ali Hoca'nın da Pavle Rankoviç'inki gibi köprüye ve taşhana en yakın olan mağazaları bütün gün kapalı kalıyordu. Çünkü tehlike ile daha çok karşı karşıyaydılar. Aynı biçimde Lotika'nın oteli de büsbütün kapanmıştı. Çünkü üstüne düşen bir mermi damını yıkmış, duvarları da şarapnellerden delik deşik olmuştu. Ali Hoca günde bir iki defa yukardaki evinden inerek her şeyin yerli yerinde olup olmadığına bakıyor, sonra yine evine dönüyordu. Lotika da otelin ilk bombalandığı gün ailesiyle birlikte oteli bırakmıştı. Drina'nın öbür kıyısına geçip büyük, geniş, yepyeni bir İslâm evine yerleşmişlerdi. Bu ev yoldan bir hayli içerdeydi. Çukur bir yerde ve meyve bahçelerinin sık yapraklı ağaçları altında gizlenmişti. Sadece kırmızı kiremitleri görünüyordu. Ev sahibi ailesiyle yazlığa çıkmıştı. Hava kararıp, etrafı sessizlik kaplamaya başlarken otelden çıkmışlardı. Yanlarında adamlarından yalnız, o hiç değişmeyen sadık Milan kalmıştı. Artık yaşlı bir bekârdı ama hâlâ üstüne başına itina ediyordu. Hem, otelden atılacak kimse kalmıyalı çok olmuştu. Öteki uşaklar, bu gibi hallerde sık sık görüldüğü üzere, daha ilk top sesini duyar duymaz kaçmışlardı. Her zaman her şeyde olduğu gibi taşınmalarına da Lotika göz kulak olmuştu. O, gerekli emirleri verirken kimse itiraz etmemişti. Alınması gereken en değerli, en gerekli eşyaları göstermiş, herkesin nasıl giyineceğini tarif etmiş, Dëbora'nın hasta ve topal çocuğunu kimin taşıyacağını, hasta ve bitkin olan Dëbora ile korkudan deliye dönen şişman kızına kimin yol göstereceğini söylemişti. Sonra, hasta çocuğu bir el arabasına koyarak Lotika, Dëbora, Mina ve Tsaler ellerinde gerekli eşyalar ve bavullarla gecenin karanlığından yararlanarak köprüyü geçmişlerdi. 30 yıldan beri ilk defa olarak, otel, içinde hiçbir canlı yaratık olmadan bomboş kalı-

yordu. İlk mermilerden zarar gören o korkunç haliyle bir hara-beye dönmüştü bile...

Daha köprüye adımlarını atar atmaz, genci de, ihtiyarı da, topalı da, şişmanı da, yolculuğa alışmamış olanı da, her çağ-da dünyanın bütün yollarını çığnemiş olan o serseri Yahudilere benzemişlerdi. Köprüyü böylece geçerek büyük İslâm konağı-na gelip yerleştiler. Orada Lotika eşyalar gibi ev halkını da odalar-na götürdü.

Ama yatmak sırası gelince; kendisinin olmayan bu yarı boş odada, kendini, bütün ömrünü birlikte geçirdiği kâğıtlarından ve işlerinden uzak bulunca, ilk defa olarak bütün gücünü ve dayanıklılığını yitirdi. İçi parçalandı ve acı çılgılığı boş evde uzun yankılar yaptı. Bu... şimdiye kadar kimsenin asla görmediği, işitmediği, ihtimal bile vermediği bir şeydi. Lotika'nın hıçkırıkları da bir erkeğinki gibi boğuk, güçlü ve acıydı... Artık kendini tutamıyordu. İşte o zaman bütün aile halkını bir korku ve dehşet kapladı. Müthiş bir şaşkınlık içindeydiler. Bir süre ortalığa derin bir sessizlik çöktü. Sonra genel bir bağırışıp ağlaşma başladı.

Lotika'nın böyle kendini bırakışı onlar için savaştan da büyük bir felaketti. Bu, evlerinin göçmesi... çökmesi demekti. Çünkü o varken her şeyin düzelmesi imkânı vardı ve her şeye katlanılabiliyordu. Ama o olmayınca artık bir şey düşünemez ve yapamazlardı.

Ertesi sabah, kırmızı bulutlarla süslü, çiylarla ısınmış kuş cıvıltıları içinde parlak bir yaz günü doğduğunda, dün geceye kadar bütün ailesinin kaderini elinde tutan bir zamanların Lotika'sını, yere yığılmış, kendisini bile idareden âciz ihtiyar bir Yahudi kadını olarak buldular. Neden korktuğunu, neresinin ağrıldığını bile söyleyemiyordu. İşte o zaman bir mucize oldu. O, bütün gün uyuyan, gençliğinde bile iradesiz olan, bir şey düşünemeyen, bütün aile efradı gibi Lotika'nın idaresi altında yaşayan, o ağır ve hareketsiz Tsaler, o hiçbir zaman genç olmayan Tsaler birdenbire gerçek bir aile reisi olarak ortaya çıktı. Gerekli olan kararı almakta tereddüt etmeyen ve onu uygulayacak, gerçekleştirecek kadar kendinde güç bulan bir aile reisi.

Baldızını küçük bir çocuk gibi tedavi ve teselli ediyor.. Ve bir gün önce onun yapmış olduğu gibi herkesle ayrı ayrı ilgileniyordu. Sakin zamanlarda şehre iniyor, yiyecek, giyecek ve gerekli eşya getiriyordu. Bir yerden bir doktor da bulup hastanın yanına getirdi. Doktor, yaşlı ve yorgun kadında büyük bir sinir bozukluğunu teşhis etti ve hastayı hemen buradan uzaklaştırmalarını, askerî harekâttan uzak bir yere götürmelerini öğütledi, bir takım damlalar verdi. Tsaler aileyi Ragotitsa'ya, oradan da Saraybosna'ya götürecek bir araba tedarik etmek için hükümet memurlarıyla anlaştı. Yalnız Lotika'nın yolculuk yapacak bir hale gelmesi için bir iki gün beklemek gerekti. Lotika bir inmeli gibi sırtüstü yatıyor... sessizce ağlıyor ve o karışık, pitoresk dili ile korku, umutsuzluk ve nefret anlatan bir takım sözler mırıldanıyordu. Etrafında, tahta döşemenin üstünde Debo- ra'nın mutsuz çocuğu, emekleyerek teyzesine şaşkın şaşkın bakıyor, yalnız Lotika'nın anladığı o gırtlaktan gelen tuhaf seslerle bir şeyler söylemeye çalışıyor, ama artık kimse ona cevap vermiyordu. Lotika ne yemek yemek, ne de kimseyi görmek istiyordu. Tuhaf hayallere kapılarak kendine maddi acılar yaratıyor ve bu acılarla kıvranıyordu. Kâh ayağının altında iki tahtanın tuzak gibi açıldığını ve korkunç bir uçuruma yuvarlandığını görüyor, bağırmaktan başka kendini savunacak, tutunacak bir şey kalmadığını sanıyordu. Kâh kendini birdenbire uzamış görüyor, vücudunu hafiflemiş hissediyor ve bir dev bacakları ve güçlü kanatları olduğunu varsayıyor ve güya bir devekuşu gibi koşuyor, adımları buradan tâ Saraybosna'ya kadar uzanıyordu. Bacaklarının arasında şırıldayan derelerle deniz küçük bir havuz gibi kalıyordu... Şehir de, köyler de ayaklarının altında taşlar gibi çitirdiyordu. Bütün bu manzaralar kalbinin hızla çarpmasına sebep oluyor, soluğu tıkanıyordu. Bu kanatlı koşunun onu nereye kadar götüreceğini, nerede duracağını bilmiyordu. Sadece ayaklarının altında bir şimşek hızıyla açılan o tehlikeli tahtalardan onu kurtardığını biliyordu... Üstünde kalması iyi olmayan bir topraktan uzaklaştığını, pis bir tabakadan atlar gibi köyleri, şehirleri... ve insanların birbirlerini aldattıkları, sözle ve sayı ile yalan söyledikleri yerleri aştığını biliyordu.

Söz komedyaları bitti mi, sayılar da karıştı mı... tıpkı sahnede-ki bir sihirbaz gibi hemen oyunu çeviriyor ve söylenenin, beklenenin tersine bu sefer, toplar, tüfekler ve çeşitli silahlar ortaya çıkıyor... Ve hiçbir türlü anlaşılmak imkânı olmayan, gözlerini kan bürümüş insanlar ilerliyordlardı.

Bu istilânın karşısında o artık uçar gibi koşan dev kuş değildi. Sert bir tahtanın üstünde yatan, eli gücü yetmeyen ihtiyar bir kadındı. Bu insanların arılar gibi binlercesi, milyonlarcası birden hücumu geçiyor ve metodlu bir biçimde silah çekiyor, öldürüyor, boğazlıyor ve her şeyi acımadan mahvediyorlardı. Şimdi onlardan biri ona doğru eğilmişti. Yüzünü göremiyordu ama dipçiğinin ucunu kaburgalarının üstünde en nazik yerinde hissediyordu. Lotika uyanarak üstüne örttükleri ince şalı fırlattı:

– Hayır... Olmaz!.. Beni kurtarın!.. İmdat!.. diye bağırdı.

Salak çocuk korkusundan duvarın dibine büzülmüş, iri kara gözleriyle ona bakıyordu. Bu gözlerde acıma ve korkudan çok merak vardı. Mina bitişik odadan içeri daldı. Lotika'yı yatıştırdı, yüzündeki soğuk terleri sildi. Ve ona önceden dikkatle sayarak damlattığı Valeryanlı suyu içirdi. Çayırıların dalgalandığı ovada bu uzun yaz günü hiç bitmeyecekmiş gibi görünüyör, insan günün ne zaman ağardığını hatırlamıyor, akşamın da hiç gelmeyeceğini sanıyordu. Oda sıcaktı ama güneşin o yakıcı etkisi duyulmuyordu. Evin içinden ayak sesleri işitildi. Kasabanın varoşlarından başka yurttaşlar da geliyordu. Bazen bir subayın veya bir erin geldiği de olurdu. Milan durmadan kahve pişiriyordu. Yiyecek ve meyve çok boldu. Bütün bunlara bakarak insan bir yazlık hayatı yaşadığını sanabilirdi. Eğer arada sırada Lotika'nın acı çığlığı duyulmasa ve buraya bir homurtu halinde gelme ve bu top sesleri olmasaydı. Bunlar, dünyada bir düzenin boğulduğunu ve genel bir felaketin, bu sakin uzun yaz gününde tahmin edilemeyecek kadar yakın olduğunu gösteriyordu. İşte savaş, Lotika'nın oteli ile onun içinde oturanları bu hale getirmişti.

Pavle Rankoviç'in dükkânı da kapalıydı. Daha savaşın ikinci günü Pavle ile onun gibi itibarlı birkaç Sırbı rehin olarak almışlardı. Kimisini istasyona götürmüşlerdi, orada onları trafi-

ğin düzgün işlemlerini sağlamak için, bir rehin olarak muhafaza ediyorlardı. Ötekilerini köprü yakınına, orada Meydan'ın sonundaki tahta bir kulübeye götürmüşlerdi. Pazar kurulduğu günler, belediye terazisi burada durur ve navlun parası da buradan alınır. Onlar da köprünün zarar görmesine ve yıkılmasına engel olmak için rehin olarak muhafaza ediliyorlardı.

Pavle bir kahve iskemlede oturuyordu. Ellerini dizleri üstüne koymuş, başını önüne eğmişti. Büyük bir çaba harcadıktan sonra güçten kesilerek, dinlenmek için oraya çökmüş bir adam benziyordu. Saatlerce o durumda kımıldamadan durdu. Kapının yanında boş çuvallar üstünde iki ihtiyat eri oturuyordu. Kapı kapalıydı. İçerisi yarı karanlık, havası sıcak ve ağırdı. Panos'tan veya Goleş'ten bir mermi ısıklık çalarak düştü mü... Pavle heyecanından tükürüğünü yutuyor, ve nereye düştüğünü anlamak için etrafı dinliyordu. Köprünün dinamitli olduğunu çoktan biliyor, boyuna bunu düşünüyor, bir merini oraya rastlayacak olursa acaba içine kadar girip dinamiti patlatır mı diye kendi kendine soruyordu.

Erbaşın, nöbetçi erlere emirler verdiğini işitti. Bu emirleri her zaman aynı sözlerle bitirdi:

– “Köprüye zarar verebilecek en küçük bir hareket... Ve böyle bir şey hazırlandığını gösteren şüpheli bir işaret görüldü mü adam hemen öldürülecek!..

Pavle bu sözlerle artık alışmıştı. Sanki onu ilgilendirmiyormuş gibi dinliyordu. Kulübenin yanı başında mermiler ve şarapneller patladıkça, çelik parçaları tahtalara çarptıkça korkuyordu ama bitmek tükenmek bilmeyen zamanla, katlanılmaz düşünceler ona daha çok acı veriyordu. Pavle, başına gelenleri, evini ve mallarını düşünüyordu. Ve düşündükçe de bunların hepsi ona korkulu bir rüya gibi geliyordu. Çünkü bu son günlerde kendisinin ve ailesinin başına gelen şeyler başka türlü açıklanamazdı.

Daha birinci gün jandarma üniversiteli iki oğlunu da alıp götürünüşü ve evde yalnız karısıyla iki kızı kalmıştı. Osoynitse'de büyük fıçıların yapıldığı atölye gözleri önünde yanmıştı. Civar köylerdeki toprak köleleri ya dağılmış, ya da ölmüştü. Kasaba-

nın içinde dağıttığı ödünç paralar batmıştı. İki adım ötede kasabanın en güzel dükkânı olan mağazası kapatılmıştı. Ya yağma edilecek, ya da bir mermi düşüp onu harap edecekti. Kendisi de bu yarı karanlık barakada bir rehin olarak oturuyordu ve hayatı, elinde olmayan bir şeye, köprünün alinyazısına bağlıydı. Düşünceler zihnine gürültülü ve düzensiz dalgalar gibi saldırıyor, çarpışıyor ve dağılıyordu. Ömrü boyunca yalnız işleri ve ailesiyle uğraşmış bir adamın köprü ile ne ilgisi olabilirdi? Onu dinamitleyen de, şimdi bombardıman eden de o değildi. Hiçbir zaman, ne çıraklığında ne de bekârlığında, Kapiya'ya gidip oturmamıştı. Hiçbir zaman vaktini Vişegrad'ın aylak halkı gibi şarkı söylemek ve şaka etmekle geçirmemişti. Şimdi hayatı gözünün önünde geçit resmi yapıyordu... Hatta çoktan beri unuttuğu ayrıntılara kadar... Sancak'tan geldiği zamanı hatırlıyordu. On dört yaşlarındaydı. Karnı açtı. Sandalları delikti. Petr isminde bir zenginle anlaşarak yılda bir kat elbise, iki çift ayakkabı ve boğaz tokluğuna onun hizmetine girmişti. Çocukları taşıyor, dükkânda hizmet ediyor, kuyudan su çekiyor, atları tımar ediyordu. Merdiven altında, ayaklarını bile uzatamadığı daracık bir yerde yatıyordu. On beş yaşına gelince maaşla onu dükkâna almışlar, yerine de Sancaklı başka bir köylü çocuğu gelmişti. İşte, para biriktirmenin usulünü ve mânâsını o zaman anlamıştı. Beş yıl dükkânın arkasında küçük bir odada yatıp kalkmış, hiçbir gün ateş yakmamış, hiçbir zaman da mum ışığında yatmamıştı. Yirmi üç yaşına geldiğinde de zengin Petr onu Çayniceli zengin ve iyi bir kızla evlendirmişti. O da bir tüccar kızıydı. Ondan sonra birlikte para biriktirmeye başlamışlardı. İşgal yılları gelmiş ve işler canlanmıştı. Kazançlar kolay, masraflar azdı. Daima masraftan kaçınmış, kazançtan yararlanmış ve böylece bir dükkân sahibi olabilmişti. Sonra tekrar para biriktirmeye başlamıştı.

O çağda para kazanmak hiç güç değildi. Çok çabuk para kazanıp aynı hızla kaybedenler de çoktu. Kazandığını korumak kolay değildi. Ama o bunu da başarmıştı. Bu son yılların heyecanı ve politika akımları ortaya çıkınca, yaşı ilerlemiş olmasına rağmen yeni zamanı anlamış, ona karşı koymak, ya da uymak,

kısacası, bu çağı zarar görmeden ve küçük düşmeden geçirmek için elinden geleni yapmıştı.

Belediye reisine yardımcılık etmiş, ruhanî meclisin ve Sırp şarkı korolarının (concorde) başkanlığını etmiş, Sırp bankasının başlıca hissedarlarından biri olmuş ve Ziraat bankasının yönetim kurulu üyeliğine atanmıştı. Çarşıda hüküm süren gelenek ve kurallara boyun eğerek her gün sayısı kabaran karşıtlık arasında volta vurarak gemisini, bu zorluklar içinde çıkarına zarar gelmeden yüzdürmeye muvaffak olmuştu. Ve bütün bunları halkın gözünde küçük düşmeden, hükümet büyüklerini kızdırmadan yapmaya çalıştı.

Kasabalılar onu eşi olmayan değerli, ihtiyatlı, temkinli bir insan örneği olarak görüyorlardı.

Böylece bir insan ömrünün yarısından fazla bir zamanını çalışmak, para biriktirmek, didinmekle geçirmiş, bir sineği bile incitmemiş, herkese selam vermiş, herkesin gönlünü almış ve para biriktirmekten başka bir şeyle uğraşmayarak sessizce yoluna devam etmişti. Ama bakın ki bu yol onu nereye çıkar-mıştı?.. Haydutların en sefili gibi iki asker arasında, cehennemî bir bomba gelip köprüye bir zarar vermesin... ve bu yüzden onu kurşuna dizmesinler veya boğmasınlar diye tir tir titreyerek bekliyorlardı. Sonunda anlamıştı ki: (Ona en çok acı veren de buydu) Boşuna kendine bu kadar eziyet etmiş, bir köpek gibi çalışmıştı. Genel olarak yanlış bir yol izlemişti... Oğullarının da, “gençliğin” de hakkı vardı. Gerçekten sayının hiç hükmü olmayan hesapsız bir çağda yaşıyorlardı. Belki de başka ölçüler-i olan ve başka biçimde hesap yapılan bir çağda! Her ne olursa olsun onun hesabı yanlış çıkmış, ölçüsü kısa gelmişti.

Pavle kendi kendine, söyleniyordu:

– Ya... İşte böyle... Her şey sana çalışmayı, tutumlu olmayı öğretiyor. Seni buna sürüklüyor. Güç sahibi olmak isteği, aklın ve kilise... hepsi. Sen de onlara uyuyor, ihtiyatla adımını atarak dürüst bir yaşayış sürüyorsun. Daha doğrusu hiç yaşamıyorsun... Ama çalışıyor, didiniyor, para topluyor, üzülüyorsun. Ve hayatın böylece geçiyor. Sonra birdenbire bu oyun artık para etmez oluyor... Herkes dirayetle, akıllılıkla alay ediyor, kilise

de kapılarını kapayarak susuyor. Otoritenin yerini kuvvet alıyor, kazanç zorluların eline geçiyor ve kimse senin harcadığın çabayı takdir etmiyor. Bu mümkün mü?.. Böyle bir şeyin doğru olması mümkün mü?

Pavle boyuna kendine bunu soruyordu. Buna karşılık bulamayınca yine ilk düşüncelerine, her şeyi kaybetme faslına dönüyordu. Kendini ne kadar zorlarsa zorlasın, başka şey düşünemiyordu. Daima aynı düşünce aklına takılıyordu... Zaman da, öldürücü bir yavaşlıkla sürükleyip gidiyordu. Ona öyle geliyordu ki, üstünden binlerce defa dönüp bakmadan geçtiği bu köprü, şimdi bütün ağırlığıyla omuzlarına çökmüştü. Tıpkı uğursuz ve anlatılmaz bir sır gibi, bir çeşit uykuda... uyanışı olmayan bir uykudaymış gibi.

İşte Pavle bunun için başını eğmiş, omuzlarını kaldırmış iki kat oturuyordu. Derisinin her gözeneginden ter sızıyor... gömleğinin, yakasının ve kolalı kol kapaklarının altından akıyordu. Kırmızı fesinin altından akan teri siliyor ve ter ağır damlalar halinde yüzüne dökülüyordu. Sanki böyle akan ve onu terkeden hayatıydı.

Orta yaşlı iki Macar köylüsü olan erler, üstüne kekik ekilmiş domuz pastırması ile ekmek yiyorlardı. Ve sanki tarladaymışlar gibi küçük bir bıçakla kâh bir parça ekmek, kâh bir parça pastırma keserek ağır ağır yiyorlardı. Sonra da sıra ile teneke bir mataradan birer yudum beyaz şarap içerek çubuklarını yakıyor, sigaralarını tellendirirken bir tanesi:

– Ömrümde böyle terleyen insan görmedim, dedi. Ve tekrar bir sessizlik içinde sigaralarını içmeye devam ettiler.

Ama ter yerine kan döken ve uyanışı olmayan bir rüyada kendini kaybeden yalnız Pavle değildi. Bu yaz günlerinde Drina ile çorak sınır arasında uzanan bu daracık toprak parçasında, şehirlerde ve köylerde, yollarda ve ormanlarda, her yanda, insanlar yüzlerinden ter akarak hem kendisinin, hem başkasının ölümünü arıyor, aynı zamanda da bu ölümden korkuyor... Bütün güç ve imkânlarıyla da kendini ona karşı savunmaya çalışıyorlardı. İnsanların, “savaş” denilen bu tuhaf oyunu gittikçe genişliyor, yayılıyor ve canlı cansız her şeyi egemenliği altına alıyordu.

Belediye barakasının biraz ilerisinde bugün, görülmemiş bir birlik vardı. Üniformalar beyazdı. Başlarına beyaz sömürge başlıkları giymişlerdi. Bunlar Alman birlikleriydi. Savaştan önce milletlerarası orduya bağlı olarak İşkodra'ya gönderilmişlerdi. Başka "Milletlerarası" birliklerle birlikte barış ve düzenin korunmasına gözcülük edeceklerdi. Savaş çıkınca İşkodra'yı bırakarak Sırp sınırına en yakın Avusturya birliklerine başvurmaları için emir almışlardı. Dün gece gelmişler ve şimdi çarşı ile meydan arasındaki düzlükte dinleniyorlardı. Orada تنها bir köşede hücum emrini bekliyorlardı. Yüz yirmi kişi kadardı. Yüzbaşları sıcağa hiç dayanıklı olmayan şişman bir adamdı. Şu anda jandarma çavuşu Daniel Repats'ı karşısına almış azarlamakla meşguldü. Onu Alman Ordusu'ndaki bir üst rütbelinin, kendisinden aşağı rütbedeki birini azarladığı gibi azarlıyordu. Yani... karşısındakini hiçe sayan züppe bir tavırla bağırıyor... ve adamlarıyla, en gerekli şeylerden yoksun olduklarını... susuzluktan ölmek üzere olduklarını söyleyerek yakınıyordu. Oysa etrafları, herhalde içerisinde gerekli şeyler bulunan dükkânlarla çevrilmişti. Açık kalmalarına dair verilen emre rağmen kapatılmışlardı.

– Siz burada necisiniz? diyordu. Jandarma mı, yoksa kukla mı? Ben burada adamlarımla susuzluktan gebereyim mi? Yoksa bir haydut gibi dükkânları mı kırayım? Hemen bunların sahipleri bulunsun... Ve bize gerekli olan yiyecek, içecek sağlansın! Ama hemen... Bunun ne demek olduğunu biliyor musunuz? Hemen?

Her kelimedede yüzbaşının yüzüne biraz daha kan hücum ediyordu. Beyaz üniformasının üstünde başı, dibinden kazınmış saçlarıyla bir gelinciğe benziyor ve büyük bir öfke içinde bir meşale gibi yanıyordu.

Çavuş Repats afallamıştı. Gözlerini kırıştırtıyor, ne cevap vereceğini bilemiyordu.

– Anlıyorum Yüzbaşım... hemen yapılacak efendim... Anlıyorum... hemen...

Bu uyuşukluktan ve şaşkınlıktan birdenbire büyük bir hamaratlığa geçerek arkasını döndü ve çarşıya dalıp sanki öfke-

den yanan Yüzbaşı'ya yaklaştığı için jandarma çavuşu da birden alev almıştı ve bu alev onu koşturuyordu... etrafındakilere vurmaya zorluyordu. Koşarken ilk karşısına çıkan Ali Hoca oldu. Dükkânını dolaşmak için henüz mahallesinden iniyordu. "Vahmayster"* Repats'ın bir kasırga gibi üzerine geldiğini görünce hoca birden şaşırıp ve "bu deliye dönmüş yabani görünüşlü adam acaba yıllardan beri sessiz ve sakin bir vakarla dükkânının önünden geçen adam mı?" diye düşündü.

Şimdi karşısına dikilen bu adam, gözleri dönmüş, korkusundan başka bir şey görmeyen bir Repats'dı. Çavuş, sanki bir dakika önce yüzbaşidan gördüklerini ve işittiklerini tekrarlıyormuş gibi bağırmaya başladı.

– Sizin topunuzu birden asmalı... Hey Yarabbim!.. Size dükkânınızı açık tutun! diye emir vermediler mi? Eğer... sizin yüzünüzden... ben... ve şaşkınlığından ne söyleyeceğini bilemeyen Ali Hoca'nın sağ yanağına öyle bir tokat aşketti ki, sarığı sağ kulağından sol kulağı üstüne sıçradı. Sonra da çavuş, aynı telâş içinde başka dükkânları açtırmak üzere oradan uzaklaştı. Hoca sarığını düzeltti. Dükkânın tahta kepengini indirip şaşkınlıktan üzerine oturdu. Rafta serilmiş malların etrafına beyaz üniformalı acayip tavırlı askerler toplanmıştı. Böylesini hiç görmemişti. Hep kendini rüyada sanıyordu. Ama gökten tokat yağdığı bu devirde hiçbir şeye şaşılmazdı.

Böylece bütün bir ay... Köprü'nün sürekli bombardımanı altında, etrafı inleyen top ateşleri arasında... her türlü sıkıntı ve acı içinde... ve en büyük felaketleri bekleyerek geçti. Savaşın ilk günleri halkın büyük bir bölümü iki ateş arasında kalan şehri terketmişti. Eylülün sonlarında ise şehir boşalmaya başladı.

Son kalan memurlar gece vakti köprüyü geçerek şoseye çıktılar. Çünkü demiryolu kesilmişti. Yavaş yavaş askerî birlikler de Drina'nın sağ kıyısından çekildiler. Orada sadece az sayıda olan müdafiler, öncü bölüğünden birkaç birlik... Birkaç tane de dağınık jandarma devriyesi kalmıştı.

(*) Almanca "Wachmeister"'in söyleniş şekli.

Köprü de orada bir malhûma benziyordu. Ama çarpışan iki dünya arasında hâlâ bütün ve hâlâ dokunulmamış olarak uzanıyordu.

XXIV

Gece gökyüzünü bulutlar kapladı. İnsan, kendini sonbaharda sanırdı. Bulutlar aralarında gökyüzü parçalarıyla dağlarda takılıp kalıyordu. Avusturyalılar son birliklerini geri çekmek için bu karanlık geceden yararlandılar. Birlikler, şafak sökmeden çok önce, sadece Drina'nın öbür yakasına geçmekle kalmamış, Liyeştön dağının öbür yanındaki tepelerle... Sırpların gözünden ve hedefinden uzak yerlere kadar gitmişlerdi.

Şafak sökerken ince bir bahar yağmuru yağmaya başladı. Devriye kolları, kimse kalıp kalmadığını anlamak için bu yağmur altında köprü'nün yanındaki evlerle mağazaları aradılar. Her yer ölü gibiydi: Orduevi, Lotika'nın oteli, yakın kışla, ve şehrin başında bulunan dükkânlar... Yalnız, evinden gelip henüz kepengini açmakta olan Ali Hoca'yı dükkânının önünde buldular, Hocanın, eşi benzeri bulunmayan bir adam olduğunu bilen jandarmalar, ona kesin olarak dükkânını kapatıp çarşıdan uzaklaşmasını tenbih ettiler. Çünkü köprü civarında durmak resmen yasaktı ve ölüm tehlikesi vardı.

Hoca onlara, ne söylediğini bilmeyen bir sarhoş gibi baktı ve cevap vermeye, hayatımızın çoktan beri tehlikede olduğunu, hepimizin ölüden farksız olduğunu, ancak sıramız gelince gömüleceğimizi söylemeye hazırlandı. Ama son günlerde aldığı acı dersler onu bunlardan vazgeçirdi ve kesin bir tavırla onlara: gerekli bir şey almak için geldiğini ve hemen evine döneceğini söyledi. Jandarmaların acele işleri olmalıydı ki ona bu mahallede çabuk ayrılmasını tenbih ettikten sonra çarşayı baştanbaşına geçip köprüye doğru uzaklaştılar. Ali Hoca onların, yağmurdan kalan ve nemli bir halı haline gelen toprak yollardan sessiz adımlarla uzaklaşmalarını seyretti. Köprüyü geçtiklerini gördü. Köprü'nün korkuluğu üstünden yalnız omuzlarıyla başları ve

tüfeklerinin uzun süngüleri görünüyor, Butko kayalıkları tepesinden güneş doğuyordu.

Ali Hoca, “Onların bütün tedbirleri böyle şiddetli, önemli ve aslında saçmadır” diye düşündü. Ve öğretmenini aldatan bir çocuk gibi kendi kendine gülümsedi. Kepengini, içine süzüle-bilecek kadar kaldırdı, sonra da yavaşça kapayıp bıraktı. Dışardan mağaza kapalıymış gibi görünüyordu.

Karanlıkta kalınca, mağazanın arkasındaki o küçük aralığa, *tabutuna* çekildi. Kaç defa... cansıkıcı insanlardan, yorucu ve zehirleyici konuşmalardan kaçmak, ailesinin ve kişisel isteklerinden kurtulmak için buraya sığınmıştı. Bacaklarını altına alarak sert ve alçak bir iskemlenin üstüne oturdu ve rahat bir nefes aldı.

Dış dünyanın çeşitli etkileri altında bulunan düşünceleri hâlâ dağınıktı. Nihayet yatışmış ve bir terazi gibi dengesini bulmuştu. Daracık oda vücudunun sıcaklığıyla ısındı ve hoca yalnızlığın, sükûnun ve unutmanın rahatlığına kavuştu. Bu rahatlık, karanlık ve tozlu aralığı, yemyeşil kıyılarıyla, tatlı tatlı mırıldanan sularıyla, uçsuz bucaksız cennet bahçelerine çeviriyordu.

Bu daracık yerin karanlığı içinde, doğan güneşin ve yağmurlu bir sabahın serinliği hissediliyordu. Dışarda alışılmamış bir sessizlik hüküm sürüyordu. Ve onu ne bir çatırtının, ne bir ayak veya insan sesinin bozmaması bir mucizeydi. Hocanın kalbi bir minnettarlık ve mutluluk duygusuyla doldu.

Allaha şükür, bu iki tahta parçası, sihirli bir gemi gibi Hak dininden birini, her felaketten, her sefaletten, neticesiz üzüntülerden, başının üstünde çarpışan iki düşmanın ateş kusan top-larından korumaya yetiyordu. Bu düşmanların her ikisi de kâfirdi. Ve hangisinin daha beter olduğunu insan kestiremezdi. Hoca “Savaş başladığından beri hiç böyle bir sessizlik görülmemişti” diye düşünüyordu. Bu sessizlik ne kadar güzel ve tatlıydı. Onunla insan, çoktan beri zayıflayan ve Hristiyanların top gürültüleri altında büsbütün kaybolan gerçek ve insanca hayata bir an olsun kavuşabiliyordu. Sessizlik duaya yardım ederdi. Hatta başlı başına bir dua demekti.

O sırada hoca, altındaki küçük iskemlenin havalandığını ve onu bir oyuncak gibi kaldırdığını hissetti. O tatlı sessizlik bozuldu ve boğuk bir uğultuya, sonra da bütün havayı kaplayan ve kulak zarını patlatan bir gümbürtüye çevrilerek, her tarafı sardı ve insan kulağının duyma yeteneğini de aştı. Karşısındaki rafta bulunan eşyalar tıkırdayarak havalandı ve üstüne döküldü. Hoca “oh” diye inledi. Daha doğrusu inleyen düşüncesi oldu. Çünkü ne ses, ne de işitme hassası kalmıştı. Nasıl ki dünyada yeri kalmamıştı. Kulakları sağır eden bir gürültü her şeyi boğmuş, ezmiş, kökünden sökmüş ve bir taş gibi beraberinde sürüklemişti. Ona öyle geliyordu ki, şehrin üzerine kurulmuş olduğu iki ırmağın arasındaki bu dil parçası, korkunç bir gürültüyle yerinden sökülüp çıkarılmış, havaya fırlatılmış ve hâlâ orada uçuyordu. Sanki her iki ırmak birden yatağından fırlamış ve şimdi kıvrılarak havaya yükseliyordu... ve suların ağırlığı altında sürüklenerek boşluğa dökülüyordu. Tıpkı durdurulmayan ve kesilmeyen iki çağlayan gibi.

Bu... Acaba kıyamet günü müydü? Kitapların ve okumuş insanların söz ettiği o mukadder saat, göz açıp kapayıncaya kadar dünyanın bir kıvılcım gibi yanıp biteceği saat mi gelmişti?

Bir bakışıyla âlemleri yakıp söndüren Allah için bu patırtı, gürültü neydi ki? Hayır, bu, Allahın eseri olamazdı! Ama insan eli nasıl bu kadar güçlü olabilirdi? Onu çarpmak, kırmak ve içinde her ne varsa düşüncesine kadar hepsini boğmak isteyen bu sinsi darbenin altında, aldatılmış, şaşkın ve perişan olan hoca buna nasıl cevap verebilirdi? Onu sürükleyen bu gücün ne olduğunu bilmiyordu. Nereye uçtuğunu, nerede duracağını da bilmiyordu. Yalnız kendisinin, Ali Hoca'nın, her yerde ve her şeyde haklı çıktığını biliyordu. Tekrar “Oh!” diye söylendi ve bu sefer acıyla inledi. Çünkü onu havaya kaldıran güç şimdi de şiddetle, hoyratça geri getiriyordu. Ama eski yerine değil de döşemenin üstüne... Tahta duvarlarla devrilen iskemlenin arasına atıyordu. Başında kuvvetli bir sancı, dizlerinde ve sırtında bir ağrı hissetti. Kulağına bütün bu gürültülerden ayrı bir ses geldi. Bu, dükkânının damına kuvvetle inen bir darbe ile duvarın arkasındaki tahta ve madenî eşyaların tıkırtısı ve şangırtısıy-

dı. Sanki dükkândaki bütün eşya canlanmış, uçmaya başlamıştı ve uçarken havada birbirine çarpıyordu. Bu darbeden sonra sokağın kaldırımlarına ve dükkânın damına taş yağmaya başladı. Ama artık hoca kendini kaybetmiş, yerde yatıyordu. Küçük aralığı ona tabut olmuştu.

Dışarda gün tamamen ağarmıştı. Ne kadar zaman böyle baygın yattığını bilmiyordu. Onu derin baygınlığından uyandıran şey, bir ışıkla insan sesleri oldu. Güçlkle kendine gelebildi. Oraya tam bir karanlık içinde oturmuş olduğunu hatırlıyordu. Oysa şimdi, küçük bir aralıktan buraya ışık sızıyordu. İnsan kulağının tahammülü dışında olan ve insanın kalbini durduran bir gürültünün dünyayı kaplamış olduğunu hatırladı. Şimdi ise derin bir sessizlik hüküm sürüyordu. Ama bu... onu havaya fırlatan o afetten önceki... ona öylesine tatlı gelen o sessizliğe benzemiyordu. Onun kötü kardeşine... ölme benziyordu. Bu sessizlik ne kadar da derindi. Bunu... onu çağırın seslerin... tâ uzaklardan geliyormuş gibi derinden gelmesinden anlıyordu.

Hâlâ yaşadığını ve o küçük aralıkta bulunduğunu anlayan hoca, başının üstüne yıkılan eşyaların altından boyna "Of!.. oh!.." diye inleyerek doğruldu. Şimdi sokaktan gelen sesleri ve seslenişleri çok iyi duyuyordu. Eğilerek dükkânına giden dar geçitten içeri süzüldü. Günün bol ışığında odası etrafa dağılıp saçılan eşyalarla karmakarışık bir haldeydi. Tam orta yerde insan başı büyüklüğünde kocaman bir taş duruyordu. Hoca gözlerini kaldırıncı tavandan aydınlık geldiğini gördü. Belli ki taş, damı ve tahta tavanı delerek geçmişti. Tekrar taş a baktı. Beyaz ve savatlıydı. Yüzü parlak ve düzdü. Bir yanı düzgün kesilmiş olmasına rağmen öbür yanı bloktan zorla koparılmış gibi eğri bğrüydü. Hoca, "Eyvah!.. köprü!" diye düşündü. Ama sokaktan gelen ses gittikçe yükseliyor, boyna onu çağırıyor ve bir şey düşünmesine vakit bırakmıyordu.

Böylece her tarafı sızlaya sızlaya ve henüz zihnini toplayamadan, kendini beş altı gençten kurulu bir grubun önünde buldu. Sakalları uzamış, üstleri başları toz içindeydi. Üstlerinde gri üniformalar, başlarında kasketler ve ayaklarında opanki-

ler* vardı. Hepsi de silahlıydı. Göğüslerinde çaprazlama, parlak küçük kurşunlarla dolu fişeklikler taşıyorlardı. Çilingir Vlado Mariç de aralarında bulunuyordu. Ama başında kasket yerine bir kalpak vardı. Onun göğsünde de çaprazlama bir fişeklik göze çarpıyordu. İçlerinden biri şefleri olmalıydı, ince bıyıklı, düzgün yüzlü, keskin çizgili ve parlak gözlü bir adam.. Hemen hocaya doğru ilerledi. Tüfeğini omuzunda avcılar gibi taşıyordu. Sağ elinde de fındık ağacından yapılmış ince bir sopa vardı. Öfke ile küfür etmekteydi. Sesini yükselterek:

– Hey... Bana baksana! dedi. Hiç insan dükkânını ardına kadar açık bırakır mı?.. Sonra da bir şeyin eksildi mi askerlerin dükkânını yağma ettiğini söyleyeceksin! Senin mallarını korumak benim üstüme vazife mi?

Adamın yüzü sakin, adeta hareketsizdi. Ama sesi öfkeliydi. Elindeki sopa da korkutucu bir biçimde kalkıyordu. O sırada Vlado Mariç ona yaklaştı. Yavaş sesle bir şeyler söyledi.

– İyi, namuslu bir adam olabilir ama, dükkânını bir daha açık ve boş bulursam bu sefer elimden öyle kolay kolay kurtulamaz! dedi.

Silahlı adamlar yollarına devam ettiler. Hoca “Bunlar da başka!” diye düşünerek onları gözleriyle izledi. “Gelir gelmez beni burada buldular... Zaten bu şehirde her ne değişiklik olursa olsun, ilkin cezasını ben çekerim!” Böyle söylenerek, altüst olmuş dükkânının önünde ayakta duruyordu. Baş ağrıyordu. Ağzı açık ve vücudu kırık döküktü. Önünde uzanan çarşı sabahın ilk ışığında bir savaş meydanına benziyordu. Kaldırımlar, küçüklü büyüklü taş, kiremit parçalarıyla, kırık dallarla dolmuştu. Gözü köprüye ilişti. Kapiya yerinde duruyordu. Ama hemen sonra köprü ikiye ayrılıyordu. Yedinci sütun ortada yoktu. Altıncı sütunla sekizinci sütun arasında bir boşluk sırtıyor ve böyle yandan bakınca ırmağın yeşil suları görünüyordu. Sekizinci sütundan başlayarak köprü tekrar devam ediyor ve öteki kıyıya kadar gene dünkü ve her zamanki gibi parlak, düzgün ve beyaz uzanıyordu.

(*) Çank.

Ali Hoca gözlerini birkaç sefer açıp kapadı. Bu felakete bir türlü inanamıyordu. Nihayet büsbütün kapadı ve kapalı göz kapaklarının altında, bundan beş altı yıl önce gördüğü askerler canlandı. Yeşil çadırın altında, bu yedinci sütunda bir şeyler kazıyorlardı. Sonra da o deliğin üstüne konan demir kapak gözünün önüne geldi. Dinamitlenmiş sütunun ağzını kapatıyordu. Yanı başında Başçavuş Brankoviç'in kör, sağır, dilsiz ama, anlamlı hayali belirdi. Ürpererek tekrar gözlerini açtı. Gözünün önündeki görünüş hep aynıydı. Küçüklü büyüklü taşlarla kaplı olan çarşı, bir sütunu yok olan köprü... Ve kabaca koparılan iki kemerin arasında sırtan boşluk!..

Böyle şeyler ancak rüyada olabilir ve görülebilirdi. Evet, yalnız rüyada. Ama bu inanılmaz manzaradan başını çevirince de, içindeki kocaman taşla karşısına dükkânı çıkıyordu. Oraya buraya saçılan eşyaların arasında yedinci sütunun bir parçası duruyordu. Şehrin merkezinden, birinin seslendiği duyuldu. Arkasından da Sırpça verilen birkaç komutla yaklaşan ayak sesleri. Ali Hoca hemen kepengini kapatıp kilitledi ve evine doğru yollandı.

Bu yokuşu çıkarken kaç sefer soluğu tıkanmış, kalbi adeta başka tarafta çarpmıştı. Zaten elli yaşından sonra bu yokuş, doğduğundan beri inip çıktığı bu yokuş ona fazla dik, yol daha uzun görünmeye başlamıştı. Hiçbir zaman bugünkü kadar uzun gelmemişti. Oysa bugün şehrin merkezinden bir ayak önce uzaklaşmak ve evine dönmek istiyordu. Kalbi öyle anormal bir biçimde çarpıyordu ki, soluğu tıkanıp ve durmak zorunda kaldı.

Orada, aşağıda bir yerde, şarkı söylüyorlardı. Orada... Aşağıda, harap köprü vardı. Haincesine, zalimcesine ikiye bölünmüştü. Bu sahneyi görmek için başını çevirmek bile gerekli değildi. (Zaten dünyada başını çevirip bakmazdı.) Tâ dipte... kırılan sütun dev bir kütük gibi duruyordu. Kemerin etrafına binlerce parça sıçramış ve kemerin sağında ve solundaki sütunlar kabaca kırılmıştı. Aralarında on beş metrelik bir boşluk sırtıyordu. Kopan kemerin kırık kenarları... sanki birleşmeye çalışıyormuş gibi üzgün üzgün birbirine doğru uzanıyordu.

Hayır, dünyada hiçbir kuvvet ona başını çevirtemezdi. Ama ilerlemeye ve yokuşu çıkmaya da gücü yoktu. Çünkü kalbi, so-

luğu gittikçe tıkanıyor, bacakları da ona artık boyun eğmek istemiyordu. Derin derin nefes almaya başladı. Yavaş, düzgün ve her seferinde daha da derin nefes alıyordu. Eskiden bu ona iyi geliyordu. Şimdi de iyi geldi. Göğsünün hafiflediğini hissetti. Bu derin ve geniş nefeslerle kalbinin çarpıntısı arasında kendine bir çeşit denge sağladı. Tekrar yürümeye başladı. Evini, yatağını düşünmek ona gayret veriyordu. Ağır ağır ve zahmetle yürüyordu. Ve sanki o da onunla birlikte yürüyormuş gibi göğsünün önüne hep köprünün yıkılmış manzarası geliyordu. Birisinin bize acı vermemesi, bizi izlememesi için ona arkamızı çevirmemiz yetmiyordu. Gözlerini de kapasa yalnız onu görecekti. Hoca biraz daha rahat nefes almaya başlamıştı.

– Evet... diyordu. Bütün bu araçların, makinelerin, o çalışma ve acelenin ne olduğu, neye yaradığı şimdi anlaşılıyor. O, her zaman her şeyde ve herkese karşı haklı çıkmıştı ama şimdi... Yanılmamış olmak ona memnuniyet vermiyordu. İlk defa olarak buna ilgisiz kalıyordu. Fazlasıyla haklı çıkmıştı. Yıllarca onların köprü üstünde çalışmalarını seyretmişti. Onu güzelleştirmiş, temizlemiş, su boruları döşemiş ve elektrikle aydınlatmışlardı. Sanki güzel ve faydalı bir hayrat değil de alelade bir kaya parçasıymış gibi... Onların ne oldukları şimdi meydana çıkmıştı. Hoca bunu çoktan biliyordu ama, bugün aptalın biri bile bunu görebilirdi. Allah'a vakfedilmiş olan en güzel... en sağlam şeye el uzatmışlardı. Ve bu nereye kadar varacaktı, Allah bilirdi! İşte Sadrazam'ın köprüsü bile, ince bir gerdanlık gibi dökülmeye başlamıştı. Bir şey bir kere başlamaya görsündü... Artık onu hiçbir güç durduramazdı.

Hoca tekrar durdu. Nefesi ona birden ihanet etti. Yokuş, karışına aşılmaz bir engel gibi dikildi. Tekrar derin bir soluk alarak kalbini yatıştırmaya çalıştı ve tekrar nefesi düzeldi. Canlandı ve daha çabuk yürümeye başladı.

“Zıyanı yok!” diye düşünüyordu. Burada yıkılırsa elbette başka bir yerde yapılır. Belki başka diyarlarda, daha sakin bölgelerde Allah'a saygı gösteren insanlar vardır! Allah Drina'nın kıyısındaki bu mutsuz kasabayı terkettiye bütün dünyayı, yeri, göğü de terk etmedi ya! Bu adamlar mahşere kadar böy-

le davranmayacaklardı ya!.. Ama kim bilir?.. (Ah yalnız... bir parça nefes alabilseydi!) kim bilir? Belki de onu sonradan yutup harap etmek için her şeyi düzelten, tamir edip temizleyen ve mükemmelleştiren bu bozuk din... Allah'ın dünyasını da bir gün çöle çevirecekti... Saçma yapıları ve kanlı harabeleriyle onu... o anlaşılmaz iştahasını tatmin etmek ve açlığını doyurmak için kendine bir otlak yapacaktı! Her şey mümkündü. Yalnız mümkün olmayan bir şey vardı. O da, dünyayı güzelleştirmek ve insanların daha güzel ve daha rahat bir yaşayış sürmeleri için dayanıklı, ölmez anıtlar yaptıran büyük adamların dünyadan büsbütün yok olmasıydı. Eğer böyle bir şey olursa... Bu, Allah sevgisi de dünyadan kalktı, yok oldu demekti. Hayır!.. Bu olamazdı.

Bu düşünceler altında ezilen hoca gittikçe daha ağır, daha zor yürüyordu. Şimdi kasabada şarkı söyledikleri daha iyi duyuluyordu. Sade birazcık daha fazla nefes alabilse... ve yol bu kadar dik olmasa... Evine kadar gidip divanına bir uzanabilse... Ailesinden birini görüp sesini işitebilse!.. Evet istediği buydu. Bu kadardı. Ama bu da imkânsızdı. Artık kalbinin vuruşlarıyla nefesleri arasında bir denge sağlayamıyordu. Kalbi tamamen soluğunu tıkamıştı. Tıpkı bazen uykusunda olduğu gibi. Yalnız bu defa selâmete çıkaran uyanış yoktu.

Ağzını açtı, gözlerinin yuvalarından dışarı fırladığını hissetti. Boyna uzayan yokuş... şimdi geliyor... geliyor... yüzüne yaklaşıyordu. Nihayet bu kuru ve sert yol, bütün görüş alanını kapladı. Sonra zifirî bir karanlık haline gelerek onu tamamen kavradı.

Meydan'a çıkan yokuşta Ali Hoca uzanmış yatıyor, kısa titreyişlerle Allah'a ruhunu teslim ediyordu.

Belgrad, 1942 Temmuz - 1943 Aralık

KİTABIN SİRPÇA ASLINDA KULLANILAN TÜRKÇE KELİMELER*

A

Abdest	– Abdest
Acemi oğlan	– Acemi oğlan
Aferim	– Aferin
Ahmediya	– Ahmediye
Akşam	– Akşam
Akşamlık	– Akşamlık
Alah	– Allah
Alvat	– Halvet
Amayliya	– Hamayli
Angaria	– Angarya
Antariya	– Entari
Araba	– Araba
Arşiv	– Arşiv
Asker	– Asker
Aşçıya	– Aşçı
Âşık	– Âşık
Aşıkovanye	– Sevişmek
Aylukçıya	– Aylıkçı

B

Baglama	– Baglama
Baryak	– Bayrak
Bayram	– Bayram
Belçim	– Belki
Beli	– Belli
Bezbeli	– Besbelli
Berber	– Berber
Beriçet	– Bereket
Beriçetli	– Bereketli
Bilahi	– Billahi
Biuzur	– Bihuzur
Boriya	– Boru
Bostan	– Bostan
Boşça	– Bohça
Boşçaluk	– Bohçalık
Bulyük	– Bölük
Busiya	– Pusu

C

Caba	– Caba
Ceceluk	– Gecelik
Culle	– Gülle
Cuturum	– Kötürüm
Cumbuş	– Cümbüş
Camli	– Camlı
Cehennem	– Cehennem
Celat	– Cellad
Celep	– Celep
Celaşanuhu	– Celleşanuhu
Cemadan	– Camadan
Cezva	– Cezve
Cuma	– Cuma

Ç

Çakmak	– Çakmak
Çardak	– Çardak
Çengiya	– Çengi
Çeşma	– Çeşme
Çeriz	– Keriz
Kilim	– Kilim
Çilibar	– Kehribar
Çor	– Kôr
Çorkan	– Tekgöz
Çupriya	– Köprü

D

Damar	– Damar
Dekika	– Dakika
Denyak	– Denk
Dert	– Dert
Derviş	– Derviş
Devlet	– Devlet
Divaniya	– Divane
Direk	– Direk
Dosluk	– Dostluk
Dova	– Dua
Duçan	– Dükkân
Dunyalık	– Dünyalık
Duveciya	– Güveyi

(*) Sırpçada yaşayan Türkçe sözcüklerin sayısı binlercedir. Bu sözlükteki kelimeler, sadece Drina Köprüsü'nde geçen sözcüklerdir.

E

Efendiya	– Efendi
Ekser	– (Ekser)
Emer	– Emir
Ergela	– Hergele
Esnaf	– Esnaf
Esnafliya	– Esnaf sınıfına bağlı
Evlât	– Evlât
Ezan	– Ezan

F

Fener	– Fener
Fesat	– Fesat

G

Gaziya	– Gazi
Geldi	– Geldi
Gıda	– Gıda

H

Hafis	– Hafız
Hain	– Hain
Hayir	– Hayır
Hayirli	– Hayırlı
Halva	– Helva
Hambaşa	– Hahambaşı
Hanuma	– Hanım
Hapis	– Hapis
Haram	– Haram
Harka	– Hırka
Hator	– Hatır
Hazna	– Hazine

İ

İlumli	– Bilgin
İnsan	– İnsan
İskela	– İskele
İzun	– İzin

K

Kahveciya	– Kahveci
Kalauz	– Kılavuz
Kapiya	– Kapı
Kapak	– Kapak
Kapudanpaşa	– Kaptanpaşa
Kara-Deniz	– Kara-Deniz
Karavan-Saray	– Kervan-Saray
Kasaba	– Kasaba
Kauk	– Kavuk

Kaurin

Kaurin	– Gâvur
Kaurski	– Gâvurca
Kiyamet-dan	– Kiyamet günü
Kornşıya	– Kornşu
Konak	– Konak
Korbaç	– Kırbaç
Kundura	– Kundura
Kutu	– Kutu

L

Leş	– Leş
-----	-------

M

Mahala	– Mahalle
Mal	– Mal
Mamurluk	– Mahmurluk
Mandal	– Mandal
Marifetluk	– Marifet
Maskara	– Maskara
Mehane	– Meyhane
Mektep	– Mektep
Melem	– Merhem
Merak	– Merak
Merakliya	– Meraklı
Merhaba	– Merhaba
Merhamet	– Merhamet
Meşçema	– Mahkeme
Mezar	– Mezar
Meze	– Meze
Mintan	– Mintan
Misirbaba	– Köse
Miva	– Meyva
Mubaşir	– Mübaşir
Muderis	– Mûderris
Muftiya	– Mûftû
Muhacır	– Muhacir
Muhacirluk	– Muhacirlik
Muktar	– Muhtar
Mulazim	– Mûlâzim
Munafık	– Mûnafık
Murtatin	– Hain (Mûrted)
Musala	– Musalla
Mutevelliya	– Mûtevellî

N

Nacak	– Nacak
Nafaka	– Nafaka
Nahiye	– Bucak
Nimet	– Nimet

Nişan – Nişan
Nizam – Nizam

O

Oda – Yeniçeri bölüğü

P

Pencere – Pencere

R

Raf – Raf
Rakiya – Rakı
Rahmetli – Rahmetli
Ramazan – Ramazan
Reaya – Reaya

S

Sabah – Sabah ezanı
Sabır – Sabır
Sadaka – Sadaka
Sahibiya – Bir şeyin sahibi
Salep – Salep
Sandık – Sandık
Savatlı – İşlemeli
Seis – Seyis
Sepet – Sepet
Seyman – Seymen
Serdcada – Seccade
Sevap – Sevap
Sevdah – Seveda
Sevdaliya – Sevdalı, aşık
Sevepli – Sevaplı
Sigarluk – Ağızlık
Sikter – Defol
Silâhtar – Silâhdar
Simit – Simit
Sopa – Sopa
Softa – Softa
Somun – Somun
Surgun – Sürgün

Ş

Şarkıya – Şarkı
Şeftaliya – Şeftali
Şegirt – Şakird
Şehit – Şehit
Şeytan – Şeytan
Şişe – Şişe

Şuçur – Şükür
Şuhva – Şüphe

T

Tabut – Tabut
Tahta – Tahta
Takum – Takım (Alet ve edevat)
Tarih – Tarih
Taze – Taze
Tavan – Tavan
Teferiç – Teferruç
Tefter – Defter
Tekiya – Tekke
Tellâl – Tellâl
Tepsiya – Tepsi
Tılsım – Tılsım
Top – Top
Tozluke – Tozlu
Turbe – Türbe

U

Ucumat – Hükümet
Ukararit – Kararlaştırmak
Ulema – Din adamları
Uscop – Üsküp

V

Vakuf – Vakıf
Valahi – Vallahi
Ulah – Gâvur

Y

Yalıya – Yalı
Yapıya – Yapı
Yarab – Ya rabbi
Yaramaz – Yaramaz
Yaşamak – Yaşamak
Yordamlı – Yordamlı

Z

Zabit – Zabit
Zapt – Zaptetmek
Zaptıya – Zaptiye
Zeman – Zaman
Zetin – Zeytin
Zulum – Zulüm
Zurla – Zurna